

**Erichas Marija
REMARKAS**

**LAIKAS
GYVENTI
IR
LAIKAS
MIRTI**

Vertė E. KRAŠTINAITIS

I

Pats mirties kvapas Rusijoje buvo kitoks negu Afrikoje. Afrikoje, kai ilgai nesiliaudavo smarki anglų ugnis, lavonai tarp fronto linijų kartais taip pat gerokai pagulėdavo nelaidoti. Tačiau saulė darbavosi greitai. Naktį vėjas atnešdavo šleikštu, troškų ir slogų dvoką, negyvėliai išpūsdavo nuo dujų ir pakildavo it šmėklos svetimų žvaigždžių šviesoje, tarytum dar syki rūšdamiesi į mūšį, tylomis, be vilties, kiekvienas skyrium; bet jau kitą dieną jie pradėdavo trauktis, glaustis prie žemės, be galo pavargę, lyg norėdami į ją įlįsti. Ir kai vėliau galima būdavo juos surinkti, kai kurie jau barkšodavo lengvi ir išdžiūvę. Kai kuriems tekdavo pagulėti po keletą savaičių, ir iš jų likdavo beveik vieni griaučiai, baršką ūmai padukslėjusiose uniformose. Tai buvo sausa mirtis — smėlis, saulė, vėjas. Rusijoje mirtis buvo purvina, dvokianti.

Kelinta diena lijo. Sniegas tirpo. Prieš mėnesį jo buvo dar kokiais dviem metrais daugiau. Sunaikintas kaimas, kurį iš pradžių, rodos, sudarė vieni apanglėję stogai, kas naktį, sniegui dumbant, po truputį augo be garso. Pirmiausia išniro langų karnizai, po kelių naktų — durų staktos, pagaliau gonkų pakopos, einančios į pūvantį baltą purvą. Sniegas tirpo ir tirpo, o iš po jo rodėsi lavonai.

Tai buvo seni lavonai. Kaimas ne kartą ėjo iš rankų į rankas — lapkričio, gruodžio, sausio mėnesiais ir dabar, balandžio mėnesį. Čia vieni, čia kiti jį užimdavo ir palikdavo, palikdavo ir vėl užimdavo, o pakilusi pūga taip užnešdavo lavonus, jog po keleto valandų sanitarai daugelio nebegalėdavo rasti. O paskui kone kiekviena diena tiesdavo naują baltą apklotą

ant nusiaubtos žemės, kaip medicinos sesuo kad kloja drobulę ant kruvinos lovos.

Pirmiausia pasirodė sausio negyvėliai. Jie gulėjo paviršiau ir ėmė rasti balandžio pradžioj, sniegui pradėjus dubti. Jų kūnai buvo kietai sušalę, o veidai — lyg iš pilko vaško nulipdyti.

Kareiviai vertė juos į duobę kaip rąstigalius. Ant aukštumėlės už kaimo, kur mažiau sniego, jis buvo nukastas ir iškirsta duobė sušalusioje žemėje. Tai buvo sunkus darbas.

Prie gruodžio negyvėlių pasitaikydavo ginklų, priklausančių sausio negyvėliams. Šautuvai ir rankinės granatos giliau grimzdo į sniegą negu kūnai; pasitaikydavo kartais ištraukti ir šalmų. Šių lavonų atpažįstamuosius žetonus lengviau buvo iškirpti iš po mundurų, nes drabužiai jau buvo spėję išmirkti. Vandens prisirinko ir atvirose burnose, dėl to lavonai atrodė kaip skenduolių. Vienas kitas lavonas jau buvo kiek atsileidęs. Tokius nešant, kūnas dar būdavo sustiręs, bet ranka jau tabaluodavo nukarusi, tartum kam modama, pasibaisėtinaai abejingai ir mažne begėdiškai. Visiems, kurie pagulėdavo saulėje, pirmiausia atsileisdavo akys. Jos nebespindėdavo kaip stiklas, ir jų lėlytės būdavo apglitūsios. Ledas tirpdavo ir pamažu tekėdavo iš akių; atrodydavo, kad jos verkia.

Staiga vėl kelias dienas spustelėjo šaltis. Ant sniego užsidėjo ledo pluta. Jis nustojo dubti. Tačiau netrukus vėl padvelkė supuvusiu šutu.

Iš pradžių pasirodė tik pilkas lopelis dulsvėjančioje baltumoje. Po valandos jau buvo matyti, kad tai konvulsyviai styranči ranka.

— Ir dar vienas,— tarė Zaueris.

— Kur? — paklausė Imermanas.

— Aure, ties cerkve. Gal pabandytume atkasti?

— O kam? Vėjas pats viską padarys. Sniego ten bus dar geras metras, o gal ir du. Juk tas prakeiktas kaimas yra slėnyje. O gal tu labai nori prisisemti batus šalto kaip ledas vandens?

— Tai jau ne.— Zaueris metė akį virtuvės link.— Gal nujauti, ko šiandien gausim paėsti?

— Kopūstų. Kopūstų su kiauliena ir virtomis bulvėmis. Tik kiaulienos, aišku, ten nė kvapo nėra.

— Kopūstai! Žinoma! Trečią kartą šią savaitę.

Zaueris atsisagstė kelnes ir pradėjo šlapintis.

— Prieš metus aš dar leisdavau kaip iš volės,— pasakė jis su kartėliu.— Kaip tikras kareivis. Jaučiausi gerai. Ėdalas pirmos rūšies! Žygiavome pirmyn, kasdien sukardavome po tiek ir tiek kilometrų! Maniau, jau greit būsiu vėl namie. Dabar myžu kaip koks civilpalaikis, skurdžiai ir be jokio pasismaginimo.

Imermanas įsikišo ranką į užantį ir ėmė gardžiai kasytis.

— Man tai vis tiek, kaip myžti, kad tiktai vėl būčiau civilis.

— Ir man vis tiek. Bet atrodo, kad per amžius nebeištrūksime iš tos kariuomenės.

— Aišku. Būk didvyris, kol pastipsi. Tik esesininkai dar myža kaip žmonės.

Zaueris užsisagstę kelnes.

— Kur jie nemys kaip žmonės. Ant mūsų sprando visas mėšlas, o jiems — garbė. Mes dvi tris savaites kaunamės dėl kokio prakeikto miesto, o paskutinę dieną atsiranda esesininkai ir žengia į jį pirma mūsų kaip nugalėtojai. Pažiūrėk, kaip apie juos visi tūpčioja. Jiems visados šilčiausios milinės, geriausi batai ir didžiausias gabalas mėsos!

Imermanas šyptelėjo.

— Dabar ir esesininkai nebeima miestų. Dabar ir jie traukiasi. Visai kaip mes.

— Ne, ne taip. Mes nedeginame ir nešaudome, kas tik pasisuka po ranka.

Imermanas nustojo kasytis.

— Bet kas tau šiandien užėjo? — paklausė jis nustebeš.— Staiga ėmei kalbėti kaip žmogus! Žiūrėk, kad Šteinbreneris nenugirstų, nes kaip mat pakliūsi į drausmės kuopą. Matai, kaip dumba sniegas ties cerkve! Jau išlindo geras galas rankos.

Zaueris pažiūrėjo į tą pusę.

— Jei toliau taip leis, rytoj jis pakibs jau ant kokio kryžiaus. Geroj vietoj krito. Pačiose kapinėse.

— Ar ten kapinės?

— Žinoma. Nejau nebeatsimeni? Juk mes jau esame čia buvę. Per paskutinį puolimą. Spalio pabaigoje.

Zaueris čiupo savo katiliuką.

— Štai ir virtuvės pabūklas! Greičiau, nes vienas pamazgas tegausime.

Ranka augo ir augo. Rodos, ne sniegas tirpsta, o ji pamažu lenda iš žemės — kaip neaiškus grūmojimas, kaip sustingęs pagalbos maldavimas.

Kuopos vadas sustojo.

— Kas ten?

— Koks nors rusas, ponas leitenante.

Rahė pažiūrėjo atidžiau. Jis atpažino išmirkusį rąstą kovės galą.

— Tai ne rusas,— tarė jis.

Viršila Miukė pakrutino pirštus batuose. Jis nepakentė kuopos vado. Nors Miukė ir stovėjo prieš jį, išsitempęs pagal visas taisykles,— drausmė svarbesnė už visus asmeninius jausmus,— bet, norėdamas išreikšti savo panieką, jis nemačiomis krutino pirštus batuose. „Kvailys neraliuotas,— galvojo jis.— Tarškalas.”

— Liepkit jį iškasti,— tarė Rahė.

— Klausau!

— Tuoju paskirkite keletą vyrų. Negražu taip palikti.

„Ak, tu mazgote,— galvojo Miukė.— Prišiktakelni! Negražu! Tartum pirmas kartas mums numirėlį matyti!”

— Tai vokiečių kareivis,— tarė Rahė.

— Klausau, ponas leitenante! Paskutines keturias dienas mes rasdavome vienus rusus.

— Liepkit jį iškasti. Tada pamatysime, kas jis.

Rahė nuėjo į savo butą. „Beždžionė pasipūtusi,— galvojo Miukė.— Turi krosnį, šiltus namus ir Geležinį

kryžių po kaklu. Aš neturiu net Pirmojo laipsnio kryžiaus. O aš esu tai nusipelnęs ne mažiau kaip jis visus savo gelžgalius."

— Zaueris!—suriko jis,— Imermanas! Čionai! Pasiimkit kastuvus! Kas dar ten? Greberis! Hiršmanas! Berningas! Šteinbreneri, jūs vadovausite! Antai ranka! Iškast ir palaidot, jei tai vokiečiai! Einu lažybų, kad jis ne vokiečiai.

Atgožino Šteinbreneris.

— Lažybų? — paklausė jis. Jo balsas buvo aukštas, vaikiškas, kurį jis tuščiai stengėsi pastorinti.— Iš kiek?

Miukė suabejojo.

— Iš trijų rublių,— tarė jis pagalvojęs.— Iš trijų okupacinių rublių.

— Iš penkių. Mažiau kaip iš penkių nesilažinu.

— Gerai, tegu bus iš penkių. Bet mokėti reikės.

Šteinbreneris nusijuokė. Jo dantys sužibo balzganos saulės spinduliuose. Tai buvo devyniolikos metų baltaplaukis jaunuolis gotikos angelo veidu.

— Žinoma, reikės mokėti! Kaipgi kitaip, Miuke?

Miukė ne per daug mėgo Šteinbrenerį, bet jis bijojo ir saugojosi jo. Visi žinojo, kad jis nakis šimtu penkiasdešimt procentų.

— Gerai, gerai.— Miukė išsitraukė trešninį portsigarą, papuoštą gėlėmis, išdegintomis dangtelyje.— Gal užsirūkysim?

— Aišku.

— Fiureris nerūko, Šteinbreneri,— atsainiai tarsitelėjo Imermanas.

— Prikąšk liežuvį.

— Pats prikąšk liežuvį.

— Tu, matyt, per didelius ragus užsiauginai! — Šteinbreneris pakėlė savo ilgas blakstienas ir dėbelėjo į jį.— Ar kartais nebūsi kai ko užmiršęs, ką?

Imermanas juokėsi.

— Aš ne taip greit užmirštu. Ir aš žinau, ką turi galvoj, Maksai. Bet ir tu neužmiršk, ką aš sakiau. Fiureris nerūko. Tai viskas. Čionai yra keturi liudininkai. O kad fiureris nerūko, kiekvienas tą žino.

— Užteks liežuviais malti! — tarė Miukė.— Pradėkit kasti. Kuopos vado įsakymas.

— Na, eime! — Šteinbreneris užsirūkė iš Miukės gautą cigaretę.

— Nuo kada tarnyboje rūkoma? — paklausė Imermanas.

— Tai ne tarnyba,— paaiškino Miukė suirzęs.— Užteks pagaliau pliaukšti, ir iškaskite tą rusą. Hiršmanai, jūs taip pat.

— Čia ne rusas,— tarė Greberis.

Jis vienintelis atvilko prie negyvėlio kelias lentas ir ėmė kasti sniegą apie ranką ir krūtinę. Dabar aiškiai buvo matyti išmirkusi uniforma.

— Ne rusas? — Šteinbreneris greitai ir lengvai kaip šokėjas priėjo siūbuojančiomis lentomis ir atsitūpė šalia Greberio.— Iš tikrųjų! Tai vokiečių uniforma.— Jis atsigręžė.— Miuke! Ne rusas! Aš išlošiau!

Miukė nerangiai priėjo. Jis spoksojo į duobę, į kurią per kraštus pamažu sunkėsi vanduo.

— Nesuprantu,— burbtelėjo jis.— Jau bemaž savaitė, kai rasdavome vienus rusus. Šitas turbūt yra dar iš gruodžio mėnesio, tik giliau nugrimzdęs.

— O gal ir iš spalio,— tarė Greberis.— Tada mūsų pulkas čia žygiavo.

— Niekus šneki. Iš tų nė vieno negalėjo likti.

— O vis dėlto. Čia mes kovėmės naktį. Rusai pasitraukė ir mes tuojau nužygiavome tolyn.

— Teisybė,— pareiškė Zaueris.

— Niekus šneki. Užnugario daliniai tikriausiai surankiojo visus lavonus ir palaidojo. Tikriausiai!

— Nebūk toks tikras. Spalio pabaigoj jau labai snigo. O mes tuomet dar greitai žygiavome.

— Tu tą sakai jau antrą kartą! — Šteinbreneris pažvelgė į Greberį.

— Gali išgirsti ir trečią, jei taip nori. Tąsyk perėjome į priešpuolį ir pasistūmėjome daugiau kaip šimtą kilometrų.

— O dabar traukiamės, a?

— Dabar vėl čia sugrižome.

— Vadinasi, traukiamės, ar ne?

Imermanas išpėdamas kumštelėjo Greberiui.

— Tai gal mes žygiuojame pirmyn? — paklausė Greberis.

— Mes trumpiname savo fronto liniją,— pasakė Imermanas, pašaipiai spoksodamas Šteinbreneriui į veidą.— Jau ištisi metai. Tai būtina strategiškai, norint laimėti karą. Juk tai kiekvienas žino.

— Jis su žiedu ant piršto,— staiga tarė Hiršmanas.

Jis rausė toliau ir atkasė antrąją numirėlio ranką. Miukė pasilenkė.

— Iš tikrųjų,— tarė jis.— Net auksinis. Jungtuvių žiedas.

Visi sužiuro.

— Pasisaugok,— sušnibždėjo Imermanas Greberiui.— Tas kiaulė, ko gero, dar sudergs tau atostogas. Praneš, kad niurzgi visą laiką. Jis tik ir tyko tokios progos.

— Jis tik per daug įsivaizduoja. Geriau savim rūpinkis. Tavęs jis labiau nepaleidžia iš akių nei manęs.

— Man nusispjaut. Aš vis tiek negausiu atostogų.

— Štai mūsų pulko ženklai,— tarė Hiršmanas, rausdamas rankomis sniegą.

— Tai, vadinasi, tikrai ne rusas, a? — Šteinbreneris išsišiepęs pažvelgė į Miukę.

— Ne, ne rusas,— piktai atsakė Miukė.

— Penkios markės! Gaila, kad nekirtome iš dešimt. Klok pinigų!

— Neturiu su savim.

— Tai kur jie? Valstybės banke? Greičiau, duok šen!

Miukė įnirtęs pažvelgė į Šteinbrenerį. Paskiau išsitraukė iš apatinės kišenės piniginę ir atskaitė pinigų.

— Ir nesiseka šiandien! Pasiust gali!

Šteinbreneris įsidėjo pinigų į kišenę.

— Atrodo, kad čia bus Reikė,— tarė Greberis.

— Ką?

— Čia leitenantas Reikė iš mūsų kuopos. Tai jo

antpečiai. O va trūksta galo dešiniajam smiliui.

— Niekai. Reikė buvo sužeistas ir nuvežtas į užfrontę. Vėliau girdėjome taip šnekant.

— Tikrai Reikė.

— Atkaskite veidą.

Greberis ir Hiršmanas kasė toliau.

— Atsargiai! — suriko Miukė. — Galvos neužkabinkit.

Iš sniego pasirodė veidas. Jis buvo šlapias, akių duobutės dar buvo pilnos sniego, — ir visa tai darė keistą išpūdį: tartum skulptorius, lipdydamas kaukę, būtų nebaigęs jos ir palikęs aklą. Tarp pamėlynavusių lūpų blizgėjo auksinis dantis.

— Neatpažįstu jo, — tarė Miukė.

— Čia jis, niekas kitas. Daugiau karininkų mes tuomet čionai nepalikome.

— Nuvalykite jam akis.

Greberis akimirką delsė. Paskui pirštine atsargiai nubraukė sniegą.

— Tikrai Reikė, — tarė jis.

Miukė sujudo. Dabar jis pats ėmėsi vadovauti. Jei-gu tas lavonas karininko, nusprendė jis, tai čia reikia aukštesnio laipsnio vadovas.

— Kelkite! Hiršmanas ir Zaueris — už kojų, Šteineris ir Berningas — už rankų. Greberi, jūs žiūrėkite galvos! Na, kartu — viens, du, op!

Kūnas pajudėjo.

— Dar kartą! Viens, du, kelk!

Lavonas vėl pajudėjo. Kai po lavonu įsiveržė oras, iš sniego po juo pasigirdo kažkoks duslus atodūsis.

— Ponas viršila, koja nebesilaiko, — suriko Hiršmanas.

Tai buvo batas. Jis pusiau nusimovė. Kojos nuo vandens supuvo batuose ir mėsa sušuto.

— Paleiskit! Nuleiskit! — šaukė Miukė.

Bet jau buvo vėlu. Kūnas išsmuko, o batas liko Hirsmano rankoje.

— Ar koja liko bate? — paklausė Imermanas.

— Pastatykite batą į šalį ir kaskite toliau, — riktelėjo Miukė ant Hirsmano. — Kas gi galėjo žinoti, kad

jis jau toks ištižęs! O jūs, Imermanai, nutilkite. Reikia gerbti mirtį!

Imermanas žiūrėjo į Miukę nusteбęs, bet tylėjo.

Po kelių minučių sniegas aplink kūną jau buvo visiškai nukastas. Šlapiame mundure buvo rasta piniginė su dokumentais. Raidės buvo išsiliejusios, bet dar įskaitomos. Greberis sakė teisybę: čia tikrai buvo leitenantas Reikė, rudenį vadovavęs būriui jų kuopoje.

— Apie tai reikia tuojau raportuoti,— tarė Miukė.— Palaukite čia. Aš tuojau sugrįšiu.

Jis nuėjo į namus, kuriuose gyveno kuopos vadas. Tai buvo vieninteliai namai, likę apysveikiai. Prieš revoliuciją jie turbūt priklausė popui. Rahė sėdėjo didžiajame kambaryje. Miukė su neapykanta pažvelgė į plačią rusišką krosnį, kurioje kūrenosi ugnis. Ant šilto mūrelio gulėjo Rahės vilkinis šuo ir miegojo. Miukė atraportavo, ir Rahė išėjo su juo.

Priešęs leitenantas valandėlę žiūrėjo į Reikę.

— Užspauskite jam akis,— pagaliau tarė jis.

— Negalima, ponas leitenante,— atsakė Greberis.— Vokai iššutę. Gali numukti.

Rahė pažiūrėjo į apgriautą cerkvę.

— Įneškite jį kol kas tenai. Ar turime karstą?

— Karstus palikome,— atraportavo Miukė.— Turėjome kelis atsarginius. Rusams atiteko. Tikiuos, kad pravers jiems.

Šteinbrenneris nusikvatojo. Rahė nesijuokė.

— Ar negalėtume kokio sukalti?

— Taip greit nepadarysi, ponas leitenante,— tarė Greberis.— Kūnas jau labai atsileidęs. Pagaliau ir tinkamų lentų kažin ar rasi kaime.

Rahė linktelėjo.

— Paguldykite jį ant palapinės brezentu. Laidosi-me su brezentu. Iškaskit duobę ir sukalkit kryžių.

Greberis, Zaueris, Imermanas ir Berningas smunkanti kūną nunešė prie cerkvės. Hiršmanas nedrąsiai sekė, nešinas batu, kuriame liko dalis kojos.

— Viršila Miuke! — pašaukė Rahė.

— Klausau, ponas leitenante!

— Šiandien čionai bus atgabenti keturi pagauti rusų

partizanai. Rytoj iš ryto juos reikia sušaudyti. Tai padaryti įsakyta mūsų kuopai. Paieškokite savanorių savo būry. Jeigu jų neatsiras, reikalingi žmonės bus paskirti įsakymu.

— Klausau, ponas leitenante!

— Galas žino, kodėl kaip tiktai mes tai turime daryti! Na, kai tokia suirutė...

— Aš einu savanoriu,— tarė Šteinbreneris.

— Gerai.— Rahės veidas nieko neparodė. Iškastu per sniegą taku jis nužingsniavo atgal. „Grižta prie savo krosnies,— pagalvojo Miukė.— Mazgotė! Didelio čia daikto — keletą partizanų sušaudyti! Lyg jie nepyškintų šimtų mūsų draugų!"

— Jei rusai bus atvaryti laiku, tegu jie kartu iškasa ir Reikei duobę,— tarė Šteinbreneris.— Mums bus mažiau vargo. Viskas kartu. Ar ne, ponas viršila?

— Kaip sau norit.

Miukė jautė kartėlį. „Plunksnagraužys,— galvojo jis.— Laibas, ištįsęs, kartis su raginiais akiniais. Leitenantas dar iš pirmojo karo. Ir šiame kare nė karto nepakeltas. Narsus, tiesa,— na, bet kas gi dabar nenarsus? Tačiau ne vadu gimęs."

— Ką jūs manote apie Rahę?. — paklausė jis Šteinbrenerį.

Tas pažvelgė į jį, nieko nesuprasdamas.

— Jis mūsų kuopos vadas, ar ne?

— Aišku... Bet apskritai?

— Apskritai? Kaip apskritai?

— Niekas,— niūriai atsakė Miukė.

— Užteks gilumo? — paklausė seniausias rusas.

Tai buvo kokių septyniasdešimt metų senis su balta nešvaria barzda ir labai žydromis akimis. Jis kalbėjo darkyta vokiečių kalba.

— Prikąš liežuvį ir kalbėk tik tada, kai tavęs kas klaus,— atsakė Šteinbreneris.

Jis buvo gerai nusiteikęs. Tarp partizanų buvo viena moteris, ir jis negalėjo atplėšti nuo jos akių. Ji buvo jauna ir stipri.

— Reikia giliau,— pasakė Greberis. Jis kartu su Šteinbreneriu ir Zaueriu saugojo belaisvius.

— Tai mums? — paklausė rusas.

Šteinbreneris mikliai prišoko ir atsivedėjęs tvojo jam į veidą.

— Aš gi tau sakiau, seni, kad užsičiauptum. Kas čia tau? Jomarkas?

Šteinbreneris nusišypsojo. Jo veide nebuvo pykčio. Jis tik buvo smagus kaip vaikas, nutraukęs musei kojas.

— Ne, tas kapas ne jums,— tarė Greberis.

Rusas nė nekrustelėjo. Jis stovėjo tylėdamas ir žiūrėjo į Šteinbrenerį. Tas savo ruožtu spoksojo į rusą. Staiga Šteinbrenerio veidas pasikeitė, įsitempė ir pasidarė budrus. Jis manė, kad rusas jį puls, ir tik laukė, kad sukrutėtų. Didelio čia daikto, jeigu ir nušautų jį be niekur nieko. Senis vis tiek nuteistas mirti, tad ne labai kam ir būtų galvoje, ar jis nušovė iš reikalo, gindamasis, ar šiaip sau. Tačiau Šteinbreneriui tai nebuvo vis tiek. Greberiui buvo neaišku, ar jam čia tik tam tikra pramoga taip įpykinti rusą, kad šis valandėlę užsimirštų, ar jam dar visai neišgaravęs tas savotiškas pedantiškumas, kai žmogus, net ir žudydamas, stengiasi įrodyti sau, kad jo teisybė. Pasitaikydavo ir vie-na, ir kita. Ir viskas vienu metu. Greberiui ne kartą teko tai matyti.

Rusas nesijudino. Kraujas iš nosies jam varvėjo į barzdą. Greberis svarstė, kaip jis pats pasielgtų šitokiu atveju — ar pultų priešą, rizikuodamas būti čia pat užmuštas, ar viską iškęstų už tas kelias gyvenimo valandas, už vieną naktį. Jis nieko negalėjo nuspręsti.

Rusas iš lėto pasilenkė ir paėmė kirstuvą. Šteinbreneris žengė žingsnį atgal. Jis buvo pasirengęs šauti. Tačiau rusas nebeatsitiesė. Jis ėmė toliau kirsti duobės dugną. Šteinbreneris šyptelėjo.

— Atsigulk,— pasakė jis.

Rusas padėjo kirstuvą ir atsigulė. Gulėjo nejudėdamas. Ant jo nukrito keli gabalai sniego, kai Štein-

breneris žengė per duobę.

— Ar užteks ilgumo? — paklausė jis Greberį.

— Taip. Reikė buvo neaukštas.

Rusas žiūrėjo į viršų. Jo akys buvo plačiai atmerktos. Atrodė, kad jose atsispindi dangaus mėlynė. Minkšti barzdos plaukai prie burnos krusčiojo nuo alsavimo. Šteinbreneris palaukė truputį, o paskui tarė:

— Lipk lauk!

Rusas išlipo. Jo švarkas buvo purvinas nuo šlapios žemės.

— Taip,— tarė Šteinbreneris ir pažvelgė į moterį.— Dabar eime kasti duobių jums patiems. Nereikia labai gilių. Nesvarbu, kad lapės suės jus vasarą.

Buvo ankstyvas rytas. Blankiai rausvas ruožas nusidriekė horizontu. Sniegas girgždėjo, nes naktį vėl kiek pašalo. Iškastos duobės juodavo.

— Prakeikimas,— tarė Zaueris.— Viskas ant mūsų galvos! Kodėl mes turime tai daryti? Kodėl ne SD¹? Juk jų darbas žmones pleškinti. Kuo čia mes dėti? Tai jau trečias kartas. Juk mes padorūs kareiviai.

Greberis atsainiai laikė savo šautuvą rankoje. Plie-nas buvo labai šaltas. Jis užsimovė pirštines.

— SD turi per akis darbo užfrontėje.

Priėjo visi kiti. Šteinbreneris vienintelis buvo visiškai žvalus ir išsimiegojęs. Jo rausva oda spindėjo kaip vaiko.

— Klausykit,— tarė jis,— čia yra toji karvė. Pa-likit ją man.

— Kaip tai tau? — paklausė Zaueris.— Jau nebe-spėsi. Reikėjo bandyti anksčiau.

— Jis ir bandė,— tarė Imermanas.

Šteinbreneris piktai atsigrėžė.

— O iš kur tu žinai?

— Ir ji neprisileido jo.

— Iš kur toks gudrus atsiradai, ką? Jei tos raudonos karvės būčiau panorėjęs, tai būčiau ją ir tu-rėjęs.

— O gal ir ne.

SD (Sicherheitsdienst) — saugumo tarnyba.

— Ar nenustosit zaunyti? — Zaueris atsikando kramtomojo tabako.— Jeigu jis taip nori ją supyškinti pats vienas, tai tegu sau pyškina. Aš per daug nesiveržiu.

— Ir aš ne,— pareiškė Greberis.

Kiti nieko nesakė. Ejo šviesyn. Šteinbreneris nussipjovė ir pasakė:

— Sušaudymas — per didelė prabanga tai gaujai! Dar jiems šovinius eikvosi! Pakarti reikia!

— Kurgi? — Zaueris apsidairė.— Ar matai kur nors medį? O gal dar jiems kartuves statysim. Iš ko gi?

— Štai ir jie,— tarė Greberis.

Pasirodė Miukė su keturiais rusais. Du kareiviai ėjo is priekio, du iš paskos. Senis rusas ėjo pirmas, po jo moteris, paskui abu jaunesnieji vyrai. Visi keturi išsirikiavo noliepiami ties duobėmis. Prieš apsisukdama moteris pažvelgė į duobę. Ji buvo su raudonu vilnoniu sijonu.

Pirmojo būrio leitenantas Miuleris atėjo iš kuopos vado namo. Jis pavadavo Rabę egzekucijos metu. Nors ir juokinga, bet formalumų dažnai vis dar buvo laikomasi. Visi žinojo, kad tie keturi rusai galėjo būti partizanai, galėjo ir nebūti, bet jie buvo iškvosti ir nuteisti pagal visus formalumus, nors ir neturėjo nė mažiausių šansų būti išteisinti. O "kas gi buvo nustatyta? Esą pas juos rasta ginklų. Dabar jie sušaudomi su visais formalumais, dalyvaujant karininkui. Lyg jiems būtų ne vis tiek.

Leitenantas Miuleris buvo dvidešimt vienerių metų, į kuopą pateko prieš šešias savaites. Jis apžiūrėjo nuteistuosius ir perskaitė sprendimą.

Greberis pažvelgė į moterį. Ji ramiai stovėjo prie duobės su savo raudonu sijonu. Tai buvo stipri ir jauna, sveika moteris, sutverta gimdyti. Ji nesuprato, ką Miuleris skaitė, bet ir taip žinojo, kad tai jos mirties sprendimas. Moteris žinojo, kad po kelių minučių gyvybė, taip stipriai pulsuojanti sveikose jos gyslose, nutrūks visam laikui, bet ji stovėjo rami, tartum

čia nieko ypatingo nebūtų, tik truputį šiurpu ryto šaltyje.

Greberis matė, kad Miukė, nutaisęs reikšmingą miną, kažką šnibždėjo Miuleriui. Miuleris pakėlė akis.

— Ar negalima paskui?

— Geriau būtų dabar, ponas leitenante. Paprasčiau.

— Gerai. Darykit, kaip norit.

Miukė išėjo į priekį.

— Pasakyk štai šitam, kad nusiautų batus,— kreipėsi jis į senąją rusą, suprantantį vokiškai, ir parodė į vieną iš jaunesniųjų belaisvių.

Senis pasakė. Jis kalbėjo tyliai ir prodainiu. Antrasis belaisvis, smulkaus sudėjimo žmogus, iš pradžių nesuprato.

— Greičiau! — burbtelėjo Miukė.— Batus! Aukis batus!

Senis pakartojo, ką buvo pirma sakęs. Jaunesnysis pagaliau suprato ir skubėdamas, kaip žmogus, laiku neatlikęs savo pareigos, ėmė trauktis batus. Stovėdamas ant vienos kojos ir sverdėdamas, jis traukė batą nuo antros. „Ko jis taip skuba? — pagalvojo Greberis.— Kad minute anksčiau numirtų?“ Žmogus paėmė batus į ranką ir paslaugiai atkišo juos Miukei. Batai buvo geri. Miukė kažką riktelėjo ir parodė į šoną. Belaisvis pastatė batus ir sugrįžo į savo vietą. Jis stovėjo nešvariais autais ant sniego. Išlindo gelsvi kojų pirštai, ir žmogus sumišęs parietė juos.

Miukė apžiūrinėjo kitus. Jis pamatė, kad moteris turi kailines pirštines, ir jas liepė padėti prie batų. Valandėlę jis žiūrėjo į raudonąją sijoną. Sijonas buvo sveikas ir geros medžiagos. Šteinbreneris vogčiomis šyptelėjo, bet Miukė neliepė moteriai, kad nusisegtų jį. Gal jis bijojo Rahės, kuris pro langą galėjo matyti visą egzekuciją, o gal nežinojo, ką daryti su sijonu. Viršila pasitraukė.

Moteris kažką labai greitai pasakė rusiškai.

— Paklauskite, ko ji dar nori,— pasakė leitenantas Miuleris. Jis buvo išbalęs. Tai buvo jo pirmoji egzekucija.

Miukė paklausė senąją rusą.

— Ji nieko nenori, Ji tiktai prakeikia jus.

— Ką? — paklausė Miuleris, nieko nesupratęs.

— Ji prakeikia jus,—pakartojo rusas garsiau.— Ji prakeikia jus ir visus vokiečius, esančius rusų žemėje! Ji prakeikia jūsų vaikus! Jinai linki, kad jos vaikai kada nors taip pat šaudytų jūsų vaikus, kaip jūs dabar mus šaudote.

— Tai bjaurybė! — Miukė žiūrėjo į moterį, išpūtęs akis.

— Ji turi du vaikus,— sakė senis.— O aš turiu tris sūnus.

— Gana, Miuke!—nervingai suriko Miuleris.— Mes ne pastoriai.

Kareiviai stovėjo ramiai. Greberis juto savo šautuvą. Jis 'vėl buvo nusimovęs pirštines. Saitas plienas svilino jam nykštį ir smilių. Greta jo stovėjo Hiršmanas. Jis buvo pageltęs, bet nejudėjo. Greberis nusprendė šauti į rusą kairiame krašte. Seniau, kai jis būdavo skiriamas į tokią egzekuciją, jis šaudavo į orą, bet dabar taip nebedarydavo. Sušaudomieji neturėdavo iš to jokios naudos. Kiti galvodavo taip pat, kaip ir jis, atsitikdavo, kad beveik visi tyčia nepataikydavo. Šaudymą reikėdavo pakartoti, ir tokiu būdu belaisviai būdavo sušaudomi du kartus. Tiesa, buvo toks atsitikimas, kai viena moteris, kulų nekliudyta, puolė ant kelių ir su ašaromis akyse dėkojo jiems už tas kelias minutes, kurias jai teko dar pagyventi. Greberis nemėgdavo prisiminti tos moters. Dabar taip nebeatsitikdavo.

— Taikyk!

Per taikiklį Greberis matė rusą. Tai buvo tas pats barzdotas senis žydromis akimis. Taikiklis skyrė veidą į dvi dalis. Greberis nuleido jį. Paskutinį kartą jis kažkam nuplėšė apatinį žandikaulį. Į krūtinę šauti buvo tikriausiai. Jis pastebėjo, kad Hiršmano vamzdis pakeltas aukščiau ir kad jis ketina šauti viršum galvų.

— Miukė žiūri! Leisk žemiau. Į šoną!—sumurmėjo jis.

Hiršmanas nuleido vamzdį.

— Ugnis! — pasigirdo komanda.

Atrodė, kad rusas pakilo ir žengė į Greberį. Jis išsiritė, kaip žmogaus atvaizdas mugės balagano krevime veidrodyje, išsilenkė ir krito aukštiekninkas.

Senis visai neįvirto į duobę. Jo kojos kyšojo. Kiti du susmuko vietoje. Tas, kur buvo be batų, paskutinę akimirką pakėlė rankas, stengdamasis užsidengti veidą. Viena ranka pakibo ant sausgyslių kaip skuduras. Rusams nebuvo nei rankos surištos, nei akys užrištos. Visi užmiršo tai.

Moteris krito kniūpsčia. Ji buvo dar gyva. Pasirėmusi rankomis ir pakėlusi veidą, ji žiūrėjo į kareivius. Šteinbreneris buvo labai patenkintas. Niekas kitas į ją netaikė.

Senis rusas dar kažką suriko iš kapo ir nutilo. Vien moteris tebegulėjo pasirėmusi. Savo platų veidą ji atgrėžė į kareivius ir kažką sušnypstė. Senis buvo nebegyvas, ir nebebuvo kam išversti jos žodžių. Ji taip ir gulėjo, pasirėmusi rankomis, kaip didelė marga varlė, kuri nebegali parėplioti, ir šnypstė, nenuleisdama akių nuo vokiečių. Rodos, ji nė nematė, kad iš šono prie jos priėjo įpykęs Miukė. Ji šnypstė ir šnypstė, ir tik paskutinę akimirką pamatė revolverį. Pasukusi galvą, ji suleido dantis Miukei į ranką. Miukė nusikeikė ir kaire ranka atsivedėjęs smogė jai į pasmakrę. Kai dantys atsileido, jis šovė jai į pakaušį.

— Velniškai blogai šaudote,— suniurnėjo Miuleris.— Taikyti nemokate?

— Tai Hiršmanas, ponas leitenante,— atsiliepė Šteinbreneris.

— Ne, ne Hiršmanas,— pasakė Greberis.

— Nutilt! — sušuko Miukė.— Palaukit, kol kas paklaus.

Jis pažvelgė į Miulerį. Miuleris buvo labai išbalęs ir nesijudino. Miukė pasilenkė prie kitų rusų. Vienam iš jaunesniųjų jis pridėjo revolverį prie ausies ir iššovė. Galva krestelėjo ir tuojau vėl nurimo. Miukė įsikišo revolverį ir apžiūrėjo savo ranką. Išsitraukė nosinę ir apsivyniojo.

— Reikia jodu patepti,— tarė Miuleris.— Kur felčeris?

— Trečiuose namuose iš dešinės, ponas leitenante.

— Tuojau nueikite.

Miukė nuėjo. Miuleris pažiūrėjo į negyvėlius. Moteris gulėjo kniūpsčia ant šlapios žemės.

— Paguldykit ją į duobę ir užkaskit,—pasakė jis. Omai jis iširdo, pats nežinodamas ko.

II

Naktį vėl ėmė smarkiau dundėti anapus horizonto. Dangus buvo raudonas, ir šūviai blykčiojo vis aiškiau. Prieš dešimt dienų pulkas buvo atitrauktas iš fronto ir dabar ilsėjosi. Bet rusai artėjo. Frontas keitėsi kiekvieną dieną. Nebebuvo aiškios linijos. Rusai puolė. Jie puolė jau keletą mėnesių. O pulkas jau keletą mėnesių traukėsi.

Greberis pabudo.. Jis pasiklausė griausmo ir bandė vėl užmigti. Nepavyko. Dar kiek pagulėjęs, jis apsiavė batus ir išėjo į lauką.

Naktis buvo giedra ir nešalta. Dešinėje, už miško, sprogo sviediniai. Šviečiamosios raketos kabojo ore lyg permatomos medūzos ir skleidė šviesą. Kažkur už fronto linijos prožektoriai ieškojo padangėje lėktuvų.

Greberis sustojo ir pažiūrėjo aukštyn. Mėnulio nesimatė, bet dangus buvo žvaigždėtas. Greberis nematė žvaigždžių; jis tiktai matė, kad tokia naktis labai tinka lėktuvų antskrydžiams.

— Puikus oras atostogininkams,— pasakė kažkas šalia jo. Tai buvo Imermanas. Jisėjo sargybą. Nors pulkas ilsėjosi, bet partizanai prasmukdavo visur, ir todėl naktį reikėdavo statyti sargybą.

— Per anksti atėjai,— tarė Imermanas.— Dar visas pusvalandis iki pamainos. Eik gult. Pažadinsiu, kai reikės. Tavo amžiuje niekad ne per daug miego. Kiek tau metų? Dvidešimt treji?

— Taip.
— Na mat.
— Nebesinori miego.
— Atostogų nesulauki, ką? — Imermanas tiriamai pažvelgė į Greberį.— Tai laimė! Atostogos!

— Dar per anksti džiaugtis. Paskutinę minutę gali būti atšauktos visos atostogos. Jau tris kartus man taip buvo.

— Visaip gali būti. Nuo kada tau priklauso?

— Jau šeši mėnesiai. Vis kas nors sutrukdydavo. Paskutini kartą šūvis į raumenis; to nepakako, ir niekas negabeno j tėvynę.

— Taip, nepasisėkė... Bet tau bent priklauso. O man ne. Mat esu buvęs socialdemokratas. Politiškai nepatikimas. Turiu tiktai šansą didvyriškai žūti, daugiau nieko. Patrankų mėsa ir trąša tūkstantmečiui reichui.

Greberis apsidairė.

Imermanas nusijuokė.

— Vokiškas atsargumas! Nebijok, visi kirmyja. Šteinbreneris taip pat.

— Apie jį negalvojau,—' su apmaudu atsakė Greberis. Vis dėlto jis galvojo apie tai.

— Juo blogiau,—Imermanas vėl nusijuokė.— Tas atsargumas taip išigėrė žmogui į kraują, kad jis nė pats to nebepastebi. Keista, kad mūsų didvyriškame amžiuje priviso skundikų kaip grybų po lietaus! Yra apie ką pagalvoti, tiesa?

Greberis patylėjo valandėlę.

— Jei tu visa tai taip gerai žinai, tau juo labiau reiktų saugotis Šteinbrenerio,— galų gale pasakė jis.

— Spjaut man į Šteinbrenerį. Man jis mažiau gali pakenkti negu jums. Kaip tik dėl to, kad nesisaugau. Tai tik rodo, kad aš — doras žmogus. Per didelis šunuodegiavimas tuoj priverstų tuos bonzas pastatyti ausis. Taip seniai daro buvusieji socialdemokratai, kai nori, kad nieks jų neįtartų. Ar ne taip?

Greberis pūtė rankas.

— Šalta,— pasakė jis.

Jis nenorėjo įsivelti į politinį pokalbį. Geriau nesi-
leisti į kalbas. Jis norėjo atostogų ir tiek, ir žiūrėjo,
kad jos neišslystų iš rankų. Imermanas sakė tiesą: Tre-
čiajame reiche žmonės nepasitikėjo vienas kitu. Be-
veik niekur žmogus nesijausdavo visai saugus. O kai
nesi saugus, tai geriau prikąsk liežuvį.

— Kada paskutinį kartą buvai namie? — paklausė
Imermanas.

— Maždaug prieš dvejus metus.

— Pašėlusiai seniai. Tai turėsi kuo stebėtis!

Greberis nieko neatsakė.

— Turėsi stebėtis,— pakartojo Imermanas.— Kaip
viskas pasikeitė!

— O kas gi ten taip pasikeitė?

— Daug kas. Pamatysi.

Greberis staiga pajuto skaudžią baimeį, nelyginant
dieglį viduriuose. Jam tai buvo nenaujas jausmas, kar-
tais užeidavo jis*ir anksčiau, tik visada ūmai ir be ypa-
tingos priežasties. Tai nebuvo nieko nuostabaus to-
kiame pasaulyje, kur jau seniai nieko nėra tikro.

— Iš kurgi tu žinai? — paklausė jis.— Juk tu nesi
buvęs atostogų.

— Nesu. Bet žinau.

Greberis atsistojo. Kurių galų jam reikėjo išeiti?
Kalbėti jis nenorėjo. Norėjo būti vienas. Gerai būtų,
jei dabar jau važiuotų! Ta mintis tiesiog persekiojo
jį. Greberis norėjo pabūti vienas, bent kelias savaites
vienas, visai vienas ir pagalvoti, daugiau nieko. Apie
tiek daug dalykų reikėjo pagalvoti. Ne čia, bet tenai,
namie, vienam, kur nepasiekia karas.

— Metas į sargybą,— pasakė jis.— Pasiimsiu savo
mantą ir pažadinsiu Zauerį.

Pabūklai griaudė visą naktį. Griaudė ir amalavo
horizonte. Greberis žiūrėjo į tolumą. Rusai... 1941 metų
rudenį fiureris pareiškė, kad jiems jau galas. Taip ir
atrodė iš tikrųjų. 1942 metų rudenį jis vėl tą patį pa-
reiškė, ir vis dar atrodė, kad taip yra. Tačiau paskui
kažkokie nesuprantami dalykai atsitiko ties Maskva

ir Stalingradu. Ir staiga viskas pasikeitė. Lyg kas užkerėjęs būtų. Omai rusai vėl iš kažkur ištraukė artileriją. Prasidėjo griaudimas anapus horizonto, jis už* trenkė visas fiurerio kalbas, jau nebesiliovė, ir ėmė priešais save varyti vokiečių divizijas keliu atgal. Niekas nesuprato, kas čia darosi, bet ūmai pasklido gandai, kad atkirsti ir kapituliovę ištisi armijos korpusai, ir netrukus visi žinojo, kad pergalė pavirto bėgimu. Tokiu pat bėgimu kaip Afrikoj, kada Kairas jau buvo čia pat.

Greberis sunkiai žingsniavo keliu aplink kaimą. Nemėnesėta naktis iškraipė perspektyvą. Iš kažkur atklydusi šviesa sklaidėsi, atsimušdama nuo sniego. Namai rodėsi toliau ir miškai arčiau, negu iš tikrųjų buvo. Kvepėjo svetimu kraštu ir pavojum.

1940 metų vasara Prancūzijoje. Pasivaikščiojimas į Paryžių. Smingamųjų bombonešių staigimas viršum pakrikusios šalies. Keliai, prisigrūdę pabėgėlių ir byrančios armijos likučių. Vėlyvas birželis, laukai, miškai, žygis per nenuniokotą šalį, paskui miestas su savo sidabrine šviesa, gatvėmis, kavinėmis, atidaręs savo vartus be šūvio. Ar jis tuomet apie ką nors galvojo? Ar juto nerimą? Ne. Viskas atrodė teisinga. Vokietija gynėsi, karo ištroškusių priešų apsupta,— tai ir viskas. Kad priešas buvo taip prastai pasirengęs, jog vos teįstengė spirtis, neatrodė Greberiui prieštaringas dalykas.

O vėliau, Afrikoje, per didžiuosius puolimo etapus, dykumoje, naktimis su begale žvaigždžių ir tankų tarškėjimo, ar tada jis galvojo? Ne, negalvojo, net ir traukiantis. Ten buvo Afrika, svetima šalis, nuo Vokietijos ją skyrė Viduržemio jūra, dar ir Prancūzija. Ko čia daug galvosi, nors ir lemta jos netekti? Juk negalima visur nugalėti.

O paskui — Rusija. Rusija ir pralaimėjimai, ir bėgimas. Ir tai jau ne už jūrų marių, trauktis reikėjo tiesiai Vokietijon. O sumušti buvo ne keli korpusai kaip Afrikoje,— traukėsi visa vokiečių kariuomenė. Tada Greberis ūmai susimąstė. Ir jis, ir daugelis kitų. Kur čia žmogus nesusimąstysi! Kol sekėsi, viskas buvo

gerai, o jei kas ir nebuvo gerai, tai niekas to nė nematė arba teismo didžiuoju tikslu. O koks tasai tikslas? Ar ne visada jis turėjo dvi puses? Ir ar viena jo pusė ne visada būdavo tamsi ir nežmoniška? Kur jo akys buvo anksčiau? Bet ar iš tikrųjų nieko nematė? Ar nejausdavo abejonių ir pasibjaurėjimo, tik tuos jausmus visada vydavo šalin?

Jis išgirdo Zauerį kosint ir, apėjęs kelias sugriautas pirkias, nužingsniavo jo pasitikti. Zaueris parodė į šiaurę. Didžiulė pašvaistė tviskėjo horizonte. Drioksėjo sprogimai, švysčiojo liepsnų liežuviai.

— Ir ten jau rusai? — paklausė Greberis.

Zaueris papurtė galvą.

— Ne. Tai mūsų pionieriai. Jie naikina kažkokį kaimą.

— Vadinasi, vėl traukiamės.

Jie nutilo ir klausėsi.

— Aš jau nebežinau, kada mačiau sveiką namą,— pagaliau prakalbo Zaueris.

Greberis parodė į namus, kuriuose gyveno Rahė.

— Štai dar pusėtinai sveikas.

•— Tau jis sveikas? O kulkosvaidžių išgręžiotos sienos, sudegęs stogas ir sugriautas tvartas?

Zaueris garsiai atsiduso.

— Jau visa amžinybė, kai nemačiau sveikos gatvės.

— Ir aš nemačiau.

— Bet tu greit pamatysi. Namie.

— Taip. Ačiū Dievui.

Zaueris pažvelgė į pašvaistę.

— Kartais, kai pasižiūri, kiek mes prigriovėme visko Rusijoje,— tiesiog baisu darosi. Kaip manai, ką jie mums padarytų, jei pasiektų mūsų sienas? Ar apie tai kada pagalvojai?

— Ne.

— O aš pagalvojau. Turiu ūkį Rytprūsioje. Dar atsimenu, kaip 1914 metais teko bėgti, rusams atėjus. Man buvo tuomet dešimt metų.

— Iki sienos dar toli.

— Nesakyk. Kartais gali tekti taip trauktis, kad nė apsidairyt nespėsi. Atsimeni, kaip mes iš pradžių čia žygiavome?

— Ne. Tada buvau Afrikoje.

Zaueris vėl pasižiūrėjo į šiaurę. Tenai iškilo ištisa ugnies siena, paskui pasigirdo keletas smarkių sprogimų.

— Matai, ką mes išdarinėjame? Įsivaizduok, kad rusai tą patį darys pas mus,— kas liks tada?

— Ne daugiau kaip ir čia.

— Kaip tik tą aš ir norėjau pasakyti! Negi nesupranti? Tokie dalykai ir neduoda žmogui ramybės,— aišku.

— Jie dar ne prie sienos. Juk užvakar girdėjai politinę paskaitą, į kurią visiems reikėjo eiti. Pasirodo, mes tiktai trumpiname savo linijas ir sudarome patogias pozicijas savo naujiems slaptiems ginklams.

— Et, tauškalai! Kas tuo betiki? Tai kas gi mus nėsė taip toli? Štai ką tau pasakysiu. Kai tik prieisime prie savo sienų, būtinai reikės pasirašyti taiką. Kito kelio nėra.

— Kodėl?

— Bet koks čia dar klausimas? Kad jie nedarytų mums to paties, ką jiems darome. Nejau nesupranti?

— • Suprantu. O kaip, jei jie nenorės taikos?

— Kas?

— Rusai.

Zaueris, išpūtęs akis, žiūrėjo į Greberį.

— Kaipgi jie nenorės! Jei mes siūlysime taiką, jie turės ją priimti. Taika yra taika! Karas pasibaigia, ir mes išgelbėti.

— Jie priims tik tada, jeigu mes be sąlygų pasiduosime. Tada jie okupuos visą Vokietiją, ir tau vis teks atsisveikinti su savo ūkiu. Ar tu galvojai apie tai, ką?

Zaueris išsižiojo.

— Žinoma, galvojau,— pagaliau atsakė jis.— Bet vis dėlto tai kas kita. Kai bus pasirašyta taika, jie nebedrįs nieko naikinti.

Jis prisimerkė ir ūmai pavirto gudriu būru.

— Mūsų tada viskas lieka sveika. Tik jų viskas sugriauta. Ir pagaliau jie kada nors turės išsinešdinti.

Greberis nieko neatsakė. „Kam aš dabar vėl lei-

džiuos į kalbas? — galvojo jis. — Aš juk ir nenorėjau prasidėti. Kas iš tų kalbų? Kas tik pas mus per tuos metus nebuvo aukštinta ir žeminta? Bet koks tikėjimas suniekintas. Tuščias ir pavojingas daiktas kalbėti." Ir toji Nežinia, priartėjusi tylomis ir iš lėto, buvo per daug didelė, per daug neaiški ir niūri. Kareiviai kalbėjo apie tarnybą, apie ėdalą ir apie šaltį. Tik ne apie Nežinią. Nei apie ją, nei apie mirusiuosius.

Grįžo Greberis per kaimą. Skersai kelio buvo patiesti lentgaliai, kad būtų galima vaikščioti per tirpsantį sniegą. Jam einant tais lieptais, lentgaliai linko, ir reikėjo saugotis, kad nenuslystum. Po jais viskas buvo ištižę.

Jis ėjo pro cerkvę. Tai buvo maža apgriauta cerkvė, kurioje gulėjo leitenantas Reikė. Cerkvės durys atviros. Vakare buvo rasti dar du negyvi kareiviai, ir Rahė įsakė palaidoti kitą rytą visus tris su karine pagarba. Vieno kareivio, grandinio, nepavyko atpažinti. Jo veidas buvo nugražtas, ir jis neturėjo atpažįstamojo žetono.

Greberis įėjo į cerkvę. Čia atsidavė salietra, puvešiais ir lavonais. Kišenine lempute jis pašvietė į kampus. Vienoje kertėje stovėjo dvi sudaužytos šventųjų statulos, o greta gulėjo keli suplyšę maišai; malyt, Tarybų valdžios metais čia buvo pilami javai. Salimais sniego pusnyje stovėjo surūdijęs dviratis be grandinės ir padangų. Viduryje gulėjo negyvėliai ant palapinių brezentų. Jie atrodė griežti, išdidūs, vieniši, ir niekas jiems neberūpėjo.

Greberis uždarė duris ir patraukė toliau aplink kaimą. Šešėliai šmėkšojo apie griuvėsius, ir net ta menka šviesa atrodė išdavikiška. Jis palypėjo į kalvą, kur iškastos duobės. Reikei skirta duobė buvo praplatinta, kad kartu su juo būtų galima palaidoti ir abu kareivius.

Jis girdėjo, kaip tyliai lašnoja vanduo, sunkdamasis į duobę. Pilkavo iškasta žemė. Į ją buvo atremtas kryžius su pavardėmis. Norint kelias dienas bus galima žinoti, kas čia palaidotas. Tik ne ilgiau — kaimas

netrukus vėl pavirs mūšio lauku.

Stovėdamas ant kalvos, Greberis apsidairė. Kraštas buvo plikas, niūrus ir apgaulingas; nakties šviesa klaidino: kai ką ji didino, kai ką mažino, ir nieko nesimatė pažįstamo. Viskas buvo svetima ir dvelkė vienatvės bei Nežinios šalčiu. Nebuvo nieko, kur galėtų žvilgsnis sustoti, nieko, kas bent kiek teiktų šilumos. Niekas neturėjo nei galo, nei krašto, kaip ir visa šalis. Neapbrėpiama ir svetima. Svetima iš išorės ir iš vidaus. Greberį nukrėtė šiurpas. Tai mat kaip. Štai kaip viskas pakrypo.

Nuo žemių, suverstų prie kapo, nusirito grumstas, ir Greberis girdėjo, kaip jis dusliai trinktelėjo į duobę. Ar šioje išalusioje žemėje išliko kirminų? Galbūt, jeigu jie pakankamai giliai sulindo. Bet ar jie gali gyventi kelių metrų gylyje? Ir kuo jie ten minta? Nuo rytdienos jiems kurį laiką maisto užteks, jei jų dar yra likę.

„Paskutiniaisiais metais jie pakankamai turėjo kuo misti,— galvojo Greberis.— Visur, kur tik mes buvome, jie galėjo būti, kiek tik lindo. Europos, Azijos ir Afrikos kirminams prasidėjo tikras aukso amžius. Mes palikome jiems ištisas lavonų armijas. Į kirminų padavimus mes daugeliui kartų pateksime kaip gerieji pertekliaus dievai.“

Jis nususuko. Lavonai... per daug jau buvo tų lavonų. Iš pradžių ne savų, daugiausia svetimų. Bet pasakui mirtis vis labiau ir labiau ėmė šienauti jų pačių eiles. Pulkus tolydžio reikėjo papildyti naujais kareiviais. Draugų, kariavusių iš pat pradžių, vis mažėjo ir mažėjo ir dabar teliko būrelis. Iš visų jo bičiulių čia beliko vienas Frezenburgas, ketvirtosios kuopos vadas. Vieni žuvo, kiti buvo perkelti kitur, kiti gulėjo ligoninėse, o kai kam pasisėkė, ir jie buvo pripažinti netinkamais rikiuotės tarnybai ir išgabenti Vokietijon. Pirmiau visa tai atrodė kitaip. Ir vadinama buvo kitaip.

Jis išgirdo Zauerio žingsnius ir girdėjo, kaip tas lipa aukšty.

— Ar kas atsitiko? — paklausė jis.

— Nieko. Kažkas buvo pasigirdę. Bet tai tik žiurkės tame tvarte, kur guli rusai.

Zaueris pažiūrėjo į kauburį, po kuriuo gulėjo užkasti partizanai.

— Tie tai bent kapą turi.

— Taip. Patys išsikasė.

Zaueris nusispjovė.

— Tiesą pasakius, tuos vargšus galima suprasti. Juk mes siaubiame jų pačių žemę.

Greberis pažvelgė į jį. Naktį žmogus galvoja kitaip negu dieną, tačiau Zaueris buvo senas kareivis, ir jo lengvai nesužaudinsi.

— Iš kur tau tokios mintys? — paklausė Greberis.— Ar dėl to, kad traukiamės?

— Žinoma. Įsivaizduok, kad jie ir mums vieną dieną taip padarys!

Greberis valandėlę patylėjo. „Ir aš ne geresnis už jį,— pagalvojo jis.— Taip pat vengiau ir vengiau apie tai galvoti, kol tiktai galėjau.“

— Nuostabus daiktas, kai pačiam ima padai svilti, tai ir kitus pradedi suprasti,— pagaliau pasakė jis.— Kol sekasi, tokios mintys nelenda į galvą, ką?

— Aišku, ne. Kas to nežino!

— Taigi. Bet jokių ypatingų dorybių tai nerodo.

— Dorybių? Kam galvoj dorybės, kai reikia žiūrėti, kad tik neprikaistum savo kailio? — Zaueris pasižiūrėjo į Greberį, nusteбęs ir pyktelėjęs.— Kad jūs, daugiau mokslo pauostę, ir prisigalvojat visokiausių niekų! Ne mudu pradėjome karą, ne mudu už jį ir atsakome. Mes tik atliekame pareigą. O kas įsakyta, tai įsakyta. Gal ne?

— Taip,— atsakė Greberis pavargusiu balsu.

III

Salvé* išsyk užduso pilkoje neapbrėpiamo dangaus vatoje. Varnos, tupėjusios ant sienų, net nepakilo. Jos tiktai kranktelėjo porą kartų, rodos, net garsiau už šū-

vius. Varnos buvo pripratusios prie didesnio trenksmo.

Gulėjo trys palapinių brezentai, iki pusės vandens apsemti. Kareivio su nugraūžtu veidu brezentas buvo surištas. Reikė gulėjo vidury. Išmirkęs jo batas su gabalu kojos buvo padėtas į vietą, tačiau, nešant lavoną iš cerkvės, batas pakrypo ir dabar kabojo nosimi žemyn. Niekas nesirūpino jį pataisyti. Todėl atrodė, kad Reikė nori giliau įsirausti į žemę.

Kareiviai suvertė šlapius grumstus į duobę. Kai duobė buvo pilna, dar liko visa krūva žemių. Miukė pažvelgė į Miulerį.

— Gal reikėtų suplūkti?

— Ką?

— Suplūkti, ponas leitenante. Kapą. Tada sutilps ir likusios žemės, o viršuj galėsime užmesti keletą akmenų. Nuo lapių ir vilkų.

— Čia jie nepasieks. Kapas gana gilus. O be to...

Miuleris pagalvojo, kad lapėms ir vilkams ir taip netrūksta ėsti, ir jiems nėra reikalo rausti kapų.

— Nesąmonė,— pasakė jis.— Kas jums šovė į galvą?

— Pasitaiko tokių dalykų.

Miukė pasižiūrėjo į Miulerį nieko nesakančiu veidu. „Dar vienas liurbis be jokios nuovokos,— pagalvojo jis.— Visada nevykėliai išeina į karininkus. O gerieji žūva. Kaip Reikė.“

Miuleris papurtė galvą.

— Padarykite kauburį iš likusios žemės,— pareiškė jis. —Tai bus geriausia. Ir pastatykite kryžių galvūgalyje.

— Klausau, ponas leitenante.

Miuleris surikiavo kuopą ir nuvedė. Jis komandavo garsiau, negu reikėjo. Jam vis atrodė, kad senieji kareiviai į jį rimtai nežiūri. Taip iš tikrųjų ir buvo.

Zaueris, Imermanas ir Greberis iš likusių žemių supylė kapą.

— Kryžius neilgai stovės tiesiai,— tarė Zaueris.— Žemės per daug palaidos.

— Aišku.

- Nė trijų dienų nestovės.
- Ar tas Reikė tau giminė? — paklausė Imermanas.
- Užsičiaupk! Jis buvo geras vyras. Ką tu išmanai?
- Tai statysime kryžių? — paklausė Greberis.
- Imermanas atsigręžė.
- A, mūsų atostogininkas! Jis labai skuba!
- O tu gal neskubėtum? — paklausė Zaueris.
- Aš negaunu atostogų, juk tai žinai, mėšlavabali tu.
- Aišku. Juk tu nebegrižtum.
- O gal ir grįžčiau.
- Zaueris nusispjovė.
- Imermanas niekinamai nusijuokė.
- O gal aš net savo noru grįžčiau.
- Kas tave žino. Vis tiek nesuprasi, kas tu per žmogus. Prišnekėti tu gali kažin ko. Bet kas ten supaisys, ką tu širdy nešioji.
- Zaueris paėmė kryžių. Ilgasis jo galas buvo pasmailintas apačioje. Pastatęs kryžių į vietą, jis kelis kartus sudavė iš viršaus į jį plokščiaja kastuvo puse. Kryžius giliai įsmigo į žemę.
- Tai matai,— tarė jis Greberiui.— Nė trijų dienų nestovės.
- Trys dienos — daug laiko,— atsakė Imermanas.— Zinai, ką tau patarsiu, Zaueri? Per tris dienas sniegas kapinėse taip sudubs, kad galėsi j jas įeiti. Tada pasiimk kokią akmeninį kryžių ir pastatyk jį čionai. Ir tuomet tavo siela, ištikimasis valdiny, bus rami.
- Rusišką kryžių?
- Tai kas? Dievas tarptautinis. O gal ir jis jau pasikeitė?
- Zaueris nusigręžė.
- Juokdarys iš tavęs kažkoks. Tikras tarptautinis juokdarys!
- Toks tik dabar pasidariau. Pasidariau, Zaueri. Pirmiau buvau kitoks. O kalbant apie kryžių, tai čia tavo paties sugalvota. Juk tu vakar pats taip pasiūlei.
- Vakara! Vakara! Juk tada manėme, kad tai ru-

sas,— nekraipyk žodžių!

Greberis pasiėmė kastuvą.

— Aš jau einu,— tarė jis.— Juk čia mes pabaigėme, ar ne?

— Taip, atostogininke,— atsakė Imermanas.— Taip, tu atsargusis zuikuti! Čia mes pabaigėme.

Greberis nieko neatsakė. Jis ėmė leistis nuo kalvos.

Dalinsy buvo išikūręs rūsyje, į kurį šviesa patekdavo tik pro skylę lubose. Po ta skylę tupėjo keturi vyrai ir ant kažkokios dėžės lošė skatą. Kiti miegojo kampuose. Zaueris rašė laišką. Rūsysis buvo didelis ir turbūt pirmiau priklausė kokiam vietos veikėjui; jis beveik nepraleido vandens.

Iėjo Šteinbreneris.

— Girdėjote paskutines žinias?

— Radijas sugedęs.

— Tai kiaulystė! Turėtų būti tvarkoj.

— Tai ir sutvarkyk, pienburni,— tarė Imermanas.— Žmogus, kuris jį prižiūrėjo, jau prieš dvi savaites paguldė galvą.

— O kas ten sugedę?

— Nebeturim baterijų.

— Baterijų?

— Nebeturim.— Imermanas išsišiepęs žiūrėjo į Šteinbrenerį.— O gal jis veiktu, jei tu susikištum į nosį laidus: juk tavo galva visada pilna elektros. Pabandyk!

Šteinbreneris perbraukė ranka sau per plaukus.

— Yra žmonių, kurie nevaldo savo liežuvio tol, kol jo gerai nenusvyla.

— Nekalbėk taip paslaptinai, Maksai,— ramiai atsakė Imermanas.— Tu jau keletą kartų kišai liežuvį man įskusti. Kas to nežino? Tu smarkus vyrukas. Tai pagirtina. Tavo bėda, kad aš esu puikus mechanikas ir geras kulkosvaidininkas. Tokie šiuo metu reikalingesni už tave. Todėl tau ir nesiseka. Kiek gi tau metų?

— Prikąsk liežuvį!

— Koks dvidešimt, a? Gal tik devyniolika? Tokiam amžiui tu jau esi gražių dalykų matęs. Penketą šešetą metų tu medžiojai žydus ir liaudies išdavikus. Garbė

tau! Kai aš buvau dvidešimt metų, medžiodavau tik mergaites.

— Iš visa ko matyti.

— Taip,— atsakė Imermanas.— Matyti.

Prie durų pasirodė Miukė.

— Kas čia dabar vėl?

Niekas jam neatsakė. Miukę visi laikė kvailu.

— Aš klausiu, kas čia yra!

— Nieko, ponas viršila,— atsakė Berningas, buvęs arčiau jo.— Mes tik kalbėjomės.

Miukė pasižiūrėjo į Šteinbrenerį.

— Ar kas atsitiko?

— Prieš dešimt minučių radijas perdavė paskutinės žinias.

Šteinbreneris atsistojo ir apsidairė. Niekas nesidomėjo. Tik Greberis klausėsi. Lošėjai ramiai sau lošė toliau. Zaueris nepakėlė galvos nuo savo laiško. Miegantieji knarkė kaip knarkę.

— Dėmesio! — suriko Miukė.— Ar jums ausys užako? Paskutinės žinios! Klausykit! Tarnybos tvarka!

— Klausau,— atsakė Imermanas.

Miukė metė į jį akį. Imermano veidas rodė susidomėjimą, daugiau nieko. Lošėjai padėjo kortas ant dėžės užverstas. Jie nesubraukė jų į kaladę. Šitaip jie sutaupė keletą sekundžių ir tuojau galės vėl lošti. Zaueris kilstelėjo galvą nuo laiško.

Šteinbreneris išsitiesė.

— Svarbios naujienos! Paskelbtos per „Nacijos vandenį“. Iš Amerikos pranešama apie didelius streikus. Plieno pramonė paralyžiuota. Daugumas karinių gamyklų nebedirba. Sabotažas lėktuvų pramonėje. Visur demonstracijos. Reikalaujama tuoj sudaryti taiką. Vyriausybė svyruoja. Laukiama perversmo.

Jis truputi stabtelėjo. Niekas nieko neatsakė. Miegojusieji buvo pabudę ir kasėsi. Pro skylę lubose varvėjo vanduo į pastatytą kibirą. Miukė garsiai šnarpštė.

— Mūsų povandeniniai laivai blokuoja visą Amerikos pakrantę. Vakar nuskandinti du dideli kariuomenės transportai ir trys prekiniai garlaiviai su karo medžiagomis. Trisdešimt keturi tūkstančiai tonų vien

per šią savaitę. Anglija miršta badu savo griuvėsiuose. Mūsų povandeniniai laivai užkirto visus jūrų kelius. Pagaminti nauji slapti ginklai. Tarp jų iš tolo valdomi bombonešiai, kurie be žmogaus gali skristi į Ameriką ir atgal nenutūpdami. Atlanto pakrantė paversta milžiniška tvirtove. Jei priešas pabandys brautis, mes sugrūsime jį į vandenyną, kaip jau kartą padarėme 1940 metais.

Lošėjai vėl pasiėmė kortas. Į kibirą tekstelėjo gabalas sniego.

— Gera būtų dabar sėdėti padoriuose blindažuose,— suniurzgė Šneideris, kresnas vyras trumpa raudona barzda.

— Šteinbreneri,— paklausė Imermanas,— o gal turi žinių ir apie Rusiją?

— Kam tau?

— Ogi tam, kad mes Rusijoje. Kai kas iš mūsų tuo domisi. Pavyzdžiui, mūsų draugas Greberis. Atostogininkas.

Šteinbreneriis dvejojo. Jis netikėjo, ką sako Imermanas. Tačiau jo partinis jausmas paėmė viršų.

— Fronto trumpinimas beveik baigtas,— pareiškė jis.— Rusai yra nusilpę dėl milžiniškų nuostolių. Priešpuoliui paruoštos naujos įtvirtintos pozicijos. Mūsų rezervai jau visai sukoncentruoti. Mūsų kontrpuolimas su naujaisiais ginklais bus nesulaikomas.

Jis buvo bekelią ranką, bet tuoj ir vėl nuleido. Buvo sunku pasakyti apie Rusiją ką nors tokio, kas galėtų pakelti nuotaiką,— visi patys pernelyg aiškiai matė, kas čia dedasi. Šteinbreneriis staiga pasidarė panašus į uolų mokinį, kuris iš paskutiniųjų stengiasi nesusikirsti per egzaminą.

— Tai, žinoma, toli gražu ne viskas. Svarbiausios žinios yra griežčiausia paslaptis. Jų negalima skelbti nė per „Nacijos valandą“. Bet viena absoliučiai tikra: priešą mes sunaikinsime dar šiais metais.

Šteinbreneriis kiek netvirtai apsigrėžė ir nuėjo į kitą būstą.

Miukė nusekė jam iš paskos.

— 2iū, kaip lenda į užpakalį,— pasakė vienas iš miegalių, nuvirto ant šono ir užknarkė.

Lošėjai vėl grįžo prie skato.

— Sunaikinsime,— pastebėjo Šneideris.— Mes juos naikiname kasmet po du kartus.— Jis pažvelgė į savo kortas.— Dvidešimt.

— Rusai — apsigimę išdavikai,— pareiškė Imermanas.— Suomių kare jie dėjosį daug silpnesni, negu iš tikrųjų kad buvo. Tai niekšiškas bolševikų triukas.

Zaueris pakėlė galvą.

— Ar neužsičiaupsi tu vieną kartą? Matyt, viską tu žinai, ką?

— Aišku. Juk prieš keletą metų jie buvo mūsų sąjungininkai. O apie Suomiją taip yra pasakęs pats mūsų reichsmaršalas Geringas. Ar tu nesutinki?

— Užteks galų gale jums ginčytis, vyrai,— pasakė kažkas pasieny.— Kas čia šiandien jums užėjo?

Visi nutilo. Tik kortos toliau pliaukšėjo į dėžę ir vanduo varvėjo į kibirą. Greberis atsisėdo į savo vietą. Jis žinojo, kas jiems šiandien užėjo. Taip visuomet būdavo po sušaudymų ir laidojimų.

Vėlyvą popietę pasirodė būriai sužeistų. Dalis jų tuoju buvo nusiųsta toliau. Su savo kruvinais tvarsčiais jie atėjo iš pilkšvai baltos lygumos ir traukė į priešingą pusę, į blyškų horizontą. Atrodė, kad jie niekad nenukeliaus iki ligoninės ir kur nors nugrims begalinėje pilkšvoje baltumoje. Daugumas tylėjo. Visi buvo alkani.

Tiems, kurie negalėjo paeiti ir kuriems nebeužteko sanitarinių vežimų, cerkvėje buvo įrengta laikina ligoninė. Pramuštas stogas buvo užtaisytas, atvyko mirtinai išvargęs gydytojas su dviem sanitarais ir ėmė operuoti ligonius. Kol sutemo, durys buvo atviros, ir pro jas sanitarai nuolatos įnešdavo ir išnešdavo sužeistuosius. Balta šviesa viršum operavimo stalo buvo panaši į šviesią palapinę auksinėje cerkvės prietemoje. Kampe gulėjo dviejų šventųjų statulų likučiai. Marija laikė ištiesusi rankas, plaštakų ji nebeturėjo. Kris-

tus buvo be kojų; atrodė, lyg jis būtų nukryžiuotas su amputuotomis kojomis. Sužeistieji šaukdavo nedažnai. Gydytojas dar turėjo narkotikų. Katiluose ir nikeliuotuose dubenyse virė vanduo. Amputuotų galūnių pamažu susidarė artipilnė cinkuota vonia, atnešta iš namų, kur gyveno kuopos vadas. Iš kažkur atsirado šuo. Jis sukinėjosi apie duris, ir nors ji nuvarydavo, jis vis tiek sugriždavo.

— Iš kur jis čia galėjo atsirasti? — paklausė Greberis. Jis stovėjo su Frezenburgu netoli namų, kuriuose seniau gyveno popas.

Frezenburgas pažiūrėjo į gauruotą gyvulį, drebančią ir atkišusią galvą.

— Turbūt iš miškų.

— Ką jis veiks miškuos? Ten neras ko ėsti.

— Kurgi ne. Kiek tik nori. Ir ne tiktai miškuose. Visur.

Jie priėjo arčiau. Šuo akylai pakreipė galvą, pasirengęs bėgti. Juodu sustojo.

Šuo buvo didelis ir liesas, pilkai rausvas, su pailga siaura galva.

— Tai ne valstiečio šunėkas,— tarė Frezenburgas.— Tai geros veislės šuo.

Jis tyliai pliaukštelėjo liežuviu. Šuo pastatė ausis. Frezenburgas vėl pliaukštelėjo ir ėmė jį kalbinti.

— Manai, kad jis čia laukia, kol gaus ko paėsti? — paklausė Greberis.

Frezenburgas papurtė galvą.

— Ėdesio visur užtenka. Dėl to jis neatbėgs. Čia šviesu, ir kažkas panašu į namus. Manau, kad jis ieško draugystės.

Sanitarai išnešė neštuvus. Ant jų gulėjo per operaciją miręs karys. Šuo atšoko keletą metrų. Jis liukštelėjo lengvai, kaip švelnios spyruoklės pamėtėtas. Paskui sustojo ir pažvelgė į Frezenburgą. Tas vėl pakalbino jį ir pamažėli žengtelėjo į jį. Šuo tuoj atšoko, bet vėl sustojo ir kelis kartus vos pastebimai suvizingino uodega.

— Bijo,— tarė Greberis.

— Taip, žinoma. Bet jis geras šuo.

— Tačiau žmogėdra.

Frezenburgas atsigrėžė.

— Visi mes žmogėdros.

— Kodėl?

— Taip jau yra. Ir mes, kaip ir jis, galvojame, kad dar esame geri. Kaip ir jis, mes ieškome bent kiek šilumos ir šviesos bei draugystės.

Frezenburgas nusišypsojo viena puse veido. Antra pusė dėl plataus rando beveik nejudėjo. Ji atrodė kaip negyva, ir Greberiui visada būdavo keista matyti šią šypsena, kuri tartum numirdavo, negalėdama įveikti kažkokios kliūties veide. Jam rodėsi, kad tai neatsitiktina.

— Mes žmonės kaip žmonės. Dabar karas, ir nieko nepadarysi.

Frezenburgas papurtė galvą ir ėmė daužyti lazdele sniegą sau nuo aulų.

— Ne, Ernstai. Mes netekome jokio saiko. Dešimt metų buvome izoliuoti, mums buvo skiepijamas bjaurus, pasibaisėtinas, nežmoniškas ir juokingas išdidumas. Mes buvome paskelbti viešpačių tauta, kuriai turi vergauti visos kitos tautos.— Jis karčiai nusijuokė.— Viešpačių tauta... Kuo čia dėta viešpačių tauta, jei reikia klausyti kiekvieno pusgalvio, kiekvieno šarlatano, kiekvieno įsakymo? Še tau ir atsakymas. Ir jis, kaip visada, skaudesnis nekaltiems negu kaltiems.

Greberis žiūrėjo į jį išpūtęs akis. Frezenburgas buvo vienintelis žmogus čionai, kuriuo jis visai pasitikėjo. Abudu buvo iš to paties miesto ir seniai kits kitą pažinojo.

— Jei tu visa tai žinai,— tarė jis pagaliau,— tai kodėl tu čia?

— Kodėl aš čia? O ne sėdžiu koncentracijos stovykloj? Arba nesusaudytas už karo tarnybos vengimą?

— Ne, ne tai turiu galvoj. Bet argi turėjai būti šaukiamas 1939 metais? Kodėl gi stojai savanoriu?

— Tiesa, tuomet buvau per senas. Bet šiuo metu viskas kitaip. Dabar imami ir vyresni už mane. Bet ne tai svarbu. Tai nėra pasiteisinimas. Kad mes čia, tas dar nieko nesako. Tuomet žmogus tikinai save, kad

negali nepadėti tėvynei, kai ji kariauja, visai nesvarbu, dėl ko tas karas, kas čia kaltas ir kas tą karą pradėjo. Tai tik išsisukinėjimas. Lygiai kaip ir anksčiau, kai mesėjome išvien su jais, aiškindamiesi, kad norime išvengti didesnės blogybės. Ir tai tik išsisukinėjimas. Prieš patį save. Daugiau nieko! — Jis smarkiai smeigė lazda į sniegą. Šuo be garso atšoko už cerkvės. — Mes gundėme Dievą! Ar tu supranti tai, Ernstai?

— Ne,— atsakė Greberis.

Jis nenorėjo suprasti. Frezenburgas valandėlę patylėjo.

— Tu negali to suprasti,— tarė jis ramiau.— Tu per jaunas. Ne ką daugiau ir tematei kaip tik isterišką maivymąsi ir karą. O aš jau syki kariauau. Ir mačiau, kas buvo tarp tų karų.— Jis vėl nusišypsojo; viena pusė jo veido šypsojosi, antroji liko sustingusi. Šypsena ištiško į ją lyg pavargusi banga, bet neišstengė per ją persiristi.— Kad taip galėčiau būti operos dainininkas,— kalbėjo jis.— Tenoras su tuščia galva ir įtikinamu balsu. Arba senis. Ar vaikas. Ne, ne vaikas. Nenorėčiau laukti, kas bus. Karas pralaimėtas, bent tą turbūt žinai?

— Ne.

— Kiekvienas generolas, turįs atsakomybės jausmo, seniai būtų numojęs ranka. Mes čia kovojame tuščiai.— Jis pakartojo: — Tuščiai. Dargi ne dėl pakenčiamų taikos sąlygų.— Jis pakėlė ranką, rodydamas temstantį horizontą.— Niekas su mumis nebesiderės. Mes siautėme kaip Atila ir Čingischanas. Mes sulaužėme visas sutartis ir žmonių įstatymus. Mes...

— Tai buvo esesininkai,— tarė Greberis nusiminęs.

Jis susitiko su Frezenburgu, stengdamasis pabėgti nuo Imermano, Zauerio ir Šteinbrenerio. Greberiui norėjosi pasikalbėti su juo apie seną ramų miestą ant upės kranto, apie liepų alėjas ir apie jaunystę; o čia pasidarė dar blogiau negu pirma. Šiomis dienomis viskas buvo kaip pakerėta. Iš kitų jis jokios pagalbos nelaukė; kas kita Frezenburgas, kurio atsitraukimo maišaty ilgai nebuvo matęs. Ir lyg tyčia iš jo dabar išgirdo

tai, su kuo iki šiol nenorėjo sutikti, apie ką jis tik namie rengėsi pagalvoti, ko visų labiausiai bijojo.

— Esesininkai,— atsakė Frezenburgas niekinaimai.— Tik už juos mes dar ir kovojame. Už SS, gestapą, už melagius ir spekuliantus, fanatikus, žudikus ir pamišėlius, kad jie dar metus galėtų pavaldyti. Tik dėl to ir dėl nieko daugiau. Karas seniai pralaimėtas.

Sutemo. Cerkvės durys buvo uždarytos, kad į lauką nekristų šviesa. Langu skylėse pasirodė tamsios figūros, kurios dangstė jas antklodėmis. Taip pat buvo užtemdyti įėjimai į rūsius ir blindadžus. Frezenburgas apsidairė.

— Kurmiai pasidarėme. Ne tik kūnu, bet ir savo prakeikta siela. Tai bent nusivažiavome!

Greberis išsitraukė iš švarko kišenės praimtą dėžutę cigarečių ir atkišo ją Frezenburgui. Tasai atsisakė.

— Pats rūkyk. Arba pasilik sau. Aš turiu pakanamai.

Greberis papurtė galvą.

— Imk...

Frezenburgas šyptelėjo ir paėmė cigaretę.

— Kada važiuoji?

— Nežinau. Atostogos dar nepatvirtintos.— Greberis giliai užsitraukė ir išpūtė dūmus. Gera, kai turi cigarečių. Kartais jos net geriau nei draugai. Cigaretės nesumaišo galvos. Jos tylios ir geros.

— Aš nežinau,— pakartojo jis - Kuris laikas, kai iš viso nieko nebežinau. Pirmiau viskas buvo aišku, o dabar viskas susijaukė. Norėčiau užmigti ir pabusti kitokiais laikais. Bet tas ne taip lengva. Pašėlusiai vėlai pradėjau galvoti. Nesididžiuoju tuo.

Frezenburgas atbula ranka patrynė randą veide.

— Nesisielok. Per paskutinius dešimt metų propaganda mums taip užbeldė ausis, kad sunku buvo ką kita išgirsti. O ypač to, kas nelaido gerklės: abejonių ir sąžinės balso. Pažinai Polmaną?

— Jis buvo mūsų istorijos ir tikybos mokytojas.

— Parvažiavęs aplankyk jį. Gal jis dar tebegyvena. Perduok labų dienų nuo manęs.

— Kodėl jis neturėtų gyventi? Juk jis ne kareivis.

- Ne.
- Tai tikriausiai dar gyvena. Jam bus kokie šešiasdešimt penkeri metai, ne daugiau.
- Perduok jam labų dienų.
- Gerai.
- Man jau metas. Lik sveikas. Vargu ar bepasimatysim.
- Turbūt ne, tik kai sugrįšiu. Neilgai. Tik trys savaitės.
- Taip, tiesa. Na, lik sveikas.
- Lik sveikas.

Frezenburgas nuklampojo per sniegą į savo kuopą gretimame sugriautame kaime. Greberis žiūrėjo jam iš paskos, kol tas išnyko prieblandoje. Paskui grįžo atgal. Prie cerkvės pamatė tamsų šuns siluetą. Atsidarė durys, uždengtos brezentu, ir pro jas akimirka prasisverbė siauras šviesos ruoželis. Tas truputis šviesos padvelkė šiluma, ir galėtų pamanyti, kad čia tėviškė, jei nežinotum, kam ji čia dega. Greberis paėjo artyn prie šuns. Tas atšoko, ir Greberis pamatė, kad sniege stovi abi aplaužytosios šventųjų statulos iš cerkvės. Šalia gulėjo sulūžęs dviratis. Viskas buvo išnešta; cerkvėje buvo reikalingas kiekvienas kampelis.

Jis nuėjo toliau, ant rūsio, kuriame gyveno jo būrys. Už griuvėsių blėso vakaro gaisai. Kiek toliau nuo cerkvės gulėjo negyvėliai. Tirpstančiame sniege atsirado dar trys seni lavonai, iš spalio mėnesio. Jie buvo ištižę ir atrodė beveik kaip žemės. Greta gulėjo tie, kurie tik popiet mirė cerkvėje. Šitie dar buvo išblyškę ir priešiški, svetimi ir nesusitaikę su likimu.

IV

Jie pabudo. Rūsysis drebėjo. Ausyse spengė. Iš visur tiško purvas. Už kaimo dūko priešlėktuvinės patrankos.

- Bėkim iš čia! — suriko kažkas iš naujųjų atsarginių.
- Toliau! Nedekit šviesos!

— Bėkim iš tų žiurkėkautų!
— Idiote! Kur eisi? Tyliau! Pasiuto! Naujokai jūs,
ar ką?

Duslus trenksmas vėl sudrebino rūsį. Kažkas griuvo tamsoje. Traškėdami pasipylė plytgaliai, purvas ir lentgaliai. Blankūs žaibai tvyksčiojo pro skylę lubose.

— Čia kažką užgriuvo!

— Tyliau! Tai tik gabalas sienos nuvirto.

— Bėkim, kol dar mūsų čia nepalaidojo!

Blyškiame rūsių durų fone šmėsčiojo žmogystos.

— Avigalviai! — barėsi kažkas.— Sėdėkit, kur sėdit! Čia bent skeveldros nepasiekia.

Kitiems nerūpėjo skeveldros. Jie nepasitikėjo nesutvirtintu rūsiu. Ir teisingai darė. Kaip ir tie, kurie liko. Viską lėmė atsitiktinumas; galėjo sutraiškyti, galėjo ir skeveldra užmušti.

Jie laukė, užgniaužę kvapą. Po krūtine maudė. Jie laukė, kur kris sekanti bomba. Turėjo kristi arti. Bet bomba nekrito. Užtat jie išgirdo kelis sprogimus vieną po kito, bet jau gerokai toliau.

— Po velnių! — nusikeikė kažkas.— Kurgi mūsų naikintuvai?

— Virš Anglijos.

— Užsičiaupti — suriko Miukė.

— Virš Stalingrado! — tarė Imermanas.

— Užsičiaupti

Tarp priešlėktuvinių pabūklų šūvių buvo girdėti motorų ūžesys.

— Štai ir jie!—sušuko Šteinbreneris.— Tai mūsų šikniai!

Visi klausėsi. Pro staugimą lauke prasiskverbė kulkosvaidžių tratėjimas. Paskui vienas po kito driokstelėjo trys sprogimai. Bombos krito tuoj pat už kaimo. Rūsyje šmėstelėjo blanki šviesa, ir tą pačią akimirką davė į jį kažkas pašėlusiai balto, raudono ir žalio, žemė pasikėlė ir subyrėjo griausmo, žaibų ir tamsos sukuryje. Sprogimams aptylant, pasigirdo šauksmai iš lauko ir griūvančių sienų čerškesys rūsyje. Greberis per tinko lietu žemė apgrai bomis slinkti iš rūsių. „Cerkvė“,— pagalvojo jis ir pasijuto toks tuščias, tartum

iš jo būtų likusi viena oda, o visa kita būtų išstūmusi oro banga. Rūsio anga dar nebuvo užversta; ji ėmė pilkuoti tamsoje, kai vėl pradėjo matyti apakusios nuo šviesos akys. Greberis pasijudino. Jis nebuvo sužeistas.

— Pasiuto! — tarė Zaueris šalia jo. — Tai arti davė! Aš manau, kad visas rūsysis nuėjo po velnių.

Jie nušliaužė prie kitos sienos. Trenksmas lauke prasidėjo iš naujo. Kartais pasigirsdavo Miukės komanda. Plytgalis pataikė jam į kaktą. Per veidą bėgo kraujas, kuris blykčiojančioje šviesoje atrodė juodas.

— Greičiau! Visi! Atkast! Ko nėra?

Niekas neatsakė. Klausimas buvo per daug kvailas. Greberis ir Zaueris šalino griuvenas ir plytas. Darbasėjo lėtai. Kliudė geležys ir stambios nuolaužos. Beveik nieko nesimatė. Tik blyškus dangus ir sprogimų ugnys.

Greberis nubraukė tinką ir ėmė šliaužti palei sugriautą rūsio dalį. Veidą jis palenkė prie griuvenų ir rankomis graibė aplinkui. Jis įtemptai klausėsi, ar neišgirs per trenksmą ką šaukiant ar dejuojant, ir stengėsi užčiuopti griuvėsiuose žmogaus kūną. Taip buvo geriau, negu ieškoti aklai. Kai žmonės užgriūva, brangi kiekviena minutė.

Staiga jis užčiuopė judančią ranką.

— Čia kažkas yra! — sušuko Greberis. Jis kapstė griuvenas, ieškodamas galvos. Bet galvos nerado ir patempė už rankos.

— Kur tu? Atsiliepk! Pasisakyk vardą! Kur tu? — šaukė jis.

— Čia,— sušnibždėjo jam prie pat ausies užverstas žmogus, šūviams akimirksniui aptilus. — Netempk. Mane smarkiai prispaudė.

Ranka vėl pajudėjo. Greberis nužėrė tinką. Surado veidą. Užčiuopė burną.

— Sen,— sušuko jis. — Padėkit man!

Tik keli žmonės galėjo darbuotis tame kampe. Greberis išgirdo Šteinbrenerio balsą.

— Užeikit iš tos pusės! Žiūrėkit, kad veido neužgriūtų! Mes iš kito šono pabandysim!

Greberis prisiglaudė prie sienos. Kiti skubiai triūsė tamsoje.

— Kas jis toks? — paklausė Zaueris.

— Nežinau.— Greberis pasilenkė.— Kas tu?

Užverstasis kažką pasakė. Greberis nieko negalėjo suprasti. Šalia jo dirbo kiti. Jie rausė ir vilko griuvenas.

— Ar dar gyvas? — paklausė Šteinbrenneris.

Greberis pabraukė ranka per veidą užverstajam. Jis nejudėjo.

— Nežinau,— atsakė jis.— Prieš kelias minutes dar buvo gyvas.

Vėl pakilo griausmas. Greberis pasilenkė prie pat užverstojo veido.

— Tuojau tave ištrauksim! — tarė jis.— Ar supranti, ką sakau?

Greberiui atrodė, jog kvapas padvelkė jam į skruos-tą, bet jis nebuvo tikras. Viršum jo švokštė Šteinbrenneris, Zaueris ir Šneideris.

— Jis nebeatsako.

— Nieko daugiau nebegalime padaryti,— Zaueris taip smeigė kastuvą, kad jis džerkštelėjo.— Čia geležinės sijos, o akmenys per daug dideli. Reikia šviesos ir įrankių.

— Jokios šviesos! — rėkė Miukė.— Kas uždegs šviesą, bus sušaudytas!

Jie patys žinojo, kad uždegti šviesą bombardavimo metu — tikra savižudybė.

— Avinas! — nusikeikė Šneideris.— Rado ką mokyti!

— Nieko nebus. Reikia laukti, kol prašvis.

— Taigi.

Greberis atsitūpė pasieny ir išmeigė akis į dangų, iš kurio rūšį siekė pašėlęs griausmas. Jis nieko nebegalėjo susigaudyti. Tik girdėjo, kaip šėlsta nematoma mirtis. Čia nebuvo nieko nepaprasto. Ne pirmas kartas jam taip kiūtoti ir laukti, kartais būdavo ir dar baisiau.

Greberis atsargiai perbraukė ranka per nepažįstamą veidą. Dabar ant jo nebebuvo nei purvo, nei dul-

kių. Jis užčiuopė lūpas. Paskui dantis. Ir pajuto, kaip jie vos vos įkando į pirštus. Paskui vėl, kiek stipriau ir atsileido.

— Dar gyvas,— pasakė.

— Sakyk jam, kad du vyrai nubėgo įrankių.

Greberis dar kartą pačiupinėjo lūpas. Jos nebekrutėjo. Jis surado ranką griuvenose ir spustelėjo ją. Ir ranka nieko nebeatsakė. Greberis vis dar laikė ranką; tai buvo viskas, ką jis galėjo padaryti. Taip jis tupėjo ir laukė, kol pasibaigė puolimas.

Pagaliau atsirado įrankiai, ir užverstasis buvo atkastas. Čia būta Lamerso. Tai buvo smulkus vyras su akiniais. Atsirado ir akiniai. Jie gulėjo už kokio metro ant žemės, nesudužę. O Lamersas buvo negyvas.

Greberis su Šneideriu išėjo į sargybą. Oras buvo miglotas ir atsidavė kaip paprastai po bombardavimo. Viena cerkvės siena buvo sugriauta. Taip pat ir namai, kuriuose gyveno kuopos vadas. Greberis paklausė save, ar Rahė gyvas. Bet tuojuo pamatė prietemoje už namų ploną ir ilgą jo figūrą. Rahė žiūrėjo, kaip valomi griuvėsiai prie cerkvės. Dalis sužeistųjų buvo užgriuvusi. Kiti gulėjo lauke. Susukti į antklodes ir palapinių brezentą, jie gulėjo suguldyti tiesiai ant žemės. Sužeistieji nedejavo. Jų akys buvo nukreiptos į dangų. Ne pagalbos jie laukė iš tenai. Jie bijojo dangaus. Greberis praėjo pro naujas bombų išraustas duobes. Jos dvokė ir sniego fone atrodė tokios juodos, lyg būtų bedugnės. Viršum jų jau draikėsi migla. Kiek mažesnė duobė juodavo netoli kalvos, kurioje buvo kapai.

— Būtų geras kapas,— tarė Šneideris.— Numirėlių turim per akis.

Greberis papurtė galvą.

— Iš kur imsi žemių jam užpilti?

— Galima nukasti kraštus.

— Nieko nebus. Vis tiek liks įdubimas, žemesnis negu žemė aplinkui. Naujus kapus iškasti paprastesnis daiktas.

Šneideris pasikasė savo raudoną barzdą.

— Ar kapai visada turi būti aukštesni už žemę aplink juos?

— Turbūt ne. Tik mes taip įpratę.

Jie nuėjo toliau. Greberis pamatė, kad kryžiaus ant Reikės kapo nebebuvo. Sprogimai, matyt, bus jį nusviedę kažkur į tamsą.

Šneideris sustojo ir ėmė klausytis.

— Atsisveikink su atostogomis,— pasakė jis.

Abu ėmė klausytis. Omai frontas atgijo. Viršum horizonto pakibo šviečiamosios raketos. Artilerijos ugnis pasmarkėjo ir pasidarė reguliaresnė. Dundėjo minos.

— Uraganinė ugnis,— tarė Šneideris.— Vadinasi, vėl į frontą. Atostogos peržegnotos!

— Taip.

Jie klausėsi toliau. Šneideris sakė tiesą. Tai, ką jie girdėjo, nebuvo panašu į vietini puolimą. Prasidėjo smarki artilerijos paruošiamoji ugnis šiame neramiame fronte. Rytoj rytą reikia laukti visuotinio puolimo. Naktį užėjo rūkas ir darėsi vis tirštesnis. Rusai puls, prisidengę rūku, kaip ir prieš dvi savaites, kai kuopa neteko keturiasdešimt dviejų vyrų.

Vadinasi, sudiev atostogoms. Greberis ir taip per daug jų nesitikėjo. Net neparašė tėvams. Nuo to laiko, kai pateko į kariuomenę, jis tik du kartus buvo namie, o paskutinį kartą, rodos, taip seniai, tarsi nė nebūtų parvažiavęs. Kone dveji metai. Gal ir dvidešimt metų. Tai buvo vis vien. Jis net nejuto nusivylimo. Tik tuštumą.

— Į kurią pusę eisi? — paklausė jis Šneiderį.

— Man vis tiek. Gal į dešinę?

— Gerai. Tai aš j kairę.

Rūkas vis kilo ir greitai tirštėjo. Reikėjo bristi lyg per pieno sriubą. Ji jau siekė iki kaklo, bangavo ir kunuliavo lyg virdama. Atrodė, kad Šneiderio galva nuplaukė jos bangomis. Greberis plačiu lanku apėjo kaimą iš kairės. Kai kada jis visai panirdavo migloje. Paslui vėl iškildavo ir to banguojančio pieno pakraštyje matydavo margaspalvius fronto žiburius. Ugnis toly-

džio smarkėjo.

Greberis nežinojo, kiek laiko jis eina, kai išgirdo keletą pavienių šuvių. „Šneideris,— pagalvojo jis.— Turbūt pasikarščiavo." Paskui jis vėl išgirdo šuvius ir net šauksmus. Jis pasilenkė, pasislėpė migloje ir laukė, laikydamas paruoštą šautuvą. Šauksmas artėjo. Kažkas šaukė jo pavardę. Jis atsakė.

— Kur tu?

— Čia.

Akimirkai jis pakėlė veidą iš miglos ir iš atsargumo tuojau atšoko žingsnį į šoną. Niekas nešovė. Dabar balsas pasigirdo visai arti, bet migloje ir dar naktį buvo sunku nustatyti atstumą. Paskui jis pamatė Šteinbreneri.

— Tai kiaulės! Nutykojo Šneiderį. Tiesiai į galvą pataikė!

Tai buvo partizanai. Jie prisėlino per rūką. Šneiderio raudona barzda, matyti, buvo geras taikinys. Turbūt jie tikėjosi rasti kuopą miegančią, bet griuvėsių valymo darbai jiems sutrukdė; tačiau Šneiderį jie vis dėlto nutykojo.

— Banditai! Bet pamėgink juos vyti toje prakeiktoje buzoje!

Šteinbrenerio veidas buvo drėgnas nuo miglos. Jo akys žibėjo.

— Dabar patruliuosime po du,— tarė jis.— Rahė taip įsakė. Ir ne per toli.

— Gerai.

Jieėjo taip arti prie kito, kad vienas kitą dar galėjo pažinti. Šteinbrenieris atidžiai žvelgė į miglą ir atsargiai sėlino į priekį. Jis buvo geras kareivis.

— Kad bent vieną pačiuptume,— šnibždėjo jis.— Žinočiau, ką jam daryti tokioje migloje. Skudurą įgrūdai į snukį, kad nė neaikelėtų, rankas ir kojas surišai ir... daryk, ką tik nori! Tu neįsivaizduoji, kiek tempiasi akis iš orbitos, kol nutrūksta.

Šteinbrenieris pajudino rankas, lyg išlėto ką traiškydamas.

— Kodėl ne, įsivaizduoju,— tarė Greberis.

„Šneideris...— pagalvojo jis.— Jei jis būtų ėjęs į

kaire, o ne į dešinę, tai mane būtų nudėję." Nelabai jį sujaudino ta mintis. Ne pirmą kartą taip atsitinka. Kareivio gyvybė priklauso nuo atsitiktinumo.

Juodu patruliavo, kol atėjo pamaina, tačiau nieko nerado. Ugnis fronte sustiprėjo. Aušo rytas. Prasidėjo puolimas.

— Prasideda,— tarė Šteinbreneris.— Kad taip atsidurtum dabar pirmose linijose! Tokio puolimo metu visada reikia daug atsarginių. Per kelias dienas, gali pasidaryti puskarininkiu.

— Arba pakliūti po tanku.

— Et, žmogau! Jūs, seni ožiai, to tik ir bijote! Tuo nieko nepasieksi. Ne visi žūna.

— Aišku, ne visi. Šiaip nebūtų karo.

Jie vėl sulindo į rūšį. Greberis atsigulė ir bandė užmigti. Bet miegas neėmė. Jis klausėsi, kaip griaudžia fronte.

Diena išaušo pilka ir drėgna. Frontas šėjo. Į kautynes buvo mesti tankai. Pietuose fronto linija pasislinko atgal. Burzgė lėktuvai. Per lygumą riedėjo transporto mašinos. Iš fronto traukė sužeistieji. Kuopa laukė įsakymo žygiuoti į mūšį.

Greberis dešimtą valandą gavo įsakymą ateiti pas Rahę. Kuopos vadas pakeitė savo būstą. Dabar jis gyveno kitame mūrinio namo kampe, kuris liko nesugriautas. Greta buvo raštinė.

Rahės kambarys buvo pirmajame aukšte. Kėdė su trimis kojomis, apgriuvusi didelė krosnis, ant kurios gulėjo keletas antklodžių, žygio lova ir stalas — tai ir visas jo apstatymas. Pro išmuštą langą matyti bombos išrausta duobė. Langas uždengtas kartonu. Kambarys buvo šaltas. Ant stalo stovėjo spiritinis virtuvėlis su kava.

— Jums leista važiuoti atostogų,— tarė Rahė. Jis įsipylė kavos į margą puoduką be ašelės.— Įsakymas pasirašytas. Jūs stebitės, tiesa?

— Taip, ponas leitenante!

— Aš taip pat. Pažymėjimas — raštinėje. Pasiim-

kit. Ir kad nė kvapo jūsų čia neliktų. Gal jus paims koks sunkvežimis. Kiekvieną akimirką laukiu, kad višos atostogos bus atšauktos. Kai jūsų nebus, tai nebus, supratot?

— Supratau, ponas leitenante!

Atrodė, kad Rahė norėjo dar kažką pasakyti. Bet, matyt, apsigalvojo, išėjo iš užstalės ir padavė Greberii ranką.

— Viso gero, ir žiūrėkit, kad tuoj išgaruotumėt iš čia. Juk jau seniai jums metas gauti atostogų. Jūs nusi-pelnėte jų.

Jis nusigręžė ir nuėjo prie lango. Lango buvo jam per žemas. Reikėjo pasilenkti, norint pažiūrėti pro jį.

Greberis apsisuko ir nuėjo aplink namus į raštinę. Eidamas pro langą, jis matė ordinus ant Rahės krūtinės. Galvos nebuvo matyti.

Raštininkas pastūmė jam pasirašytą pažymėjimą su antspaudu.

— Pasisekė tau kaip aklai vištai grūdas,— burb-telėjo jis.— Net ir nevedęs, ar ne?

— Nevedęs. Užtat pirmos atostogos per dvejus metus.

— Pasisekė,— pakartojo raštininkas.— Pagalvok tiktai, atostogos tokiu sunkiu metu!

— Ne aš taip pasirinkau.

Greberis nuėjo į rūšį. Jis jau nesitikėjo atostogų ir todėl nebuvo nė daiktų susidėjęs. Ir nebuvo daug ko dėti. Greit jis susikrovė mantą. Tarp daiktų buvo emaliuotas rusiškas šventojo paveikslas, kurį jis keti-no parvežti motinai. Greberis rado jį kažkur pamestą.

Jam atsirado vieta sanitariniame automobilyje. Sunkvežimis, pilnas sužeistų, pateko į užpustytą duobę, palydovas išlėkė iš mašinos ir nusilaužė ranką. Greberis atsisėdo į jo vietą.

Automobilis riedėjo keliu, paženklintu kuolais ir šiaudų grižtėmis; apsigręžęs jis dar kartą pravažiavo pro kaimą. Greberis pamatė savo kuopą, išsirikiavusią aikštėje priešais cerkvę.

— Šitie jau ruošiasi į pirmąsias linijas,— tarė vai-ruotojas.— Jų laukia mūšis. Tai bėda! Galas žino, iš

kur tie rusai ir ima tiek artilerijos!

— Taigi...

— Tankų taip pat turi ligi valiai. Iš kur ir traukia?

— Iš Amerikos. O gal iš Sibiro. Sako, kad jie ten turi daugybę fabrikų.

Vairuotojas aplenkė įklimpusį sunkvežimį.

— Rusija per didelė. Per didelė, sakau tau. Pražūsi joje.

Greberis linktelėjo ir pasitaisė batus. Valandėlę jis jautėsi kaip dezertyras. Kuopa juoduoja kaimo aikštėje, o jis važiuoja į užfrontę. Vienas. Kiti lieka čia, jis išvažiuoja. Jie trauks į frontą. „Aš nusipelniau atostogų,— pagalvojo jis.— Rahė irgi taip sakė. Bet kam aš apie tai galvoju? Aš tik bijau, kad gali mane pasivyti ir sugražinti.“

Už kelių kilometrų jie privažiavo sunkvežimį su sužeistais, kuris buvo nuslydęs nuo kelio ir įklimpęs į sniegą. Jie sustojo ir patikrino savo sužeistuosius. Du iš jų buvo mirę. Juos iškėlė ir į jų vietą paėmė tris sužeistuosius iš antrojo automobilio. Greberis padėjo juos perkelti. Du iš jų buvo amputuoti; trečiasis — peršautu veidu; jis galėjo sėdėti. Nepatekė į automobilį plūdosi ir rėkė. Tai buvo tokie, kurie turėjo gulėti neštuvuose, jiems nebuvo vietos mašinoje. Kaip ir visus sužeistuosius, juos kankino baimė, jog karas gali juos pasivyti paskutinę akimirką.

— Kas atsitiko? — paklausė vairuotojas įklimpusio sunkvežimio vairuotojo.

— Ašis nulūžo.

— Ašis nulūžo? Sniege?

— Vienas žmogus nusilaužė pirštą, krapštydamas nosį. Ar nesi to girdėjęs, naujoke tu?

— Girdėjau. Dar laimė, kad žiema pasibaigė. Sušaldytum tu juos visus.

Jie nuvažiavo toliau. Vairuotojas atsilošė.

— Man panašiai atsitiko prieš du mėnesius,— tarė jis.— Kažkas pasidarė pavarų dėžėje. Galėjau stumtis tik visai iš lėto. Sužeistieji man prie neštuvų prišalo. Nieko negalėjau padaryti. Šeši dar buvo gyvi, kai pagaliau atvažiavome. Rankos, kojos ir nosys, žino-

ma, buvo nušalusios. Prasti juokai būti sužeistam Rusijoje, o dar žiemą.— Jis išsiėmė gabalą kramtomojo tabako ir atsikando.— O tie, kur galėjo paeiti, traukė pėsti. Naktis, šaltis. Norėjo užpulti mūsų automobilį. Kabinosi už durų, už pakopų, apniko kaip bičių spiečius. Turėjome juos nustumti.

Greberis išsiblaškęs linktelėjo ir apsidairė. Kaimo nebebuvo matyti. Jis dingo už pusnyno. Nieko daugiau nebesimatė, tik dangus ir lyguma, kuria jie važiavo į vakarus. Buvo vidurdienis. Saulė blyškiai švietė pro pilką rūką. Sniegas dulsvai blizgėjo. Staiga kažkas atsivėrė jame, kažkas karšto ir kunkuliuojančio, ir jis tik dabar pajuto, kad yra ištrūkęs, kad važiuoja toliau nuo mirties, toliau, vis toliau; jis jautė tai ir žiūrėjo į išvažinėtą sniegą, kuris metras po metro dingo po ratais; ir taip metras po metro Greberis tolo nuo pavojaus, važiavo į vakarus, į tėviškę, į nesuvokiamą gyvenimą anapus išganingojo horizonto.

Vairuotojas kumštelėjo jį, perjungdamas greitį. Greberis krūptelėjo. Jis pasirausė kišenėse ir ištraukė pakelį cigarečių.

— Še,— tarė jis.

— Mersi,— atsakė vairuotojas nepažiūrėjęs.— Aš nerūkau. Tik kramtau tabaką.

V

Siaurojo geležinkelio traukinys sustojo. Mažutė užmaskuota stotelė tviskėjo saulėje. Iš keleto namų aplink ją ne kas bebuvo likę; už tai buvo pastatyti keli barakai, kurių stogai ir sienos buvo nudažyti maskuojamąja spalva. Ant bėgių stovėjo vagonai. Rusų karo belaisviai krovė juos. Šioje vietoje geležinkelio šaka susijungė su platesne magistrale.

Sužeistieji buvo sunešti į vieną baraką. Tie, kurie galėjo paeiti, sėdosi ant greitosiomis sukaltų suolų. Atsirado dar keletas atostogininkų. Kiek galėdami, jie stengėsi nesimaišyti po kojų. Bijojo, jog kas nors gali

pamatyti ir nusiųsti atgal.

Diena atrodė pavargusi. Ant sniego mirguliavo blanki šviesa. Kažkur toli užė lėktuvai. Bet ne ore; kažkur turėjo būti paslėptas aerodromas. Vėliau lėktuvų eskadrilė perskrido virš stoties ir ėmė kilti, kol pagaliau atrodė kaip pulkelis vyturių. Greberis užsisvajoj. „Vyturiai,— galvojo jis.— Taika.“

Atostogininkus išgąsdino du lauko žandarai.

— Dokumentus!

Žandarai buvo sveiki ir stiprūs vyrai, jų manieros buvo ryžtingos kaip ir visų žmonių, kuriems negresia pavojus. Jų uniformos buvo tvarkingos, ginklai nušveisti, o svėrė kiekvienas bent po dvidešimt svarų daugiau už bet kurį atostogininką.

Kareiviai tylėdami parodė savo atostogų pažymėjimus. Žandarai juos nuodugniai patikrino ir tik tada sugrąžino. Jie pareikalavo parodyti ir kareivių knyges.

— Maistą pasiimti trečiajame barake,— galiausiai pasakė vyresnysis.— Ir apsivalykite. Kaip jūs atrodot! Negi norit parvažiuoti į tėvišką kaip kiaulės?

Atostogininkai nuėjo į trečiąją baraką.

— Tik ir kaišioja nosį visur, prakeiktieji,— keikėsi kažkoks kareivis, apšepęs juodais šeriais.— Atsiganė sprandus užfrontėje! O į mus žiūri kaip į kokius piktadarius.

— Prie Stalingrado kareivius, nuklydusius nuo savo pulką, jie šaudė tuziniais kaip dezertyrus,— pasakė kitas.

« — O tu buvai prie Stalingrado?

— Jei būčiau buvęs, tai dabar čia nesėdėčiau. Iš ten niekas negrižo.

— Klausyk,— išpėjo pagyvenęs puskarininkis.— Fronte gali kalbėti, ką tik nori. Bet čia kas' kita. Tad geriau prikašk liežuvį, jei nori kailį sveiką išlaikyti; supranti?

Jie sustojo į eilę su savo katiliukais. Laukti teko ilgiau kaip valandą. Bet nė vienas nepasitraukė iš eilės. Salo, bet laukė. Ne pirmas kartas palaukti. Pagaliau gavo po kaušą sriubos, kurioje plaukiojo gabaliu-

kas mėsos, šiek tiek daržovių ir keletas bulvių.

Kareivis, nebuves Stalingrade, atsargiai apsidairė.

— Žandarai turbūt tokios neėda.

— Rado kuo rūpintis! — niekinamai pastebėjo puskarininkis.

Greberis valgė sriubą. „Bent šilta“,— pagalvojo jis. Namie pavalgys ko kita. Motina išvirs. Gal net pavaišins vėdaru su svogūnais ir bulvėmis, paskui aviečių pudingu su vaniliniu padažu?

Jiems teko laukti iki nakties. Lauko žandarai juos tikrino du kartus. Atvyko vis daugiau sužeistųjų. Kiekvienas naujas jų transportas vis labiau jaudino atostogininkus. Jie bijojo, kad juos paliks. Pagaliau po vidurnakčio buvo sustatytas traukinys. Spustelėjo šaltis, danguje skaisčiai spindėjo žvaigždės. Niekas jų nekenė; jos reiškė gerą matomumą lakūnams. Pati gamta jau seniai jiems nebeturėjo reikšmės; oras buvo geras arba blogas tik tiek, kiek jis buvo susijęs su karu. Jis galėjo apsaugoti arba sudaryti pavojų.

Į vagonus pradėta gabenti sužeistuosius. Trys tuojau vėl buvo išnešti atgal. Jie buvo nebegyvi. Neštuvai taip ir liko stovėti perone. Nuo mirusiųjų buvo nutrauktos antklodės. Niekur nesimatė jokio žiburio.

Paskui ėmė lipti sužeistieji, kurie patys galėjo paieiti. Jie buvo atidžiai tikrinami. „Mes nepateksime,— pagalvojo Greberis.— Per daug sužeistųjų. Pilnas traukinys.“ Jis abejingai žiūrėjo į tamsą. Širdis plakė. Padangėje viršum jo užė nematomi lėktuvai. Jis žinojo, kad tai vokiečių lėktuvai, bet vis dėlto bijojo. Ir bijojo kur kas labiau negu fronte.

— Atostogininkai! — pagaliau kažkas šūktelėjo.

Būrelis atostogininkų nuskubėjo į priekį. Čia vėl stovėjo lauko policija. Popiet per paskutinį patikrinimą visi buvo gavę po lapelį, kurį dabar reikėjo atiduoti. Jie sulipo į vagoną. Jame jau sėdėjo keletas sužeistųjų. Atostogininkai grūdosi ir stumdė vieni kitus. Kažkas garsiai sukomandavo. Visi turėjo išlipti ir išsiričiuoti. Tada jie buvo nuvesti prie gretimo vagono,

kuriame taip pat sėdėjo sužeistųjų. Atostogininkai gavo leidimą lipti į vagoną. Greberis susirado vietą vidury. Jam nesisnorėjo sėdėti prie lango. Jis žinojo, kad ten gali pataikyti skeveldros.

Traukinys stovėjo. Vagone buvo tamsu. Visi laukė. Lauke pasidarė ramu, tačiau traukinys nejudėjo. Pasirodė du lauko policininkai, kurie vedėsi kažkokių kareivių. Praėjo būrelis rusų, nešančių šaudmenų dėžes. Paskui praėjo keli esesininkai, garsiai kalbėdamiesi. Traukinys vis dar nejudėjo. Sužeistieji pirmutiniai pradėjo murmėti. Jie turėjo teisę. Jiems tuo tarpu nieko negalėjo atsitikti.

Greberis atrėmė galvą į sieną. Jis bandė užmigti, norėdamas pabusti, kai traukinys bus pradėjęs važiuoti, bet neužmigo. Jis klausėsi kiekvieno garso. Tamsoje matė kitų akis. Jos blizgėjo nuo dulsvos sniego ir žvaigždžių šviesos, einančios iš lauko. Bet buvo per tamsu, ir veidų negalėjai įžiūrėti. Tik akis. Vagonas buvo pilnas tamsos ir neramių akių, o toje tamsoje švytėjo negyvas tvarsčių baltumas.

Traukinys trūktelėjo ir vėl sustojo. Pasigirdo šauksmai. Po valandėlės ėmė trinksėti durys. Perone buvo pastatyti dveji neštuvai. „Dar du numirėliai. Dar dvi vietos gyviesiems,— pagalvojo Greberis.— Kad tik paskutinę akimirką neatvyktų naujų sužeistųjų ir mums netektų nešdintis lauk!“ Visi galvojo tą pat.

Traukinys vėl trūktelėjo. Iš lėto prašliaužė peronu, praslinko lauko žandarai, belaisviai, esesininkai, dėžių rietuvės — ir staiga atsivėrė lyguma. Visi palinko į priekį. Jie dar netikėjo. Manė, kad traukinys tuoj vėl sustos. Bet jis slinko ir slinko, ir pamažu trūkčiojantis bildesys pavirto vienodu ritmingu trinkčiojimu. Pakelėje kai kur buvo matyti tankų, pabūklų ir kareivių, kurie lydėjo akimis vagonus. Greberis ūmai pasijuto labai pavargęs. „Namo,— pagalvojo jis.— Namo. O Dieve, aš dar nedrįstu džiaugtis,”

Iš ryto snigo. Traukinys sustojo kažkokioje stotyje, -kur sužeistieji gavo kavos. Stotis dunksojo pakraš-

tyje kažkokio miestelio, iš kurio nelabai kas bebuvo likę. Iš vagonų buvo išnešti mirusieji. Traukinys manevravo. Greberis, gavęs puoduką kavos surogato, nubėgo atgal į savo vagoną. Jis nebesiryžo dar kartą išeiti ir atsinešti duonos.

Per traukinį ėjo patrulis, ieškodamas lengvai sužeistųjų, jie turėjo likti miesto karo ligoninėje. Toji žinia greitai pasklido po vagoną. Tie, kurių buvo sužeistos rankos, puolė į tualetus, norėdami ten pasislėpti. Ten prasidėjo grumtynės. Vieni stengėsi užsitrenkti duris, kiti, įniršę ir nusiminę, vilko juos lauk.

— Eina,— kažkas staiga suriko lauke.

Žmonių kamuolys išsiskyrė. Du įsmuko į tualetą ir užsitrenkė duris. Vienas kareivis, pargriuvęs per grūstį, žiūrėjo akis išpūtęs į savo sutvarstytą ranką. Šiaurra raudona dėmė ant tvarsčio plėtėsi vis labiau. Kitas vėl atidarė duris į priešingą pusę ir vargais negalais išlipo laukan, kur siautė pūga. Lauke jis prisiglaudė prie vagono. Kiti liko sėdėti.

— Uždarykit duris,— pasakė kažkas.— Šiaip jie tuojau supras.

Greberis uždarė duris. Akimirka per sniego verpetą jis pamatė išblykusį atsitūpusio prie vagono kareivio veidą.

— Noriu namo,— tarė kareivis, kuriam pro tvarstį sunkėsi kraujas.— Du kartus man teko gulėti tose prakeiktose lauko ligoninėse, ir abu kartus buvau tuojau išgrūstas vėl į frontą, negavęs atostogų sveikatai pataisyti. Noriu į tėviškę.

Jis su neapykanta žiūrėjo į sveikuosius atostogiūninkus. Niekas nieko neatsakė. Teko gerokai palaukti, kol atėjo patrulis. Dviese ėjo per skyrius, kiti lauke saugojo sumedžiotus sužeistuosius. Vienas iš jų buvo jaunas gydytojas. Jis tik prabėgom mesdavo akį į sužeistųjų pažymėjimus.

— Išlipkite,— sakė jis abejingai, jau žiūrėdamas į kitą pažymėjimą.

Vienas iš sužeistųjų pasiliko sėdėti. Tai buvo mažutis žilas žmogus.

— Kraustykis, seneli,— pasakė ėjęs kartu žanda-

ras.— Ar negirdėjote?

Kareivis nesikėlė. Jam buvo sutvarstytas petys.

— Kraustykis lauk!—pakartojo žandaras.

Žmogus nesijudino. Jis buvo sučiaupęs lūpas ir žiūrėjo prieš save, tartum nieko nesuprasdamas. Žandaras išsižergęs atsistojo priešais.

— Tau reikia specialaus kvietimo, a? Stok!

Kareivis vis dar apsimetė, lyg nieko nebūtų girdėjęs.

— Stok! — žandaras dabar rėkė.— Ar nematote, kad viršininkas su jumis kalba? Karo lauko teismo užsimanėt, ką?

— Ramiau,— pasakė jaunesnysis gydytojas.— Viską reikia daryti ramiai.

Jo veidas buvo rausvas, vokai be blakstienų.

— Jūsų žaizda kraujuoja,— pareiškė jis kareiviui, kuris grūmėsi, stengdamasis patekti į tualetą.— Jus reikia pertvarstyti. Išlipkite.

— Aš...—^pradėjo aiškintis kareivis. Bet jis pamatė, kad į vagoną įlipo dar vienas žandaras, kuris kartu su pirmuoju suėmė žiląjį kareivį už sveikosios pažasties ir pakėlė. Kareivis suriko laibu balsu, bet jo veidas nė nekrustelėjo. Antrasis žandaras dabar apkabino jį per liemenį ir kaip lengvą ryšulį išstūmė iš vagono. Jis tai darė šaltai, nežiauriai. Kareivis nė neberėkė. Jis dingo perone tarp kitų sužeistųjų.

— Na? — paklausė jaunesnysis gydytojas.

— Ar po pertvarstymo man bus galima važiuoti toliau, ponas medicinos tarnybos kapitone? — paklausė kraujuojantis kareivis.

— Pamatysim. Galbūt. Pirmiausia reikia jus pertvarstyti.

Kareivis išlipo nelaimingu veidu. Jaunesnįjį gydytoją jis pavadino kapitonu, bet ir tai nieko nepadėjo. Žandaras patraukė tualetu duris.

— Žinoma,— niekinamai tarė jis.—Nieko geresnio nebegali sugalvoti. Vis tas pats. Atidaryt! — įsakė jis.— Greičiau!

Durys atsidarė. Vienas kareivis išėjo.

*

— Iš kur toks gudrus? — murmėjo žandaras.—

Kam užsirakinate? Norit slapukais pažaisti?

— Vidurius paleido. Man rodos, kad tam ir tualetas.

— Šitaip? Kaip tik dabar? Taip aš ir patikėsiu!

Kareivis praskleidė milinę. Buvo matyti pirmojo laipsnio Geležinis kryžius. Jis pažvelgė į žandaro krūtinę, kurioje nebuvo nieko.

— Taip,— ramiai atsakė kareivis.— Teks patikėti.

Žandaras paraudo. Gydytojas užbėgo jam už akių.

— Prašau išlipti,— pasakė jis, nežiūrėdamas į kareivį.

— Jūs nepažiūrėjote, kas man yra.

— Matau iš tvarsčio. Prašau išlipti.

Kareivis šyptelėjo.

— Gerai.

— Čia turbūt jau būsim pabaigę, tiesa? — susierzinęs paklausė gydytojas žandarą.

— Taip.— Žandaras pažvelgė į atostogininkus. Visi jie laikė rankose savo dokumentus. »

— Taip, baigėme,— pakartojo jis ir išlipo paskui gydytoją.

Tualetu durys tyliai prasivėrė. Iš jo atsargiai išlindo grandinis. Jo veidas buvo išmuštas prakaito. Jis atsisėdo.

— Išėjo? — po valandėlės sušnibždėjo jis.

— Atrodo, kad taip.

Grandinis ilgai sėdėjo tylėdamas. Prakaitas ritosi jam per veidą.

— Aš melsiuos už jį,— galiausiai pasakė jis.

Visi sužiuro į jį.

— Ką? — netikėdamas paklausė vienas.— Dar melsies už kiaulę lauko žandarą?

— Ne, ne už kiaulę. Už tą, kuris su manim buvo tualete. Tai jis man patarė nesirodyti, o pats sakė kaip nors išsisuksiąs. Kur jis dabar?

— Lauke. Štai ir išsisuko. Tą nusipenėjusią kiaulę jis taip įpykino, kad ši nė nebetikrino daugiau.

— Aš melsiuos už jį.

— Melskis sau, jei jau taip nori.

— Taip, būtinai. Mano pavardė Liutjensas. Būtinai

melsiuos už jį.

— Gerai, gerai. O dabar prikąsk liežuvį. Rytoj p&. simelsi. Arba bent palauk, kol traukinys pajudės, pasakė kažkas.

— Melsiuos. Man būtinai reikia parvažiuoti namo. Jei patekčiau į ligoninę šičia, tai negaučiau atostogų. Man būtinai reikia nuvažiuoti į Vokietiją. Mano žmona serga vėžiu. Jai trisdešimt šešeri metai. Trisdešimt šešeri buvo spalio mėnesį. Jau keturi mėnesiai, kai nebepasikelia.

Jis pažiūrėjo į visus iš eilės persekiojamo žvėries akimis. Niekas neatsiliepė. Nieko nepadarysi, visko pasitaiko tokiais laikais.

Po valandos traukinys pajudėjo. Kareivis, išlipęs pro duris, nebepasirodė. „Turbūt įkliuvo“,— pagalvojo Greberis.

Vidurdienį į vagoną įėjo puskarininkis. -

— Gal kas nori nusiskusti?

— Ką?

— Nusiskusti. Aš — kirpėjas. Turiu gero muilo. Dar iš Prancūzijos.

— Skustis? Traukiniui važiuojant?

— Žinoma. Aš ką tik skutau karininkų vagone.

— Kiek kainuoja?

— Penkiasdešimt pfenigių. Pusę reichsmarkės. Pigu, atsiminkite, kad pirma turiu jums barzdas nukirpti.

— Gerai.— Kažkas išsiėmė pinigų.— Bet jeigu įpjausi, tai negausi nieko.

Kirpėjas pastatė savo muilo indelį ir išsitraukė iš kišenės žirkles ir šukas. Puskarininkis turėjo su savim, didelį popierinį maišelį, į kurį metė plaukus. Paskui jis ėmė muilinti. Darbavosi kirpėjas prie lango. Putos buvo tokios baltos, kad atrodė, jog jis muilina su sniegu. Kirpėjo būta vikraus. Trys kareiviai sutiko nusiskusti. Sužeistieji atsisakė. Greberis atsisėdo ketvirtas. Jis žiūrėjo į tris nusiskutusius. Jie keistai atrodė. Vėjo nugairinti jų skruostai buvo įraudę ir šlakuoti, o

smakrai baltavo. Tai buvo pusiau kareivių, pusiau namisėdų veidai. Greberis girdėjo, kaip gremžia skustuvas. Nusiskintus jam pasidarė smagiau. Tai jau šiek tiek priminė tėviškę, juo labiau, kad skuto vyresnysis. Atrodė, kad jis vėl nešioja civilinius drabužius. Popiet traukinys sustojo. Stotyje stovėjo lauko virtuvė. Jie nuėjo pasiimti valgio. Liutjensas nėjo kartu. Greberis pastebėjo, kad jis greitai krutina lūpas, o sveikąją ranką laiko taip, tartum ji būtų maldingai sudėta su nematoma ranka. Kairioji jo ranka buvo sutvarstyta ir kabojo po švarku. Pietų visi gavo kopūstų. Jie buvo drungni.

Buvo vakaras, kai jie privažiavo prie sienos. Visi išlipo iš traukinio. Atostogininkai buvo nuvesti į dezinfekcijos punktą. Savo drabužius jie atidavė ir nuogi sėdėjo barake, kad išdvėtų utėlės ant jų kūnų. Barakas buvo prikūrentas, vanduo šiltas, visi gavo muilo, kuris smarkiai atsidavė karbolium. Pirmą kartą po daugelio mėnesių Greberis sėdėjo tikrai šiltarme kambaryje. Tiesa, fronte kartais irgi tekdavo pasišildyti prie krosnies, bet visada šildavo tik šonas nuo ugnies pusės, o kitas šaldavo. Čionai buvo visur šilta. Pagaliau atsileis kaulai. Kaulai ir smegeninė. Smegeninė buvo labiau išalusi.

Atostogininkai sėdėjo, utinėjosi ir traiškė utėles. Greberis galvoj utėlių neturėjo. Paslėpsnių ir drabužių utėlės į galvą neina. Taip jau nustatyta. Utėlės gerbia svetimą teritoriją; jos nepripažįsta karo.

Šiluma migdė jį. Jis matė išbalusius draugų kūnus, nušalusias jų kojas ir raudonai suskirdusius randus. Urnai jie pasidarė nebe kareiviai. Jų uniformos kabojo kažkur garuose; jie buvo nuogi žmonės, kurie traiškė utėles; pasikeitė ir jų kalbos. Niekas nebekalbėjo apie karą. Kalbėjo apie valgį ir apie moteris.

— Ji turi vaiką,— tarė vienas, vardu Bernhardas.

Jis sėdėjo šalia Greberio ir turėjo utėlių antakiuose, kurias gaudė, žiūrėdamas į veidrodėlį.

— Dveji metai, kai nebuvo namie, o vaikas keturių mėnesių. Ji tvirtina, kad jam jau keturiolika mėnesių ir kad jis mano. Bet motina man rašė, kad jis

esąs kažkokio ruso. Ir tik prieš dešimt mėnesių žmona pradėjo apie jį rašyti. Pirmiau niekad neminėdavo. Ką jūs pasakysit?

— Visai pasitaiko,— abejingai atsiliepė kažkoks plikis.— Kaime daug karo belaisvių vaikų.

— Taip? Bet ką gi man daryt?

— Aš išvyčiau tokią pačią,— pareiškė kažkas, persirisdamas kojas.— Tai kiaulystė.

— Kiaulystė? Kodėl kiaulystė? — numojo ranka plikis.— Dabar karas. Reikia tai suprasti. O koks vaikas? Berniukas ar mergaitė?

— Berniukas. Žmona rašo, kad labai panašus į mane.

— Jei berniukas, tai pasilaikyk jį sau. Pravers. Kaime visada reikia pagalbininkų.

— Bet jis pusiau rusas...

— Tai kas? Juk rusai arijai. O tėvynei reikia kareivių.

Bernhardas padėjo veidroduką į šalį.

— Ne taip paprasta. Bepigu tau šnekėti. Ne tau taip atsitiko.

— Ar tau būtų smagiau, jei tavo žmonai būtų padaręs vaiką koks nors savas bulius, išsisukęs nuo fronto?

— Žinoma, ne.

— Na, mat.

— Galėjo manęs palaukti,— tyliai ir nedrąsiai tarė Bernhardas.

Plikis gūžtelėjo pečiais.

— Vienos laukia, o kitos — ne. Negi gali visko reikalauti, jei žmogus metų metais neparvažiuoji namo!

— Ir tu vedęs?

— Ne. Dėkui Dievui, ne.

— Rusai — ne arijai,— staiga prabilo kažkoks žmogus, panašus į pelę; jo veidas buvo smailus, o burna mažutė. Iki tol jis tylėjo.

Visi sužiuro į jį. - ' -

— Apsirinki,— atsakė plikis.— Arijai. Mes juk buvome sąjungininkai.

— Jie yra išsigimėliai, bolševikiniai išsigimėliai. O ne arijai. Taip nustatyta.

— Apsirinki. Lenkai, čekai ir prancūzai — išsigimėliai. Rusus mes vaduojame nuo komunistų. Jie yra arijai. Išskyrus, žinoma, komunistus. Galbūt jie ne viešpataujantieji arijai kaip mes. Paprasti darbo afrijai. Bet jie nenaikinami.

Pelė apstulbo.

— Jie visada buvo išsigimėliai,— pareiškė jis.— Aš gerai žinau. Tikri išsigimėliai.

— Seniai jau viskas pasikeitė. Kaip ir su japonais. Jie irgi dabar arijai, kai pasidarė mūsų sąjungininkai. Geltonieji arijai.

— Abu niekus šnekate,— pareiškė nepaprastai apžėlęs bosas.— Rusai nebuvo išsigimėliai, kol mes turėjome su jais sutartį. Užtat dabar jie išsigimėliai. Tai tokie dalykai.

— O ką jam daryti su tuo vaiku?

— Atiduoti,— pasakė Pelė, atgavusi dar didesnę autoritetą.— Neskausminga mirtis. Ką gi darysi?

— O su žmona?

— Tai jau valdžios reikalas. Išdegins ženklą, miškus galvą, o paskui — koncentracijos stovykla, sunkiųjų darbų kalėjimas arba kartuvės.

— Iki šiol jai niekas nieko nedarė,— tarė Bernhardas.

— Turbūt dar nieko nežino.

— Žino. Mano motina apskundė.

— Tai ir valdžia niekam tikusi, išgverusi. Ir jai vieta koncentracijos stovykloje. Arba kartuvėse.

— Et, nesuk tu man galvos,— Bernhardas staiga supyko ir nusigrėžė.

— Vis dėlto prancūzas gal ir būtų buvęs geriau,— tarė plikis.— Tai tik pusiau išsigimėliai pagal paskutinius tyrimus.

— Tai tik išsigimę vidutiniai žmonės.— Bosas pažvelgė į Greberį. Greberis pastebėjo, kaip šyptelėjo platus jo veidas.

Kažkoks kreivakojis su vištos krūtine, neramiai lakstęs po baraką, staiga sustojo.

— Mes — viešpačių rasės žmonės,— pasakė jis.—

O kiti yra išsigimėliai, tai aišku. Bet kas gi yra papras-
ti žmonės?

Plikis pagalvojo.

— Švedai,—galiausiai pasakė jis.—Arba švei-
carai.

— Laukiniai,—pareiškė bosas.—Laukiniai, ži-
noma.

— Baltųjų laukinių juk nebėra,—atsiliepė Pelė.

— Nebėra? — Bosas atidžiai pažvelgė į jį.

Greberis užsnūdo. Jis girdėjo, kaip kiti vėl ėmė
kalbėti apie moteris. Bet Greberis nedaug apie tai te-
nusimanė. Rasistinės teorijos, skelbiamos jo tėvynėje,
nesiderino su tuo, kaip jis suprato meilę. Jam buvo
bjauru galvoti apie veislės atranką, genealogiją ir tin-
kamumą gimdyti. Būdamas kareivis, jis susidūrė vos
su keletu kekšių tose šalyse, kuriose kariavo. Jos bu-
vo tokios pat praktiškos kaip ir Vokiečių merginų są-
jungos narės. Bet tokia jau kekšių profesija.

Atostogininkams gražino daiktus, ir jie apsirengė.
Ūmai jie vėl tapo eiliniaais, grandiniais, viršilomis ir
puskarininkiais. Paaiškėjo, kad vyras, gavęs ruso vai-
ką, yra puskarininkis. Bosas taip pat. Pelė buvo gur-
guolininkas. Jis išgaravo, pamatęs, kad kiti puskarini-
niai. Greberis apžiūrėjo savo mundurą. Jis buvo
dar šiltas ir atsidavė rūgštimis. Po petnešų sagtimis
jis rado koloniją pasislėpusių utėlių. Jos buvo negy-
vos. Užtroškusios nuo dujų. Jis nugramdė jas. Po to
jie buvo nuvesti į baraką. Karininkas iš nacionalso-
cialistų vadovybės pasakė jiems kalbą. Jis atsistojo
ant pakyls, virš kurios kabojo fiurerio atvaizdas, ir
ėmė aiškinti, kad dabar, kai jie vyksta į tėvynę, jiems
tenkanti didelė atsakomybė. Nė žodžio negalima prasi-
tarti, kiek jie išbuvę fronte. Negalima kalbėti apie po-
zicijas, vietas, kariuomenės dalis, kariuomenės judė-
jimą; negalima minėti jokių punktų. Visur pilna šni-
pų. Todėl svarbiausia — tylėti. Kas plepėsias, galės
susilaukti rūsčios bausmės. Kritikuoti visokias smulk-
menas — irgi valstybės išdavimas. Karą vedas fiure-

ris; jis žinąs, ką darąs. Padėtis esanti puikiausia, rusai baigia paskutines savo jėgas; jų nuostoliai esą negirdėtai dideli, o kontrpuolimas jau ruošiamas. Aprūpinimas — pirmos rūšies, kareivių dvasia — puiki. Dar kartą: minėti kokius nors vietų pavadinimus ir kariuomenės pozicijas esąs valstybės išdavimas. Verkšlenti irgi.

Karininkas truputį patylėjo. Paskui jis pasikeitusiu tonu ėmė aiškinti, kad fiureris, nors ir turėdamas neišpasakytai daug darbo, neužmirštas nė vieno savo kareivio. Jis yra nustatęs, kad kiekvienas atostogininkas parvežtų namiškiams dovanų. Todėl visi gausią maisto paketus. Juos reikia atiduoti savo namiškiams. Tai esąs įrodymas, jog kareiviai fronte aprūpinami labai gerai ir jie gali parvežti net dovanų.

— Kas atplėš paketą pakeliui ir pats suvalgys, bus baudžiamas. Atvykimo stotyje bus tikrinama. Heil Hitler!

Jie stovėjo išsitempę. Greberis laukė Vokietijos himno ir Horsto Veselio dainos; trečiasis reichas buvo garsus savo dainomis. Tačiau dainų nebuvo. Tik pasigirdo įsakymas:

— Atostogininkai į Reino kraštą, tris žingsnius į priekį!

Keletas žmonių išėjo iš rikiuotės.

— Atostogų vykti į Reino kraštą neleidžiama,— pareiškė karininkas. Jis kreipėsi į arčiausią kareivį.— Kur kitur norite vykti?

— Į Kelną.

— Aš ką tik jums sakiau, kad važiuoti į Reino kraštą uždrausta. Kur kitur norite vykti?

— Į Kelną,— pakartojo kareivis, nieko negalėdamas suprasti.— Aš gyvenu Kelne.

— Jūs negalite vykti į Kelną, negi nesuprantate? Į kurią kitą miestą norite vykti?

— Į joki kitą. Kelne gyvena mano žmona ir vaikai. Aš ten buvau— šaltkalvis. Mano atostogų pažymėjimas išrašytas į Kelną.

— Aš matau. Bet jūs negalite ten važiuoti, Su-

praskite pagaliau. \ Kelną šiuo momentu atostogų vyk-
ti neleidžiama.

— Neleidžiama? — nustebo buvusias šaltkalvis.—
Kodėl gi?

— Ar jums galvoj negera, žmogau? Kas čia klau-
sinėja? Jūs ar vyresnybė?

Priėjo kažkoks kapitonas ir kažką pašnibždėjo ka-
rininkui. Tas linktelėjo.

— Atostogininkai į Hamburgą ir Elzsaą, išeit į
priekį!—sukomandavo jis.

Niekas į priekį neišėjo.

— Atostogininkai iš Reino krašto, likt čionai! Kiti
dešinėn — žengte marš! Stot į eilę tėviškės paketams
gauti!

Ir štai jie vėl atsidūrė stotyje. Po kurio laiko at-
ėjo ir atostogininkai, iš Reino krašto.

— Kas atsitiko? — paklausė bosas.

— Pats girdėjai.

— Negali važiuot į Kelną? Tai kurgi dabar?

— Į Rotenburgą. Ten gyvena mano sesuo. Bet ką
aš veiksiu Rotenburge? Aš gyvenu Kelne. Kas atsiti-
ko Kelne? Kodėl aš negaliu važiuoti į Kelną?

— Atsargiau! — pasakė kažkas ir dėbtelėjo į du
esėsininkus, kurie girgždančiais batais praėjo pro
šalį.

— Spjaut man į juos! Ką aš veiksiu Rotenburge?
Kur mano šeima? Ji buvo Kelne. Kas ten atsitiko?

— Gal ir tavo šeima dabar Rotenburge.

— Ne, ne Rotenburge. Ten nėra kur gyventi. Ma-
no žmona ir sesuo nepakenčia viena kitos. Kas atsiti-
ko Kelne?

Šaltkalvis spoksojo į kitus. Akyse jam pasirodė
ašaros. Jo storos lūpos suvirpėjo.

— Kodėl jums galima važiuoti namo, o man ne?
Tiek laiko nebuvo! Kas ten pasidarė! Kas atsitiko ma-
no žmonai ir vaikams? Vyriausias buvo vardu Georgas.
Vienuolikos metų. Ką?

— Klausyk,— tarė bosas.— Niekas tu čia nepada-

rysi. Siųsk savo žmonai telegramą. Tegul atvažiuoja į Rotenburgą. Kitaip tu jos iš viso nepamatysi.

— O kelionė? Kas užmokės už kelionę? O kurgi ji gyvens?

— Jei tau neleidžiama važiuoti į Kelną, tai ir tavo žmonos niekas iš ten neišleis,— pasakė Pelė.— Tikras dalykas. Taip nustatyta.

Šaltkalvis buvo beprasižiojęs, bet nieko nepasakė. Tik po valandėlės paklausė:

— Kodėl taip?

— Pats pagalvok.

Šaltkalvis apsidairė. Jis pažvelgė čia į vieną, čia į kitą.

— Nejau viskas žuvo? Negalimas daiktas!

— Dar džiaukis, kad išsyk nebuvai išsiųstas atgal į frontą,— pasakė bosas.— Ir taip galėjo būti.

Greberis klausėsi tylėdamas. Jis pajuto, kad jį purto drebulys, bet ne nuo šalto oro. Vėl prisėlino prie jo lyg vaiduoklis kažkoks nesuvokiamas nerimas; jis jau seniai slankioja aplinkui, ir niekaip negalima jo sučiupti, jis vis pasprunka, vėl grįžta ir spokso į tave; jis turi šimtą neįžiūrimų veidų ir neturi nė vieno. Greberis žiūrėjo į bėgius. Jie eina į tėviškę, ten, kur viskas tvirta, šilta, kur yra kam jo laukti, į taiką, vienintelį dalyką, kuris dar buvo likęs. Ir štai tas kažkoks nesuvokiamas nerimas, pasirodo, atsėlino jam iš pas'kos,— jis jaučia šalimais šiurpų jo alsavimą,— ir niekaip negalima jo nuvyti šalin.

— Atostogos,— su kartėliu pasakė žmogus iš Kelno.— Še tau ir atostogos! Ką gi dabar daryti?

Kiti žiūrėjo į jį ir nieko nebesakė. Tarytum staiga būtų pamatę, kad jis serga kažkokia slapta liga. Kareivis buvo nekaltas, bet atrodė, kad jis kažin kaip keistai paženklintas, ir kiti nežymiai pasitraukė nuo jo. Jie džiaugėsi, kad patys neserga šia liga, bet vis dėlto nebuvo tikri — ir dėl to pasišalino. Juk nelaimė užkrečiama.

Traukinys iš lėto įriedėjo į stoties halę. Jis buvo juodas ir užtemdė paskutinį žiburį.

VI

Rytą kraštovaizdis visai pasikeitė. Jo kontūrai aiškiai kilo iš švelnios rytmečio ūkanos. Greberis dabar sėdėjo palei langą, priglaudęs veidą prie stiklo. Pro šalią plaukė dirvos ir laukai, kuriuose dar bolavo sniego lopeliai, bet tarp jų jau matėsi juodos, tiesios vagos, plūgo išvartytos, ir nedrąsiai žaliavo jauni želmėnys. Nei granatų duobių. Nei sugriovimų. Lėkšta, vienoda lyguma. Nei apkasų. Nei bunkerių. Paprasta žemė.

Paskui pasirodė pirmasis kaimas. Bažnyčia, ant kurios spindėjo kryžius. Mokykla, viršum kurios lėtai sukinėjosi vėtrungė. Smuklė, ties kuria stoviniavo žmonės. Atviros namų durys, tarnaitės su šluotomis, vežimas, pirmieji saulės spinduliai, atsimušę neišdužusiuose languose. Nenudegę stogai, nesugriauti namai, medžiai, kurių visos 'šakos sveikos, gatvės kaip gatvės, ir vaikai, einą į mokyklą. Vaikų Greberis seniai jau nebuvo matęs. Jis giliai atsiduso. Taip ir buvo, kaip jis laukė. Viskas taip! Vis,délto taip!

— Čia viskas kiek kitaip atrodo, ką? — paklausė kažkoks puskarininkis, sėdįs prie kito lango.

— Visai kitaip.

Rūkas sklaidėsi vis labiau ir labiau. Horizonte sudūlavo miškai. Atsivėrė neapbrėpiamos laukų platybės. Telegrafo laidai lydėjo traukinį. Jie siūbavo aukštyn ir žemyn kaip nepabaigiamos, negirdimos melodijos natų linijos. Nuo jų kilo paukščiai lyg dainos. Laukai buvo tylūs. Nebesigirdėjo fronto griaudimo. Ir lėktuvų nebebuvo. Greberiui atrodė, kad jis važiuoja iš-tisas savaites. Net ir draugai ūmai išbluko atmintyje

— Kuri diena šiandien? — paklausė jis.

. — Ketvirtadienis.

— Taip, ketvirtadienis...

• Aišku. Vakar buvo trečiadienis.

. — Kaip manai, ar gausime kur kavos?

— Tikriausiai. Juk čia viskas kaip anksčiau.

Vienas kitas išsitraukė iš kuprinės duonos ir ėmė kramtyti. Greberis laukė; jis norėjo suvalgyti duoną

su kava. Prisiminė, kaip valgydavo pusryčius namie prieš karą. Motina užtiesdavo staltiesę mėlynais ir baltais langeliais, o prie kavos duodavo medaus, bandelių ir karšto pieno, čiulbėdavo kanarėlė, o vasarą saulė nuplieksdavo snapučius palangėje. Dažnai jis sutrinda—vo tarp rankų tamsiai žalius jų lapus ir, traukdamas stiprų savotišką jų kvapą, galvodavo apie tolimus kraštus. Svetimų kraštų per tą laiką jis pamatė tiek ir tiek, bet ne taip, kaip tuomet svajojo.

Greberis vėl išmeigė akis į langą. Omai jam vėl atgijo viltis. Laukuose stovėjo darbininkai ir žiūrėjo į traukinį. Tarp jų buvo moterų su skarelėmis ant galvų. Puskarininkis nuleido savo langą ir pamojavo jiems. Niekas jam neatsakė.

— Nenorit, nereikia, mulkiai jūs,— pasakė nusi-vylęs puskarininkis.

Po kelių minučių pasirodė kitas laukas, jame irgi buvo žmonių, ir jis vėl pamojavo. Šį kartą puskarinin-kis, toli išlindo pro langą. Ir šį kartą niekas jam neat-sakė, nors žmonės stovėjo ir žiūrėjo į traukinį.

— Tai už tokius mes kariaujame,— piktai pareiš-kė puskarininkis.

— Gal belaisviai čia dirba. Arba kokie kiti sve-timšaliai...

— Buvo pakankamai moterų tarp jų. Bent jos ga-lėjo pamojuoti.

— Gal ir jos rusės. Arba lenkės.

— Nesąmonė. Nepanašios.

— Mes važiuojame sužeistųjų traukiniu,— tarė plikis.— Dėl to niekas ir nemojuoja.

— Jaučiai,— pareiškė baigdamas puskarininkis.— Kaimo liurbiai ir karvių šėrikės.

Jis staiga trūktelėjo ir uždarė langą.

— Kelne žmonės kitokie,— pasakė šaltkalvis.

Traukinys vis važiavo. Vienur jis dvi valandas iš-stovėjo tunelyje. Vagone šviesos nebuvo, o tunelyje irgi vyravo visiška tamsa. Jie, berods, buvo pratę gy-

venti žemėje, vis dėlto po kiek laiko tunelis ėmė juos slėgti.

Užsirūkė. Žėruoja cigarečių taškeliai šokinėjo tamsoje kaip jonvabaliai.

— Turbūt sugedo garvežys,— pasakė puskarininkis.

Jie klausėsi. Lėktuvų nesigirdėjo. Sprogimų taip pat.

— Ar kas iš jūsų yra kada buvęs Rotenburge? — paklausė kelnietis.

— Sako, tai senas miestas,— tarė Greberis.

— Ar buvai?

— Ne. O tu irgi niekad ten nesi buvęs?

— Ne. Ką aš ten veiksiu?

— Tau reikėjo važiuot į Berlyną,— tarė. Pelė.— Atostogų gauni tik vieną kartą. O Berlyne įdomiau.

— Aš neturiu pinigų kelionei į Berlyną. Kur aš ten gyvensiu? Viešbutyje? Aš noriu pamatyti savo šeimą.

Traukinys trūktelėjo.

— Pagaliau,— tarė bosas.— Jau maniau, kad taip ir liksim čia palaidoti.

Pilkšva šviesa prasiskverbė į tamsumą. Paskui ji pasidarė sidabrinė, ir vėl išnėrė laukai. Jie pasirodė dar mielesni negu bet kada. Visi grūdosi prie langų. Popietė žėrėjo kaip vynas. Nejučiomis jie dairėsi naujų bombų duobių. Tačiau duobių nesimatė.

Pravažiavus dar kelias stotis, išlipo bosas. Po to puskarininkis ir kiti du. Po valandos ir Greberiui apylinkės pasidarė pažįstamos. Ėmė temti. Tartum mėlyni šydai apgaubė medžius. Jis pažino ne atskirus daiktus, ne namus, kaimus ar kalnus, ne; bet ūmai pats kraštovaizdis kažkaip prabilo į jo sielą. Jis artėjo iš visų pusių, malonus, stebinantis, kupinas netikėtų prisiminimų. Tas kraštovaizdis nebuvo aiškus, nieko tikro jame dar nesimatė, jis leido tik iš tolo pajusti sugrižimą, bet dar ne visai; bet kaip tik dėl to jis veikė itin stipriai. Per jį tiesėsi ūkanotos svajonių alėjos, ir nebuvo matyti jų galo.

Stočių vardai pasidarė pažįstami. Lėkė vietos, kuriose kažkada teko būti. Atmintyje staiga pakvipo

žemuogėmis ir eglių sakais, ir saulės nutviekstais laukais. Dar tik kelios minutės, ir pasirodys miestas. Greberis užsisegė kuprinės diržus. Jis stovėjo ir laukė, kada pamatys pirmąsias gatves.

Traukinys sustojo. Palei vagonus ėmė bėgioti žmonės. Greberis iškišo, galvą pro langą. Jis išgirdo miesto pavadinimą.

— Na, viso labo,— pasakė kelnietis.

— Dar neatvažiuovome. Stotis pačiame mieste.

— Gal perkelta. Geriau pasiklausk.

Greberis atidarė duris. Prietemoj jis matė, kad į traukinį lipa žmonės.

— Ar čia Verdenas? — paklausė jis.

Keletas žmonių pažvelgė į jį, bet nieko neatsakė,— jie per daug skubėjo. Jis išlipo. Ir tada išgirdo, kaip riktelėjo geležinkelininkas:

— Verdenas! Išlipt!

Jis čiupo už diržų savo kuprinę ir prasibrovė prie geležinkelininko.

— Ar traukinys nevažiuoja iki stoties?

Sis pažiūrėjo į jį pavargusiu žvilgsniu.

— Jūs į Verdeną?

— Taip.

— Į dešinę, už perono. Ten sėsite į autobusą.

Greberis nuėjo per peroną. Jis nebuvo dar jo matęs: buvo naujas, sukaltas iš žalių lentų. Autobusą jis rado.

— Ar į Verdeną važiuojate? — paklausė jis vairuotoją.

— Taip.

— O traukinys nebevažiuoja iki miesto?

— Ne.

— Kodėl?

— Dėl to, kad važiuoja tik iki čia.

Greberis pasižiūrėjo į vairuotoją. Jis suprato, kad beprasmiška toliau klausinėti. Tiesos vis tiek neišgirsi. Neskubėdamas jis įlipo į autobusą. Viename kampe buvo dar vietos. Lauke viską gaubė tamsa. Tik žibėjo tamsoje, matyt, naujai nutiesti bėgiai. Jie stačiu kampu suko nuo miesto šalin. Traukinys jau manevravo.

Greberis įsispraudė į kampa. „Gal stotis perkelta į kitą vietą iš atsargumo?“—pagalvojo jis netvirtai.

Autobusas pajudėjo. Tai buvo sena^ laužas, varomas blogu benzinu. Motoras springo. Juos pralenkė keli „Mercedes“ automobiliai. Viename sėdėjo vermachto karininkai, dviejuose kituose— SS karininkai. Kai jie praskriejo pro šalį, autobuso keleiviai pažvelgė jiems iš paskos. Visi tylėjo. Iš viso beveik niekas nekalbėjo važiuojant. Tik vaikas juokėsi ir žaidė praėjime. Tai buvo kokių dvejų metų mergytė, šviesiaplaukė, su mėlynu kaspinu plaukuose.

Greberis pamatė pirmąsias gatves. Jos buvo sveikos. Jis atsiduso. Autobusas tarškėdamas dar važiavo kelias minutes ir sustojo.

— Išlipti! Visi!

— Kur mes? — paklausė Greberis kaimyną.

— Bramšėštrasėje.

— Autobusas toliau nebevažiuoja?

— Ne.

Kaimynas išlipo. Greberis išlipo paskui jį.

— Parvažiavau atostogų,— tarė jis.— Pirmą kartą po dvejų metų.— Juk reikėjo kam nors tai pasisakyti.

Žmogus pažvelgė į jį. Šviežias randas juodavo jo kaktoje, trūko dviejų priešakinių dantų.

— Kur gyvenate?

— Hakenštrasė, 18.

— Tai senamiestyje?

— Prie pat senamiesčio. Luizenštrasės kampas. Iš ten matyti Kotrynos bažnyčia.

— Taip... aha...—Žmogus pažiūrėjo į tamsų dangų.— Na, tai kelią žinote.

— Aišku. Tokių dalykų niekas neužmiršta.

— Aišku, ne. Viso labo.

— Ačiū.

Greberis nuėjo Bramšėštrase. Jis žiūrėjo į namus. Jie buvo sveiki. Žiūrėjo į langus. Visi buvo tamsūs. „Priešlėktuvinė apsauga“,— toptelėjo jam į galvą.— Vaikiška buvo taip galvoti, bet jis vis dėlto nemanė, kad viskas bus taip užtemdyta; jis tikėjosi, kad mies-

tas bus skaisčiai apšviestas. Tuo tarpu reikėjo tai numatyti. Jis skubiai žengė gatve. Pamatė kepyklą, kurioje nebuvo duonos. Lange stovėjo keletas popierinių rožių stiklinėje vazoje. Praėjo kolonijinių prekių parduotuvę. Vitrina buvo pilna įvairių pakelių, bet tai buvo tuščios dėžutės. Paskui priejo pakinktų parduotuvę. Greberis gerai prisiminė ją. Seniau joje anapus vitrinos stovėjo bėro arklio iškamša. Jis pažvelgė į vidų. Arklys stovėjo kaip stovėjęs, o priešais jį, užvertęs galvą, rodės, lojo juodmargis terjeras, irgi senų dienų iškamša. Greberis akimirka stabtelėjo prie vitrinos, kuri išliko nepasikeitusi, kad ir kiek per tuos pastaruosius metus buvo visokių įvykių. Paskui patraukė toliau. Omai jis pasijuto namie.

— Labas vakaras,— pasakė jis kažkokiam nepažįstamam žmogui, stovinčiam artimiausiame tarpduryje.

— Labas...— **tik** po geros valandėlės atsakė šis nustebejęs.

Gatvė skardėjo nuo Greberio batų. Greit jis galės nusiauti tuos klumbokus ir susirasti savo lengvus civilinius batukus. Jis nusipraus tyru, karštu vandeniu ir apsilvilks švarius marškinius. Greberis paspartino žingsnį. Jam atrodė, kad gatvė linksta po jo kojomis, tartum būtų gyva arba įelektrinta. Paskui staiga padvelkė dūmais.

Greberis sustojo. Tai nebuvo dūmai iš kamino, ir ne malkų dūmai; tai degėsių dvokas. Jis apsidairė. Namai stovėjo sveiki. Stogai nepramušti. Dangus už jų buvo labai toli ir tamsiai mėlynas.

Greberis nuėjo toliau. Gatvė atsirėmė į nedidelę aikštę su skveru. Degėsių dvokas sustiprėjo. Rodėsi, kad jis pakibęs plikų medžių viršūnėse. Greberis pauostė, bet niekaip negalėjo suprasti, iš kurgi tas kvapas. Dabar jo buvo visur, tartum jis būtų nukritęs iš dangaus kaip pelenai.

Artimiausiame gatvės kampe jis pamatė pirmą sugriautą namą. Greberis krūptelėjo. Paskutiniaisiais metais

jis nieko daugiau ir nebuvo matęs, kaip tik griuvėsius, ir nebesijaudindavo dėl jų; tačiau į šią griuvenų krūvą jis žiūrėjo akis išplėtęs, tartum pirmą kartą gyvenime būtų pamatęs sugriautą pastatą.

„Tai tik vienas namas,— pagalvojo jis.— Vienintelis namas. Ne daugiau. Visi kiti tebestovi.“ Jis skubiai praėjo pro griuvėsių krūvą ir vėl pauostė. Tačiau degėsių kvapas ėjo ne iš jos. Šis namas jau seniai buvo sugriautas. Gal tai atsitiktinumas, užmiršta bomba, kurią lėktuvas numetė kur pakliuvus.

Greberis pasidairė gatvės pavadinimo. Bremerštra—sė. Iki Hakenštrasės dar geras galas. Bent pusvalandis eiti. Jis paspartino žingsnį. Žmonių beveik nesimatė. Kažkokioje tamsioje tarpuvartėje degė mažos mėlynos elektros lemputės. Jos buvo aptemdytos, ir atrodė, kad tarpuvartė serga tuberkulioze.

Paskui pasirodė pirmas sugriautas kampas. Čia jau buvo nukentėję keletas namų. Testovėjo vos kelios kapitalinės sienos. Dantytos ir juodos, jos stiepėsi į viršų. Tarp jų kabojo sulankstytos plieninės sijos, panašios į juodas gyvates, kurios rangėsi iš po plytų. Dalis griuvėsių buvo nuvalyta. Ir šie griuvėsiai buvo seni. Greberis praėjo pro pat juos. Lipdamas per plytgalius šaligatvyje, jis pamatė tamsoje dūluojančius šešėlius, atrodė, tartum rėpliotų kokie milžiniški vabalai.

— Ei! — suriko jis.— Ar čia yra kas?

Pabiro tinkas ir barkštelėjo plytos. Šešėliai sušmėžavo ir dingo. Greberis išgirdo kažkieno smarkų alsavimą. Pasiklausė ir suprato, kad jis pats taip garsiai alsuoja.

Dabar jis leidosi tekinas. Degėsių kvapas stiprėjo. Sugriautų namų darėsi vis daugiau ir daugiau. Patekęs į senamiestį, Greberis sustojo ir apstulbęs ėmė dairytis. Pirmiau čia stovėjo mediniai namai, išlikę dar iš viduramžių, namai su atsikišusiais frontonais, smailiais stogais ir margais įrašais. Dabar jų nebebuvo. Jų vietoje jis pamatė gaisravietės chaosą, apanglėjusias sijas, pamatus, krūvas plytgalių, gatvių liekanas, o viršum jų smilko balkšvi dūmai. Namai buvo sudegę kaip

sausos skiedros. Jis bėgo toliau. Staiga jį apėmė neapsakoma baimė. Jis prisiminė, kad netoli jo tėvų namų buvo nedidelė vario gamykla. Į ją galėjo taikyti bombos. Klupdamas jis bėgo gatvėmis ir per smilks-tančius drėgnus griuvėsius skubėjo kiek tik įmanyda-mas, stumdė žmones, lipo per krūvas nuolaužų. Paga-liau sustojo kaip įbestas. Jis nebežinojo, kur buvo atsidūręs.

Miestas, kurį jis pažinojo nuo pat vaikystės, dabar buvo taip pasikeitęs, kad Greberis nebežinojo, kur eiti. Jis buvo pratęs orientuotis pagal namų fasadus. Bet jų dabar nebebuvo. Kažkokią moterį, kuri skubėjo pro šalį, jis paklausė, kaip patekti į Hakenštrasę.

— Ka? — nusigando moteris. Ji buvo labai nešvari ir rankomis užsidengė krūtinę.

— Į Hakenštrasę.

Moteris neaiškiai mostelėjo ranka.

— Ten... tenai pasukite... už kampo...

Jis ėjo nurodyta kryptimi. Vienoje gatvės pusėje stovėjo apanglėję medžiai. Plonesnės šakos buvo nu-degusios, kamienai su keliomis storomis šakomis dar teberiogsojo. Jie buvo panašūs į milžiniškas juodas rankas, ištiestas į dangų.

Greberis bandė susiorientuoti. Iš čia turėtų matytis Kotrynos bažnyčios bokštas. Dabar jis nematė jo. Gal ir bažnyčia sugriauta? Jis nieko daugiau neklausinėjo. Kažkur pamatė pastatytus neštuvus. Žmonės kasė griu-vėsius. Zujo ugniagesiai. Į dūmus tiško vanduo. Viršum vario gamyklos kabojo tamsi liepsna. Pagaliau jis rado Hakenštrasę.

VII

Ant palinkusio žibinto stulpo kabojo lentelė su gatvės pavadinimu. Ji buvo pakrypusi ir rodė žemyn, į bombos išmuštą duobę, kurioj gulėjo sienos nuolau-žos ir geležinė lova. Greberis apėjo duobę ir nubėgo tolyn. Kiek pabėgėjęs, jis pamatė nesugriautą namą.

„Aštuonioliktas,— šnibždėjo jis.— Tai turi būti aštuonioliktas! Dieve, padaryk, kad aštuonioliktasis būtų sveikas!"

Bet jis apsiriko. Tai būta tik namo fasado. Tamsoje jam pasirodė, kad namas visai sveikas. Priėjęs arčiau, jis pamatė, kad visa užpakalinė namo pusė sugriuvusi. Įsispraudęs tarp plieninių sijų, kabojo rojalis. Dangtis buvo nuplėštas, ir klavišai baltavo nelyginant milžiniška burna, pilna dantų, tartum koks didžiulis priešistorinis žvėris išsišiepęs grasintų kam nors apačioje. Paradinės durys buvo atdaros ligi galo.

Greberis perbėgo į kitą pusę.

— Ei, jūs! — sušuko kažkas.— Dėmesio! Kur jūs einat?

Greberis neatsakė. Staiga jis pajuto, kad niekaip negali atsiminti, kur buvo jo tėvų namai. Per visus tuos metus jie visą laiką stovėjo jam akyse, kiekvienas langas, durys, laiptai, bet dabar, šią naktį, viskas susimaišė. Jis netgi nežinojo, kurioj gatvės pusėj jis pats dabar stovi.

— Ei, žmogau! — suriko tas pats balsas.— Ar norit, kad siena užgriūtų jums ant pakaušio?

Greberis žiūrėjo išpūtęs akis pro paradines duris. Jis matė laiptų pradžią. Pasidairė namo numerio. Prie jo priėjo priešlėktuvinės apsaugos budėtojas.

— Ką čia veikiate?

— Ar čia aštuonioliktas numeris? Kur aštuonioliktas?

— Aštuonioliktas? — Budėtojas pasitaisė šalną.— Kur aštuonioliktas? Kur jis buvo, norite pasakyti?

— Ką?

— Aišku. Ar jūs aklas?

— Tai ne aštuonioliktas!

— Buvo ne aštuonioliktas! Buvo! Dabar jo nebėr. Mūsų laikais reikia sakyti „buvo".

Greberis nustvėrė budėtoją už atlapų.

— Klausykit,— pasakė jis įtūžęs,— aš atėjau ne jūsų juokų klausyti. Kur aštuonioliktas numeris?

Budėtojas žiūrėjo į jį.

— Tuojau paleiskite, nes aš sušvilpsiu ir pašauksiu

policiją. Jums čia nėra kas veikti. Čia valomi griuvėsiai. Jūs būsit suimtas.

— Niekas manęs nesuims. Aš parvažiavau iš fronto.

— Didelis daiktas! Gal manote, kad čia ne frontas?

Greberis paleido jį.

— Aš gyvenu aštuonioliktame,— tarė jis. — Ha— kenštrasė, aštuoniolika. Čia gyvena mano tėvai...

— Šioj gatvėj niekas nebegyvena.

— Niekas?

— Niekas! Juk aš turiu žinoti. Ir aš čia gyvenau.— Žmogus staiga iššiepė dantis.— Gyvenau! Gyvenau! — rėkė jis.— Per dvi savaites čia buvo šeši lėktuvų antskrydžiai, jūs frontininke! Jūs, prakeikti slunkiai, tenai tinginiaujate. Sveiki ir linksmi, iš tolo matyti! O mano žmona? Čionai...— jis parodė į namą, ties kuriuo jie stovėjo.— Kas ją atkas? Niekai! Ji negyva! „Beprasmiškas darbas,— sako gelbėjimo brigados.— Per daug kitų skubių darbų." Per daug dokumentpalai—kių, įstaigpalaikių ir viršininkpalaikių, kuriuos reikia gelbėti.— Jis prikišo prie Greberio savo liesą veidą.— Žinote, kareivi? Žmogus niekad nesupranti, kas atsitiko, kol pats negauni į sprandą. O kai pagaliau supranti, tada vėlu. Et, jūs frontininke! — Jis nusišplovė.— Jūs, narsusis frontininke, gelžgaliais nukarsyta krūtine! Aštuonioliktas ten toliau. Tenai, kur žmonės rausiasi.

Greberis paliko budėtoją. „Tenai, kur žmonės rausiasi,— galvojo jis.— Tenai, kur žmonės rausiasi! Netiesa! Aš tuoj pabusių ir pamatysiu, kad esu bunkeris, bevardžio rusų kaimo rūsyje. Štai sėdi Imermanas ir keikiasi, čia pat ir Miukė, ir Zaueris. Čia gi Rusija, o ne Vokietija, Vokietija sveika ir apsaugota, ji..."

Jis išgirdo šauksmus ir kastuvų žvangėjimą, pasikiau pamatė žmones ant smilkstančių griuvėsių. Iš trukusio vandentiekio vamzdžio vanduo bėgo į gatvę. Jis žibėjo aptemdytų lempų šviesoje.

Greberis susidūrė su žmogum, kuris kažką įsakinėjo.

— Ar tai aštuonioliktas?

— Ką? Nešdinkitės! Ko jums čia reikia?

— Aš ieškau savo tėvų. Jie gyveno aštuoniolikta-me. **Kur** jie dabar?

— Ogi iš kur aš galiu žinoti? Bene aš Dievas?

— Ar jie išgelbėti?

— Klauskite kur kitur. Mums tai ne galvoj. Mes **tik** kasame.

— O čia yra užverstų žmonių?

— Žinoma. Manot, kad mes čia kasame dėl juo-ko? — Žmogus nusigręžė į savo būrį.— Stokit! Tylos! Vilmanai, belskite!

Darbininkai atsitiesė. Vieni jų buvo su megztiniais, kiti su nunešiotomis baltomis apykaklėmis, kiti vėl su senais mechanikų kombinezonais ar kareiviškomis kelnėmis ir civiliniais švarkais. Visi buvo purvini, vei-dai šlapi nuo prakaito. Vienas iš jų su plaktuku ran-koje atsiklaupė griuvėsiuose ir ėmė daužyti į išlindusį vamzdį.

— Tyliau! — šaukė vadovas.

Visi nutilo. Žmogus su plaktuku pridėjo ausį prie vamzdžio. Buvo girdėti, kaip alsuoja žmonės ir šnara byrėdamas tinkas. Kažkur toli skambino sanitariniai ir priešgaisrinės apsaugos automobiliai. Žmogus su plaktuku vėl ėmė belsti. Paskui jis atsistojo.

— Jie dar atsako. Beldžia greičiau. Turbūt jau stinga oro.

Jis labai greitai pabeldė kelis kartus, atsakydamas užverstiesiems.

— Na! — šūktelėjo vadovas.— Dirbam toliau! Čio-nai į dešinę! Pamėginkim įvaryti vamzdį, tada jie gau-tų oro.

Greberis tebestovėjo šalia jo.

— Čia slėptuvė?

— Žinoma. Kas gi daugiau? Manote, kad čia dar kas belstų, jei nebūtų slėptuvėje žmonių?

Greberiui užėmė gerklę.

— Ar tai žmonės iš šitų namų? Priešlėktuvinės apsaugos budėtojas sako, kad čia niekas nebegyvena.

— Tam budėtoju, matyt, ne visi namie. Po griuvė-siais yra žmonių, jie beldžia, ir to mums pakanka.

Greberis nusiėmė kuprinę.

— Aš stiprus. Galiu padėti kasti.— Jis pažiūrėjo \ vadovą.— Aš turiu padėti. Gal čia mano tėvai...

— Prašau, jei tik norit! Vilmanai, čia dar vienas talkininkas. Turit laisvą kirvį?

Pirmiausia pasirodė sutraiškytos kojos. Sija sulaužė ir prispaudė jas. Žmogus buvo dar gyvas. Jis turėjo sąmonę. Greberis įbedė akis jam į veidą. Ne, nepažino jo. Žmonės perpjovė siją ir pristūmė neštuvus. Sužeistasis nešaukė. Jis tik užvertė akis, ir jos ūmai pabalo.

Kasėjai praplėtė įėjimą ir rado du lavonus. Abu buvo visiškai suploti. Subliuškusiuose veiduose nesimatė jokio bruožo, nosis išnyko, dantys panėšėjo į dvi eiles plokščių branduolių, retų ir išklypusių, kaip migdolai, įkepti į pyragą. Greberis pasilenkė prie jų. Jis pamatė tamsius plaukus. Jo tėvai buvo šviesiaplaukiai. Lavonus kasėjai ištraukė. Paguldyti gatvėje, jie atrodė kažkokie keistai plokšti.

Naktis kiek prabrėško. Patekėjo mėnulis. Dangus pasidarė švelnus, kone bespalvis, kažkoks labai šaltai mėlynas.

— Kada bombardavo? — paklausė Greberis atėjusį jo pavaduoti žmogų.

— Vakar naktį.

Greberis pažvelgė į savo rankas. Jos atrodė juodos šioje vaiduokliškoje šviesoje. Ir kraujas, varvantis nuo jų, taip pat buvo juodas. Jis nesuprato, kad **tai** jo paties kraujas. Jis net ir nežinojo, kad plikomis rankomis žarstė griuvėsius ir stiklo šukes. Būrys dirbo toliau. Žmonėms ašarojo akys, jas ėdė gailūs garai, kurių visada atsirasdavo po bombardavimų. Jie šluostėsi akis rankovėmis, bet greit jos vėl būdavo pilnos ašarų.

— Ei, kareivi,— šūktelėjo kažkas užpakaly jo.

Greberis atsigręžė.

— Ar tai jūsų kuprinė? — paklausė žmogysta Greberį, kuriam pro ašaras atrodė, kad ji svyruoja.

— Kur?

— Tenai. Kažkas jau dumia su ja.

Greberis vėl nusigręžė.

— Pavogė jūsų kuprinę,— pasakė ta pati žmogysta ir parodė ranka.— Dar galite sugauti vagį. Greičiau! Aš jus čia pavaduosiu.

Greberis nieko negalvojo. Jis tiktai paklausė to balso ir tos rankos. Jis nubėgo gatve ir pamatė, kad kažkas lipa per griuvėsių krūvą. Greberis pasivijo jį. Tai buvo senis, kuris vis dar nenorėjo paleisti kuprinės. Greberis užmynė ant diržų. Žmogus paleido kuprinę, apsisuko, pakėlė rankas ir plonai cyptelėjo. Jo burna atrodė didelė ir juoda mėnesienoj, akys blizgėjo.

Priėjo patrulis. Tai buvo du esesininkai.

— Kas čia atsitiko?

— Nieko,— atsakė Greberis ir užsimetė kuprinę.

Cypęs žmogus nutilo. Tik buvo girdėti, kaip jis greitai, garsiai alsuoja.

— Ką čia darot? — paklausė vienas esesininkas. Tai buvo pagyvenęs oberšarfiureris.— Dokumentus.

— Padedu atkasi. Tenai. Mano tėvai ten gyveno. Aš turiu...

— Kareivio knygutę! — paliepė oberšarfiureris griežtesniu tonu.

Greberis žiūrėjo į patrulį pastatęs akis. Buvo beprasmiška ginčytis, ar esesininkai turi teisę tikrinti kareivių dokumentus. Jie buvo dviese ir abu ginkluoti. Jis ėmė graibytis po kišenės atostogų pažymėjimo. Esesininkas išsitraukė kišeninį žibintuvėlį ir ėmė skaičiuoti. Popierius akimirka buvo taip skaisčiai apšviestas, jog atrodė, kad jis pats šviečia. Greberis jautė, kaip virpa jo raumenys. Pagaliau žibintuvėlis užgeso, ir oberšarfiureris atidavė jam pažymėjimą.

— Jūs gyvenate Hakenštrasėje, aštuoniolika?

— Taip,— atsakė Greberis, dūkdamas iš nekantrumo.— Tenai. Mes kaip tik atkasame užgriuvusius. Aš ieškau savo šeimos.

— Kur?

— Antai. Ten, kur jie kasa. Negi nematot?

— Tai ne aštuonioliktas,— tarė oberšarfiureris.

— Ką?

— Tai ne aštuonioliktas. Tai dvidešimt antras. Aštuonioliktas šitas.— Jis parodė į griuvėsius, iš kurių kyšojo geležinės sijos.

— Jūs tikrai žinote? — sumurmėjo Greberis.

— Aišku. Dabar čia viskas vienoda. Bet šitas yra aštuonioliktas, aš tiksliai žinau.

Greberis pažiūrėjo į griuvėsius. Jie nesmilko.

— Si gatvės dalis ne vakar subombarduota,— tarė oberšarfiureris.— Man rodos, praėjusią savaitę.

— Ar nežinote...— Greberis užsikirto, bet vis tiek paklausė: — Ar nežinote, ar kas nors išgelbėtas?

— Ne, nežinau. Bet visada ką nors pavyksta išgelbėti. Gal jūsų tėvų nė namie nebuvo. Paskelbus oro pavojų, daugumas žmonių eina į didžiąsias slėptuves.

— Kur aš galėčiau sužinoti? Ir kas man galėtų pasakyti, kur jie dabar yra?

— Šiąnakt niekas. Rotušė sugriauta, ir ten viskas aukštyn kojom. Pasiteiraukite rytoj rytą rajono valdyboj. O kas čia jums atsitiko su šituo žmogum?

— Nieko. O kaip manote, ar po griuvėsiais dar yra žmonių?

— Visur dar yra žmonių. Negyvų. Visiems atkasti mums reikėtų šimtą kartų daugiau žmonių. Juk tos prakeiktos kiaulės bombarduoja visą miestą, nieko nežiūrėdamos.

Oberšarfiureris rengėsi eiti.

— Sakyt, ar čia draudžiama zona? — paklausė Greberis.

— Kodėl?

— Priešlėktuvinės apsaugos budėtojas taip sako.

— Tas budėtojas išsikraustė iš proto. Jis jau pašalintas iš pareigų. Galite likti čia, kiek tik norite. Nakvynę gal gausite Raudonojo Kryžiaus punkte. Buvusioj geležinkelio stoty. Jei pasiseks, žinoma.

Greberis ieškojo durų. Vienoje vietoje plytgaliai buvo nukasti, bet jis niekur negalėjo rasti rūsio angos. Greberis perlipo per griuvėsius. Viduryje kyšojo galas laiptų. Pakopos ir turėklai buvo išlikę, tačiau laip-

tai ėjo į beprasmišką tuštumą. Už laiptų riogsojo dar didesnė krūva griuvėsių. Tenai, nišoje, tiesiai ir tvarkingai stovėjo aksominis fotelis, lyg jį čia būtų kas atsargiai pastatęs. Užpakalinė namo siena buvo nuvirtusi skersai sodo ir pasikorusi ant kitų griuvėsių. Kažkas šmėstelėjo tenai. Greberis pamanė, kad tai tas pats senis, su kuriuo buvo susidūręs, bet paskui pamatė, kad tai būta katės. Negalvodamas jis paėmė akmenį ir sviedė į ją. Jam staiga šovė į galvą kvaila mintis, kad ji ėdė lavonus. Jis greitai perlipo į kitą pusę. Dabar Greberis pažino, kad tai tas pats namas; buvo likęs kampelis sodo, medinė veranda, joje suolas, o už jos liepos kamienas. Jis atsargiai apčiupinėjo liepos žievę ir užčiuopė raidžių griovelius, kuriuos pats prieš daugelį metų buvo išpjaustęs. Jis atsigrėžė. Mėnuo pakilo viršum apgriuvusios sienos ir apšvietė griuvėsius. Prieš akis atsivėrė peizažas, tarsi iš vieno kraterių sudarytas, klaikus ir svetimas, koki tik kartais galima susapnuoti, bet kokio iš tikrųjų negali būti. Greberis užmiršo, kad per keletą paskutinių metų beveik nieko daugiau ir nebuvo matęs.

Užpakalinės durys atrodė beviltiškai užgriuvusios. Greberis pasiklausė. Jis pabeldė į vieną geležinę siją ir, užgniaužęs kvapą, vėl pasiklausė. Staiga jam pasirodė, jog kažkas suvaitojo. „Turbūt vėjas,— pagalvojo jis,— kas gi daugiau, jei ne vėjas?“ Jis vėl išgirdo tą patį garsą. Greberis puolė prie laiptų. Priešais nušoko katė nuo pakopų, kur ji buvo prisiglaudusi. Jis vėl pasiklausė. Jį nukrėtė šaltis. Ir ūmai tvirtai pajuto, kad jo tėvai guli po šiais griuvėsiais, kad jie dar gyvi ir kad požemio tamsoje beviltiškai drasko sienas kruvinomis rankomis ir gailiai verkia, šaukdami jį...

Jis ėmė versti plytas ir griuvenas, atsipeikėjo ir nubėgo atgal. Pargriuvo, nusimušė kelius, nučiuožė per tinką ir plytas žemyn į gatvę ir nubėgo prie namo, kur visą naktį padėjo dirbti.

— Eikit šen! Čia ne aštuonioliktas. Aštuonioliktas tenai! Padėkite man atkasti!

— Ką? — paklausė būrio vadovas ir išsitiesė.

— Čia ne aštuonioliktas! Mano tėvai tenai...

— Kur?

— Ten! Greičiau!

Vadovas pažiūrėjo į tą pusę, kur rodė Greberis.

— Arias seniai subombarduotas,— tarė jis, stengdamasis kalbėti kuo atsargiau ir švelniau.— Per vėlu jau, kareivi. Mums čia reikia kasti.

Greberis nusimetė nuo pečių kuprinę.

— Ten mano tėvai! Štai! Čia yra daiktų, yra ko valgyti. Aš turiu pinigų...

Žmogus pažvelgė į jį savo raudonomis ašarojančiomis akimis.

— O šitie, kurie čia yra, tegu žūva?

— Ne... bet...

— Na, matote... šitie dar gyvi...

— O gal... vėliau...

— Vėliau! Ar nematote, kad žmonės vos bepastovi iš nuovargio.

— Aš visą naktį jums padėjau. Tai galėtumėte ir man...

— Klausykit,— tarė vadovas, ūmai supykęs.— Turėkit proto! Tuščias darbas tenai kasti. Negi nesuprantat? Jūs net nežinote, ar ten iš tikrųjų yra užgriuvusių. Greičiausiai nieko nėra, nes mes būtume ką nors išgirdę. O dabar duokit mums ramybę!

Jis paėmė savo kirstuvą. Greberis vis dar stovėjo. Jis žiūrėjo į dirbančiųjų nugaras. Žiūrėjo į neštuvus. Žiūrėjo į abu sanitarus, kurie ką tik atsirado. Vanduo iš trukusio vamzdžio užtvindė gatvę. Jis jautė, kad nebetenka paskutinių jėgų. Jam norėjosi dar padėti kasti. Bet jis buvo per daug pavargęs. Vos pavilkdamas kojas, jis sugrižo prie griuvėsių, kurie kadaise buvo namai, aštuonioliktasis numeris.

Jis pažvelgė į tuos griuvėsius. Vėl pabandė krausyti plytas, bet greitai nustojo. Ne, tai neįmanoma. Atkrausčius plytalius, pasirodė geležinės sijos, betonas ir tašytų akmenų masyvai. Namas buvo tvirtai pastatytas, dėl to griuvėsiai dabar buvo beveik neišveikiami. „Gal jiems iš tikrųjų pasisekė pabėgti,— pagalvojo jis.— O gal jie buvo evakuoti. Gal jie kokiam Pietų Vokietijos kaime. Gal Rotenburge. Gal miega

kur nors lovose. Mama! Aš esu visai išsekęs. Nebetu-
riu nei galvos, nei skilvio."

Jis atsisėdo šalia laiptų. „Jokūbo laiptai,— pagal-
vojo jis.— Kas gi tai? Ar tai ne tie laiptai, kurie ve-
dė į dangų? Ir ar ne angelai laipiojo jais aukštin ir
žemyn? Kurgi angelai? Pavirto lėktuvais. Kur visa tai?
Kur žemė? Ar ji reikalinga vien tik kapams? Ir aš ka-
siau kapus,— galvojo Greberis,— daugybę kapų. Ko
aš čia dabar? Kodėl man niekas nepadeda? Aš mačiau
tūkstančius griuvėsių. Tačiau nė vienu nemačiau kaip
reikiant. Tik šiandien pamačiau. Ir tiktai šituos. Šitie
ne tokie, kaip įeiti. Kodėl aš neguliu po jais? Tai man
reikėtų po jais gulėti."

Viskas nutilo. Sanitarai nunešė paskutinius neš-
tuvus. Mėnuo pakilo dar aukščiau; jo pjautuvus ne-
gailestingai kabojo viršum miesto. Vėl atsirado katė.
Ji ilgai stebėjo Greberį. Vaiduokliškoje šviesoje jos
akys spindėjo kaip žalios kibirkštys. Ji atsargiai pri-
ėjo arčiau. Kelis kartus be garso apėjo aplink jį. Pas-
kui visai priėjo, pasiglaustė prie jo kojų, pastatė kup-
rą ir ėmė murkti. Pagaliau prisiglaudė prie jo ir atsi-
gulė. Bet jis to nebepastebėjo.

VIII

Išaušo saulėtas rytas. Praėjo gerokai laiko, kol
Greberis susivokė, kur patekęs: jis taip buvo įpratęs
miegoti griuvėsiuose. Bet paskui staiga viską prisi-
minė.

Jis atsirėmė į laiptus ir bandė galvoti. Katė tupėjo
tolėliau po pusiau užgriuvusia vonia ir ramiai prau-
sėsi. Sugriovimai jai nerūpėjo.

Greberis pasižiūrėjo į laikrodį. Eiti į rajono valdy-
bą buvo per anksti. Pamažu jis atsistojo. Sąnariai bu-
vo sustingę, rankos kruvinos ir purvinos. Vonioje jis
rado šiek tiek švaraus vandens, matyt, likusio gesi-
nant gaisrą, o gal nuo lietaus. Vandenyje jis pamatė
savo veidą. Veidas atrodė kaip svetimas. Greberis iš-

siėmė iš kuprinės muilą ir pradėjo praustis. Vanduo tuoj pasidarė juodas, o iš rankų vėl ėmė tekėti kraujas. Jis palaikė jas prieš saulę, kad apdžiūtų. Paskui apžiūrėjo save. Kelnės buvo perplėstos, munduras purvinas. Jis pavalė jį sušlapinta nosine. Daugiau nieko jis negalėjo padaryti.

Kuprinėje Greberis turėjo duonos. Gertuvėje dar buvo likę kavos. Jis gėrė kavą su duona. Staiga Greberis pasijuto labai išalkęs. Jo gerklė buvo taip užkimusi, tartum kiaurą naktį būtų šūkavęs. Priėjo katė. Jis atlaužė kąsnelį duonos ir atkišo jai. Katė atsargiai paėmė duoną, nusinešė toliau ir atsitūpė, rengdamasi ją suėsti. Sykiu ji nenuleido akių nuo Greberio. Katė buvo juoda, tik vieną kojytę turėjo baltą. Nuo stiklo šukių griuvėsiuose atsimušę saulė. Greberis pasiėmė kuprinę ir nulipo į gatvę.

Nulipęs sustojo ir apsidairė. Jis nebepažino miesto kontūrų. Visur buvo spragu, kaip žandikaulyje, kuriame išmušti dantys. Nebesimatė žaliojo katedros kupolo. Kotrynos bažnyčia buvo sugriauta. Stogai aplinkui atrodė kaip nušašę ir apgraužti, tartum kažkokie milžiniški priešistoriniai vabzdžiai būtų išknaisioję skruzdėlyną. Hakenštrasėje liko sveiki tik keletas atskirų namų. Miestas nė kiek nebuvo panašus į tą tėvynę, kokią jis tikėjosi pamatyti; dabar jis priminė Rusiją.

Durys namų, kurių buvo likęs tik fasadas, atsidarė. Išėjo vakarykštis priešgaisrinės apsaugos budėtojas. Atrodė, kad vaidenasi, kai jis lyg niekur nieko išėjo iš namų, kurių iš tikrųjų nebuvo. Jis pamojo. Greberis akimirką delsė. Jis prisiminė oberšarfiurerio žodžius, jog tas žmogus pamišęs, bet vis dėlto priėjo arčiau.

Budėtojas išsišiepė.

— Ką čia veikiate? — paklausė jis griežtai.— Plėšia te? Ar nežinot, kad draudžiama...

— Žmogau! — tarė Greberis.— Netaukškite niekų! Geriau man pasakykite, gal ką žinote apie mano tėvus?

Paulius ir Marija Greberiai. Jie gyveno tenai.

Budėtojas prikišo prie jo savo liesą, apšepusį veidą.

— Ak, tai jūs! Vakarykštis frontininkas! Bent nerėkite taip, kareivi! Manot, kad tik jūs vienas netekote artimųjų? O kas čia, jūsų manymu? — Ir jis parodė į namus, iš kurių ką tik išėjo.

— Kas?

— Antai! Ant durų! Jūs aklas ar ką? Gal manote, kad tai juokų laikraštis?

Greberis neatsakė. Jis pamatė, kad durys iš lėto darinėjasi nuo vėjo ir kad iš lauko pusės jos aplipintos rašteliais. Jis skubiai nuėjo prie jų.

Tuose rašteliuose buvo nurodyti adresai ir prašoma pranešti apie dingusius. Kai kurie buvo parašyti pieštuku, rašalu arba anglimi tiesiai ant durų, tačiau daugiausia buvo raštelių, pritvirtintų smeigtukais arba klijuojamu popierium. „Henrikai ir Jurgi, ateiškite pas dėdę Hermaną. Irma žuvo. Motina.“— buvo parašyta dideliame, liniuotame lape, išplėstame iš mokyklinio sąsiuvinio ir prismeigtame keturiais smeigtukais. Tuoju po juo, ant kartoninio dangčio nuo batų dėžės, buvo pasakyta: „Dėl Dievo meilės, duokite žinią apie Brunhildos Smidt likimą, Tiuringerštrasė, 4.“ Greta, atviruke: „Otonai, mes Hastėje, liaudies mokykloj.“ Ir visai apačioj, po visų pieštuku ir rašalu rašytų adresų, popierinėje servetėlėje su raštuotu krašteliu, įvairių spalvų pasteliniiais pieštukais parašyta: „Marija, kur tu?“ — be parašo.

Greberis atsitiesė.

— Na? — paklausė budėtojas.— Ar saviškius radote?

— Ne. Jie nežinojo, kad aš parvažiuosiu.

Pamišėlis perkreipė veidą, tarytum be garso juokdamasis.

— Niekas nieko nežinome apie kits kitą, kareivi. Niekas! O netikusiems žmonėms visada sekasi. Niekšams nieko neatsitinka. Negi to dar nežinote?

— Žinau.

— Tai įrašykite ir savo pavardę. Įsirašykite į tą sielvarto sąrašą! O paskui laukite! Laukite, kaip mes

visi laukiame. Laukite, kol pajuosite! — Budėtojo veidas staiga pasikeitė, tarsi jam per širdį būtų nuėjęs neapsakomas skausmas.

Greberis nususuko. Jis pasilenkė ir ėmė dairytis šiukšlėse ko nors, kur galėtų rašyti. Pasipainiojo spalvotas Hitlerio portretas sulūžusiuose rėmuose. Jo atvirkščioji pusė buvo balta ir švari. Jis nuplėšė viršutinę dalį, išsitraukė pieštuką ir ėmė galvoti. Omai jis sumišo, nežinodamas, ką rašyti. „Prašau žinių apie Paulių ir Mariją Greberius,— pagaliau parašė jis spausdintomis raidėmis.— Ernstas yra parvažiavęs atostogų.“

— Valstybės išdavimas,— tyliai tarė budėtojas užpakaly jo.

— Ką? — Greberis staigiai atsigrėžė,

— Valstybės išdavimas! Jūs suplėšėte fiurerio portretą.

— Jis buvo suplyšęs ir gulėjo purve,— atsakė Greberis susierzinęs.— O dabar atstokit nuo mano galvos su savo pliauškalais!

Jis nerado nieko, kuo galėtų prisegti lapelį. Pagaliau iš tų keturių smeigtukų, kuriais buvo prismeigtas anos motinos lapukas, du ištraukė ir prismeigė savo paties raštelį. Jam nesmagu buvo tai daryti; atrodė, lyg vogtų vainiką nuo svetimo karsto. Bet kitos išeities nebuvo, o du smeigtukai motinos raštelį laikė taip pat gerai, kaip ir keturi.

Budėtojas žiūrėjo jam per petį.

— Baigta! — pareiškė jis komanduodamas.— O dabar Sieg Heil', kareivi! Gedėti draudžiama! Dėvėti gedulo drabužius taip pat! Tai silpnina kovos dvasią! Didžiukitės savo aukomis! Jei jūs, šunsnukiai, būtumėt atlikę savo pareigą, šitaip nebūtų atsitikę!

Jis netikėtai apsisuko ir nukinkavo savo ilgomis plonomis kojomis.

Greberis tuojau ir užmiršo jį. Jis nuplėšė dar skiautėlę Hitlerio portreto ir užsirašė adresą, kuri buvo radęs ant durų. Tai buvo Ložės šeimos adresas. Jis pažinojo juos ir nutarė pasiklausti apie savo tėvus. Pas-

¹ Tegyvuoja pergalė (vok.).

kui ištraukė likutį portreto iš rėmų, atvirkščiojoje pusėje dar kartą užrašė tą pat, kaip ir pirmiau atplėštoje skiautelėje, ir sugrįžo prie aštuonioliktojo numero. Ten Greberis išspraudė raštelį tarp dviejų akmenų, kad jis būtų gerai matyti. Dabar jis galėjo tikėtis, kad jo raštelis bus rastas arba vienur, arba kitur. Tai buvo viskas, ką šiuo metu galėjo daryti. Greberis dar pastovėjo ties krūva plytelių ir nuolaužų, nežinodamas, ar čia kapas, ar ne. Aksominis fotelis nišoje spindėjo kaip smaragdas saulėje. Kaštonas gatvėje ties juo buvo išlikęs visai sveikas. Jo lapai švelniai žaliavo saulėje, kikiliai čiulbėjo jame ir sukosi lizdą.

Greberis pažvelgė į laikrodį. Buvo metas eiti į rotušę.

Dingusiųjų paieškos punkto langeliai buvo greitosiomis sukalti iš naujų lentų. Jie buvo nedažyti ir kvepėjo sakais ir mišku. Vienoje kambario pusėje buvo įgriuvusios lubos. Dailidės dėjo sijas ir kalė plaktukais. Visur stoviniavo žmonės ir tylėdami kantriai laukė. Berankis valdininkas ir dvi moterys sėdėjo už langelių.

— Pavardė? — paklausė moteris, sėdinti kraštiniam langelyje iš dešinės. Ji buvo plokščio, plataus veido ir kuokštais styrančiuose plaukuose nešiojo raudoną šilkinį kaspiną.

— Greberis. Paulius ir Marija Greberiai. Mokesčių valdybos sekretorius. Hakenštrasė, aštuoniolika.

— Kaip? — Moteris pridėjo ranką prie ausies.

— Greberis,—pakartojo Greberis garsiau, stengdamasis perrėkti plaktukų bildesį.— Paulius ir Marija Greberiai. Mokesčių valdybos sekretorius.

Valdininkė ėmė vartyti sąrašus.

— Greberis, Greberis...— jos pirštai slinko pavardžių stulpeliu ir sustojo.— Greberis... taip... kuo vardu?

— Paulius ir Marija.

— Kaip?

— Paulius ir Marija! — Greberis ūmai įniršo. Vi-

sai jau nepakenčiama, kai dar turi rėkti apie savo sielvartą.

— Ne. Šito vardas Ernstas Greberis.

— Ernstas Greberis — aš pats. Kito Ernsto nėra mūsų šeimoje.

— Na, jūs tai negalite būti. O daugiau Greberių mes neturime.— Tarnautoja pakėlė galvą ir nusišypsojo.— Jei norit, užėikit dar po kelių dienų. Mes dar neturime visų žinių. Kitas.

Greberis vis dar nesitraukė nuo langelio.

— Kur dar galėčiau pasiteirauti?

Sekretorė pasitaisė raudonąją kaspiną plaukuose.

— Registracijos valdyboj. Kitas.

Greberis pajuto, jog kažkas kumštelėjo jam į nugarą. Už jo stovėjo maža senutė; jos rankos panėšėjo į paukščio nagus. Jis pasitraukė į šoną.

Valandėlę jis dar neryžtingai pastovėjo šalia langelio, negalėdamas patikėti, jog kalba baigta. Viskas įvyko pernelyg greitai. Pernelyg greitai, palyginus su tokia didele jo nelaime. Vienarankis valdininkas pamatė jį ir iškišo galvą pro langelį.

— Džiaukitės, kad jūsų artimieji čia neįrašyti,— pasakė jis.

— Kodėl?

— Juk čia užmuštųjų ir sunkiai sužeistųjų sąrašai. Kol jūsiškiai neįregistruoti pas mus, galima manyti, kad jie tikrai dingę be žinios.

— O dingusieji? Kur jų sąrašai?

Valdininkas pažiūrėjo į jį kantriai, kaip ir dera žmogui, kuris kasdien po aštuonias valandas rūpinasi svetimomis nelaimėmis, nors ir negalėdamas nieko padėti.

— Turėkit proto, žmogau,— pasakė jis.— Dingusieji be žinios — tai dingusieji be žinios. Ką čia padės sąrašai? Iš sąrašų nesužinosi, kas jiems atsitiko. Kitaip jie ir nebūtų dingusieji. Tiesa?

Greberis pastatė akis. Valdininkas, matyt, didžiavosi savo logika. Tačiau nelaimės ir skausmai menkai tepaiso išminties ir logikos balso. O ką pagaliau gali atsakyti žmogui, kuris pats buvo netekęs rankos?

— Gal ir taip,— pasakė Greberis ir nusigręžė.

Greberis susirado registracijos valdybą. Ji buvo kitame rotušės fligely ir atsidavė rūgštimis bei degėsiiais. Gerokai palaukęs, jis pagaliau pateko pas nervingą moterį su pensnė.

— Niekas aš nežinau,— tuojau užriko ji.— Čia nieko nebegalima patikrinti. Visa kartoteka sumaišyta. Dalis sudegė, o kas liko, tai tie mulkiajai gaisrininkai suliejo vandeniu.

— Kodėl būtų nelaikote saugioje vietoje? — paklausė puskarininkis, stovėjęs šalia Greberio.

— Saugioje vietoje? O kur ta saugi vieta? Gal jūs žinote? Aš jums ne magistratas. Eikite ten ir skųskitės.

Moteris nusiminusi žiūrėjo į sujauktą krūvą šlapių popiergalių.

— Viskas žuvo! Visa registracija! Kas dabar bus? Kiekvienas juk galės pasivadinti, kaip jam patiks!

— Tai būtų baisu, tiesa? — Puskarininkis nusišpjoję ir kumštelėjo Greberiui.— Eime, drauguži.

Čia jie visi iš galvų išsikraustė.

Juodu išėjo ir sustojo priešais rotušę. Visi namai aplinkui buvo sudegę. Iš Bismarko paminklo buvo likę vieni batai. Pulkas baltų balandžių suko apie nugriuvusią Marijos bažnyčios bokštą.

— Įmerkėme uodegas, a? — tarė puskarininkis.— Ko tu ieškai?

— Tėvų.

— Aš — žmonos. Neparašiau jai, kad parvažiuoju. Norėjau staigmeną padaryti. O tu?

— Panašiai. Nenorėjau be reikalo jaudinti tėvų. Atostogos man jau kelis kartus buvo atidėliojamos. O paskui gavau netikėtai. Nebespėjau nė parašyti.

— Taip, įmerkėme uodegas! Ką manai dabar daryti?

Greberis permetė akimis sugriautą Turgaus aikštę. Nuo 1933 metų ji buvo vadinama Hitlerio aikšte. Pralaimėjus pirmąją karą, ji buvo pavadinta Eberto

aikšte; anksčiau ji vadinosi Kaizerio Vilhelmo aikšte, o dar anksčiau — Turgaus aikšte.

— Nežinau,— atsakė jis.— Aš vis dar negaliu susigaudyti. Juk negali žmonės prapulti čia, pačioje Vokietijoje...

— Negali? — Puskarininkis pažvelgė į Greberį su ironija ir kartu su pasigailėjimu.— Vyruti mano miegas, tu ne tokių dalykų pamatysi! Jau penkios dienos, kai aš ieškau savo žmonos. Penkios dienos, nuo ryto iki vakaro, o ji dingo, tartum skradžiai žemę būtų prasmėgusi, lyg užkerėta!

— Bet kaipgi čia gali būti? Juk kur nors...

— Ėmė ir dingo,— pakartojo puskarininkis.— Ir taip dingo keli tūkstančiai žmonių. Dalis jų buvo išgabenta į laikinas stovyklas ir mažus miestelius. Dabar rask, kad geras, kur jie yra, kai paštas nebedirba žmoniškai. Kiti vėl pulkais išbėgiojo į kaimus.

— Į kaimus,— pakartojo Greberis, lengviau atsidusęs.— Žinoma! O man nė į galvą neatėjo! Kaimuose saugu. Ten jie ir bus...

— Ten jie ir bus! Apsidžiaugė!—Puskarininkis prunkštelėjo niekinamai.— Tau dėl to nei šilta, nei šalta! Ar žinai, kad aplink šį prakeiktą miestą yra kone du tuzinai kaimų? Kol juos visus apeisi, bus ir po atosotų, supranti?

Greberis suprato, bet jam ne tai rūpėjo. Jis tik norėjo, kad jo tėvai būtų gyvi. O kur — jam buvo vis tiek.

— Klausyk, drauguži,— tarė puskarininkis aprikęs.— Reikia viską apgalvoti. Jei tu lakstysi kaip patrakęs, tai tik sugaiši laiką ir išsikraustysi iš proto. Reikia veikti organizuotai. Ką pirmiausia manai daryti?

— Dar nežinau. Manau, bandysiu ką nors sužinoti pas pažįstamus.. Radau adresą žmonių, kurių butas subombarduotas! Jie gyvena toje pačioje gatvėje.

— Nedaug tepeši. Visi bijo prasižioti. Aš jau patyriau. Vis dėlto pabandyk. Žiūrėk! Mes vienas kitam galime padėti. Kai tu klausinėsi apie savo tėvus, tai paklausk kartu ir apie mano žmoną, o aš klausinėda-

mas pasiteirausiu ir apie tavo tėvus. Sutarta?

— Sutarta!

— Gerai. Mano pavardė Biotcheris. Mano žmonos vardas Alma. Užsirašyk.

Greberis užsirašė. Paskui jis ant lapelio užrašė savo tėvų vardus ir padavė jį Biotcheriui. Sis atidžiai perskaitė jį ir įsidėjo į kišenę.

— O kur tu gyveni, Greberi?

— Kol kas niekur. Reikia susirasti kokią pastogę.

— Kareivinėse yra laikinų būstų atostogininkams, kurių butai subombarduoti. Nueik į komendantūrą, gausi paskyrimo lapelį. Gal jau buvai?

— Dar ne.

— Pasistenk, kad patektum į keturiasdešimt aštuntą kambarį. Tai ligonių kambarys. Jame geresnis valgis negu kitur. Ir aš tenai prisilaikau.

Biotcheris išsitraukė iš kišenės cigaretės nuorūką, pažiūrėjo į ją ir vėl įsikišo.

— Šiandien aplakstysiu ligonines. Vakare galėtu-
me kur nors susitikti. Gal vienas ar kitas būsime ką
nors sužinoję.

— Gerai. Kur?

— Geriausia čia. Devyniomis?

— Sutarta.

Biotcheris linktelėjo galva, paskui pažvelgė į mėlyną dangų.

— Pasižiūrėk tiktai,— tarė jis su kartėliu,— pava-
saris. O aš jau penkias naktis nakvoju vienoje lindy-
nėje su dvylika bezdalių iš užfrontės dalinių, kai turė-
čiau gulėti su žmona, kurios pasturgalis kaip bravoro
arklio!

Pirmieji du namai Gartenštrasėje buvo sugriauti. Juose niekas nebegyveno. Trečias dar stovėjo apysvei-
kis. Tik stogas buvo sudegęs. Jame gyveno Ciglerių
šeima. Cigleris kadaise buvo Greberio tėvo bičiulis.

Greberis užkopė laiptais. Aikštelėse stovėjo kibi-
rai su smėliu ir vandeniu. Sienos buvo nuklijuotos
skelbimais. Jis paskambino ir nustebo, kad skambutis

dar veikia. Gerokai palaukus, sena moteris rūpesčių išvargintu veidu atsargiai pravėrė duris.

— Ponia Cigler,— tarė Greberis.—Aš esu Ernstas Greberis.

— Taip, taip...— Moteris žiūrėjo į ją plačiomis akimis.— Taip...— Ji delsė ir tik paskui pasakė: — Prašom į vidų, ponas Greberi.

Ji duris pravėrė plačiau ir, jam įėjus, tuoj vėl užšovė skląstį.

— Tėve,— šuktelėjo ji į kitus kambarius.— Nieko ypatingo. Atėjo Ernstas Greberis. Pauliaus Greberio sūnus.

Gyvenamasis kambarys kvėpėjo grindų vašku. Linoleumas blizgėjo kaip veidrodis. Ant palangės stovėjo kambarinės didžialapės gėlės su geltonais taškeliais, lyg kas būtų jas aplašinęs sviestu. Ant sienos viršum sofos kabojo kilimėlis. „Savas židinyš už pinigų brangėnis“ — buvo išsiuvinėta jame kryžiuokais.

Iš miegamojo atėjo Cigleris. Jis šypsojosi. Greberis pastebėjo, kad jis buvo susijaudinęs.

— Niekad negali žinoti, kas ateina,— tarė jis.— O jūsų tai tikrai nelaukėme. Ar iš fronto?

— Taip. Ieškau tėvų. Namai subombarduoti.

— Bet nusiimkite kuprinę,— tarė ponia Cigler.— Išvirsiu kavos. Turime dar geros salyklo kavos.

Greberis nunešė kuprinę į prieškambarį.

— Aš visas purvinas,— pasakė jis.— O čia viskas taip švaru. Mes nuo to atpratome.

— Niekis. Sėskit. Čia, ant sofos.

Ponia Cigler dingio virtuvėje. Cigleris nedrąsiai pažvelgė į Greberį.

— Taigi,— pratarė jis tikrai.

— Gal girdėjote ką apie mano tėvus? Negaliu jų rasti. Miesto valdyboje niekas nieko nežino. Ten tokia suirutė.

Cigleris papurtė galvą. Tarpdury vėl pasirodė jo žmona.

— Mes visai niekur nebeišeiname,— pasakė ji skubiai.— Jau seniai beveik nieko ir nebegirdime, Ernstai.

— Nejaugi niekad jų nematėte? Juk kada nors turėjot juos sutikti. .

— Labai seniai. Bus jau kokie penki šeši mėnesiai. Tada...—Jį nutilo.

— Kas buvo tada?— paklausė Greberis.— Kaip jie tada jautėsi?

— Sveiki, o, jūsų tėvai buvo sveiki,— atsakė moteris.— Bet per tą laiką, žinoma...

— Taip...—tarė Greberis.— Aš mačiau. Mes fronte žinojome, kad miestai bombarduojami; bet nežinojome, kad jie šitaip atrodo.

Abudu seniai nieko neatsakė. Jie ir nežiūrėjo į jį.

— Tuojau išvirs kava,— pasakė žmona.— Juk išgersite truputį, tiesa? Puodukas karštos kavos niekad ne pro šalį.

Ji pastatė ant stalo puodukus su mėlynomis gėlelėmis. Greberis pažvelgė į juos. Namie jie turėjo visai tokius pat. Tas ornamentas kažin kodėl buvo vadinas svogūnų raštu.

— Taigi,— vėl sumurmėjo Ciglens.

— Kaip manote, ar mano tėvai galėjo būti evakuoti koku nors ešelonu? — paklausė Greberis.

— Galbūt. Motin, ar neliko tų sausainių, kur Ervinas parvežė? Paieškok jų ponui Greberiui.

— Ką veikia Ervinas?

— Ervinas? — Senis krūptelėjo.— Ervinui gerai sekasi. Gerai.

Žmona atnešė kavą. Ant stalo ji pastatė didelę skardine. Jos užrašai buvo olandiški. Sausainiai skardinėje jau baigėsi. „Iš Olandijos",— pagalvojo Greberis. Lygiai taip ir jis iš pradžių parveždavo kai ką iš Prancūzijos.

Ponia Cigler uoliai vaišino jį. Jis paėmė sausainiuką, aplietą rausvu cukraus glajum. Sausainis buvo sužiedėjęs. Abu seniai nieko nelietė. Jie nė kavos negėrė. Cigleris išsiblaškęs barbeno į stalą.

— Paimkite dar vieną,— tarė ponja Cigler.— Nieko daugiau neturime. Bet čia geri sausainiai.

— Taip, labai geri. Dėkui. Aš neseniai valgiau.

Greberis jautė, kad nieko daugiau čia nesužinos.

Gal jie ir nieko nežino. Jis pakilo.

— Gal patartumėt man, kur aš dar galėčiau ką sužinoti?

— Kad mes patys nieko nežinome. Mes kojos neiškeliamo iš namų. Nieko nežinome. Labai gaila, Ernstai. Nieko nepadarysi.

— Tikiu. Ačiū už kavą.— Greberis nuėjo prie durų.

— O kur dabar gyvenat? — staiga paklausė Cigleris.

— Rasiu kur prisiglausti. Jei niekur nepavyks, tai kareivinėse.

— Pas mus nėra vietos,— skubiai pasakė ponias Cigleris ir pažvelgė į vyrą.— Kariniai organai, žinoma, pasirūpino atostogininkais, kurių namai subombarduoti.

— Žinoma,— atsakė Greberis.

— Gal tegu jis palieka pas mus savo kuprinę, kol ką susiras, motin? — tarė Cigleris.— Juk kuprinė sunki.

Greberis pastebėjo žmonos žvilgsnį.

— Niekis, kaip nors,— atsakė jis.— Mes pripratę.

Jis uždarė duris ir nusileido laiptais. Oras čia buvo troškus. Cigleriai kažko bijojo. Bet ko — jis nesu-
prato. Juk nuo 1933 metų nestigo progų bijoti.

Ložės šeima buvo įkurdinta didžiojoje Harmonijos klubo salėje. Visa salė buvo pristatyta žygio lovų ir čiužinių. Ant sienų kabojo keletas vėliavų, karingi šūkliai, papuošti svastikomis, ir fiurerio portretas, nupytas aliejiniais dažais, idėtas į plačius auksuotus rėmus,— vis tai liekanos buvusių patriotinių švenčių. Salėje knibždėjo moterų ir vaikų. Tarp lovų stovėjo lagaminai, puodai, virtuvėliai, maisto produktai ir šio-
kie tokie baldai, kuriuos pavyko išgelbėti.

Ponias Ložė apatiškai sėdėjo ant lovos salės viduryje. Tai buvo žila družkė susivėlusiais plaukais.

— Tavo tėvai? — Ji pasižiūrėjo į Greberį blašiomis akimis ir kažką ilgai mąstė.— Žuvo, Ernstai,—

pagaliau sumurmėjo ji.

— Ką?

— Žuvo,— pakartojo ji.— Kaipgi kitaip?

Uniformuotas berniukas išibėgėjęs nesusilaikė ir atsimušė Greberiui į kelį. Greberis pastūmė jį.

— Iš kur žinot? — paklausė jis. Jis pajuto, kad vos begali ištarti žodį, lyg kas būtų įstrigę gerklėje.— Ar matėte juos? Kur?

Ponia Ložė sunkiai papurtė galvą.

— Negalėjai nieko matyti, Ernstai,— sumurmėjo ji.— Visur tik ugnis, šauksmai, o paskui...

Žodžiai pavirto šnibždesiu, pagaliau ir tas šnibždesys nutilo. Moteris tylėjo ir žiūrėjo priešais save, pasirėmusi rankomis, visiškai užsimiršusi, nejudėdama, tartum viena būtų visoje salėje. Greberis nusteбęs žiūrėjo į ją.

— Ponia Ložė,— iš lėto ir sunkiai pratarė jis.— Prisiminkite! Kada matėte mano tėvus? Iš kur žinote, kad jie žuvę?

Moteris pažvelgė į jį drumzlinomis akimis.

— Ir Lena žuvo,— sumurmėjo ji.— Ir Augustas. Juk tu juos pažinojai...

Greberis lyg per dūmus prisiminė du vaikus, kurie visada valgydavo duoną su medum.

— Ponia Ložė,— pakartojo jis, jam baisiai norėjosi pakelti ją ir gerai papurtyti.— Susimildama, pasakykite man, iš kur žinote, kad mano tėvai žuvę? Pabandykite prisiminti! Ar matėte juos?

Atrodė, kad ji nebegirdi jo.

— Lena,— šnibždėjo ji.— Aš ir jos nemačiau. Jie nenorėjo manęs leisti pas ją, Ernstai. Ne visas jos kūnas atsirado. O ji buvo tokia mažytė. Kodėl taip daroma? Turėtum žinoti, juk tu kareivis.

Greberis dairėsi nusiminęs. Tarp lovų prasispraudė prie jų kažkoks vyras. Tai buvo Ložė. Jis buvo sulysęs ir pasenęs. Švelniai padėjo jis ranką ant peties savo žmonai, kuri vėl sėdėjo ant lovos nusiminusi ir susisielojusi, ir parodė Greberiui ženklą.

— Motina dar negali suprasti, kas atsitiko, Ernstai,— pasakė jis.

Moteris sujudėjo, pajutusi jo ranką. Ji iš lėto pakėlė akis.

— O tu supranti?

— Lena...

— Jei tu supranti,— ji ūmai prašneko aiškiai ir garsiai, lyg pamoką atsakinėdama,— tai tu nedaug geresnis už tuos, kurie tai padarė.

Ložės akys skubiai ir baikščiai perbėgo artimiausias lovas. Niekas negirdėjo. Uniformuotasis berniukas su keliais kitais vaikais triukšmingai žaidė slapukais tarp lagaminų.

— Nedaug geresnis,— pakartojo moteris. Paskui ji nuleido galvą ir vėl pavirto kažkokio žvėriško liūdesio gumulėliu.

Ložė pamojo Greberiui. Jie paėjęjo į šalį.

— Kas atsitiko mano tėvams? — paklausė Greberis.— Jūsų žmona sako, kad jie žuvo.

Ložė papurtė galvą.

— Ji nieko nežino, Ernstai. Ji mano, kad visi žuvę, jei jau žuvo mūsų vaikai. Ji ne visai... tu juk matei...— Jis kažką rijo. Adomo obuolys slankiojo plonu jo kaklu.— Ji kalba tokius dalykus... jau mus įskundė... kažkas iš tų pačių...

Staiga Greberiui pasirodė, jog Ložė kažkur nutolo šioje drumzlinoje, pilkoje šviesoje ir pasidarė visai mažytis, paskui jis vėl atsirado šalia ir toks pat, kokį jis pažino. Ir salė nustojo judėti.

— Tai dar gyvi? — paklausė jis.

— Negaliu tau pasakyti, Ernstai. Tu neišivaizduoji, kas čia darėsi paskutiniaisiais metais, kai fronte reikalai pablogėjo. Žmonės nebepasitikėjo kits kitu, bijojo kits kito. Greičiausiai tavo tėvai yra kur nors saugioj vietoj.

Greberis ėmė ramiau alsuoti.

— O matėte juos? — paklausė jis.

— Kartą mačiau gatvėje. Bet turbūt prieš kokias keturias penkias savaites. Tada dar buvo šiek tiek sniego. Prieš bombardavimus.

— Kaip jie atrodė? Sveiki?

Ložė ne išsyk atsakė.

— Taip, rodos,— tarė jis ir vėl kažką sunkiai nurijo.

Greberis staiga susigėdo. Jis suprato, kad tokiomis aplinkybėmis niekas neklausinėja, ar žmogus prieš kečius savaitės buvo sveikas, ar ne,— čia galima tik klausti, gyvas ar ne, daugiau nieko.

— Dovanokite,— tarė jis sumišęs.

Ložė numojo ranka.

— Niekis, Ernstai. Dabar kiekvienas galvoja tik apie save. Per daug nelaimių pasaulyje...

Greberis išėjo į gatvę. Kai jis ėjo į Harmonijos klubą, gatvė buvo niauri ir negyva, o dabar staiga jam pasirodė, kad ji šviesesnė ir ne visa gyvybė buvo "mirusi joje. Dabar jis matė ne vien sunaikintus namus, bet ir sprogstančius medžius, ir du žaidžiančius šunis, ir drėgną žydrą dangų. Jo tėvai nebuvo žuvę, jie buvo tik dingę be žinios. Prieš valandą, kai išgirdo tai iš« berankio valdininko, ši žinia pasirodė Greberiui beviltiška ir siaubinga; o dabar ji kažkaip nesuprantamai sužadino viltį. Jis žinojo, kad taip atsitiko dėl to, jog valandėlę buvo patikėjęs, kad tėvai žuvę,— bet kiek čia tereikia, kad žmogus vėl atgautų viltį?

IX

Greberis sustojo prie namų. Buvo tamsu, ir jis negalėjo įžiūrėti numerio.

— Ko ieškote? — paklausė kažkoks žmogus, atsirėmęs į sieną šalia durų.

— Ar čia Marienštrasės dvidešimt du?

— Taip. O pas ką einat?

— Pas sanitarijos patarėją Kruze.

— Kruze? O kam jis reikalingas jums?

Greberis pažvelgė į žmogų tamsoje. Jis buvo su batais ir smogiko uniforma. „Matyt, koks kvartalo prižiūrėtojas, mėgstas parodyti savo valdžią,— pagalvojo jis.— To betrūko.“

— Tą aš jau pats pasakysiu daktarui Kruzei,— atsakė Greberis ir įėjo į namą.

Jis buvo labai pavargęs. Ne tik akyse darėsi tamsu ir gėlė visus kaulus,— tas nuovargis buvo gilesnis. Visą dieną jis klausinėjo ir ieškojo, o sužinojo labai nedaug. Giminių mieste jo tėvai neturėjo, o kaimynų vienas kitas tebuvo likęs. Biotcheris sakė tiesą: viskas buvo kaip užkerėta. Žmonės bijojo gestapo ir tylėjo, o jei kas ir buvo ši tą girdėjęs, tai siuntė pas kitus žmones, kurie taip pat nieko nežinojo.

Jis užlipo laiptais. Koridorius buvo tamsus. Sanitarijos patarėjas gyveno antrajame aukšte. Greberis menkai jį tepažinojo, tik prisiminė, kad jis kartais gydydavo jo motiną. Gal ji lankėsi pas jį ir paliko savo naująjį adresą?

Duris atidarė pagyvenusi, tartum nutrinto veido moteris.

— Kruze? — paklausė ji.— Jūs pas daktarą Kruze?

— Taip.

Moteris apžiūrinėjo jį tylėdama. Tačiau ji nesi-traukė nuo durų ir neleido jo į vidų.

— Ar jis namie? — nekantriai paklausė Greberis.

Moteris neatsakė. Atrodė, kad ji stengiasi išgirsti, kas dedasi apačioje.

— Norit, kad jus apžiūrėtų? — paklausė ji.

— Ne. Asmeniniu reikalu.

— Asmeniniu?

— Taip, asmeniniu. Jūs ponias Kruze?

— Gink Dieve!

Greberis nustebeęs įbedė akis į moterį. Per dieną jis visko pamatė: ir atsargumo, ir neapykantos, ir išsiskinėjimų. Tačiau šitaip dar nebuvo atsitikę.

— Klausykit,— tarė jis.— Aš nežinau, kas čia dedasi, ir man tai nerūpi. Aš norėčiau matyti daktarą Kruze ir viskas, suprantat?

— Kruze nebegyvena čia,— staiga pareiškė moteris garsiai, nemandagiai ir nedraugiškai.

— Bet čia jo pavardė! — Ir Greberis parodė į žalvarinę lentelę prie durų.

— Lentelę seniai jau reikėjo nuimti.

— Bet dar nenuimta. O gal čia tebegyvena kas iš jo šeimos?

Moteris tylėjo. Greberis jau ėmė pykti. Jis rengėsi jau pasiųsti ją po velnių, kai staiga išgirdo, kaip kažkur toliau atsidarė durys. Įstrižas šviesos pluoštas iš kambario išiveržė į tamsų prieangį.

— Ar čia kas pas mane? — pasigirdo kažkieno balsas.

— Taip,— atsakė Greberis, pasikliaudamas laime.— Norėčiau pamatyti ką nors, kas pažįsta sanitarijos patarėją Kruze. Pasirodo, kad tas ne taip jau paprasta.

— Aš — Elizabeta Kruze.

Greberis pažvelgė į moterį nutrintu veidu. Ji pasitraukė nuo durų ir nuėjo sau.

— Per stipri lemputė! — vis dėlto sušnypštė ji, eidama pro atdaras kambario duris.— Draudžiama deginti tokias stiprias lemputes!

Greberis vis dar stovėjo. Šviesos, ruožu artėjo koikių dvidešimt metų mergina, lyg per upę brisdama. Akimirką jis matė labai išlenktus antakius, tamsias akis ir raudonmedžio spalvos plaukus, neramia banga krintančius jai ant pečių. Paskui ji paskendo koridoriaus prietemoj ir vėl pasirodė visai priešais jį.

— Mano tėvas nebepraktikuoja,— pasakė ji.

— Aš ne gydytis atėjau. Tiktai norėjau gauti kai kurių žinių.

Mergaitės veidas persimainė. Ji grįžtelėjo, lyg norėdama pažiūrėti, ar ana moteris dar tebėra. Po to skubiai atidarė duris plačiau.

— Užeikit,— sušnibždėjo ji.

Greberis nuėjo paskui ją į kambarį, iš kurio sklido šviesa. Mergina atsigrėžė ir pasižiūrėjo į jį tiriamu ir skvarbiu žvilgsniu. Jos akys dabar nebeatrodė tamsios, bet pilkos ir labai vaiskios:

— Juk aš jus pažįstu,— pasakė ji.— Ar nesimokėt kadaise gimnazijoje?

— Taip. Aš esu Ernstas Greberis.

Dabar ir Greberis prisiminė ją. Tuomet tai buvo laibutė mergaitė per didelėmis akimis ir per didele kupeta plaukų. Jos motina mirė anksti, ir ji buvo išvažiavusi pas gimines į kitą miestą.

— Dieve mano, Elizabeta,— tarė jis.— Nepažinau tavęs.-

— Bus jau septynetas ar aštuonetas metų, kai paskutinį kartą matėmės. Tu labai pasikeitęs.

— Tu irgi.

Juodu stovėjo prieš kits kitą.

— Kas čia, tikrai sakant, pas jus dedasi? — paklausė Greberis.— Juk tu saugojama kaip koks generolas.

Elizabeta Kruze trumpai ir karčiai nusijuokė.

— Ne kaip generolas. Kaip kalinė.

— Ką? Kodėl gi? Tavo tėvas...

Elizabeta greitai mostelėjo ranka.

— Palauk!—sušnibždėjo ji ir nuėjo pro jį prie stalo, ant kurio stovėjo gramofonas. Mergina užsuko jį. Suskambėjo Hohenfridbergo maršas.— Šitaip,— pasakė ji.— Dabar gali kalbėti.

Greberis žiūrėjo į ją, nieko nesuprasdamas. Biotcheris, matyti, sakė tiesą: šiame mieste beveik visi pamiršę.

— Ką tai reiškia? — paklausė jis.— Sustabdyk jį! Atsipyko man tie maršai. Verčiau pasakyk, kas čia dedasi? Kodėl tu kalinė?

Elizabeta sugrįžo.

— Si moteris klausosi prie durų. Tai skundikė. Todėl aš ir paleidau gramofoną.— Mergina stovėjo prieš jį ir ūmai ėmė smarkiai alsuoti.

— Kas atsitiko mano tėvui? Ar tu ką žinai apie jį?

— Aš? Nieko. Tik norėjau jį kai ko paklausti. Kas gi jam atsitiko?

— Nieko nežinai apie jį?

— Nieko. Aš norėjau paklausti, ar jis kartais nežino mano motinos adreso. Mano tėvai dingo.

— Tai ir viskas?

Greberis nustebęs pažvelgė į Elizabetą.

— Man to užtenka,— atsakė jis.

Įtampa ūmai dingo iš jos veido.

— Tiesa,— tarė ji pavargusiu balsu.— Aš maniau, kad man pasakysi ką apie jį. . .

— Kas atsitiko tavo tėvui?

— Jisai koncentracijos stovykloje. Jau keturi mėnesiai. Kažkas įskundė. Kai pasakei kad atėjai kažkokių žinių, aš pamaniau, jog tu žinai ką nors apie mano tėvą.

— Tai būčiau tau tuoj ir pasakęs.

Elizabeta papurtė galvą.

— To nedarytum, jei žinios būtų gautos nelegaliai. Juk tada turėtum būti atsargus.

„Atsargumas,— pagalvojo Greberis.— Nieko daugiau visą dieną nė negirdėjau, kaip tik tą vieną žodį." Hohenfridbergo maršas tarškėjo griausmingai ir nepakenčiamai.

— Gal dabar galima Jį sustabdyti? — paklausė jis.

— Taip. Ir tau būtų geriau išeiti. Juk aš jau pasakiau, kas čia atsitiko.

— Aš ne skundikas,— su apmaudu pasakė Greberis.— Kas čia per moteris, kurią buvau sutikęs? Ar ji tavo tėvą įskundė?

Elizabeta pakėlė adapterį. Bet gramofono ji nestabdė. Plokštelė be garso sukosi toliau. Tyloje suvaitojos sirena.

— Oro pavojus!—sušnibždėjo Elizabeta.— Vėl! Kažkas pabeldė į duris.

— Gesinkit šviesą! Dėl to ir atsitinka! Vis per daug šviesos!

Greberis atidarė duris.

— Kas dėl to atsitinka? .

Moteris jau buvo kitame gale prieškambario. Ji dar kažką sušuko ir dingo. Elizabeta nuėmė Greberio ranką nuo durų rankenos ir vėl uždarė duris.

— Iš kur šis nepakenčiamas šėtonas? — paklausė jis.— Kaip čia atsirado toji boba?

— Prievarta buvo pas mus įkeldinta. Reikia dar džiaugtis, kad man buvo paliktas bent tas kambarys.

Lauke vėl pasigirdo triukšmas, kažką šaukė moters balsas, verkė vaikas. Pirmojo signalo sirenos ėmė kaukti garsiau.

Elizabeta nusikabino apsiaustą ir apsilvilko.

— Reikia eiti į slėptuvę.

— Dar suspėsime. Kodėl iš čia neišsikraustai? Juk

- tikras pragaras gyventi su šita šnipe! •

— Šviesą gesinkit! — vėl sušuko moteris už durų.

Elizabeta apsigrėžė ir išjungė elektrą. Paskui per tamsų kambarį ji nuslinko prie lango.

— Kodėl neišsikraustau? Todėl, kad nenoriu bėgti!

Ji atidarė langą. Sirenų kaukimas išsyk išibrovė į kambarį ir pripildė jį triukšmo. Merginos figūra juodavo blyškioje šviesoje, kuri veržėsi iš lauko, ir kabinėjo lango vašelius: kai langai atdari bomboms sprogsiant, ne taip greit išdūžta stiklai nuo oro bangos. Paskui ji sugrįžo. Atrodė, kad sirenų staugimas neša ją kaip potvynio banga.

— Nenoriu bėgti,—šaukė ji sirenoms kaukiant.— Nejaun nesupranti?

Greberis pamatė jos akis. Kaip pirma prie durų, taip ir dabar, jos vėl buvo tamsios ir sklidinios aistringos jėgos. Jis neaiškiai jautė, kad turėtų nuo kažko gintis — nuo tų akių, nuo to veido, nuo sirenų kaukimo ir nuo chaoso, kuris kartu su tuo kauksmu veržėsi pro langą.

— Ne,—pasakė jis.— Nesuprantu. Tu tik. pradžiai save. Iš pozicijų, kurių negalima išlaikyti, reikia pasitraukti. Aš to išmokau, patekęs į kariuomenę.

Jinai išplėtė akis.

— Tai ir traukis! — karštai sušuko ji.— Traukis sau ir duok man ramybę!

Ji bandė praeiti pro jį prie durų. Greberis nustvėrė ją už rankos. Ji ištrūko. Jos būta stipresnės, negu jis • manė.

— Palauk! — sušuko jis.— Ir aš einu.

Sirenų kauksmas ginė juos į priekį. Jis skambėjo visur — kambaryje, koridoriuje, prieškambariame, laiptuose,— atsimušęs nuo sienų, maišėsi su savo paties aidu, atrodė, kad jis vejasi iš visų pusių ir niekur nebėgali nuo jo pabėgti, jis nesustojo ausyse ir odoje, bet sunkėsi į vidų ir vertė putoti kraują, virpėti nervus, drebėti kaulus ir slopino bet kokią mintį.

— Kur ta prakeiktoji sirena? — šaukė Greberis, leisdamasis laiptais.— Gali iš proto išeiti.

Užsitrenkė namų durys. Akimirką staugimas pasidarė duslesnis.

— Gretimoje gatvėje,— tarė Elizabeta.— Eime į slėptuvę Karlsplace. Mūsiškė niekam tikusi,

Laiptais bėgo šešėliai su lagaminais ir ryšuliais. Švystelėjo kišeninė lemputė ir apšvietė Elizabetos veidą.

— Eime kartu, jei jūs viena! — sušuko kažkas.

— Ne, ne viena.

Žmogus nuskubėjo toliau. Vėl atsivėrė durys. Visur iš namų veržėsi žmonės, tarsi juos kaip alavinius karveivėlius kas būtų kratas iš dėžučių. Skambėjo priešlėktuvinės apsaugos budėtojų įsakymai. Lyg amazonė nudūmė pro šalį kažkokia moteris su plevėsuojančiais geltonais plaukais ir raudonu šilkinio chalatu. Pasiėniais svirduliavo keletas senių; jie kažką kalbėjo, bet per sirenų kauksmą nieko nebuvo girdėti,— tartum suvytusios Jų burnos be garso kramtytų negyvus žodžius.

Juodu atėjo į Karlsplacą. Prie slėptuvės durų grūdosi susijaudinusi minia. Priešlėktuvinės apsaugos budėtojai lakstė aplinkui lyg aviganiai šunys ir bandė įvesti tvarką. Elizabeta sustojo.

— Gal pabandytume pralįsti iš šono? — tarė Greberis.

Ji papurtė galvą.

— Verčiau palaukime čionai.

Minia lyg tamsi masė slinko tamsiais laiptais ir dingo po žeme. Greberis pažvelgė į Elizabetą. Ir staiga pamatė, kad ji stovi tokia rami, tartum visa tai jos visai neliestų.

— Vis dėlto tu drąsi,— pasakė jis.

Ji pakėlė akis.

— Ne, tik bijau slėptuvės.

— Greičiau! Greičiau! — šaukė budėtojas.— Į rūšį! Gal jums reikia atskiro kvietimo?

Rūsų buvo erdvus, žemas, tvirtai pastatytas, su galerijomis, koridoriais, apšviestas. Jame stovėjo suo-

lai, buvo tvarkdarius. Kai kas atsigabeno čiuzinius, antklodes, lagaminas, ryšulius ir sudedamas kėdės; gyvenimas po žeme jau buvo organizuotas. Greberis dairėsi. Jis pirmą kartą atsidūrė slėptuvėje su civiliais. Pirmą kartą — su moterimis ir vaikais. Ir pirmą kartą — Vokietijoje.

Blanki melsva slėptuvės šviesa pakeitė veidų spalvą, žmonės atrodė kaip skenduoliai. Netoli Greberis pastebėjo moterį su raudonuoju chalatu. Chalatas dabar atrodė violetinis, o plaukai ėgavo žalsvą atspalvį. Greberis pažvelgė į Elizabetą. Ir jos veidas pasidarė pilkas ir sunykęs, akys įdubo ir jas supo šešėliai, plaukai nebespindėjo ir atrodė kaip negyvi. „Tikri skenduoliai,— pagalvojo jis.— Paskandinti mele ir baimė, nuvaryti po žeme ir neapkenčią šviesos, aiškumo ir tiesos.“

Priešais jį sėdėjo susitraukusi moteris su dviem vaikais, kurie glaudėsi jai prie kelių. Jų veidai buvo plokšti ir be jokios išraiškos, kaip sušalę. Gyvos buvo tik akys, didelės ir plačiai atmerktos, žėrinčios nuo šviesos-. Jos išmigdavo į duris, kai tik staigimas ir priešlėktuvinių pabūklų griausmas pasidarydavo stipresnis ir grėsmingesnis, paskui klaidžiodavo žemomis lubomis, sienomis ir vėl grįždavo prie durų. Jos judėjo pamažu, staiga peršokdamos nuo vieno veido prie kito, nuo vieno daikto prie kito; jos sekė trenksmą, tarsi paralyžiuotų gyvulių akys, sunkios ir kartu skrajos, greitos ir tartum gilaus transo surakintos, jos sekė ir klydinėjo, o blausi šviesa atsimušė jų lėlytėse. Tos akys nematė nei Greberio, nei pačios motinos; jos nieko nepažino ir nieko nesakė, su kažkokiu abejingu budrumu jos sekė tai, ko neįstengė matyti: dundėjimą, kuris galėjo reikšti mirtį. Vaikai nebebuvo tokie maži, kad nejustų pavojaus, bet ir ne tokie dideli, kad stengtųsi rodyti visai nenaudingą drąsą. Jie buvo budrūs, beginkliai ir atiduoti likimo valiai.

Greberis ūmai pamatė, kad ne tik vaikų, bet ir suaugusiųjų akys klaidžiojo tuo pačiu keliu. Nei veidai, nei kūnai nejudėjo; žmonės klausėsi, ir klausėsi ne vien ausimis, bet ir pečiais, palinkusiais į priekį, šlau-

nimis, keliais, rankomis, kuriomis buvo parėmę galvą, ir delnais. Jie klausėsi nė nesukrutėdami, ir tik akys sekė trenksmą, tartum klausydamos negirdimos komandos.

Tada Greberis pajuto, kas yra baimė.

Nejučiomis kažkas pasikeitė toje slegiančioje atmosferoje. Šėlsmas lauke nesiliovė, tačiau rodėsi, kad iš kažkur padvelkė gaivus vėjas. Sustingimas atlyžo. Staiga rūsys nebeatrodė pilnas susikūpinusių figūrų; dabar čia vėl buvo žmonės, tik nebe tokie nuolankūs, pasidavę likimui; jie atsitiesė, judėjo ir žiūrėjo vienas į kitą. Jie nusimetė kaukes ir vėl atgavo žmogiškus veidus.

— Nuskrido toliau,— tarė senis, sėdintis šalia Elizabetos.

— Dar gali ir sugrįžti,— atsiliepė kažkas.— Kartais taip padaro. Apsuka ir vėl grįžta, kai visi išlenda iš rūšių.

Abu vaikai pradėjo judėti. Kažkoks vyriškis nusižiovavo. Iš kažkur atsirado taksas ir ėmė visus uostinėti. Pravirko kūdikis. Žmonės išsivyniojo ryšulius ir ėmė valgyti. Kažkokia moteris, panaši į valkiriją, laiabu balsu suriko:

— Arnoldai! Mes užmiršome išjungti dujas! Dabar pietūs prisvilo. Kodėl tu nepagalvojai apie tai?

— Nusiraminkite,— tarė senis.— Per oro pavojų dujos mieste ir taip išjungiamos.

— Rado kuo raminti! O kai vėl įjungs, visas bus pilnas dujų! Tai dar blogiau.

— Oro pavojaus metu dujos neišjungiamos,— pareiškė kažkoks pedantiškas, pamokantis balsas.— Išjungiamos tik per bombardavimą.

Elizabeta išsiėmė iš kišenės šukas ir veidrodėlį ir pradėjo šukuotis. Šioje negyvoje šviesoje atrodė, kad šukos padarytos iš sauso rašalo, bet šukuojami plaukai rangėsi ir spragsėjo.

— Būtų gerai išėjus! — sušnibždėjo ji.— Čia gali uždusti!

Tačiau dar pusvalandį teko palaukti; pagaliau durys atsivėrė. Visi sukilo. Viršum durų degė mažos aptemdytos lemputės. Iš lauko ant laiptų pakopų liejosi skaisči mėnesiena. Su kiekvienu žingsniu Elizabeta darėsi kitokia. Rodėsi, kad ji bunda iš letargo. Iš akių duobučių dingo šešėliai, švininė veido spalva išnyko, plaukai sutvisko kaip varis, oda vėl sušilo ir sužvilgo, j jos kūną grįžo gyvybė, alsuojanti, pilnakraujė, karštesnė negu pirma, vėl atgauta gyvybė, o ne prarasta, ir dar brangesnė bei spalvingesnė bent tą trumpą laiką, per kurį tai jaučiama.

Jie stovėjo prie slėptuvės. Elizabeta giliai alsavo. Ji judino pečius ir galvą kaip gyvulys, ištrūkęs iš narvo.

— Kaip aš nekenčiu tų bendrųjų kapų po žemei — pasakė ji.— Uždusti gali juose! — Krestelėjusi galvą, ji atmetė plaukus.— Jau geriau griuvėsiai. Bent dangus viršum jų.

Greberis pažiūrėjo į ją. Dabar, kai mergina stovėjo priešais tą galingą, pliką betono masyvą, palei laiptus, einančius tarsi į kokią pragarą, iš kurio ji ką tik ištrūko, ji atrodė kažkokia nesuvaldoma ir veržli.

— Tu namo eini? — paklausė Greberis.

— Taip. Kurgi daugiau? Negi lakstysi tamsiomis gatvėmis? Aš jau prisilaksčiau.

Jieėjo per Karlsplacą. Vėjas šniukštinėjo aplink juos kaip didelis šuo.

— Ar negali išsikraustyti iš čia? — paklausė Greberis.— Kad ir kas čia tave laikytų?

— O kur? Gal žinai kokią kambarį?

— Ne.

— Ir aš ne. Tūkstančiai žmonių neturi kur prisiglausti. Kurgi aš kraustysiuos?

— Iš tikrųjų. Dabar po laiko.

Elizabeta sustojo.

— Nesikraustyčiau, nors ir galėčiau. Man atrodytų, kad pamečiau savo tėvą. Ar tu nesupranti šito?

— Suprantu.

Jie nuėjo toliau. Staiga ji nusibodo Greberiui. Te

sau daro, kaip išmanydama. Jis pasijuto pavargęs ir nekantrus, ir staiga jam pasirodė, kad dabar, šią akimirką, tėvai jo ieško Hakenštrasėje.

— Man reikia eiti,— tarė jis.— Esu susitaręs susitikti su vienu žmogum ir jau pavėlavau. Labanakt, Elizabeta.

— Labanakt, Ernstai.

Akimirką jis žiūrėjo jai iš paskos. Mergina išsyk dingo tamsoje. „Reikėjo palydėti ją namo“,— pagalvojo Greberis. Bet iš tikrųjų jam buvo vis tiek. Jis prisiminė, kad ji nepatikdavo jam ir vaikystėje. Greberis greitai apsisuko ir nuėjo į Hakenštrasę. Bet nieko tenai nerado. Nieko ten nebuvo. Tik švietė mėnulis ir vyravo ypatinga, paralyžiuojanti naujų griuvėsių tyla, primenanti pakibusį ore negirdimo šauksmo aidą. Senųjų griuvėsių tyla buvo kitokia.

Biotcheris jau laukė jo ant rotušės laiptų. Viršum jo mėnesienoje bolavo išblyškęs vandens snukis prie nutekamojo vamzdžio.

— Na, sužinojai ką nors? — jau iš tolo paklausė jis.

— Ne. O tu?

— Irgi nieko. Ligoninėse jų nėra, tai maždaug tikras dalykas. Jau bemaž visas aplaksčiau. Ko čia, vyruči, neprisižiūri tikrai! Moterys ir vaikai vis dėlto tau ne kareiviai. Eime kur alaus išgerti.

Juoduėjo per Hitlerplacą. Jų batai skardžiai kaukšėjo.

— Vėl diena praėjo,— tarė Biotcheris.— Bet ką čia žmogus padarysi? Greit bus ir po atostogų.

Jis atidarė kažkokios smuklės duris. Juodu susėdo už stalelio prie lango. Užulaidos buvo sandariai užtrauktos. Nikeliniai alaus kranai blizgėjo prietemoje. Biotcheris, matyti, šioj smuklėj buvo dažnas svečias. Nė nepaklaususi šeimininkė atnešė dvi stiklines alaus. Jis nusekė ją akimis. Seimininkė buvo riebi ir eida ma kraipė šlaunis.

— Taip ir sėdi žmogus vienas,— kalbėjo Biotche-

ris.— O kur nors kitur sėdi mano žmona. Irgi viena. Bent taip tikiuosi! Ar daug trūksta, kad pasiųstum?

— Nežinau. Aš būčiau patenkintas, jei žinočiau, kad mano tėvai sėdi kur nors. Vis viena, kur.

— Gali nesijaudinti. Tėvai — ne žmona. Apsieisi ir be jų. Jei tik jie sveiki — viskas ir gerai. O žmona...

Juodu paprašė dar po stiklinę alaus ir išsivyniojo savo vakarienę. Aplink jų stalą maišėsi šeimnininkė. Ji žvilgčiojo į dešrą ir lašinius.

— Tai gyvenimas jums, vyručiai! — pasakė ji.

— Taip, gyvenimas,— atsakė Biotcheris.— Turime dar visą paketą dovanų su mėsa ir cukrum! Nebeišmanome, kur viską ir bedėti.

Jis išgėrė gurkšnį alaus.

— Tau tai kas,— su kartėliu tarė jis Greberiui.— Prisikimši dabar pilvą, paskui mirktelėsi kokiai kekšei ir užmirši visas bėdas!

— Juk ir tu taip gali.

Biotcheris papurtė galvą. Greberis pažvelgė į jį nusteбęs. Nesinorėjo tikėti, kad senas kareivis būtų toks ištikimas.

— Man jos per liesos, drauguži,— paaiškino Biotcheris.— Pašėlęs daiktas, man moterys turi būti atakančios — kad būtų į ką pažiūrėti. Nuo kitų man stačiai bloga darosi. Nieko neišeina ir tiek. Tas pats, kaip atsigultum su drabužių kabykla. Tik atakančios moterys! Kitaip nėra ko nė vargti.

— Va tau — kaip tik tokia,— Greberis parodė į šeimnininkę.

— Smarkiai apsirinki! — Biotcheris pagyvėjo.— Milžiniškas skirtumas, drauguži. Ką čia matai, tėra ištizę, minkšti lašiniai, kuriuose gali paskęsti. Čia moteris kaip reikiant, pilna,— kas teisybė, tai teisybė, bet vis vien tai patalai, o ne dvigubas spyruoklinis čiužinys kaip mano žmona. Maniškės viskas kaip iš geležies. Visas namas drebėdavo nelyginant kalvę, kai ji stodavo į darbą, ir tinkas byrėdavo nuo sienų. Ne, drauguži, tokios gatvėje nesimėto.

Biotcheris susimąstė. Staiga iš kažkur pakvipo žibu-

temis. Greberis apsidairė. Žibutės stovėjo puodelyje ant lango ir be galo saldžiai kvepėjo, ir tas kvapas ūmai padvelkė į jį saugumu, tėviške, viltimi ir užmirštomis jaunystės svajomis,— kvapas buvo toks stiprus ir netikėtas, kaip užpuolimas, ir tuoj vėl praėjo. Tačiau Greberis po to pasijuto toks sumišęs ir pailsęs, tartum su visa apranga būtų bėgęs per gilų sniegą.

Jis atsikėlė.

- Kur eini? — paklausė Biotcheris.
- Nežinau. Kur nors.
- Buvai komendantūroje?
- Buvau. Gavau siuntimą į kareivines.
- Tai gerai. Pasistenk, kad patektum į keturiasdešimt aštuntą kambarį.
- Pasistengsiu.
- Biotcherio akys tingiai sekiojo šeimininkę.
- — Aš dar pasėdėsiu. Išgersiu stiklą alaus.

Greberis iš lėtoėjo gatve į kareivines. Naktis atšalo. Vienoje sankryžoje viršum bombos išneštos duobės žibėjo užsiritę į viršų tramvajaus bėgiai. Mėnesiena durų angose atrodė kaip metalas. Greberis girdėjo, kaip aidi jo žingsniai, tartum po gatve kažkas irgi eitų kartu su juo. Aplinkui buvo tuščia, šviesu ir šalta.

Kareivinės stovėjo ant kalvos miesto pakraštyje. Jos liko sveikos. Pratimų aikštė buvo baltos šviesos užlieta, tartum apsnigta. Greberis įėjo pro vartus. Jam pasirodė, kad atostogos pasibaigusios. Visa, kas buvo anksčiau, sugriuvo kaip jo tėvų namai, ir jis vėlėjo į frontą, šį kartą, tiesa, kitoki, be pabūklų ir šautuvų, bet ne mažiau pavojingą.

X

Praėjo trys dienos. Keturiasdešimt aštuntajame kambaryje prie stalo sėdėjo keturi vyrai ir lošė skatą. Jie lošė jau dvi dienas, pertraukdami lošimą tik pa-

miegoti ir pavalgyti. Trys lošėjai keitėsi, ketvirtasis lošė be pakaitos. Jo pavardė buvo Rūmelis. Prieš tris dienas jis parvažiavo atostogų — kaip tik laiku, nes spėjo palaidoti žmoną ir dukterį. Žmoną jis pažino iš apgamo ant šlaunies: galvos ji nebeturėjo. Po laidotuvių Rūmelis atėjo į kareivines ir sėdo lošti skatą. Jis su niekuo nesikalbėjo. Sėdėjo sau viskam abejingas ir lošė. Greberis kiurksojo prie lango. Salia jo su buteliu alaus rankose sėdėjo grandinis Roiteris, sutvars-tytą dešinę koją pasidėjęs ant palangės. Jis buvo kambario seniūnas ir sirgo podagra. Keturiasdešimt aštuntasis kambarys buvo ne tiktai prieglobstis nelaimės ištiktiems atostogininkams, jis buvo ir ligoninė nesunkiai sergantiems. Už lošėjų gulėjo pionierius Feldmanas. Jo garbė reikalavo per tas tris savaites atsimiegoti už visus trejus karo metus. Todėl jis atsikeldavo tik pavalgyti.

— Kur Biotcheris? — paklausė Greberis.— Dar neparėjo?

— Jis išvažiavo į Hastę ir Iburgą. Iš kažko šian-dien gavo pasiskolinti dviratį. Dabar jis gali per dieną apsukti du kaimus. Tačiau vis tiek jam dar lieka visas tuzinas. O kur dar stovyklos, į kurias taip pat buvo išsiųsti ištisi ešelonai? Kai kurios iš jų už šimtų kilometrų. Kaip jis jas pasieks?

— Į keturias stovyklas aš parašiau,— tarė Greberis.— Ir už save, ir už jį.

— Manai, kad jums kas atsakys?

— Ne. Bet tai nesvarbu. Vis tiek rašome.

— Kieno vardu rašai?

— Stovyklų vadovybės, o be to, j kiekvieną stovyklą dar atskirai Biotcherio žmonos ir savo tėvų vardu.

Greberis išsitraukė iš kišenės pluoštą laiškų ir parodė juos.

— Tuoju nešu į paštą.

Roiteris linktelėjo.

— Kur šiandien buvai?

— Miesto mokykloje ir katedros mokyklos gimnastikos salėje. Paskui kažkokiam bendrabutyje ir dar

kartą registracijos valdyboje. Niekur nieko.

Vienas pakeistas lošėjas atsisėdo prie jų.

— Aš nesuprantu, kaip jūs, atostogininkai, galite gyventi kareivinėse,— pasakė jis Greberiui.— Aš neatsigręždamas sprukčiau kuo toliau nuo kareivinių. Nusisamdyčiau kambarį, apsirengčiau civiliniais drabužiais ir dvi savaites būčiau žmogus.

— O pasidarei žmogum, apsirengęs civiliniais drabužiais? — paklausė Roiteris.

— Aišku. O kaipgi?"

— Girdi? — Roiteris atsigręžė į Greberį.— Pasirodo, viskas labai paprasta, tik reikia paprastai žiūrėti į gyvenimą. Ar turi čia civilinius drabužius?

— Ne. Jie guli po griuvėsiais Hakenštrasėje.

— Galiu tau paskolinti šiokius tokius, jei nori.

Greberis pažvelgė pro langą į kareivinių kiemą. Ten keletas būrių mokėsi užtaisyti šautuvą ir pasukti saugiklį, mėtyti rankines granatas ir sveikintis.

— Kaip kvaila,— tarė jis.— Fronte būdamas, svajoju, kad, parvažiavęs namo, pirmiausia drėbsiu šiuos prakeiktus skarmalus į kampą ir apsirengsiu civiliniais drabužiais,— o dabar man tai vis tiek.

— Todėl, kad iš tavęs tik paprastas kareivinių šiknius, nieko daugiau,— pareiškė kortininkas ir prarijo gabalą kepeninės dešros.— Terlius, kuris nieko neišmano. Kokia kvailystė, kad atostogas visada gauna tie, kurie nemoka jomis pasinaudoti!

Kareivis vėl nuėjo lošti. Jis pralošė Rūmeliui ke turias markes, o rytą ambulatorijos gydytojas parąšė, kad jis tinka rikiuotės tarnybai; tai gadino jam kraują.

Greberis atsistojo.

— Kur tu rengies? — paklausė Roiteris.

— Į miestą. Eisiu į paštą, o paskui ieškosiu toliau. Roiteris pastatė į šalį tuščią alaus butelį.

— Neužmiršk, kad tau atostogos. Ir neužmiršk, kad jos greit praeina.

— Šito tai jau neužmiršiu,— karčiai atsakė Greberis.

Roiteris atsargiai nukėlė nuo palangės savo su-

tvarstyta koją ir ištiesė ją priešais.

— Ne taip supratai. Kiek galėdamas stenkis su rasti savo tėvus. Bet neužmiršk, kad tau atostogos. N(taip greit kitų sulauksi.

— Žinau. O prieš tai bus begalė progų užversti kanopas. Ir tai žinau.

— Puiku,— tarė Roiteris.— Jei tai žinai, tai nieko daugiau nereikia.

Greberis nuėjo prie durų. O prie stalo, kur sėdėjo kortininkai, Rūmelis kaip tik paskelbė „grandą“. Jis turėjo keturis žemukus, o prie jų visus didžiuosius kryžius iš eilės. Tai buvo reta korta. Rūmelis suraitė savo partnerius nė nemirktelėjęs. Jie negavo nė kirčio.

— Ir nesiseka,— nusiminęs tarė kareivis, pavadinęs Greberį kareivinių šikniūm.— Tai eina korta žmogui! O jis net nesidžiaugia!

— Ernstai!

Greberis atsigrėžė. Priešais stovėjo mažas, kresnas žmogelis kreisleiterio uniforma. Akimirka Greberis niekaip negalėjo jo prisiminti; paskui pažino tą apvalų raudonskruostį veidą į riešutus panašiomis akimis.

— Bindingas,— tarė jis.— Alfonsas Bindingas!

— Tas pats.

Bindingas spinduliavo, žiūrėdamas į jį.

— Ernstai, drauguži, juk mes ištisą amžių nesimaitėm! Iš kur atsiradai?

— Iš Rusijos.

— Vadinas, atostogų. Tai reikia atšvęsti. Eime į mano lindyne. Gyvenu netoli. Turiu puikaus konjako! Tai įvykis! Sutikti seną mokslo draugą, ką tik grįžusį iš fronto! Tai reikia aplaistyti!

Greberis pažvelgė į jį. Bindingas keletą metų mokėsi toje pačioje klasėje, bet jis buvo jį mažne užmiršęs. Tik atsitiktinai kažkur girdėjo, kad Alfonsas įstojęs į nacių partiją ir iškilęs. Ir štai stovi priešais, linksmas ir nerūpestingas.

— Eime, Ernstai! — spyrėsi jis.— Nebūk ožys!

Greberis papurtė galvą:

— Neturiu laiko.

— Ką tu, Ernstai! Tik išgersim po stikliuką kitą, kaip dera vyrams! Tokiam dalykui seni draugai visada ras laiko!

Seni draugai! Greberis pasižiūrėjo į jo uniformą. Bindingas, matyt, iškilo. Greberiui ūmai toptelėjo į galvą, kad galbūt kaip tik dėl to jis gali padėti jam surasti tėvus. Kaip tik dėl to, kad jis pasidarė nacių bonza.

— Gerai, Alfonsai,— pasakė jis.— Tik po stikliuką.

— Teisingai, Ernstai. Eime, čia netoli.

Pasirodė, kad ne taip arti, kaip tvirtino Bindingas. Jis gyveno priemiestyje, nedidelėje baltoje viloje, kuri sveikutėlė ramiai dunksojo sode, tarp aukštų beržų. Medžiuos kabojo inkilai, kažkur teškeno vanduo.

Bindingas į vidų įėjo pirma Greberio. Koridoriuje kabojo briedžių ragai, šerno ir lokio galvų iškamšos. Greberis nustebęs žiūrėjo į visa tai.

— Argi tu toks baisus medžiotojas, Alfonsai?

Bindingas šyptelėjo.

— Anaipol. Niekad šautuvo nesu čiupinėjęs. Vien dekoracija. Gražu, a? Germaniška!

Jis nuvedė Greberį į kambarį, išklotą kilimais. Ant sienų kabojo paveikslai su prabangiais rėmais. Visur stovėjo dideli odiniai foteliai.

— Kaip tau patinka mano lindynė? — paklausė jis su pasididžiavimu.— Jauku, tiesa?

Greberis linktelėjo. Matyti, partija rūpinasi savo žmonėmis. Alfonsas buvo neturtingo pienininko sūnus. Tėvas vos ištengė leisti jį gimnazijon.

— Sėskis, Ernstai. Kaip tau patinka mano Rubensas?

— Kas?

— Rubensas! Tos. riebios šlaunys tenai, šalia rojaliao!

Paveiksle buvo pavaizduota labai kūninga nuoga moteris, stovinti prie tvenkinio. Ji buvo auksiniais plau-

kais ir galingu užpakaliu, kuri apšvietė saulė. „Tai patiktų Biotcheriui“, — pagalvojo Greberis.

— Gražu, — tarė jis.

— Gražu? — Bindingas buvo smarkiai nusivylęs. — Bet, brolau, juk tai tiesiog žavinga! Pirkta iš to paties antikvaro, iš kurio perka pats reichsmaršalas. Šedevras! Pastvėriau jį pusdykiai, iš antrų rankų. Tau nepatinka?

— Patinka. Tik aš nieko neišmanau apie tai. Bet žinau žmogų, kuris iš galvos išsikraustytų, pamatęs šį paveikslą.

— Iš tikrųjų? Koks nors žymus kolekcionierius?

— Ne. Bet Rubenso specialistas.

Bindingas nušvito iš džiaugsmo.

— Džiaugiuos, Ernstai! Iš tikrųjų džiaugiuos. Niekad nebūčiau patikėjęs, jog kada nors pasidarysiu meno kolekcionierius. Bet dabar sakyk, kaip tau sekasi ir ką beveiki? Gal reikia kuo padėti? Juk aš turiu šiokių tokių pažinčių. — Ir jis gudriai nusijuokė.

Greberis nenorom šiek tiek susijaudino. Juk tai pirmas kartas, kad jam žmogus siūlo pagalbą be jokio atsargumo.

— Taip, tu galėtum man padėti, — atsakė jis. — Mano tėvai yra dingę. Galbūt jie evakuoti, o gal kur nors kaime? Kaip juos surasti? Čia, mieste, atrodo, jų nėra.

Bindingas atsisėdo į foteli šalia rūkomojo staliuko iš kalto vario. Išblizginti jo batai stovėjo priešais jį lyg kaminai.

— Ne taip paprasta, jei jų nebėra mieste, — pareiškė jis. — Pažiūrėsiu, ką galima padaryti. Užtruks keletą dienų. Gal ir ilgiau. Žiūrint, kur jie yra. Šiuo metu viskas gerokai pakrikę, juk ir pats matai.

— Taip, pastebėjau.

Bindingas atsistojo ir nuėjo prie spintos. Jis išėmė butelį ir du stikliukus.

— Pirmiausia išgerkim, Ernstai. Tikras armanjakas. Man jis bemaž labiau patinka ir už konjaką. Į svei — katą.

— Į sveikata, Alfonsai.

Bindingas vėl įpylė.

— O kur dabar gyveni? Pas gimines?

— Mes neturim giminių mieste. Kareivinėse.

Bindingas pastatė stikliuką.

— Juk tai nesąmonė, Ernstai! Atostogos kareivinėse! Kokios čia atostogos! Galėtum pas mane gyventi! Vietos pakanka! Miegamasis, vonia, niekas galvos nekvaršins, ir viskas, ko tik širdis trokšta.

— Tu vienas čia gyveni?

— Aišku! Manai, kad aš vedęs? Ne toks aš kvailas, kad vesčiau! Juk mano padėties žmogus ir taip negali atsiginti moterų. Sakau tau, Ernstai, jos ant kelių šliaužioja prieš mane.

— Tikrai?

— Ant kelių! Ir dar tik vakar! Dama iš aukščiausių visuomenės sluoksnių — rausvi plaukai, puikios krūtyš, šydas, kailinis paltas, ir čia, ant šio kilimo, jai tryško ašaros kaip iš fontano, ir galėjai daryti, ką tik nori. Prašė, kad jos vyrą išvaduočiau iš koncentracijos stovyklos.

Greberis pažvelgė į jį.

— O tu tai gali?

Bindingas nusijuokė.

— Įkišti į ją galiu. Bet išvaduoti ne taip paprasta. Jai, žinoma, to nesakiau. Tai kaip? Kraustais pas mane? Matai, kaip čia smagu!

— Taip, matau. Tik dabar negaliu kraustytis. Laukiu žinių apie tėvus, o visur nurodžiau savo adresą kareivinėse. Reikia palaukti, kol ką sužinosiu.

— Gerai, Ernstai. Pats žinai, kaip geriau. Bet neužmiršk, kad visada tau atsiras kampas pas Alfonsą. Maistas pirmos rūšies. Aš gerai apsirūpinęs.

— Ačiū, Alfonsai.

— Niekai! Juk mudu mokslo draugai. Reikia kits kitam padėti. Tu ne kartą esi davęs man nusirašyti rašomuosius. Beje, atsimeni Burmeisterį?

— Mūsų matematikos mokytoją?

— Tą patį. Juk dėl to rupūžės galvos aš tada išlė-

kiau iš šeštos klasės. Dėl tos istorijos su Lucija Edler. Nebeatsimeni?

— Kaipgi, atsimenu,— atsakė Greberis. Bet jis nieko neatsiminė.

— Kaip aš jį tada maldavau, kad nepraneštų direktoriui! Nieko nepadėjo, tas šėtonas buvo nepermaldujamas: tai, girdi, jo moralinė pareiga ir visa kita. Vos neužmušė manęs tėvas. Burmeisteris! — Alfonsas tiesiog su pasigardžiavimu tarė šią pavarde.—*; Na, šitam aš atsimokėjau, Ernstai! Parūpinau jam pusmetį koncentracijos stovyklos. Būtum pamatęs jį, kai jis iš jos sugrižo! Stovėjo prieš mane išsitempęs kaip kareivis, o dabar, mane pamatęs, vos neleidžia į kelnes. Jis mane mokė, o aš jį išmokiau. Geras sąmojis, tiesa?

— Geras.

Alfonsas nusijuokė.

— Tokie dalykai tiesiog širdį glosto. Todėl nacistinis sąjūdis ir geras, kad suteikia mums tokių progų.— Jis pamatė, kad Greberis atsistojo.— Jau eini?

— Reikia. Stačiai vietos nerandu.

Bindingas linktelėjo. Jo veidas pasidarė orus.

— Suprantu, Ernstai. Ir man baisiai gaila. Juk tu žinai, ar ne?

— Taip, Alfonsai.— Greberis norėjo išvengti ilgų kalbų ir skubėjo atsisveikinti.— Po kelių dienų aš vėl užsuksiu.

— Ateik rytoj popiet. Arba pavakare. Apie pusę šešių.

— Gerai, rytoj. Apie pusę šešių. Manai, kad jau būsi ką sužinojęs?

— Galbūt. Pamatysime. Šiaip ar taip, galėsime išlenkti po stikliuką. Tiesa, Ernstai, ar jau buvai ligininėse?

— Taip.

Bindingas linktelėjo.

— O... dėl visa ko, žinoma,— kapinėse?

— Ne.

— Vis dėlto nueik. Tik dėl visa ko. Jose yra nemažai tokių, apie kuriuos niekur nepranešta.

— Rytoj nueisiu.

— Gerai, Ernstai.— Bindingas, matyti, jautė pailgėvimą.— O rytoj ilgiau pabūsi. Mums, seniems mokyklos draugams, reikia laikytis krūvoj. Tu nepatikėsi, koks pasidarai vienišas tokiaame poste kaip aš. Kiekvienas ko nors prašo.

— Juk ir aš prašiau.

— Tai kas kita. Norėjau pasakyti, jog kaulija visokios naudos.

Bindingas paėmė butelį armanjako, delnu įvarė kamštį ir butelį atkišo Greberiui.

— Še, Ernstai! Paimk! Čia gera degtinė. Tau tikriausiai pravers. Palauk valandėlę! — Jis atidarė duris.— Ponia Kleinert! Duokit popieriaus! Arba maišiuką!

Greberis laikė butelį rankoje.

— Nereikia, Alfonsai...

Bindingas mosavo abiem rankomis.

— Paimk! Turiu pilną rūšį to gero!—Jis paėmė maišelį, šeimininkės atneštą, ir įkišo į jį butelį.— Laikykis, Ernstai! Ir nenusimink! Iki rytojaus.

Greberis nuėjo į Hakenštrasę. Jį šiek tiek apstulbinė Alfonsas. „Kreisleiteris,— galvojo jis.— Ir pasidaryk gi taip, kad pirmas žmogus, kuris be niekur nieko stengiasi man padėti ir siūlo butą bei maistą,— yra nacių bonza!" Greberis išikišo butelį į milinės kišenę.

Buvo pavakarys. Dangus panėšėjo į perlamutą, ir permatomi medžiai dūlavo šviesių tolių fone. Mėlyna vakaro prieblanda gaubė griuvėsius.

Greberis sustojo prie durų, aplipintų rašteliais. Jo lapelio nebuvo. Pirmiausia jis pagalvojo, kad vėjas bus jį nuplėšęs; bet tada turėtų būti smeigtukai. Bet jų taip pat nebuvo. Turbūt kas nors nukabino lapuką.

Greberis pajuto, kad jam staiga kraujas suplūdo į širdį. Jis skubiai apžiūrėjo duris, ar nėra jam kokių žinių. Bet nieko nerado. Paskui nubi go prie savo tėvų namų. Antrasis lapukas dar tebekyškojo tarp akmenų. Jis ištraukė popiergalį ir išmeigė į jį akis. Niekas jo nebuvo lietęs. Ir nieko nebuvo užrašyta.

Nieko nesuprasdamas, Greberis atsitiesė ir apsidairė. Ir staiga jis pamatė, kad toli gatvėje vėjas nešioja lyg kokią baltą sparną. Greberis nusivijo jį. Tai buvo jo lapukas. Greberis pakėlė jį ir apžiūrėjo. Kažkas nuplėšė jį. Pedantišku braižu pakrašty buvo užrašyta: „Nevoki“ Iš karto jis nieko nesuprato. Paskui prisiminė, kad dingo ir abu smeigtukai ir kad motinos atsišaukimas, iš kurio jis buvo juos ištraukęs, vėl prismeigtas keturiose vietose. Ji atsiėmė savo nuosavybę ir pamokė jį.

Greberis susirado du plokščius akmenis, padėjo savo lapuką ant žemės šalia durų ir prislėgė akmenimis. Paskui sugrižo prie savo tėvų namų.

Jis sustojo prie griuvėsių ir pažvelgė į viršų. Žaliojo fotelio nebebuvo. Matyt, kas nors nusinešė jį. Toje vietoje, kur pirma stovėjo fotelis, iš griuvėsių kyšojo keletas laikraščių. Greberis užlipo ir ištraukė juos. Tai buvo seni laikraščiai, pilni žinių apie pergales ir nugalėtojų vardų, pageltę, suplyšę ir nešvarūs. Jis numetė juos ir ėmė toliau ieškoti. Po valandėlės rado nedidelę knygelę, kuri atskleista, pageltusi ir sučiurusi gulėjo tarp dviejų sijų; rodos, lyg kas būtų ją atsivertęs paskaityti. Greberis ištraukė ją ir pažino. Tai buvo jo vadovėlis. Jis pavartė jį ir pirmame puslapyje pamatė išblukusią savo pavardę. Turbūt įrašė ją, būdamas dvylikos ar trylikos metų.

Tai buvo katekizmas, iš kurio mokėsi tikybos. Knygelė su šimtais klausimų ir atsakymų. Puslapiai buvo dėmėti, kai kur išmarginti jo pastabomis. Greberis užsisvajojęs žiūrėjo į ją. Staiga jam pasirodė, kad viskas siūbuoja, bet jis nesuprato, kas siūbuoja: sugriautas miestas su tyliu, perlamutro spalvų dangumi viršum jo ar ta pageltusi knygelė jo rankose, kurioje buvo atsakymai į visus žmonijos klausimus.

Greberis padėjo katekizmą ir ieškojo toliau. Bet nieko daugiau nerado — nei knygu, nei ko kito iš savo tėvų buto. Ko nors rasti jis ir nelabai tikėjosi, nes jie gyveno trečiajame aukšte, ir jų daiktai turėjo būti daug giliau užversti. Katekizmas turbūt sprogimo metu atsitiktinai buvo išmestas aukštai į orą ir, lengvas

būdamas, iš lėto nusileido. „Kaip balandis,— pagalvojo jis,— vienišas baltas balandis, saugumo ir taikos simbolis, su visais savo klausimais ir visais aiškiais atsakymais nusileido ant žemės tą naktį, pilną ugnies ir dūmų, kai žmonės duso, šaukė ir mirė.“

Kurį laiką Greberis dar pasėdėjo griuvėsiuose. Pakilo vakaro vėjas ir ėmė vartyti knygos puslapius, lyg kas nematomas ją skaitytų. „Dievas gailestingas,— buvo parašyta joje,—visagalintis, visažinantis, išmintingasis, maloningasis ir teisingasis...“

Greberis užčiuopė kišenėje butelį armanjako, kurį jam davė Bindingas. Jis atkimšo jį ir išgėrė gurkšni. Tada nulipo į gatvę. Katekizmo jis nepasiėmė.

Sutemo. Niekur nebuvo šviesos. Greberis ėjo per Karlsplacą. Prie slėptuvės kampo jis kone susidūrė su kažkuo. Tai buvo jaunas karininkas, kažkur labai skubantis.

— Atsargiau! — piktai suriko leitenantas.

Greberis pažvelgė į jį.

— Gerai, Liudvikai,— tarė jis.— Kitą kartą būsiu atsargesnis.

Leitenantas pasižiūrėjo į jį nustebęs. Paskui plačiai nusišypsojo.

— Ernstai, tai tu!

Tai buvo Liudvikas Velmanas.

— Ką veiki? Atostogos? — paklausė jis.

— Taip. O tu?

— Jau baigiau. Kaip tik vėl išvažiuoju. Dėl to taip skubu.

— Kaip sekėsi?

— Šiaip sau! Juk žinai! Bet kitą kartą jau kitaip darysiu. Niekam nė žodžio nesakęs, nuvažiuosiu kur nors, tik ne namo!

— Kodėl?

Velmanas susiraukė.

— Seimą, Ernstai! Tėvai! Tiesiog neįmanoma. Jie sugadina visas atostogas! Kiek laiko tu jau čia?

— Keturios dienos.

— Palauk! Ir pats pajusi!

Velmanas bandė užsidegti cigaretę. Vėjas užpūtė degtuką. Greberis padavė jam savo žiebtuvėlį. Žiebtuvėlio liepsna akimirką apšvietė siaurą, energingą Velmano veidą.

— Jie mano, kad mes vis dar vaikai,— pasakė jis ir išpūtė dūmus.— Panorėsi koki vakarą išnykti — tuojau veidai darosi nepatenkinti. Jie nori, kad visą laiką būtum tik su jais. Mano motinai atrodo, kad aš vis dar trylikos metų berniukas. Pirmąją pusę atostogų ji liejo ašaras, kad aš parvažiauvau, o antrąją pusę,— kad turiu vėl išvažiuoti. Na, ką tu čia padarysi?

— O tavo tėvas? Juk jis per aną karą pats buvo kareivis.

— Jis viską užmiršo. Bent iš dalies. Senis žiūri į mane kaip į didvyrį. Negali atsidadžiuoti gelžgalių kolekcija ant mano krūtinės. Jam visada norisi rodytis su manim. Gaudus senis iš priešvaninių laikų. Jie nesupranta mūsų, Ernstai. Saugokis, kad tavieji taip pat nelaikytų tavęs, įsikibę į skvernus.

— Aš jau pasisaugosiu,— atsakė Greberis.

— Jų norai geri. Vis tai todėl, kad jie rūpinasi mumis ir myli mus, bet kaip tik tas ir blogiausia. Nieko čia negali padaryti. Šiaip tuoj pasijunti, kad esi beširdis piktadarys.

Velmanas nusekė akimis merginą, kurios šviesios kojinės šmėstelėjo vėjuotoje tamsoje..

— Taip ir nueina niekais visos atostogos! — kalbėjo jis.— Viskas, ką pavyko jiems įkalbėti, tai kad nelydėtų manęs į stotį. Tačiau nesu tikras, kad nerasiu jų tenai! — Jis nusijuokė.— Iš pat pradžių nenusileisk, Ernstai! Išnyk bent vakarais. Sugalvok ką nors. Kokius nors kursus! Tarnybos reikalus! Kitaip tau išeis kaip ir man, o atostogos bus kaip gimnazisto!

— Manau, kad man kitaip išeis.

Velmanas pakratė Greberiui ranką.

— Tikėkimės! Tada būsi laimingesnis už mane! Ar jau buvai mūsų mokykloj? •

— Ne.

— Tai ir neik. Aš buvau. Ir labai apsirikau. Tik

bloga darosi atsiminus. Vienintelis padorus mokytojas — ir tas išmestas. Polmanas, kur mums tikybą dėstė. Atsimeni jį?

— Žinoma. Man net reikia jį aplankyti.

— Pasisaugok! Jis įrašytas į juodąjį sąrašą. Verčiau spjauk į viską! Nereikia niekur grįžti. Na, viso labo, Ernstai! Toks trumpas ir šlovingas mūsų gyvenimas, a?

— Taip, Liudvikai. Nemokamas maistas, kelionės į užsienį ir laidotuvių valstybės lėšomis.

— Įmerkėm uodegas, nėr ko sakyti! Dievai žino, kada bepasimatysime!

Velmanas nusijuokė ir dingo tamsoje.

Greberis ėjo toliau. Jis nežinojo, ką veikti. Mieste buvo tamsu kaip karste. Toliau ieškoti nebebuvo galima, ir jis suprato, kad reikia turėti kantrybės. Jis baisėjosi ilgo vakaro. Į kareivines eiti dar nesinorėjo; netraukė nė pas pažįstamus, kurių turėjo vos keletą. Greberis negalėjo pakęsti nesmagios «jų užuojautos ir žinojo, kad jie džiaugiasi, kai jis išeina.

Greberis žiūrėjo į išėjus namų stogus. Ko jis gali tikėtis? Salos užfrontėje? Tėviškės, saugumo, prieglobsčio, paguodos? Galbūt. Bet Vilties Salos jau seniai tyliai nugrimzdo betikslės mirties monotonijoje, frontai subyrėjo ir visur siautė karas. Visur, net smegenyse ir širdyse.

Priėjęs kiną, Greberis užsuko į jį. Salė buvo ne tokia tamsi kaip gatvė. Vis geriau pabūti kine, negu vaikščioti po juodą miestą arba sėdėti kur smuklėje ir pasigerti.

XI

Kapinės skendėjo skaisčiuose saulės spinduliuose. Greberis pastebėjo, kad vartai apgriauti bombos. Keletas kryžių ir granitinių paminklų gulėjo išmėtyti ant takų ir kitų kapų. Gluosniai svyrrokučiai buvo išrauti; jų šaknys priminė šakas, o šakos — ilgas, nusidrieku-

šias, žalias šaknis. Jie atrodė kaip kokie neregėti augalai, aplipę dumbliais ir išmesti iš požeminės jūros gelmių. Išbombarduotų numirėlių kaulai kone visi vėl buvo surinkti ir tvarkingai sukrauti į krūvą; kai kur gluosnių šakose tebekabojo kaulų skeveldrėlės ir senų, apipuvusių karstų liekanos. Kaukolių nebesimatė.

Salia koplyčios buvo pastatyta pašiūrė. Joje dirbo prižiūrėtojas su dviem sargais. Jis buvo visas šlapias nuo prakaito. Išgirdęs, ko nori Greberis, jis numojo ranka.

— Nėra kada, brolau! Dar dvylika turime palaidoti iki pietų! Dieve brangus, iš kur mes galime žinoti, ar jūs į tėvai šiose kapinėse? Juk čia dešimtys kapų be paminklų ir be pavardžių. Dabar čia pasidarė masinė gamyba! Kaip mes galime ką nors žinoti?

— Ar nesudarinėjate sąrašų?

— Sąrašų,— atsakė prižiūrėtojas su kartėliu ir kreipėsi į abu sargus.— Sąrašų užsimanė, girdėjote? Sąrašų! Žinote, kiek lavonų dar nelaidota? Du šimtai. Ar žinote, kiek buvo atvežta po paskutinio bombardavimo? Penki šimtai. Kiek po priešpaskutinio antskrydžio? Trys šimtai. O praėjo vos keturios dienos. Kaipgi mes galim suspėti? Mes neprisitaikę tokiam darbui. Ekskavatorių mums reikia, b ne duobkasių, norint šiaip taip visus palaidoti. O ar žinote, kada bus naujas antskrydis? Šįvakar? Rytoj? O jis mat sąrašų užsimanė!

Greberis nieko neatsakė. Jis išsitraukė iš kišenės pakelį cigarečių ir padėjo ant stalo. Prižiūrėtojas ir sargai susižvalgė. Greberis palaukė akimirką. Paskui pridėjo dar tris cigarus. Jis parvežė juos tėvui iš Rusijos.

— Na, gerai,— tarė prižiūrėtojas.— Padarysim, ką galėsime. Užrašykite pavardes. Kas nors iš mūsų pasiteiraus kapinių valdyboj. Kol kas galite apžiūrėti dar nesurašytus lavonus. Antai jie suguldyti kapinių pasienyje.

Greberis nuėjo prie jų. Dalis tų numirėlių buvo su pavardėmis, karstais, neštuvais, antklodėmis, gėlėmis, kiti tebuvo užkloti baltomis drobulėmis. Jis paskaitė pavardes, pakilnojo bevardžių drobulės, paskui nuėjo

prie laikinos pašiūrės kapinių pasienyje, kur vienas prie kito gulėjo nežinomieji.

Kai kurie buvo užsimerkę, kiti susidėję rankas, bet daugumas gulėjo taip, kaip buvo atrasti, tik rankos buvo priglaustos prie kūno ir kojos ištiestos, kad mažiau reikėtų vietos.

Pro juos tylėdami traukė žmonės. Pasilenkę jie žiūrino išbalusius, sustingusius veidus ir ieškojo saviškių.

Ir Greberis prisidėjo prie tų žmonių. Keli žingsniai pirma jo kažkokia moteris ūmai susmuko ant žemės prie vieno lavono ir ėmė kukčioti. Kiti tylėdami apėjo ją, pasilenkę ir taip susikaupe, kad jų veidai atrodė bemaž tušti: juose šmėsčiojo vien baimingas laukimas. Tik pamažu, kai jie artėdavo prie eilės galo, tuose veiduose neramiai sudūluodavo paslėpta viltis, ir galėjai matyti, kaip jie atsidūsta, apžiūrėję visą eilę.

Greberis sugrįžo pas prižiūrėtoją.

— Ar jau buvote koplyčioj? — paklausė prižiūrėtojas.

— Ne.

— Joje guli labai sudraskyti.— Jis žvilgtelėjo į Greberį.— Čia reikia stiprių nervų. Bet juk jūs karėvis.

Greberis nuėjo į koplyčią. Paskui vėl sugrįžo, Prižiūrėtojas buvo lauke.

— Baisu, tiesa? — Jis tiriama pažvelgė į Greberį.— Kiek žmonių apalpsta, pamatę tokį vaizdą,— paaiškino jis.

Greberis nieko neatsakė. Savo gyvenime jis buvo matęs tiek užmuštų, kad šie jam nepadarė ypatingo įspūdžio. Perdaug nepaveikė jo nė tai, kad čia buvo civiliai, daug moterų ir vaikų. Ir tokių vaizdų jis buvo matęs pakankamai, ir rusai, olandai ir prancūzai sužaloti būdavo ne mažiau už tuos, kurie čia gulėjo.

— Kapinių valdyboj jūsiškiai neįregistruoti,— pareiškė prižiūrėtojas.— Bet mieste yra dar dvi didelės lavoninės. Ar jau buvote jose?

— Taip.

— Tos dar turi ledų. Ten geriau negu pas mus.

— Jos perpildytos.

— Taip, bet jos šaldomos. Dėl to pas mus blogiau. Tuo tarpu oras eina šiltyn ir šiltyn. Jei dar keletas bombardavimų iš eilės,— tegu tik ir toliau bus saulėtos dienos,— susilauksim katastrofos. Turėsime laidoti masiniuose kapuose.

Greberis linktelėjo. Jis nesuprato, kodėl tai reikėtų katastrofą. Pati masinių kapų priežastis buvo katastrofa.

— Mes darome, ką tik galime,— aiškino prižiūrėtojas.— Prisisamdėme duobkasių, kiek tik gavome, bet vis tiek jų mažai. Technika paseno mūsų laikams. O čia dar religinės apeigos trukdo darbą.

Akimirką jis susimąstęs žiūrėjo virš sienos. Paskui atsisveikindamas linktelėjo Greberiui ir nuskubėjo į savo pašūrę — pareigingas, uolus mirties valdininkas.

Greberiui teko palaukti kelias minutes: dvi laidotuvių procesijos užtvėnkė vartus. Jis dar kartą apsidairė. Prie duobių meldėsi kunigai, šalia naujai sukastų kapų stovėjo giminės ir draugai, kvepėjo suvytusiomis gėlėmis ir išpurenta žeme, čiulbėjo paukščiai, ieškančiųjų eiseną toliau traukė pasieniu, duobkasiai mosavo kirstuvais nebaigtuose kasti kapuose, visur maišėsi akmenkaliai ir laidojimo biurų agentai; mirties viešpatija pavirto gyviausia vieta visame mieste.

Baltąjį Bindingo namelį sode gaubė pavakario prietema. Vejoj buvo įtaisytas baseinas paukščiams, kuriame čiurleno vanduo. Šiapus alyvų krūmų žydėjo narcizai ir tulpės, o po beržais bolavo marmurinė mergaitės figūra.

Seimininkė atidarė jam duris. Tai buvo žilaplaukė moteris su plačia balta prijuoste.

— Ponas Greberis, tiesa?

— Taip.

— Pono kreisleiterio nėra namie. Jis turėjo eiti į svarbų susirinkimą. Bet jis paliko jums laiškėlį.

Greberis įėjo paskui ją į namus, kur kabojo elnio ragai ir paveikslai. Rubensas švytėjo net prietemoje. Ant varinio rūkomojo staliuko stovėjo suvyniotas butelis. Salia gulėjo laiškas. Alfonsas rašė, kad dar ne-
daug spėjęs sužinoti; bet Greberio tėvai niekur mieste neįtraukti į užmuštųjų ir sužeistųjų sąrašus. Greičiausiai, jie bus evakuoti arba patys persikėlę. Tegu Greberis užaina rytoj. O degtinę tegu jis šiandien išgeria už tai, kad Rusija liko taip toli.

Laišką ir butelį Greberis įsidėjo į kišenę. Seimininkė sustojo tarpduryje.

— Ponas kreisleiteris prašė perduoti širdingų sveikinimų.

— Prašom pasveikinti ir jį nuo manęs. Pasakykit jam, kad rytoj ateisiu. Ir labai dėkoju už butelį. Jis man labai pravers.

Moteris motiniškai nusišypsojo.

— Jis labai džiaugsis. Jau toks geras žmogus.

Greberis grįžo per sodą. „Geras žmogus,— galvojo jis.— Bet ar Alfonsas buvo geras ir matematikos mokytojui Burmeisteriui, kurį buvo pasodinęs į koncentracijos stovyklą? Turbūt kiekvienas vienas esti geras, o kitam — blogas."

Jis užčiuopė laišką ir butelį. „Išgerti,— galvojo jis.— Bet už ką? Už atgijusią viltį, kad tėvai nėra žuvę. O su kuo? Su keturiasdešimt aštuntojo kambario gyventojais kareivinėse?" Greberis pažvelgė priešais. Prietema pasidarė mėlynesnė ir tirstesnė. Gal nunešti tą butelį Elizabetai Kruze? Jai taip pat labai praverstų, kaip ir jam pačiam. Sau jis dar turėjo butelį armanjako.

Jam atidarė ta pati nutrinto veido moteris.

— Norėčiau pamatyti panelę Kruze,— ryžtingai tarė Greberis ir norėjo praeiti pro ją.

Bet ji nepasitraukė nuo durų.

— Panelės Kruze nėra namie,— atsakė moteris.— Jūs turėtumėt tai žinoti.

— Kodėl gi aš turėčiau žinoti?

- Argi jinai jums nepasakė?
- Užmiršau. Kada ji pareina?
- Septintą.

Greberis nepagalvojo, kad Elizabetos gali nebūti namie. Jis abejojo, ar degtinę palikti, ar ne; bet ką gali žinoti, ką padarys skundikė. Ko gero, pati išgers.

- Gerai, aš dar kartą užeisiu,— pasakė jis.

Nesiryždamas Greberis sustojo gatvėje. Pasižiūrėjo į laikrodį. Dar visai nebuvo šešių. Vėl laukė ilgas ir tamsus vakaras. „Neužmiršk, kad tau atostogos“,— pasakė jam Roiteris. Jis neužmiršo; bet to dar buvo maža.

Greberis nuėjo į Karlsplacą ir atsisėdo skvere ant suolelio. Priešais dunksojo slėptuvė, panaši į milžinišką rupūžę. Atsargūs žmonės jau dabar smuko į ją kaip šešėliai. Iš krūmų plaukė tamsa ir skandino paskutinius šviesos atšvaitus.

Greberis ramiai sėdėjo ant suolo. Dar prieš valandą jis negalvojo pasimatyti su Elizabeta. Jei būtų ją radęs namie, tai greičiausiai būtų padavęs jai degtinę ir išėjęs. Tačiau dabar, neradęs jos namie, jis nekantriai laukė septintos valandos.

Elizabeta pati atidarė duris.

— Nemaniau, kad tu pati atidarysi,— pasakė jis nustebęs.— Laukiau to slibino, kuris gina duris.

— Ponios Lizer nėra namie. Ji išėjo į moterų sąjungos susirinkimą.

— Į pilnapadžių brigadą. Žinoma! Be jos ten ne pietūs! — Greberis apsidairė.— Kai jos nėra, čia viskas kitaip atrodo.

— Kitaip atrodo todėl, kad dabar prieškambarį dega šviesa,— atsakė Elizabeta.— Aš visada ją užžiebiu, kai ponია Lizer išeina.

— O kai ji namie?

— Kai ji namie, tada taupom. Tai patriotiška. Tada sėdim patamsy.

— Teisingai,— tarė Greberis.— Mes tada naciams mielesni.— Jis išsitraukė iš kišenės butelį.— Aš at-

nešiau tau degtinės. Iš vieno kreisleiterio rūsio. Mokslo draugo dovana.

Elizabetą pasižiūrėjo į jį.

— Tai tu turi šitokių mokslo draugų?

— Taip. Kaip ir tu įkeldintų kaimynių.

Ji nusišypsojo ir paėmė butelį.

— Eisiu pažiūrėti, gal kur rasiu kamščiatraukį.

Elizabetą nuėjo į virtuvę. Greberis nusekė iš paskos. Ji vilkėjo juodu megztuku ir siauru juodu sijonu. Plaukus ji buvo suėmusi ant pakaušio storu skaisčiai raudonu vilnoniu siūlu. Jos pečiai buvo statūs ir stiprūs, strėnos siauros.

— Neradau kamščiatraukio,— pasakė ji, uždarinėdama stalčius.— Matyti, ponია Lizer negeria.

— O iš pažiūros to nepasakysi. Bet apsieisime ir be kamščiatraukio.

Greberis paėmė butelį, nudaužė laką nuo kakliuko ir jo dugnu du kartus staigiai sudavė sau į šlaunį. Kamštis iššoko.

— Taip daro kareiviai,— paaiškino jis.— Ar turi stikliukų? O gal gersime iš viso?

— Stikliukų turiu savo kambary. Eime!

Greberis nuėjo iš paskos. Dabar jis džiaugėsi atėjęs. O jau bijojo, kad vėl teks išsėdėti visą vakarą vienam.

Elizabetą paėmė dvi plonas vyno taures nuo knygų lentynos pasienyje. Greberis apsidairė ir nebepažino kambario. Jame stovėjo lova, keletas fotelių su žaliais antvalkčiais, knygų lentynos, bidermajerio stiliaus rašomasis stalas, ir visa tai dvelkė senove ir ramybe. Aną kartą kambarys jam atrodė labiau netvarkingas ir sujauktas. „Turbūt todėl, kad tada kaukė sirenos“,— pagalvojo jis. Triukšmas viską sujaukė. Ir Elizabetą šiandien kitokia negu tąsyk. Kitokia, bet ne senoviška ir rami.

Ji atsigrėžė.

— Kiek gi praėjo laiko, kai mes nesimatėme?

— Šimtas metų. Tuomet mes buvome vaikai ir nebuvo karo.

- ..".— Q dabar? •'•...

— O dabar mes seni, nors neturime senių patirties. Seni ir ciniški, nieku netikime, o kartais liūdime. Nors ir nedažnai.

Elizabeta pažiūrėjo į jį.

— Tiesa?

— Ne. Bet kas yra tiesa? Ar tu žinai? ..

. Elizabeta papurtė galvą.

- Argi visada kas nors turi būti tiesa? — paklausė ji patylėjusi.

— Turbūt ne. Kodėl? ..

— Nežinau. Bet gal būtų mažiau karų, jei žmonės taip nesistengtų įtikinti kits kitą savo teisumu.

Greberis nusišypsojo. Kaip "keistai ji pasakė. •

— Tolerancijos,—tarė jis.— Štai ko mums trūksta, tiesa?

- Elizabeta linktelėjo. Jis paėmė taures ir pripylė.

— Tai ir išgerkim už toleranciją. Kreisleiteris, kuris man davė šį butelį, tikriausiai neturėjo tokios minties. Bet kaip tik todėl už ją ir išgerkime.

Greberis išgėrė savo taurę.

— Dar gersi?—paklausė jis.

Elizabeta pasipurtė^

— Taip,—pasakė ji kiek palaukusi.

Jis įpylė ir pastatė butelį ant stalo. Degtinė buvo stipri, skaidri ir švari. Elizabeta padėjo savo taurę.

— Eime,—pasiūlė ji.— Aš tau parodysiu tolerancijos pavyzdį.

Ji nusivedė jį per prieškambarį ir atidarė duris.

— Ponia Lizer skubėdama pamiršo užrakinti. Pasižiūrėk, kaip atrodo jos kambarys. Aš nepažeisiu jos pasitikėjimo. Mano kambarį ji visados iškrato, kai tik aš išeinu.

Dalis kambario buvo apstatyta paprastai. Tačiau ant sienos priešais langą kabojo didelis spalvotas Hitlerio portretas masyviais rėmais, papuoštas eglišakėmis ir ažuolo lapų vainikais. Ant stalo po juo, ant didelės vėliavos su svastika, gulėjo liuksusinis „Mein Kampf" egzempliorius juodos odos viršeliais ir išpausta auksine svastika. Iš abiejų pusių stovėjo sidabrinės

žvakidės su žvakėmis, o šalia jų fiurerio fotografijos: viena su vilkiniu šunim Berchtesgadene, antra su baltai apsirengusiu vaiku, kuris jam įteikia gėlių. Visa tai papildė keletas puošnių durklų ir partijos emblemų.

Greberis per daug nenustebo. Panašių dalykų jis jau buvo matęs ne kartą. Diktatorių kultas lengvai virsta religija.

— Ar čia jinai ir rašo savo skundus? — paklausė jis.

— Ne, ana tenai, prie mano tėvo rašomojo stalo.

Greberis pažvelgė į rašomąjį stalą. Tai buvo senovinis stalas su lentynėle ir užtraukiamu dangčiu.

— Stalas visada užrakintas,— tarė Elizabeta.— Niekaip negaliu įeiti. Jau daug kartų bandžiau.

— Tai ji tavo tėvą įskundė?

— Tikrai nežinau. Jis buvo išvežtas, ir daugiau apie jį negirdėjau. Jinai jau tuomet čia gyveno su savo vaiku. Turėjo tik vieną kambarį. O kai tėvas buvo išvežtas, ji gavo ir abu tėvo kambarius.

Greberis apsigrėžė.

— Manai, kad ji dėl to galėjo įskusti tavo tėvą?

— Kodėl ne? Kartais žmonės ir dėl menkesnių dalykų įskundžia kits kitą.

— Žinoma. Tačiau, pasižiūrėjus į šį altorių, gali pamanyti, kad ta moteris yra viena iš pilnapadžių brigados fanatikių.

— Ernstai,— karčiai tarė Elizabeta.— Ar iš tikrųjų manai, kad fanatizmas nesuderinamas su savanau-diškumu?

— Kodėl ne? Ir net labai dažnai. Keista, kad tai nuolatos užmirštame. Yra banalybių, kurias atsitiktinai žmogus įsikali į galvą ir paskui negalvodamas kartoji. Pasaulio niekas nesuskirstė į lentynėles su etiketėmis, o ką bekalbėti apie žmogų. Greičiausiai ši gyvatė myli savo vaiką, savo vyrą, gėles ir viską, kas tauru gyvenime. Ar ji žinojo ką nors apie tavo tėvą, ar viską išlaužė iš piršto?

— Tėvas buvo geraširdis ir neatsargus. Turbūt jau seniai buvo įtariamasis. Ne kiekvienas gali nutylėti, kai kiaurą dieną nuosavame bute girdi nacionalsocialistines kalbas.

— Ar žinai, ką jis galėjo pasakyti?
Elizabeta gūžtelėjo pečiais.
— Jis nebetikėjo, kad Vokietija laimės karą.
— Daug kas tuo nebetiki.
— Ir tu netiki?
— Ir aš. O dabar eime iš čia! Dar užklups tave toji ragana; kas žino, ką ji tada padarytų!

Elizabeta nusišypsojo.

— Ji neužklups mūsų. Aš užsklendžiau koridorius duris. Ji negali įeiti.

Merginą nuėjo prie durų ir atšovė skląstį. „Ačiū Dievui,— pagalvojo Greberis.— Jei ji ir kankinė, tai bent atsargi ir ne tokia opi.”

— Čia atsiduoda kapinėmis,— pasakė jis.— Turbūt nuo tų prakeiktų nuvytusių ažuolo lapų. Eikš, išgerkim.

Greberis pripylė taures.

— Dabar žinau, kodėl mes jaučiamės tokie seni,— pasakė jis.— Todėl, kad per daug esame matę bjaurasties. Bjaurasties, kurią išjudino vyresni už mus žmonės, nors jie turėjo būti išmintingesni.

— Aš nesijaučiu sena,— atsakė Elizabeta.

Greberis pažvelgė į ją. Taip, ji neatrodė pasenusi.

— Džiaukis,— atsakė jis.

— Tik aš jaučiuos kaip kalėjime,— pridūrė ji.— Tai dar blogiau negu senatvė.

Greberis atsisėdo į senovinį fotelį.

— Ko gero, ta boba dar ir tave gali įskusti,— pasakė jis.— Gal ji nori visą butą užvaldyti. Kam tau dar laukti šito? Išsikraustyk kur nors! Tokių, kaip tu, įstatymai negina,— pati žinai!

— Taip, žinau! — Elizabeta atrodė ir atkakli, ir bejėgė.— Tai lyg ir koks prietaras,— kalbėjo ji skubiai ir su širdgėla, kaip žmogus, kuris jau šimtą kartų yra sau kartojęs tą patį.— Kol aš čia, tikiu, kad tėvas sugrįš. O jei iš čia išsikraustysiu, man atrodys, kad palikau tėvą. Supranti?

— Čia nereikia nė suprasti. Darai žmogus, ir tiek. Nors tai ir nesąmonė.

— Na, gerai.

Ji paėmė savo taurę ir išgėrė. Prieangyje tarkštelėjo raktas.

— Parėjo,— tarė Greberis.— Pačiu laiku. Matyt, susirinkimas truko neilgai.

Jie klausėsi žingsnių prieškambarioje. Greberis pažvelgė į gramofoną.

— Ar čia vieni maršai? — paklausė jis.

— Ne. Bet maršai trenksmingi. Kartais, kai tylą reikia, ją reikia nustelbti tuo, ką turi garsiausio.

Greberis pažvelgė į ją.

— Na, ir kalbame. O mokykloje mes dažnai girdėdavome, kad jaunystė — romantiškasis gyvenimo metas.

Elizabeta nusijuokė. Prieškambario kažkas nukrito ant grindų. Ponia Lizer nusikeikė. Paskui trinkelėjo durys.

— Buvau palikusi šviesą,— sušnibždėjo Elizabeta.— Zinai, eime kur nors. Kartais aš vis dėlto nebeįstveriu. Ir kalbėkime apie ką kita.

— Kur eisim? — paklausė Greberis, kai juodu išėjo į gatvę.

— Nežinau. Bet kur.

— Gal kur netoli yra kokia kavinė, aludė ar baras?

— Noriu lauke pabūti. Geriau truputį pasivaikščiokime.

— Gerai.

Gatvės buvo tuščios, o miestas tamsus ir tylus. Jieėjo Marienštrase, paskui per Karlsplacą, o vėliau pasuko per upę į senamiestį. Po valandėlės jiems pasirodė, kad jie klaidžioja kažkokioje šešėlių karalystėje, kad jokios gyvybės nebėra ir jie — paskutiniai gyvi žmonės. Juodu vaikščiojo tarp namų, kuriuose gyveno žmonės, bet jei praeidami pažiūrėdavo į langus, tikėdamiesi išvysti kambarius su kėdėmis, stalais — tais gyvenimo liudininkais,— nieko daugiau nepamatydavo, tik mėnesienos atspindžius languose, o už langų — tik juodas užuolaidas arba juodą popierių. Atrodė, kad visame mieste gedulas, kad čia — begalinė lavoninė, juodai apdangstyta, kad butai pavirto karsalais, kad traukia nepabaigiama laidotuvių procesija.

— Kas atsitiko? — paklausė Greberis.— Kur dingę žmonės? Juk šiandien dar tyliau nei paprastai.

— Turbūt sėdi namie. Kelias dienas nebuvo antskrydžio. Tad niekas nedrįsta išeiti iš namų. Laukia naujo bombardavimo. Visada taip būna. Tik tuoj po antskrydžio daugiau žmonių atsiranda gatvėse.

— Jau ir čia susidaro įpročiai, tiesa?

— Taip. O jūs fronte jų nesusidarot?

— Taip pat.

Jie ėjo gatve, kurioje visi namai buvo sugriauti. Dangum slinko pluoštiniai debesys, pro kuriuos sunkėsi plevenanti šviesa. Griuvėsiuose šmėsčiojo kažkokie šešėliai, lyg aštuonkojai, pabūgę mėnesienos. Staiga jie išgirdo indų tarškėjimą.

— Ačiū Dievui! — tarė Greberis.— Čia žmonės valgo. Arba kavą geria. Bent gyvi.

— Turbūt kavą geria. Šiandien kaip tik kavos gavom. Net geros. Bombų kavos.

— Bombų kavos?

— Taip, bombų arba griuvėsių kava. Taip visi ją vadina. Tai priedas, kurį gauname po smarkių bombardavimų. Kartais gauname ir cukraus arba šokolado, arba pakelį cigarečių.

— Kaip fronte. Ten prieš puolimą gauname degtinės arba tabako. Iš tikrųjų juokinga, ar ne? Du šimtai gramų kavos už valandą mirties baimės.

— Šimtas gramų.

Juodu ėjo toliau. Po valandėlės Greberis sustojo.

— Zinai, Elizabeta, taip vaikščioti dar liūdniau, negu sėdėti namie. Reikėjo mums pasiimti degtinę! Man reikia išgerti. Tau taip pat. Kur čia kokia smuklė?

— Neisiu į smuklę. Ten jautiesi kaip slėptuvėje. Viskas užtemdyta, ir visi langai uždangstyti.

— Tai paėjėkime iki kareivinių. Turiu dar butelį. Pasiimsiu jį, ir galėsime išgerti lauke.

— Gerai.

Jie išgirdo, kaip tyloje subildėjo vežimas. Tuoj pamatė ir lekiantį šuoliais arklį. Baidydamasis šešėlių, arklys šūsčiojo į šalis ir savo paklaikusiomis akimis ir išplėstomis šnervėmis blausioje šviesoje atrodė kaip

vaiduoklis. Važiotojas įtempė vadžias. Arklys atsistojo pietu. Iš nasrų jam dribo putos. Norint praleisti vežimą, Greberiui su Elizabeta teko pasitraukti į griuvėsius. Elizabeta greitai palypėjo ant kažkokios sienos, ir arklys nespėjo jos užkliudyti; akimirka rodėsi, kad ji šoks ant šio prunkščiančio padaro ir nudums šuoliais; bet arklys nulėkė, ir mergina liko stovėti viena plataus ir tuščio, sudrumsto dangaus fone.

— Atrodei, lyg būtum norėjusi šokti ant arklio ir nulėkti,— tarė Greberis.

— Jei tik būtų galima! Bet kur? Visur karas.

— Tiesa. Visur. Net ir amžinos taikos šalyse — Okeanijoje ir Indijoj. Niekur nepabėgsi.

Jie atėjo prie kareivinių.

— Palauk čia, Elizabeta. Aš nueisiu degtinės. Ilgai neužtruksiu.

Greberis perėjo per kareivinių kiemą ir aidinčiais laiptais užlipo į keturiasdešimt aštuntąjį kambarį. Puse įnamių miegojo, o nuo jų knarkimo drebėjo visas kambarys. Viršum stalo degė pritemdyta lempa. Kortininkai dar nemiegojo. Roiteris sėdėjo šalia jų ir skaitė.

— Kur Biotcheris? — paklausė Greberis.

Roiteris užvertė knygą.

— Jis liepė pasakyti tau, kad nieko nerado. Su dvi-račiu jis užlėkė kažkur ant sienos ir sulaužė ją. Viena bėda — ne bėda, anot senos patarlės. Rytoj jam vėl reikės traukti pėstute. Užtat šįvakar sėdi smuklėje ir ieško paguodos. Bet kas tau pasidarė? Tu išbalęs kaip avižos grūdas.

— Nieko nepasidarė. Tuoju vėl einu. Tik noriu kai ką pasiimti.

Greberis rausėsi savo kuprinėje. Iš Rusijos jis buvo parsivežęs butelį džino ir butelį degtinės. Be to, turėjo dar Bindingo armanją.

— Paimk džiną arba armanją,— tarė Roiteris.— Degtinės nebėra.

— Kaip nebėra?

— Mes išgėrėm. Galėjai ir pats ją paaukoti. Jei grįžai iš Rusijos, tai nedaryk kaip kapitalistas. Reikia

ir draugų neužmiršti! Gera buvo degtinė.

Greberis ištraukė abu likusius butelius. Armanja—ką išikišo į kišenę, o Roiteriui padavė džiną.

— Tavo teisybė. Še, padeda nuo podagros. Bet ir pats nedaryk kaip kapitalistas. Duok ir kitiems.

— Mersi! — Roiteris nušlubavo prie savo spintelės ir pasiėmė kamščiatraukį.— Spėju, kad ruošies suvedžioti merginą pačiu primityviausiu būdu — pasinaudodamas svaigiaisiais gėralais. Tokiais atvejais žmogus dažniausiai užmiršta, kad pirmiausia reikia ištraukti kamštį. O jei nudausi butelio kakliuką, susijaudinęs lengvai gali snukį susipjaustyti. Še, ir būk atsargus!

— Eik po velnių! Butelys atkimštas.

Roiteris atkimšo džiną.

— Kaip tu gavai olandiškos degtinės Rusijoje?

— Pirkau. Ar dar turi klausimų?

Roiteris šyptelėjo.

— Jokių. Keliauk sau sveikas su savo armanjaku, primityvusis Kazanova, ir nesigėdyk. Tavo kaltei yra lengvinančios aplinkybės: laiko stoka. Atostogos trumpos, o karas ilgas.

Feldmanas atsisėdo lovoje.

— Gal tau reikia prezervatyvo, Greberi? Mano piniginėje dar yra keletas. Man jų nereikia. Miegodamas sifilio negausi.

— Ką gali žinoti,— atsiliepė Roiteris.— Sako, ir čia gali būti kažkas panašaus į nekalta prasidėjimą. Bet Greberis yra nesugadintas žaliūkas. Veislinis arijas su dvylika grynakraujų protėvių. O tuo atveju prezervatyvas — nusikaltimas tėvynei.

Greberis atkimšo armanją, patraukė gurkšnį ir vėl išikišo butelį į kišenę.

— Prakeikti romantikai,— pasakė jis.— Kas jums darbo?

Roiteris pamojo ranka.

— Keliauk ramybėje, sūnau mano! Užmiršk rikiuotės statutą ir pabandyk būti žmogum! Mirti paprasčiau negu gyventi, ypač jums — didvyriškam jaunimui ir nacijos žiedui!

Greberis dar įsidėjo į kišenę pakelį cigarečių ir stiklinę. Išeidamas matė, kad prie kortų stalo Rūmelis vis dar išlošia. Priešais jį gulėjo krūva pinigų. Jo veidas buvo sustingęs; bet dabar šviesiais lašais ritosi juo prakaitas.

Kareivinių laiptai buvo tušti, kaip paprastai po vakarinio patikrinimo. Koridoriai aidėjo nuo Greberio žingsnių. Paskui jis perėjo plačią aikštę. Elizabetos nebuvo prie vartų. „Nuėjo“,— pagalvojo jis. Greberis beveik ir manė, kad taip bus. Kodėl ji turi jo laukti?

— Tavo dama tenai,— pasakė sargybinis.— Iš kur tokie mulkiai traukia tokias mergaites? Toks kažnis nebent karininkui.

Greberis dabar irgi pamatė Elizabetą. Ji stovėjo atsirėmusi į sieną. Jis patapšnojo sargybiniui per petį.

— Tai naujas nuostatas, vaikuti! Dabar tokias mergaites duoda vietoj ordino, kai ketverius metus išbūni fronte. Visos — generolų dukterys. Skubėk patekti į frontą, tu augila nebrendila. Ar nežinai, kad sargyboje negalima kalbėtis?

Jis nuėjo prie Elizabetos.

— Pats tu augila nebrendila,— tarė jam iš paskos sargybinis, gerokai apstulbęs.

Ant kalvos už kareivinių juodu rado suolą. Jis stovėjo tarp kaštonų, ir iš ten buvo galima apžvelgti visą miestą. Niekur nesimatė šviesos. Tik upė mirguliavo mėnesienoje.

Greberis atkimšo butelį ir įpylė pusę stiklinės. Ar—manjakas žėrėjo joje kaip skystas gintaras. Jis padavė stiklinę Elizabetai.

— Išgerk,— tarė jis.

Mergina išgėrė gurkšnį ir grąžino stiklinę.

— Išgerk visą,— pasakė jis.— Toks jau šiandien vakaras. Išgerk už ką nors, už mūsų nelemtą gyvenimą arba už tai, kad mes dar gyvi. Vis tiek už ką, bet išgerk. Reikia išgerti, perėjus per šitokią negyvą miestą. Šiandien, matyti, mums iš viso reikia išgerti.

— Gerai. Geriu už viską kartu.

Greberis vėl pripylė stiklinę ir pats išgėrė. Tuojuo pajuto šilumą. Kartu taip pat pajuto, koks jis tuščias. Iki šiol pats to nežinojo. Tai buvo tuštumas be skausmo.

Greberis prisipylė dar pusę stiklinės ir maždaug pusę išgėrė. Po to pastatė stiklinę tarp savęs ir Eliza-
betos. Elizabeta sėdėjo ant suolo, apglėbusi kelius. Jau-
ni kaštonų lapai viršum jų atrodė kone balti mėnesie-
noj -> lyg medžiuose būtų nutūpęs pulkas ankstyvų
plaštakių.

— Koks juodas,— pasakė ji ir parodė I miestą.—
Lyg išdegusi anglies kasykla.

— Nežiūrėk ten. Apsisuk. Toj pusėj viskas kitaip
atrodo.

Suolas stovėjo pačioje kalvos viršūnėje, kitoje pu-
sėje nuožulnus šlaitas pamažu leidosi žemyn, ir prieš
akis atsivėrė laukai, mėnulio apšviesti keliai, tuopų
alėjos, kaimo bažnyčios bokštas, o toliau — miškas ir
mėlyni kalnai horizonte.

— Čia taip ir dvelkia taika,— pasakė Greberis.—
Ir kaip viskas paprasta, tiesa?

— Paprasta, jei žmogus gali nususukti į kitą pusę ir
negalvoti apie šitą.

— To nesunku išmokti.

— O tu išmokai?

— Žinoma,— atsakė Greberis.— Šiaip nebebūčiau
gyvas.

— Kad ir aš taip mokėčiau!

— Tu jau seniai moki. Mūsų gyvenimas tuo pasi-
rūpina. Jis ieško rezervų, kur tiktai galėdamas. O kai
ateina pavojus, tas gyvenimas nepripažįsta jokių silp-
nybių ir jokio sentimentalumo.

Jis pastūmė Elizabetai stiklinę.

— Ar gerti — tai irgi žiūrėti į kitą pusę? — pa-
klausė ji.

— Taip,— atsakė Greberis.— Bent šį vakarą.

Elizabeta gėrė, o jis žiūrėjo į ją.

— Pamėginkime kurį laiką nekalbėti apie karą,—
pasakė jis.

Elizabeta atsilošė.

— Visai nebekalbėkim, apie nieką.

— Gerai.

Juodu sėdėjo ir tylėjo. Buvo labai tyku, ir pamažu tą tylą ėmė gyvinti ramūs nakties garsai, kurie nedrumstė jos, bet darė dar gilesnę,— čia padvelkia vėjelis, it miško dustelėjimas, čia ūkteli pelėda, sučeža žolė ir nesibaigia debesų ir šviesos žaismas. Tyla vis labiau plito, gaubė juos ir liejosi į juos, vis giliau su kiekvienu atodūsiu, ir pats alsavimas virto tyla, jis malšino skausmą ir lengvino širdį, darėsi švelnesnis bei retesnis, ir buvo nebe priešas, bet tolimas, gaivinantis miegas...

Elizabeta sukrutėjo. Greberis krūptelėjo ir apsidairė.

— Ką tu pasakysi? Buvau užmigęs.

— Ir aš.— Ji atmerkė akis. Blausi šviesa darė jas labai skaidrias.— Seniai jau taip nemiegojau,— pasakė ji nustebusi.— Aš visada miegu su šviesa,— man baisu tamsoje,— ir pabundu labai staiga ir nusigandusi, ne taip, kaip dabar...

Greberis sėdėjo tylėdamas. Jis nieko neklausinėjo. Smalsumas išnyko tokiais laikais, kai tiek daug įvykių. Jam tik buvo truputį keista, kad jis čia sėdi ramus giedro miego apraizgytas, kaip povandeninė uola — plevenančių dumblių. Pirmą kartą po to, kai išvažiavo iš Rusijos, Greberis pajuto, kad atsileido visas įtempimas. Kažkokia švelni ramybė išiliejo į jį kaip potvynis, kuris, vandeniui per naktį pakilus ir užsėmus sausros išdegintus plotus, spindėdamas kaip veidrodis tarytum vėl sujungia juos su visuma.

Juodu grįžo į miestą. Vėl jie buvo gatvėje, vėl padvelkė į juos atvėsusių gaisraviečių kvapas, ir užtemdyti, juodi langai lydėjo juos it katafalkų procesija. Elizabetai darėsi šalta.

— Pirmiau namai ir gatvės skendo šviesoje, ir atrodė, jog kitaip negali būti. Visi prie to buvom įpratę.

Tik dabar supranti, ką tai reiškė...

Greberis pažvelgė į viršų. Giedrame danguje nesi-
matė nė debesėlio. Naktis buvo palanki lėktuvų ant-
skrydžiams. Jau vien todėl ji atrodė jam per šviesi.

— Beveik visoj Europoj tokia tamsa,— tarė jis.—
Tik Šveicarijoje, sako, naktį dar dega žiburiai. Tai to-
dėl, kad lakūnai matytų, jog čia neutralus kraštas. Man
tai pasakojo vienas žmogus, buvęs su savo eskadrile
Prancūzijoje ir Italijoje. Jis sakė, kad tai atrodo kaip
šviesos sala — šviesos ir taikos, nes viena ir kita yra
tarp savęs susiję. Už jos ir aplinkui ją juoduoja kaip
po begalinėmis įkapėmis Vokietija, Prancūzija, Itali-
ja, Balkanai, Austrija ir visos kitos kariaujančios šalys.

— Mums buvo duota šviesa, ir ji padarė mus žmo-
nėmis. Tačiau mes ją nužudėme ir vėl pasidarėme urvų
gyventojai,— karštai pasakė Elizabeta.

„Padarė mus žmonėmis“,— pagalvojo Greberis.
Jam rodėsi, kad tai perdėta. Apskritai Elizabeta linko
perdėti. O gal ir jos tiesa. Gyvuliai neturi šviesos. Nei
šviesos, nei ugnies. Bet neturi ir bombų.

Juodu stovėjo Marienštrasėje. Greberis staiga pa-
matė, kad Elizabeta verkia.

— Nežiūrėk į mane,— tarė ji.— Nereikėjo man
gerti. Negaliu. Man ne liūdna. Omai pasidariau kaž-
kokia ištižusi.

— Na, ir būk, kokia tik nori, ir nesirūpink tuo. Ir
man tas pats. To taip pat reikia tokiomis minutėmis.

— Kokiomis?

— Tokiomis, apie kurias pirma kalbėjome. Na, kai
atsigręži į kitą pusę. Rytoj vakare nelakstysime gat-
vėmis. Nusivešiu tave kur nors, kur yra tiek šviesos,
kiek tik įmanoma rasti šiame mieste. Aš paieškosiu to-
kios vietos.

— Kodėl mane? Tu gali susirasti linksmesnę už
mane draugiją.

— Nereikia man linksmos draugijos.

— O ko gi tau reikia?

— Tik ne linksmos draugijos. Nepakęščiau tokių
žmonių. Nepakęščiau ir kitokių — užjaučiančių. Už-

tenka man užuojautos per dieną. Ir netikros, ir **tikros**. Tu **turbūt** taip pat esi tai patyrusi?

Elizabeta nebeverkė.

— Taip,— atsakė ji.— Ir aš esu tai patyrusi.

— Mudu kas kita. Mums nereikia kits kito mulkinti. Tai jau didelis dalykas. Ir rytoj vakare **nueisime** į šviesiausią miesto restoraną, valgysime ir gersime vyną ir ištisą vakarą užmiršime visą tą prakeiktą gyvenimą!

Elizabeta pažiūrėjo į ją.

— Tai irgi antroji pusė?

— Taip. Irgi. Apsivilk šviesiausią suknelę, kokią tik turi.

— Gerai. Ateik aštuntą.

Staiga Greberis pajuto, kad jo veidą palietė jos plaukai, o paskui ir lūpos. Tarsi vėjas būtų staiga padvelkęs, ir nespėjo Greberis susivokti, kai jinai **jau** dingo už durų. Jis užčiuopė butelį kišenėje. Butelis buvo tuščias. Greberis pastatė jį prie artimiausio namo. „Ir vėl praėjo diena,— pagalvojo jis.— Gerai, kad Roiteris ir Feldmanas dabar manęs nemato! Vėl imtų visaip šnekėti!"

XII

— Taigi, bičiuliai, nieko nepadarysi, prisipažistu,— pasakė Biotcheris.— Gulėjau su smuklininke. Kas gi **man** beliko? Juk ką nors turėjau daryti! Kam pagaliau man tos atostogos? Negaliu juk grįžti į frontą kaip koks veršis neraliuotas.

Jis sėdėjo šalia Feldmano lovos, laikydamas rankoje katiliuko dangtelį su kava ir įmerkęs kojas į šalto vandens kibirą. Sulaužęs dviratį, Biotcheris prisitrynė pūslių ant kojų.

— O tu,— paklausė jis Greberį.— Ką tu šiandien nuveikei? Ar buvai kur nuėjęs priešpiet?

— Ne.

— Ne?

— Jis kirmijo,— paaiškino Feldmanas.— Iki pačių

pietų: Nors būgną mušk — ir tai jo nepažadinsi. Pirmą kartą parodė, kad ir jis neišvėsęs.

Biotcheris išklėlė kojas iš kibiro ir apžiūrinėjo savo padus. Jie buvo pilni didelių baltų pūslių.

— Tik pasižiūrėkite! Juk vyras iš manęs atsakantis,, o kojos opios kaip kūdikio. Ir visą gyvenimą taip. Padai nesukietėja. Ko tik nebandžiau! Ir su tokiomis kojomis vėl reikia eiti.

— Ogi ko? Dabar gali nebeskubėti,— pasakė Feldmanas.— Juk turi smuklininke.

— Et, šneki niekus, smuklininke! Kas gi čia bendro? Be to,, skaudžiai ja nusivyliau.

— Grįžęs iš fronto, žmogus visada pirmą kartą nusivili. Kas to nežino?

— Ne apie tai kalbu, drauguži. Viskasėjo kaip pridera, bet vis tiek — ne tas.

•_.'-r- Per daug nenorėk,—tarė Feldmanas.— Moteris irgi turi priprasti.

— Tu vis dar nesupranti. Moteriškė visai nepeiktina, bet prie širdies nelipo. Paklausk! Gulime, vadinasi, mudu lovoje, viskas kaip pridera, ir, taip sakant, pačiame mūsų įkarštyje aš užsimiršau ir pavadinau ją Alma. O ji vardu Luiza. Alma — tai mano žmonos vardas, supranti...

— Suprantu.

— Tai buvo tikra katastrofa, drauguži.

— Taip tau ir reikia,— staiga griežtai pasakė vienas kortininkas, atsigręžęs nuo stalo į Biotcherį.— Tai teisinga bausmė už svetimoteriavimą, kiau! tu! Tikiuos, kad ji vijo tave lauk,—net dulkės dulkėjo!

— Svetimoteriavimas? — Biotcheris nustojo žiūrėti kojas.— Kas čia kalba apie svetimoteriavimą?

— Tu! Visą laiką kalbi! Nejaugi tu dar ir idiotas?

Tasai kortininkas buvo nedidelis žmogelis, o jo galva panešėjo į kiaušinį. Jis su neapykanta įbedė akis į Biotcherį. Biotcheris buvo baisiausiai pasipiktinęs.

— Girdėjot jūs kada tokius niekus? — paklausė jis ir apsidairė.— Ir jis mat šneka apie svetimoteriavimą! Kokia kvailybė! Būtų svetimoteriavimas, mulki tu, jei mano žmona čia gyventų, o aš gulėčiau su kita!

Bet juk žmonos nėra, va kas svarbiausia! Koks čia gali būti svetimoteriavimas? Jei ji būtų čia, aš ir pats negulėčiau su smuklininke!

— Ką tu jo klausai!—tarė Feldmanas.— Jis tik pavydi, daugiau nieko. O kas atsitiko, kai tu ją pavadinai Luiza?

— . Luiza? Ne Luiza. Juk ji ir yra Luiza. Aš pavadinau ją Alma.

— Na, tegu bus Alma. O kas toliau?

— Toliau? Tu nepatikėsi, drauguži! Užuoť pasijuokusi arba pakėlusi triukšmą, ką ji daro? Ima žliumbti. Ašaros—kaip krokodilo, įsivaizduoji? Storoms moterims nereikia verkti, drauguži...

Roiteris kostelėjo, užvertė knygą ir susidomėjęs"žiūrėjo į-Biotcherį.

— Kodėl?

— Netinka joms. Nepritinka jų stambumui. Storos moterys turėtų tik juoktis.

— Ar tavo Alma būtų pasijuokusi, jei būtum pavadinęs ją Luiza? — kandžiai paklausė kortininkas su kiaušinio galva.

— Jei tai būtų. buvus mano Alma,— paaiškino Biotcheris ramiai ir didžiai pamokomai,— tai. būčiau gavęs į snukį su pirmu alaus buteliu, pasisukusiu po ranka, o paskui — kuo lik pakliuvus. O kai aš būčiau atsikvošėjęs", tai ji būtų taip mane sudorojusi; kad iš manęs tik šlapia vieta būtų Ūkusi. Tai mat kas, tu asile neraliuotas!

Kiaušinio Galva valandėlę patylėjo. Matyt, Biotcherio pavaizduota scena pritrenkė jį.

— Ir tokią moterį tu apgaudinėjai? — galų gale paklausė jis kimiu balsu.

— Bet, žmogau plaukuotas, juk aš jos visai neapgaudinėjau! Jei ji būtų čia, aš į tą smuklininke nė iš tolo nežiūrėčiau! Juk čia jokios apgavystės nėra. Tai tik būtinybė.

Roiteris atsigręžė į Greberį.

— O tu? Ką tu pešei su savo armanjako buteliu?

— Nieko.

— Nieko? — paklausė Feldmanas.— Ir vis dėlto miegi iki pietų kaip užmuštas?

— Taip. Velniai žino, kodėl aš ūmai pasijutau toks pavargęs. Galėčiau tučtuojau vėl užmigti. Rodos, ištisą savaitę nebuvo akių sudėjęs.

— Tad gulkis ir miegok į sveikatą.

— Išmintingas patarimas,— pastebėjo Roiteris.— Miegaliaus Feldmano patarimas.

— Feldmanas — asilas,— pareiškė Kiaušinio Galva, taręs „pas".—Jis pramiegos visas savo atostogas. Tai bemaž tas pats, jei jis ir visai nebūtų turėjęs atostogų. Ne ką prasčiau jis galėtų miegoti fronte ir sapnuoti atostogas.

— Tai tu taip norėtum, brolau. O yra visai atvirkščiai,— atsakė Feldmanas.— Aš miegu čionai, o sapnuoju, kad esu fronte.

— O kur tu iš tikrųjų? — paklausė Roiteris.

— Kur? Čia, kurgi daugiau?

— Ar tu tikras?

— Ir aš taip sakau,— sumekeno Kiaušinio Galva.— Visai tas pats, kur jis dabar, jei visą laiką kirmija. Tik galvijas to nesupras.

— Užtat ne tas pats, kai pabundu, gudročiai jūs,— staiga supykęs pareiškė Feldmanas ir vėl išsitiesė.

Roiteris vėl atsigręžė į Greberį:

— O tu? Kuo šiandien ketini paguosti savo nemirštamą sielą?

— Pasakyk man, kur galima atsakančiai pavakarieniauti?

— Vienam?

— Ne.

— Tad eik į „Germaniją". Tai vienintelė vieta. Tik gali atsitikti, kad tavęs ten neįleis. Bent su šiais frontininko skarmalais. Tai karininkų viešbutis. Taip pat ir restoranas. Bet gal kartais kelneris ir pagerbs tavo gelžgalių kolekciją.

Greberis apsižiūrėjo. Jo uniforma buvo sulopyta ir gerokai nuskarusi.

— O gal tu paskolintum man savo mundurą? — paklausė jis.

— Mielai. Tik tu kokiais trisdešimt svarų mažiau sveri už mane. Nespėsi nė pro duris įeiti, kai išmes tavę. Bet aš galėčiau parūpinti tavo ūgiui paradinį puskarininkio mundurą ir kelnės. Apsivilksi ant viršaus savo milinę, ir kareivinėse niekas to nepastebės. Beje, o kodėl tu vis dar eilinis? Juk seniai jau turėtum būti leitenantas.

— Kartą jau buvau išėjęs į puskarininkius. Bet paskui apkūliau vieną leitenantą ir buvau pažemintas. Dar gerai, kad nepatekau į drausmės kuopą. Tačiau apie paaukštinimą dabar nebegali būti kalbos.

— Gerai. Tada tu net turi moralinę teisę nešioti puskarininkio mundurą. Jeigu nusivesi savo damą į „Germaniją“, vyno užsisakyk Johanisbergerio Kochs—bergo, 37, Mumo rūsio pilstymas G. S. Tai bent vy—nas — iš numirusių gali žmogų prikelti.

— Gerai. Tokio man ir reikia.

Pakilo rūkas. Greberis stovėjo ant tilto. Tamsi upė, pilna nuolaužų, tingiai tekėjo tarp sijų ir visokių namų apyvokos daiktų. Priešais baltoje migloje dūlavo mokyklos siluetas. Valandėlę Greberis susimąstęs žiūrėjo į jį; paskui grįžo į krantą ir maža gatvele pasuko link mokyklos. Didieji geležiniai vartai, šlapi nuo drėgmės, buvo ligi galo atviri. Jis žengė pro vartus. Kiemas buvo tuščias. Nė gyvos dvasios. Per daug vėlu. Per kiemą Greberis nuėjo į paupį. Migloje kaštonų kamienai atrodė tamsūs lyg anglis. Po jais stovėjo drėgni suolai. Greberis prisiminė, kad jis čia dažnai sėdėdavo. Neįvyko nieko, apie ką jis tuomet svajojo. Iš mokyklos suolo jis pateko tiesiai į frontą.

Valandėlę jis žiūrėjo į upę. Į krantą buvo išmesta sulūžusi lova. Kaip išpampusios kempinės joje gulėjo sunkios, šlapios pagalvės. Greberį ėmė krėsti* šurpas. Jis sugrįžo prie mokyklos rūmų ir sustojo priešais. Paskui paspaudė didžiųjų durų rankeną. Durys buvo neužrakintos. Greberis atidarė jas ir dvejodamas įėjo. Vestibiulyje sustojęs apsidairė. Padvelkė slogiu mokyklos kvapu, ir Greberis pamatė apytamsius laiptus,

tamsiai dažytas duris į aktų salę ir posėdžių kambarį. Visa tai nepažadino jam jokių jausmų — net paniekos ar ironijos. Greberis prisiminė Velmaną. Nereikia eiti,— sakė tasai. Ir jo tiesa. Greberis tikrai jautė, kad jo siela tuščia, daugiau nieko. Visas patyrimas, kurį jis įgijo, išėjęs iš mokyklos, prieštaravo tam, ko čionai išmoko. Nieko nebeliko. Tikras bankrotas.

Greberis apsigrėžė ir išėjo. Iš abiejų durų pusių kabojo dvi memorialinės lentos su žuvusiųjų vardais. Lentą dešinėje pusėje jis žinojo; joje buvo surašyti žuvusieji per Pirmąją pasaulinį karą. Kiekvieną kartą, kai vykdavo nacių partijos suvažiavimai, ji būdavo puošiama eglišakėmis ir ažuolo lapais, o Šimelis, mokyklos direktorius, sakydavo prie jos karštas kalbas apie revanšą, didžiąją Vokietiją ir būsimąjį kerštą. Šimelio pilvas buvo didelis, minkštas, ir jis visada labai prakaituodavo. Lenta kairėje pusėje buvo nauja. Greberis dar nebuvo jos matęs. Ji buvo skirta žuvusiems šiame kare. Jis skaitė pavardes. Jų buvo daug; bet lenta buvo didelė, o greta atsiras vietos dar vienai.

Išėjęs į mokyklos kiemą, Greberis sutiko sargą.

— Ar ko ieškote? — paklausė senukas.

— Ne, nieko nieieškau.

Greberis nuėjo toliau. Paskui kažką prisiminė ir sugrįžo.

— Gal žinote, kur gyvena Polmanas? — paklausė jis.— Ponas Polmanas, jis čia buvo mokytojas.

— Ponas Polmanas nebemokytojauja.

— Žinau. Bet kur jis gyvena?

Sargas apsidairė.

— Nieko čia nėra, niekas neišgirs,— pasakė Greberis.— Tai kur jis gyvena?

— Pirmiau gyveno Janplaco šeši. Ar dabar ten tebegyvena, aš nežinau. Jūs mokėtės šioje mokykloje?

— Taip. Ar direktorius dar tas pats Šimelis?

— Žinoma,— atsakė sargas nustebejęs.— Žinoma. Kur jis daugiau dės?

— Taip,— atsakė Greberis.— Kur jis dės?

Greberis ėjo toliau. Po ketvirčio valandos jis pastebėjo, kad nežino, kur atsidūręs. Migla sutirštėjo, ir

jis paklydo tarp griuvėsių. Visi jie atrodė panašūs, ir vienos gatvės negalėjai atskirti nuo kitos. Jis pajuto keistą jausmą — tarytum būtų paklydęs pats savyje.

Praėjo gerokai laiko, kol Greberis rado kelią į Ha—kenštrasę. Staiga pakilo vėjas, ir migla sujudo ir subangavo kaip kokia negirdima vaiduokliška jūra.

Greberis atėjo prie savo tėvų namų. Neradęs jokios žinios, jis jau ruošėsi eiti toliau, kai išgirdo kažkokį keistą garsą. Tarsi būtų skambėjusios arfos stygos. Greberis apsidairė. Gatvė buvo tuščia, kiek tiktai jis galėjo matyti. Tas garsas vėl pasigirdo, tik dabar aukštesnis ir gailus, tarytum šioje miglos jūroje išpėdamas skambėtų nematomas signalas. Garsas kartojo—si, čia žemesnis, čia aukštesnis, nevienodai, ir vis dėlto beveik vienodais protarpiais; atrodė, kad jis sklinda kažkur iš viršaus, nuo stogų, lyg kas ten skambintų arfa.

Greberis klausėsi. Paskui jis pabandė pasekti, iš kur kyla tie garsai, bet niekaip negalėjo to padaryti. Jie aidėjo visur, sklido iš visų pusių, stiprūs ir atkaklūs, kartais atskirais tonais, o kartais kaip arpedžio ir neužbaigtas beviltiško liūdesio akordas.

„Turbūt priešlėktuvinės apsaugos budėtojas,— pagalvojo Greberis.— Tasai pamišėlis, kas gi daugiau?“ Jis nuėjo prie namų, kurių buvo išlikęs tik fasadas, ir patraukė duris. Už durų iš fotelio pašoko kažkokia nusigandusi žmogysta. Greberis pastebėjo, kad tai buvo tas pats žaliasis fotelis, kuris pirmiau stovėjo jo tėvų namų griuvėsiuose.

— Kas atsitiko? — griežtai paklausė nusigandęs budėtojas.

Greberis matė, kad jis nieko neturi rankose. O garsai dar vis sklido.

— Kas čia? — paklausė jis.— Iš kur tai?

Budėtojas savo drėgną veidą prikišo Greberiui prie veido.

— • A, kareivis! Tėvynės gynėjas! Kas čia? Ar negirdite? Tai rekvie tiems, kurie palaidoti! Iškaskit juos! Iškaskit juos! Nustokit žudyti!

— Nesąmonė! — Greberis pažvelgė aukšty n, į ky-

lančią miglą. Jis pamatė kažkokį tamsų telefono ar elektros laidą, kuris švytavo nuo vėjo ir kuriam grįžtant pasigirsdavo tas paslaptingas gongo garsas. Omai jis prisiminė rojalį su nuplėštu dangčiu, pakibusį aukštai griuvėsiuose. Laidas daužė į neuždegtas stygas.

— Tai rojalis,— pasakė jis.

— Tai rojalis! Tai rojalis!—pamėgdžiojo jį budėtojas.— Bet ką jūs išmanote, jūs, nepataisomas žudike! Tai — mirusiųjų varpas, ir vėjas skambina juo! Dangus jo balsu šaukia pasigailėjimo. Girdite jūs, šaudantis automate, pasigailėjimo, kurio nebėra žemėje! Ką pagaliau jūs išmanote apie mirtį, jūs naikintojai! Iš kur jūs žinosite? Tie, kurie sėja mirtį, niekad apie ją nieko nežino! — Jis pasilenkė į priekį.— Visur lavonai,— sušnibždėjo jis.— Jie guli po griuvėsiais, jų veidai sutrypti, rankos atmetos, jie guli, bet jie prisikels ir persekios jus...

Greberis sugrižo į gatvę.

— Persekios,— šnibždėjo jam iš paskos budėtojas.— Jie apskųs jus, ir rūstus teismas teis kiekvieną...

Greberis nebematė jo. Tegirdėjo kimų jo balsą iš miglos sūkurių.

— Nes ką jūs padarėte menkiausiam iš mano brolių, padarėte man,— sako Viešpats...

Greberis ėjo toliau.

— Eik po velnių! — sumurmėjo jis.— Eik po velnių, ir pats save palaidok po tais griuvėsiais, ant kurių tupi kaip mirtį pranašaujantis varnas!

Eidamas jis mąstė įnirtęs: „Numirėliai, visur numirėliai, vieni numirėliai! Nusibodo man tie numirėliai! Ko aš čia sugrižau? Gal pajusti, jog kažkur šioje dykynėje dar plazda gyvybė?"

Greberis paskambino. Durys tučtuoju atsidarė, lyg kas būtų^již jų stovėjęs.

— Ak, tai jūs...— tarė ponias Lizer nustebusi.

— Taip, aš,— atsakė Greberis. Jis tikėjosi sutikti Elizabetą.

Tuo pat metu ir ji pasirodė iš savo kambario. Ponia Lizer šį kartą pasitraukė, nepratarusi daugiau nė žodžio.

— Eikš j vidų, Ernstai,— tarė Elizabeta.— Aš tuoj apsirengsiu.

Greberis nuėjo paskui ją.

— Tai čia tavo šviesiausia suknelė? — paklausė jis, žiūrėdamas į juodą jos megztuką ir tamsų sijoną.— Užmiršai, kad šįvakar susitarėme eiti į „Germaniją“.

— Argi tu rimtai?

— Žinoma! Pažvelk į mane! Tai paradinė puskarinio uniforma. Vienas draugas man ją parūpino. Pasidariau apgaviku, norėdamas nueiti su tavim į „Germanijos“ viešbučio restoraną,.. Nors dar nežinau,— gal ten įleidžiami tik pradedant nuo leitenanto. Tada, reikia manyti, viskas priklausys nuo tavęs. Ar neturi kitos suknelės?

— Taip. Bet...

Greberis pamatė ant stalo Bindingo degtinę.

— Žinau, ką tu galvoji,— pasakė jis.— Užmiršk tai.. Ir užmiršk ponią Lizer ir kaimynus. Niekam tu blogo nepadarysi,— o tas ir svarbiausia. Ir tau reikia kartais prasivėdinti, šiaip gali iš proto išsikraustyti. Še, išgerk gurkšnį degtinės.

Greberis pripylė stikliuką ir padavė jai. Ji išgėrė.

— Gerai,— tarė Elizabeta.— Aš tuoj. Aš beveik jau pasiruošusi, tik maniau, gal tu kartais užmiršai. Tik išeik iš kambario, kol aš persirengsiu. Ko gero, ponია Lizer iškūš mane dėl prostitucijos.

— Šį kartą nieko jai neišeitų. Kareivių atžvilgiu tai laikoma patriotiniu darbu. Bet aš išeisiu ir palauksiu tavęs. Gatvėje, ne prieškambaryje.

Greberis ėmė vaikščioti gatve. Migla baigė sklaidytis, tačiau tarp namų sienų ji dar garavo kaip skalbykloje. Staiga trinkelėjo langas. Elizabeta iškišo galvą. Jis pamatė jos nuogus pečius šviesos rėmuose; ji laikė dvi sukneles. Viena buvo rusvo aukso, antra kažkokios neaiškos spalvos, tamsi. Jos plevėsavo vėjyje kaip vėliavos.

— Ką? - paklausė Elizabeta.

Jis parodė į aukso spalvos suknelę. Ji linktelėjo ir uždarė langą. Greberis apsidairė. Ne, niekas nepastebėjo šio nusizengimo priešlėktuvinės apsaugos taisyklėms.

Jis vėl ėmė vaikščioti gatve, bet naktis jam dabar atrodė gilesnė ir juodesnė. Dienos nuovargį, keistą šio vakaro nuotaiką ir pasiryžimą negalvoti apie praeitį pakeitė švelnus jaudinimasis ir neramus laukimas.

Duryse pasirodė Elizabeta. Ji greitai išėjo į gatvę — liekna ir lanksti, ir atrodė didesnė su savo ilga aukso spalvos suknele, kuri blizgėjo silpnoje šviesoje. Ir jos veidas buvo pasikeitęs. Jis buvo siauresnis, galva — mažesnė, ir ne iš karto Greberis suprato, kad čia kalta suknelė, kuri neuždengia kaklo.

— Ar ponias Lizer matė tave? — paklausė jis.

— Taip. Ji neteko žado. Anot jos, aš turėčiau vaikščioti nuskarusi ir galvą pelenais pasibarsčiusi. Ir aš mirkį aš jaučiau sąžinės graužimą.

— Sąžinės graužimą visada jaučia ne tie, kam reikia.

— Tai buvo ne tik sąžinės graužimas. Buvo ir baimės. Ar nepagalvojai...

— Ne,— atsakė Greberis.— Aš nieko negalvoju. Geriau — šįvakar apie nieką negalvoti. Mes jau pakankamai galvojome ir pakankamai bauginome save. Pasižiūrėkime, ar nesugebėsime ir truputį pasidžiaugti...

„Germanijos“ viešbutis stovėjo tarp dviejų sugriautų namų, kaip turtinga giminaitė tarp dviejų pavarėlių. Plytgaliai abipus viešbučio buvo tvarkingai sukrauti į rietuves, ir todėl griuvėsiai neatrodė tokie klaidūs ir nedvelkė mirtimi; jie pasidarė tvarkingi ir kone padorūs.

Šveicorius nužvelgė Greberio mundurą niekinančiu žvilgsniu.

— Kur vyninė? — griežtai paklausė Greberis, šiam nespėjus nė prasižioti.

— Toliau, į dešinę nuo vestibulio, pone. Pašau-

kitę oberkelnerį Fricą.

Jie perėjo vestibulį. Pro šali praėjo majoras ir du kapitonai. Greberis pasisveikino.

— Čia turbūt tiesiog knibžda generolų,— pasakė jis.— Antrajame aukšte yra kelių karinių komisijų raštinės.

Elizabeta sustojo.

— Ar tu ne per daug rizikuoji? O jei kas atkreips dėmesį į tavo mundurą?

— Kas čia gali ką pastebėti? Ne taip jau sunku elgtis kaip puskarininkiui. Ir aš esu vienu tarpu juo buvęs.

Žvangančiais pentiniais įėjo pulkininkas leitenantas su maža, išdžiūvusia moterim. Jis kažkur pažiūrėjo per Greberį.

— Kas tau būtų, jei pastebėtų? — paklausė Elizabeta.

— Nieko ypatingo.

— Ar gali tave sušaudyti?

Greberis nusijuokė.

— Manau, kad niekas to nedarys, Elizabeta. Per daug mes reikalingi fronte.

— O kas dar tau gali būti?

— Nedaug kas. Gal keletas savaičių arešto. Tai būtų kelios savaitės poilsio. Beveik kaip atostogos. Kai po kokių dviejų savaičių žmogui reikia grįžti į frontą, nelabai kas jam gali atsitikti.

Koridoriaus dešinėje pasirodė vyresnysis kelneris Fricas. Greberis įbruko jam į ranką banknotą. Fricas išidėjo pinigus į kišenę ir tuoj pasidarė sukalbamas.

— I vyninę. Žinoma, norite pavalgyti,— pasakė jis ir oriai nužingsniavo pirma jų.

Jis pasodino juos prie staliuko, paslėpto už kolonos, ir solidžiai pasišalino. Greberis apsidairė.

— Kaip tik to aš ir norėjau. Tik man reikia truputį laiko apsiprasti. O tau? — Jis pažiūrėjo į Elizabetą.— Tau turbūt to nereikia, — kalbėjo jis nustebęs.— Gali pamanyti, lyg tu kasdien čia vaikščiotum.

Priėjo mažas senas kelneris, panašus į marabą. Jis

atnešė valgiaraštį. Greberis paėmė valgiaraštį, įdėjo į jį banknotą ir grąžino kelneriui.

— Norėtume ko nors, ko nėra valgiaraštyje. Ką turite?

Marabu abejingai pažvelgė į jį.

— Nieko daugiau neturime, vien tai, kas valgiaraštyje.

— Gerai. Tai' atneškit mums kol kas buteli Joha-nisbergerio Kochsbergo, 37, Mumo rūsio pilstymas G. H. Kad tik nebūtų per daug šaltas.

Marabu akys pagyvėjo.

— Labai prašom, meldžiamasis,— atsakė nusilenkdamas kelneris, ūmai -pajutęs pagarbą svečiams.— Atsitiktinai turime šiek tiek Ostendės plekšnių. Visai šviežios. Prie jų galima belgiškų salotų ir bulvių su petražolėmis.

— Gerai. O ką duosit užkandžio? Tik jau, žinoma, ne ikrų prie šio vyno.

Marabu dar labiau sujudo.

— Savaiame aišku. Turime dar truputį. Strasburgo žąsų kepenų su triufeliais...

Greberis linktelėjo.

. • - •

— O paskui galiu pasiūlyti olandiško sūrio. Sūris itin išryškina vyno aromatą.

— Puiku.

Marahu dingo pagyvėjęs. Turbūt iš pradžių jis palaikė Greberį kareiviu, netyčia užklydusiu į šį restoraną; bet dabar jau žiūrėjo į jį kaip į žinovą, netyčia patekusį į kareivius.

Elizabeta klausėsi pokalbio ir stebėjosi.

— Ernstai,— paklausė ji,— iš kur tu visa tai žinai?

— Iš savo draugo Roiterio. Šių dar nieko apie tai nežinojau. Jis toks didelis žinovas, kad susirgo podagra. Bet ta liga dabar jį gelbsti nuo fronto. Tai atpildas už nuodėmę, kaip ir visuomet.

— O tie triukai su arbatpinigiais ir meniu?..

— Viskas iš Roiterio. Jis nutuokia apie tokius dalykus. Jis ir liepė man elgtis kaip dideliam ponui.

Elizabeta staiga susijuokė. Tai buvo nuoširdus, šiltas ir lipšnus juokas.

— Dievaži, ne tokį aš tave prisimenu! — tarė ji.

— Ir aš tave prisimenu ne tokią kaip dabar.

Jis pažvelgė į merginą. Niekad pirmiau jis nebuvo matęs jos šitokios. Juokdamasi ji visiškai pasikeitė. Tartum ūmai atsivertų visi tamsaus namo langai.

— Tavo labai graži suknelė,— pasakė jis, kiek sumišęs.

— Tai mano motinos suknelė. Vakar vakare ją dar persitaisiau ir prisitaikiau—Ji nusijuokė,— Todėl, kai tu atėjai, nebuvau jau taip nepasiruošusi, kaip atrodė.

— Negi tu moki siūti? Nelabai panašu.

— Pirma nemokėjau; bet dabar išmokau. Kiekvieną dieną po aštuonias valandas siuvu kareiviams milines.

— Iš tikrųjų? Tu prievolininke?

— Taip. Aš pati to norėjau. Manau, gal bent tuo padėsiu tėvui.

Greberis papurtė galvą ir pasižiūrėjo į ją.

— Tai netinka tau. Kaip ir tavo vardas. Ir ateina toks į galvą!

— Motina parinko. Ji kilusi iš pietinės Austrijos ir buvo panaši į italę; ji tikėjosi, kad aš būsiu šviesiaplaukė mėlynomis akimis, dėl to ir davė man Elizabetos vardą. Bet, nors ir nepasidariau šviesiaplaukė, vis tiek tuo vardu vadino.

Marabu atnešė vyną. Jis laikė butelį kaip kokią brangenybę ir ėmė atsargiai pilti.

— Atnešiau jums labai plonas ir paprastas krištolo taures,—tarė jis.— Taip geriausiai matyti vyno spalva. O gal pageidaujate žalsvų taurių?

— Ne. Gerai plonos ir skaidrios.

Marabu linktelėjo ir atidengė sidabrinį dubenį. Rausvi žąsies kepenų griežinukai su juodais triufeliais buvo dailiai sudėti drebučių vainiko vidury.

— Ką tik iš Elzaso,— pareiškė jis su pasididžiumu.

Elizabeta nusijuokė.

— Kokia prabanga!

— Taip, prabanga! — Greberis pakėlė savo tau-

rę.— Prabanga,— pakartojo jis.— Taip ir yra! Už tai ir išgerkim, Elizabeta. Ištikus dvejus metus aš valgiau iš skardinio katiliuko ir niekad nebuvau tikras, kad galėsiu ramiai pabaigti. Tad čia ne paprasta prabanga. Tai daug daugiau. Čia — taika ir saugumas, džiaugsmas ir šventė,— visa tai, ko fronte nėra.

Greberis gėrė ir gardžiavosi vynu, žiūrėjo į Elizabetą; jinai irgi buvo šios šventės dalis. Omai jis pajuto, kad lengvai ir pakiliai nuteikia tai, kas nelaukta, tai, kas nebūtina, nereikalinga ir tartum nenaudinga, nes visa tai priklauso kitam pasauliui, žėrinčiam ir visko pertekusiam, žaismingam ir svajingam. Po tiek metų, išgyventų nuolatiniam, mirties pavojuje, vynas buvo ne tiktai vynas, sidabras — ne tiktai sidabras, iš kažkur sklindanti muzika — ne tiktai muzika ir Elizabeta — ne tiktai Elizabeta,— visa tai buvo kitokio gyvenimo simboliai, gyvenimo be žudynių ir naikinimo, gyvenimo dėl paties gyvenimo, kuris jau bemaž pavirto mitu ir beviltiška svajone.

— Kartais visai užmiršti, kad dar gyvas,—pasakė jis.

Elizabeta vėl nusijuokė.

— Aš visada tai atsimenu. Tik niekad nežinojau, ką su tuo gyvenimu daryti.

Priėjo Marabu.

— Na, kaip vynas, meldžiamasis?

— Jis turbūt labai geras. Šiaip ūmai nebūtų atėję 1 galvą dalykai, apie kuriuos jau seniai nebegalvojau.

— Tai saulė, meldžiamasis. Saulė, kurios spinduliuose rudenį noko vynuogės. Dabar vynas vėl juos išspindi. Pareinėje toks vynas vadinamas monstrancija.

— Monstrancija?

— Taip. Jis kaip auksas ir leidžia spindulius į visas puses.

— Tas tiesa.

— Jį pajunti jau po pirmos taurės, ar ne? Tai — saulės sultys!

— Net po pirmo gurkšnio. Jis nebėga į skrandį. Jis kyla tiesiai į akis ir keičia pasaulį.

— Jūs nusimanote apie vyną, meldžiamasis! — Marabu bičiuliškai pasilenkė prie jo.— Ant ano stalo dešinėj — tas pats vynas. O žmonės kliaukia jį kaip vandenį. Verčiau gertų kokį rislingą!

Su pasišlykštėjimu pažvelgęs į tą stalą, kelneris nuėjo.

— Atrodo, kad šiandien laiminga diena apgavikams, Elizabeta,— tarė Greberis.— Kaip tau patinka vynas? Ar jis tau irgi primena monstranciją?

Elizabeta atsilošė ir ištiesė pečius.

— Jaučiuos kaip žmogus, išsprukęs iš kalėjimo. Bet ir atrodo, kad už apgavystę netrukus vėl ten pakliūsiu.

Greberis nusijuokė.

— Tokie jau mes esame, nieko nepadarysi! Labai bijome savo jausmų. O kai jų atsiranda, laikome save apgavikais.

Marabu atnešė plekšnes ir salotas. Greberis stebėjo, kaip jis dėsto indus. Jis jautė, kad visa įtampa atslūgo, ir pasijuto kaip žmogus, kuris netyčia užėjo ant plono ledo ir nustebęs pamatė, kad ledas nelūžta. Jis žinojo, kad ledas plonas ir galbūt neilgai laikys; bet dabar laiko — ir to gana.

— Tik tada ir pamatai, kas gera, kai ilgai pasivo—lioji purve,— t?rė jis.— Viskas atrodo taip nauja ir taip jaudina, tarytum nieko panašaus niekados nebūtum matęs. Viskas — net taurė ir balta staltiesė.

Marabu atkimšo naują butelį. Kelneris rūpinosi dabar jais kaip motina.

— Paprastai prie žuvies duodamas mozelis,— pareiškė jis.— Bet plekšnė kas kita. Jos mėsa truputį primena riešutus. Butelis Reingauerio prie jos — tiesiog stebuklas, ar ne?

— Be abejo.

Kelneris linktelėjo ir dingo.

— Ernstai,— tarė Elizabeta,— ar mes turėsime kuo* už visa tai užmokėti? Juk čia turbūt viskas baisiai brangu.

•— Turėsime. Aš parsivežiau pinigų už dvejus metus karo. Ir nereikia jų ilgai laikyti.— Greberis nu-

sijuokė.— Tik kad užtektų labai trumpai pagyventi. Dvi savaites. O tiek laiko užteks.

Jie stovėjo prie namų durų. Vėjas nutilo, bet migla vėl tirštėjo.

— Kada tau reikia grįžti? - paklausė Elizabeta.— Po dviejų savaitių?

— Maždaug.

— Greitai.

— Ir greitai, ir dar labai greit. Viskas keičiasi kas akimirka. Karo metu laikas yra kitoks negu taikos metu. Ir pati turbūt tai žinai; juk dabar čia irgi frontas.

— Tai ne tas pats.

— Tas pats. O šįvakar buvo mano pirmoji tikra atostogų diena. Dievas telaimina ir Marabu, ir Roiterį, ir tavo auksinę suknelę, ir vyną!

— Ir mus,— tarė Elizabeta.— Tas palaiminimas pravers ir mums.

Elizabeta stovėjo priešais jį. Migla pakibo jos plaukuose, ir juose žibėjo blyški nakties šviesa. Žibėjo ir jos suknelė, o nuo miglos ir jos veidas buvo drėgnas kaip vaisius. Greberiui staiga pasidarė sunku skirtis, sutraukti tą švelnumo, nusiraminimo, tylos ir jaudinimosi voratinklį, kuris taip netikėtai buvo apgaubęs šį vakarą, ir grįžti į kareivinių smarvę ir juokus, vėl beviltiškai laukti ir svajoti apie ateitį.

Tylą perskrodė skardus balsas:

— Ką jūs, apžlibote, puskarininki?

Prieš juos stovėjo mažutis riebus majoras su baltu ūsų šepetėliu. Jis turbūt buvo su guminiiais padais, kad taip negirdimai priėjo. Greberis išsyk pamatė, kad tai buvo atitarnavęs kovos žirgas, ištrauktas iš naftalino. Jis dabar vaikščioja po miestą, nosį užrietęs, ir didžiujasi savo uniforma. Greberis mielai būtų pastvėręs tą senį ir kaip reikiant papurtęs, bet negalėjo rizikuoti. Ir jis padarė taip, kaip tokiais atvejais daro visi prityrę kareiviai: jis tylėjo ir stovėjo išsitempęs. Senis apžiūrinėjo jį, šviesdamas kišenine lempute. Kažkodėl Greberiui tai atrodė itin užgaulu.

— Paradinis munduras! — sulajo senis.— Matyt,

sėdite kokioj šiltoj vietoj, kad galite sau leisti tokius dalykus, a? Užfrontės kareivis su paradiniu munduru! To betrūko! Kodėl ne fronte?

Greberis nieko neatsakė. Jis buvo užmiršęs nusiimti nuo senojo munduro pasižymėjimo ženklus ir prisiegti prie skoliniojo.

— Jūs tik ir težinote niurkytis pakampiais, ką?—
lojo majoras.

Elizabeta staiga sujudėjo. Lemputės šviesos ratas krito jai į veidą. Ji pažvelgė į senį ir žengtelėjo į jį. Majoras kostelėjo ir, dar paskersavęs į merginą, nuėjo savais keliais.

— Man jau nusibodo jo klausytis,— tarė ji:

Greberis gūžtelėjo pečiais.

— Ką tu padarysi tokiems seniems ožiams! Jie slampinėja sau gatvėmis ir reikalauja, kad visi juos sveikintų. Toks jau jų gyvenimas. Tai mat kokiems padarams sukurti gamta darbavosi keletą milijonų metų!

Elizabeta nusijuokė:

— Kodėl tu ne fronte?

Greberis šyptelėjo.

— Tai man atpildas už tai, kad mulkinau žmones paradine uniforma. Rytoj apsirengsiu civiliniais drabužiais. Žinau, kur galima pasiskolinti kostiumą. Įkyrėjo man tas sveikinimas. Tada ir galėsime visai ramiai sėdėti „Germanijoje“.

— Tu vėl rengies ten eiti?

— Taip, Elizabeta. Tokius dalykus paskui ir prisiimeni fronte. Ne kasdienį gyvenimą. Užėisiu tavęs pasiimti aštuntą valandą. O dabar reikia keliauti, nes tas senas kvaiša gali dar kartą eiti pro šalį ir pareikalauti iš manęs kareivio knygutės. Labanakt.

• Greberis prisitraukė ją, ir ji nesipriešino. Jis pajuto ją savo glėbyje, ir ūmai viskas aplink išnyko; jis geidė jos, ir negeidė nieko kito. Jis tvirtai apkabino merginą ir bučiavo, nebenorėjo paleisti ir vis dėlto paleido. . . .

Greberis dar kartą nuėjo į Hakenštrasę. Sustojo priešais savo tėvų namus. Pro miglą skverbėsi mėnesiena. Jis pasilenkė ir staiga ištraukė savo lapuką, išpraustą tarp plytų. Viename kampe buvo kažkas užrašyta buku pieštuku. Greberis išsiėmė kišeninę lemputę. „Kreiptis į centrinį paštą, 15 langelis“,— perskaitė jis.

Greberis nejučiomis žvilgtelėjo į savo laikrodį. Jau per vėlu; paštas naktį uždarytas, ir be aštuntos nieko nesužinosi; bet rytoj iš ryto pagaliau kas nors paaiškės. Greberis sulankstė lapuką ir įsidėjo į kišenę, kad turėtų ką parodyti pašte. Paskui per tylų lyg išmirusį miestą nuėjo į kareivines, ir jam atrodė, kad jis besvoris ir eina beore erdve, nesiryždamas iš jos ištrūkti.

XIII

Dalis pašto dar buvo išlikusi. Visa kita buvo sugriuvę ir sudegę. Visur grūdosi žmonės. Greberiui reikėjo gerokai palaukti. Pagaliau jis priėjo prie penkioliktojo langelio ir parodė savo lapuką su pranešimu.

Valdininkas grąžino jam lapuką.

— Ar turite asmens liudijimą?

Greberis pakišo po grotelėmis kareivio knygutę ir atostogų pažymėjimą. Valdininkas atidžiai patikrino juos.

— Kas čia? — paklausė Greberis. — Kokia nors žinia?

Valdininkas neatsakė. Jis atsistojo ir kažkur nuėjo. Greberis laukė ir žiūrėjo į savo dokumentus, kurie atskleisti gulėjo ant stalo.

Valdininkas sugrižo, nešinas mažu, sulamdytu siuntinėliu. Jis dar kartą sulygino adresą su Greberio atostogų pažymėjimu. Po to pastūmė siuntinėlį pro langelį.

— Pasirašykite šičia.

Greberis pažino savo motinos rašyseną ant siuntinėlio. Ji siuntė jį į frontą, o iš fronto siuntinėlis bu-

vo gražintas. Greberis pažvelgė į siuntėjo adresą. Dar buvo nurodyta Hakenštrasė. Jis paėmė siuntinį ir pasirašė kvitą.

— • Tai viskas, daugiau nieko nebuvo? — paklausė Greberis.

Valdininkas žvilgtelėjo į jį.

— Negi manote, kad mes dar ką pasilikome?

— Ne, nemanau. Bet gal kartais žinote naująjį mano tėvų adresą.

— Adresai ne mūsų skyriuje. Paklauskite antrame aukšte, laiškų išnešiojimo skyriuje.

Greberis užlipo į viršų. Tik pusė antrojo aukšto buvo su stogu. Viršum kitos pusės mėlynavo dangus su saule ir debesimis.

— Naujo adreso neturime,—pasakė moteris, sėdinti už langelio.— Jei turėtume, nebūtume pranešimo siuntę į Hakenštrasę. Bet dėl visa ko dar paklauskite savo rajono laiškininką.

— O kur jis?

Moteris žvilgtelėjo į savo laikrodį.

— Dabar jis nešioja laiškus. Užeikite apie ketvirtą popiet ir rasit jį. Tada skirstomas paštas. —

— O ar laiškininkas gali žinoti adresą, jei jus nežinote?

— Aišku, negali. Juk iš mūsų sužino. Bet yra žmonių, kurie vis tiek nori jį paklausti. Tai juos nuramina. Toks jau žmogaus būdas. Tiesa?

— Taip, galbūt.

Greberis paėmė savo siuntinį ir leidosi laiptais žemyn. Jis pažvelgė į datą. Siuntinys buvo išsiustas prieš tris savaites. Ilgai jis ėjo iki fronto, o iš fronto vijosi jį daug greičiau. Greberis sustojo kertėje ir atvyniojo rudąjį popierių. Siuntiny buvo išdžiūvęs keksas, pora vilnonių kojinių, pakelis cigarečių ir motinos laiškas. Jis perskaitė laišką; jame nieko nebuvo nei apie koki nors persikraustymą, nei apie bombardavimus. Greberis iškišo laišką į kišenę ir palaukė, kol nurims. Pas-kui išėjo į gatvę. Jis tikino save, kad netrukus ateis ir laiškas su naujuoju adresu; tačiau Greberiui pasidare ne smagiau, negu jis buvo manęs.

Jis nusprendė eiti pas Bindingą. Galbūt tas žino ką naujo.

— Eikš j vidų, Ernstai! — sušuko Alfonsas.— Mes kaip tik tuštiname butelį aukščiausios rūšies yno. Gali mums patalkinti.

Bindingas buvo ne vienas. Ant didelės sofos po Rubensu sėdėjo pavirtęs esesininkas tokia poza, lyg būtų parkritęs ant sofos ir dar negalėtų atsikelti. Tai buvo liesas žmogus sūrio spalvos veidu ir toks bal-tapūkis, kad atrodė lyg būtų be blakstienų ir be ant-akių.

— Tai Heinis,— tarė Alfonsas su tam tikra pagar-ba.— Heinis, gyvačių tramdytojas! O čia mano bičiu-lis Ernstas, parvykęs atostogų iš Rusijos.

Heinis jau buvo gerokai įkaušęs. Jo akys buvo la-bai balzganos, o burna mažytė.

— Rusija! — murmėjo jis.— Buvau ir aš. Puikiai pagyvenom! Tai ne čia!

Greberis klausiamai pažvelgė į Bindingą.

— Heinis jau ištuštino vieną butelį,— paaiškino Alfonsas.— Jis susirūpinęs. Subombarduoti jo tėvų namai. Iš šeimos niekas nenukentėjo, visi buvo slėp-tuvėje. Bet buto nebėr.

— Keturi kambariai!^— suurzgė Heinis.— Visi bal-dai nauji. Pianinas taip pat. Geras pianinas! Gražus to-nas! Tai kiaulės!

— Už pianiną Heinis jau atsimokės,— tarė Alfon-sas.— Eikš, Ernstai, ko gersi? Heinis geria konjaką. Yra ir degtinės, kmyninės ir visko, ko tik tavo širdis trokšta.

— Niekio nenoriu. Aš tik valandėlei užėjau — pa-klausti, ar ko nesužinojai.

— Kol kas nieko naujo, Ernstai. Miesto apylinkė-se tavo tėvų nebėra. Bent jie niekur neregistruoti. Nėra jų nė kaimuos. Arba jie kur išsikraustę ir dar niekur neišsiregistravę, arba išsiųsti su koku ešelonu. Juk ži-nai, kas dabar dedasi. Visą Vokietiją tie kiaulės bom-barduoja; tad truputį užtrunka, kol vėl susitvarko ry-

šiai. Eikš, išgerk ko nors. Viena stikliuką juk gali.

— Gerai. Stikliuką degtinės.

— Degtinė,— sumurmėjo Heinis.— Maukdavome ją kaip vandenį! Ir pildavom ją tiems galvijams į gerklę ir uždegdavom. Liepsnosvaidžius iš jų darydavom. Oi, brolyčiai, kaip jie šokinėdavo! Nors mirk iš juoko!

— Ką? — paklausė Greberis.

Heinis neatsakė. Jis spoksojo priešais save stiklinėmis akimis.

— Liepsnosvaidžiai, — sumurmėjo jis. — Puik' idėja...

— Apie ką jis čia kalba? — paklausė Greberis Bindingą.

Alfonsas gūžtelėjo pečiais.

— Heinis daug ko matęs. Jis buvo SD daliniuose.

— SD daliniuose, Rusijoje?

— Taip. Gerk dar vieną, Ernstai.

Greberis paėmė butelį degtinės nuo varinio rūkomojo staliuko ir apžiūrėjo jį. Jame kliunktelėjo skaidrus skystis.

— Kelių laipsnių ši degtinė?

Alfonsas nusijuokė.

— Stiproka. Bus kokių šešiasdešimt laipsnių. Ivaiai silpnos nepripažįsta.

„Jie silpnos nepripažįsta,— pagalvojo Greberis.— O kai degtinė stipri, tai ji dega, įpilta kam nors į gerklę ir uždegta.“ Jis pasižiūrėjo į Heinį. Greberis buvo tiek prisiklausęs apie SS saugumo tarnybos darbelius ir dėl to žinojo, kad girto Heinio tauškalai greičiausiai nebuvo grynos pagyros. SD naikino žmones užimtoje srityse tūkstančiais, valydamą „gyvybinę erdvę“ vokiečių tautai. Ji žudė, dažniausiai šaudydama nepageidaujamus elementus. Bet, stengdamiesi kaip nors paįvairinti masines žudynes, esesininkai kartais sugalvodavo juokingiausių variantų. Kai kuriuos Greberis žinojo; apie kitus jam pasakojo Šteinbrenneris. Gyvieji liepsnosvaidžiai buvo naujovė.

— Ko spokasai į butelį? — paklausė Alfonsas.— Nebijok, jis nekanda. Pilkis.

Greberis pastatė butelį. Jis norėjo atsistoti ir išei-

ti; bet vis dėlto pasiliko sėdėti. Jis prisivertė pasilikti. Pernelyg dažnai ligi šiol jis nusukdavo akis į šalį ir nenorėdavo nieko žinoti. Ir ne tik jis, taip elgėsi šimtai tūkstančių kitų, tikėdamiesi šitaip nuraminti savo sąžinę. Jis nebenorėjo daugiau taip daryti. Nebenorėjo išsisukinėti. Dėl to jis ligi šiol ir nevažiavo atostogų.

— O gal vis dėlto išgertum dar vieną? — paklausė Alfonsas.

Greberis pažvelgė į snaudžiantį Heinį.

— Ar jis vis dar SD daliniuose?

— Ne. Dabar jis čionai.

— Kur?

— Jis oberšarfiureris koncentracijos stovykloje.

— Koncentracijos stovykloje?

— Taip. Vis dėlto išgerk dar gurkšni, Ernstai! Tokie jauni mes nebesusitiksim! Ir dar pabūk. Nespėjai ateiti ir jau bėgi!

— Ne,— atsakė Greberis, vis dar nenuleisdamas akių nuo Heinio.— Aš nebebėgu.

— Pagaliau susilaukiau išmintingo žodžio. Ko gi išgersi? Degtinės?

— Ne. Duok man kmyninės arba konjako. Tik ne degtinės.

Heinis sujudėjo.

— Aišku, ne degtinės,— jis vos apvertė liežuvį.— Per daug gaila tokio dalyko. Degtinę patys maukdam vom. Tai buvo benzinas. Ir dega geriau...

Heinis lupo ožius vonioje. Alfonsas su Greberiu stovėjo prie durų. Visas dangus buvo nuklotas baltais spindinčiais debesėliais. Beržynėlyje čiulbėjo strazdas — mažas juodas geltonsnapis kamuoliukas, kurio balsas skelbė pavasarį.

— Pašėlęs vyras tasai Heinis, ar ne? — tarė Alfonsas.

Šitaip koks nors berniukas kalba apie kraugerį indėnų vadą — su siaubu, bet kartu ir su pasigėrėjimu.

— Pašėlęs žmonėms, kurie negali gintis,— atsakė Greberis.

— Jis nesulenkia rankos, Ernstai. Dėl to nepateko į kariuomenę. Susižeidė 1932 metais per muštynes su komunistais kažkokioje salėje. Už tai ir toks nuožmus. Ir ko tik jis nepripasakojo, broleli mano.— Alfonsas traukė užgesusį, apanglėjusį cigarą, kurį buvo užsi-rūkęs, kai Heinis pasakojo savo nuotykius. Iš susi-jaudinimo jam ir cigaras užgeso.— Mat kokių dalykų pripasakojo, a?

— Taip, iš tikrųjų dalykai. O norėtum dalyvauti? Bindingas akimirka susimąstė. Paskui papurtė galvą.

— Manau, kad ne. Gal koki kartą, kad žinotum, kas tai yra. Bet apskritai aš kito tipo žmogus. Per didelės romantikas, Ernstai.

Tarpdury pasirodė Heinis. Jis buvo labai išblyškęs.

— Tarnyba! — suurzgė jis.— Jau pavėlavau! Reikia skubėti! Pačiupinėsiu aš kartą tuos gyvulius!

Ir jis nusverdėjo takeliu per sodą. Prie vartelių pasitaisė kepurę, išsitiesė, lyg iš vieno kaulo būdamas, ir nustypčiojo kaip gandras.

— Nenorėčiau būti to vietoje, kuris dabar koncentracijos stovykloj paklius Heiniui į nagus,— pastebėjo Bindingas.

Greberis žvilgtelėjo į jį. Jis visai tą patį pagalvojo.

— Tau tai atrodo teisinga, Alfonsai? — paklausė jis.

Bindingas gūžtelėjo pečiais.

— Tai tautos išdavikai, Ernstai. Neveltui jie ten sėdi.

— Burmeisteris — tautos išdavikas?

Alfonsas nusijuokė.

— Čia ypatingas atvejis. Jam nieko baisaus ir neatsitiko.

— O jei būtų atsitikę?

— Na, vadinasi, jam būtų nepasisėkė. Šiais laikais daug kam nesiseka. Pavyzdžiui, žūva nuo bombų. Tokių yra penki tūkstančiai vien mūsų mieste. Tai geresni žmonės už tuos, kurie sėdi koncentracijos stovyklose. Tad kas man darbo, kas ten dedasi? Aš už tai neatsakau. Neatsakai nė tu.

Keletas žvirblių čirkšdami atskrido prie baseino vidury pievutės. Vienas Įbrido į vandenį ir pasipurtė, tuoj ir visi pradėjo pliuškentis. Alfonsas žiūrėjo į juos susidomėjęs. Atrodė, kad jis jau užmiršo Heinį.

Greberis pamatė patenkintą, ramų veidą ir ūmai suprato, kaip beviltiškai pasmerktas bet koks teisingumas ir užuojauta: jiems visados teks sudužti, atsimušus į savanaudiškumą, abejingumą ir baimę; supratęs tai, jis kartu suprato, kad ir pats nėra išimtis, kad ir jis čia kažkaip išivėlęs, kažkaip paslaptingai, neiškliai ir grėsmingai. Greberiui atrodė, kad ir jis turi kažką bendro su Bindingu, nors ir labai priešinosi tam jausmui.

— Ne toks paprastas daiktas atsakomybė, Alfonsai,— niūriai tarė jis.

— Ką tu, Ernstai! Nejuokauk! Atsakyti gali tik už tai, ką pats padarei. Ir tik tada,— jei darei neįsakytas.

— Kai mes šaudom įkaitus, tai sakome atvirkščiai,— kad jie atsako už tai, ką padarė kiti.

— Ar tau teko šaudyti įkaitų? — paklausė Bindingas ir susidomėjęs atsigrėžė.

Greberis neatsakė.

— Įkaitai — išimtis, Ernstai, būtinybė.

— Viskas būtinybė,— atsakė Greberis su kartėliu. — Viskas, ką mes darome, noriu pasakyti. Ne tai, aišku, ką daro kiti. Kai mes bombarduojame miestą, tai čia strateginė būtinybė; o kai bombarduoja kiti — niekšiškas nusikaltimas.

— Čia tai tiesa! Pagaliau imi galvoti teisingai! — Alfonsas klastingai paskersavo į Greberį ir nusišypsojo. — Tai vadinama modernia politika! „Teisinga viskas, kas naudinga vokiečių tautai“, — pasakė Reicho teisingumo ministras. O kas gi daugiau tai žinos, jei ne jis! Mes tik atliekame savo pareigą. Mes neatsakome. — Jis pasilenkė. — Va... va, juodasis strazdas! Pirmą kartą maudosi! O žvirbliai kad sprunka!

Staiga Greberis pamatė priešais Heinį. Gatvė buvo tuščia, tarp gyvatvorių krito blyški saulės šviesa, gel-

tona plaštakė plasnojo pažeme viršum smėlio takelių, juosiančių grįstą šaligatvį, o priešais, už kokio šimto metrų, Heinis kaip tik pasuko už kampo. Greberis ėjo smėlio takeliu. Nors buvo labai tylu, jo žingsnių nesigirdėjo. „Jei kas norėtų nudėti Heinį, geresnės progos nerastų“,— pagalvojo Greberis. Aplink — nė gyvos dvasios. Rodėsi, kad visa gatvė miega. Smėlio takeliu buvo galima jį pasivyti beveik negirdomis. Heinis nieko nė nepastebėtų. Būtų galima jį partrenkti ir pasmaugti ar nudurti. Šūvis sukeltų per daug triukšmo, subėgtų žmonės. Heinis ne kažkoks stipruolis,— galima jį pasmaugti.

Greberis pasijuto einąs greičiau. „Net ir Alfonsas nieko neįtartų,— galvojo jis.— Jis manytų, kad kas nors atkeršijo Heiniui. Priežasčių netrūksta. Čia buvo puikiausia proga, jei kas norėtų keršyti. Tokia proga ne kasdien pasitaiko. Ir tai proga nugalabyti žudiką ne iš keršto, žudiką, kuris po kokios valandos turbūt kankins siaubo pagautus, beginklius žmones.“

Greberis pastebėjo, kad jo rankos suprakaitavusios. Omai jam pasidarė labai karšta. Atėjęs ligi kampo, jis pamatė, kad atstumas iki Heinio sumažėjo maždaug trisdešimčia metrų. Vis dar nesimatė nė vieno žmogaus. Jei jis greitai pabėgtų smėlio takučiu, po minutės būtų po visam. Jis galėtų nudurti Heinį ir nubėgti.

Greberis staiga pajuto, kad jo širdis plaka it pašėlus. Ji plakė taip garsiai, jog akimirka jam net atrodė, kad Heinis gali išgirsti. „Kas man darosi?—pagalvojo Greberis.— Kas man darbo visa tai? Ir kaip aš čia išivėliau?“ Bet mintis, tarsi netyčia kilusi prieš akimirka, jau ėmė virsti kažkokiu paslaptingu įsakymu, ir Greberiui atrodė, kad viskas priklauso nuo to, ar jis įvykdys tą įsakymą, tartum tai galėtų pateisinti daug ką jo praeityje, patį Greberio gyvenimą, tokius dalykus, kuriuos jis norėtų užmiršti, pagaliau tai, ką jis buvo padaręs blogo arba praleidęs progą padaryti gero. „Kerštas“,— galvojo jis sumišęs. Bet juk jis vos tepažino tą žmogų, tas žmogus nieko nepadarė jam blogo, nebuvo už ką jam keršyti. „Dar nepadarė,— galvojo

toliau Greberis,— bet gali atsitikti, kad Elizabetos tėvas buvo Heinio auka, o jei dar nebuvo, tai gali būti šiandien ar rytoj. O kam pagaliau yra padarę blogo tie įkaltai ir visos tos nekaltos aukos? Kas kaltas už jas ir kas išpirks kaltę?"

Jis įbedė akis Heiniui į nugarą. Greberio burna buvo išdžiūvusi. Už sodo vartelių sulojo šuo. Greberis nusigando ir apsidairė. „Per daug išgėriau,— pagalvojo jis,— reikia sustoti, visa tai neliečia manęs, tai beprotybė..." Bet jis ėjo ir ėjo, dar greičiau ir taip pat be garso, jį varė kažkokia, kaip jam atrodė, rūsti ir teisinga būtinybė, pateisinimas ir atpildas už tą daugybę mirčių, dėl kurių jis buvo kaltas.

Tarp jų beliko koks dvidešimt metrų, o Greberis vis dar nežinojo, ką darys. Paskui jis pamatė, kad gatvės gale pro vartelius gyvatvorėje išėjo moteris. Ji buvo su oranžinės spalvos bliuze ir rankoje nešėsi pintinę. Moteris ėjo priešais jį. Greberis sustojo. Įtempimas atsileido. Paskui jis pamažu nužingsniavo toliau. Mosuodama pintine, moteris iš lėto praėjo pro Heinį ir artėjo prie jo. Moteris žingsniavo ramiai, jos krūtinė buvo stipri ir plati, veidas platus ir įdegęs, tamsūs plaukai sušukuoti lygiai ir su sklastymu. Už jos galvos mėlynavo dangus, išblyškęs ir neaiškiai mirgantis. Akimirką Greberis matė tik ją vieną, visa kita dingo lyg kokioje migloje, viena ji buvo reali, ir tai buvo gyvenimas. Ji nešė jį ant savo plačių pečių, nešė su savim, ir tas gyvenimas buvo didingas ir malonus, o už jos buvo dykuma ir žudynės.

Praeidama ji žvilgtelėjo į Greberį.

— Laba diena,— maloniai tarė ji.

Greberis linktelėjo. Jis neištengė pratarti žodžio. Jis girdėjo, kaip tolsta jos žingsniai už nugaros, ir vėl aplinkui mirgėjo dykuma, ir per tą mirgėjimą jis matė, kaip tamsi Heinio figūra suka už kampo. Ir gatvė jau vėl tuščia.

Greberis atsigręžė. Moteris vienodais žingsniais ramiai ir nerūpestingai ėjo toliau. „Kodėl aš nebėgu? — pagalvojo jis.— Dar suspėčiau tai padaryti." Bet jam jau buvo aišku, kad jis nieko nedarys. „Moteris matė

mane,— galvojo jis,— ji atpažintų mane, dabar jau nebegalima." Bet ar būtų tai padaręs, jei nebūtų pasirodžiusi toji moteris? O gal būtų sugalvojęs kokią kitą pasiteisinimą? To jis nežinojo.

Greberis atėjo prie sankryžos, kur pasuko Heinis. Heinio nebesimatė. Jis pastebėjo jį prie kito kampo. Heinis stovėjo vidury gatvės. Su juo kalbėjo kažkoks esesininkas, ir paskui juodu nuėjo kartu. Pro vartus išėjo laiškininkas. Kiek toliau stovėjo du dviratininkai su dviračiais. Viskas praėjo. Greberis staiga pasijuto kaip pabudęs. Jis apsidairė. „Kas tai buvo? — pagalvojo jis.— Po velnių, nedaug betrūko, ir būčiau padaręs jam galą! Iš kur tai? Kas man darosi? Kas čia nei iš šio, nei iš to bando išsiveržti?" Jis nuėjo toliau. „Reikia žiūrėti savęs,— galvojo jis.—Vis maniau, kad esu ramus. O iš tikrųjų neramus, ne. Viskas susipainioję mano sieloje daug labiau, negu maniau. Reikia žiūrėti savęs, nes dar galiu pridaryti balažin kokių kvailysčių!"

Kioske jis nusipirko laikraštį, sustojo ir ėmė skaityti Ginkluotųjų pajėgų vadovybės pranešimą. Iki šiol jo neskaitydavo. Atostogų metu apie tai nieko nenorėjo žinoti. Dabar pamatė, kad frontas traukiasi ir toliau. Laikraštyje atspaustame žemėlapyje Greberis susirado vietą, kur turėjo būti jo pulkas. Tiksliai tos vietos jis negalėjo nustatyti, nes Ginkluotųjų pajėgų vadovybės pranešime buvo nurodytos tik armijų grupės; vis dėlto atrodė, kad pulkas bus vėl pasitraukęs kokią šimtą kilometrų.

Valandėlę Greberis pastovėjo nejudėdamas. Per visas atostogas jis beveik nebuvo prisiminęs savo draugų. Jų atminimas nugrimzdo kažkur į jo sielos gelmes ir akmuo. Dabar jis vėl iškilo.

Greberiui atrodė, jog kažkokia pilka vieatvė kyla nuo žemės. Kyla be mažiausio garso. Ginkluotųjų pajėgų vadovybės pranešimas minėjo smarkias kautynes tame fronto sektoriuje, kur turėjo būti Greberio pulkas; tačiau ta pilkoji vieatvė buvo begarsė ir bespal-

vė, tarytum spalvos ir net kovos įniršis seniai būtų išnykę toje vienatvėje. Kilo šešėliai, bekraujai ir tušti; jie judėjo ir žiūrėjo į jį, kiaurai per jį, o kai jie išgriūdavो, tai pasidarydavo tokie pat kaip pilka išrausta žemė, o žemė buvo tokia pat kaip jie. Atrodė, kad ji juda ir įauga į juos. Rodėsi kad aukštas, spindintis dangus viršum jo blunka nuo pilkų šio nesibaigiančio mirimo dūmų,— mirimo, kuris, regis, kilo nuo žemės ir temdė pačią saulę. „Išdavystė,— galvojo jis įnirtęs,— jie buvo išduoti, išduoti ir subjauroti, o jų kova ir mirtis sujungta su žudymu ir neteisybe, su melu ir smurtu. Jie buvo apgauti, apgauti iš visų pusių, net dėl menkos, narsios, pasigailėtinios ir betikslės mirties."

Jį pastūmė moteris, nešanti glėbyje maišą.

— Aklas, ar ką? — riktelėjo jinai supykusi.

— Ne,— atsakė Greberis, nepajudėjęs iš vietos.

— Tai ko stovit ant tako?

Greberis nieko neatsakė. Omai jam paaiškėjo, kodėl jis vijosi Heinį. Jį varė tas neaiškus jausmas, kurį taip dažnai teko patirti kovos lauke, klausimas, į kurį jis niekad nedrįsdavo sau atsakyti, staigi, slegianti neviltis, nuo kurios visada stengdavosi išsisukti. Ir štai jie pagaliau pasivijo jį ir pastoję jam kelią, ir jis dabar žinojo, kas tai yra, ir nebesistengė išsisukti. Jam reikėjo aiškumo. Ir jis buvo pasiruošęs išsiaiškinti. „Polmanas,— pagalvojo Greberis.— Frezenburgas sakė, kad užėčiau pas jį. Visai užmiršau. Pasikalbėsiu su juo. Man reikia pasikalbėti su kuo nors, kuo galiu pasitikėti."

— Stuobrys! — tarė moteris, nešanti sunkų maišą, ir nusivilko toliau.

Vienas Janplaco šonas buvo sugriautas; kitas stovėjo sveikas. Tik keletas langų buvo išbyrėję. Už jų toliauėjo kasdieninis gyvenimas; moterys ruošėsi ir virė, o priešais namų fasadai buvo sugriauti, ir matėsi kambarių liekanos, kur kabojo nudraskyti sienų apmušalai, nelyginant sudraskusios vėliavos po pralaimėto mūšio.

Namai, kuriuose gyveno Polmanas, buvo sunaikintame šone. Viršutiniai aukštai sugriuvo ir užvertė duris. Atrodė, kad niekas čia nebegyvena. Greberis jau norėjo grįžti, kai pastebėjo išmintą siaurą takelį per griuvenas. Jis nuėjo tuo takeliu ir rado platesnį taką, vedantį prie užpakalinių durų, kurios dar buvo likusios sveikos. Greberis pasibeldė. Niekas neatsakė. Dar kartą pasibeldė. Po valandėlės pasigirdo kažkoks šnarsys. Sužvangėjo grandinė ir atsargiai prasivėrė durys.

— Ponas Polmanas? — paklausė jis.

Pro duris iškišo galvą senis.

— Taip. Ko jums?

— Aš — Ernstas Greberis. Buvęs jūsų mokinys.

— Taigi taip. O ko jums reikia?

— Noriu jus aplankyti. Parvažiavau atostogų.

— Aš nebemokytajauju,— trumpai atsakė Polmanas.

— Žinau.

— Gerai. Tada žinote ir tai, kad esu atleistas už bausmę. Mokinių nepriimu ir neturiu teisės priimti.

— Aš — jau ne mokinys; aš — kareivis ir parvažiavau iš Rusijos, parvežiau jums labų dienų nuo Frezenburgo. Jis man sakė, kad užeičiau pas jus.

Senelis atidžiau pasižiūrėjo į Greberį.

— Iš Frezenburgo? Jis dar gyvas?

— Prieš dešimt dienų dar buvo gyvas.

Polmanas dar akimirka žiūrėjo į Greberį.

— Gerai, užeikite į vidų,— pagaliau tarė jis ir pasitraukė nuo durų.

Greberis nuėjo paskui jį. Jie perėjo koridorių, vedantį lyg į kokią virtuvę, o iš ten dar vieną trumpą koridoriuką. Polmanas staiga paspartino žingsnį, atidarė kažkokias duris ir pasakė daug garsiau negu pirma:

— Užeikite. Aš jau maniau, kad jūs iš policijos.

Greberis pažiūrėjo į jį nustebęs. Paskui jis suprato. Jis neatsigrėžė. Polmanas, matyt, kalbėjo taip garsiai, norėdamas kažką nuraminti.

Kambary degė nedidelė žibalinė lempa su žaliu gaubtu. Langai buvo išbyrėję, o priešais juos stūksojo tokios krūvos griuvėsių, kad per juos nieko nesimatė.

Polmanas sustojo vidury kambario.

— Dabar pažinau jus,—pasakė jis.— Lauke buvo pernelyg šviesu. Aš mažai išeinu iš namų ir esu atpratęs nuo šviesos. O čia nėra dienos šviesos, tik žibalinė lempa. Bet žibalo gaunu mažai, todėl dažnai sėdžiu tamsoje. Elektros laidai sutraukti.

Greberis stebėjo senąjį mokytoją. Nebūtų pažinęs Polmano, toks jis buvo pasenęs. Paskui apsidairė, ir jam pasirodė, lyg būtų patekęs į kitą pasaulį. Ir tai ne dėl to, kad buvo taip tylu šiame kambaryje, netikėtai atsivėrusiame prieš jį ir lempos apšviestame,— po skaisčios vidurdienio saulės gatvėje jis priminė katakombą; čia veikė ir kas kita: rudos ir auksinės eilės knygų pasieniais, skaitomasis pultas, graviūros ir pagaliau pats senis baltais plaukais ir raukšlių išvagotu veidu, kuris atrodė vaškinis, kaip metų metais kalinto žmogaus.

Polmanas pastebėjo Greberio žvilgsnį.

— Man pasisekė,— tarė jis.— Išliko bemaž visos mano knygos.

Greberis atsigrėžė.

— Seniai nemačiau knygų. O paskutiniaisiais metais mažai ką ir teskaiciau.

— Turbūt ir negalėjot skaityti. Juk knygos per sunkios, rėpasinėšiosi jų kuprinėje.

— Jos buvo per sunkios ir galvoj nešiotis. Jos nesiderino prie to, kas vyko. O tokių, kurios derinosi, nesinorėjo skaityti.

Polmanas žvilgtelėjo į švelnią, žalią lempos šviesą.

— Ko jūs atėjote pas mane, Greberi?

— Frezenburgas man sakė, kad užeičiau pas jus.

— O jūs gerai jį pažįstate?

— Jis buvo vienintelis žmogus fronte, kuriuo aš visai pasitikėjau. Jis sakė, kad užeičiau pas jus ir pasikalbėčiau su jumis. Jūs, girdi, pasakysite teisybę.

— Teisybę? Kokią teisybę?

Greberis pažvelgė į senį. Kadaisė jis mokėsi jo klaseje, bet dabar atrodė, kad tai buvo be galo seniai; tačiau vieną akies mirksnį jam pasirodė, kad jis vėl mokynys ir mokytojas klausinėja Greberį apie jo gyvenimą,

tartum dabar šiame mažame kambarėlyje, kur tokia daugybė knygų ir kur prieš jį sėdi atleistas jo jaunų dienų mokytojas, turėtų išsispręsti jo likimas. Tiek knygos, tiek ir mokytojas tarsi įkūnijo visa tai, kas kitados buvo praeityje — gėrį, toleranciją ir žinojimą, o griuvėsiai už lango rodė tai, kas dabar iš to liko.

— Aš norėčiau žinoti, kiek aš kaltas už nusikaltimus, padarytus per paskutinius dešimt metų,— tarė Greberis.— Ir taip pat norėčiau žinoti, ką man toliau daryti.

Polmanas išpūtė akis. Paskui atsistojo ir perėjo per kambarį, paėmė nuo lentynos knygą, atvertė ją, bet vėl padėjo atgal, nė nepasižiūrėjęs į ją. Pagaliau jis vėl atsigrėžė.

— O jūs žinote, ko dabar manęs klausiate?

— Taip.

— Šiandien už mažesnius dalykus gali nulėkti galva.

— O fronte užmušama visai už nieką,— pasakė Greberis.

Polmanas grįžo į savo vietą ir vėl atsisėdo.

— Ar kalbėdamas apie nusikaltimus, jūs turite galvoje karą?

— Aš turiu galvoje viską, kas atvedė į jį. Mėlą, priespaudą, neteisybę, prievartą. Taip pat ir karą. Karą ir tai, kaip mes jį kariaujame — su vergų stovyklomis, koncentracijos stovyklomis ir masiniu civilinių žmonių žudymu.

Polmanas tylėjo.

— Šį tą esu matęs,—kalbėjo toliau Greberis.— Ir daug girdėjęs. Taip pat žinau, kad karas pralaimėtas. Ir dar žinau, kad mes dabar kovojame tik dėl to, kad vyriausybė, partija ir tie žmonės, dėl kurių kaltės visa tai įvyko, dar kurių laiką galėtų išlaikyti savo rankose valdžią ir užtraukti dar didesnes nelaimės.

Polmanas vėl įbedė akis į Greberį.

— Ir jūs visa tai žinote? — paklausė jis.

— Dabar jau žinau. Bet ne visada žinojau.

— Ir vėl turite važiuoti į frontą?

— Taip.

— Tai baisu.

— Dar baisiau važiuoti, kai visa tai žinai ir galbūt daraisi nusikaltimo bendrininku. Ar aš būsiu nusikaltimo bendrininkas?

Polmanas tylėjo.

— Kaip tai suprasti? — po valandėlės sušnibždėjo jis.

— Jus žinote, kaip. Juk jus auklėjote mus religijos dvasia. Kiek aš pasidarau nusikaltimo bendrininku, jeigu aš žinau, kad karas ne tiktai pralaimėtas, bet mes ir turime jį pralaimėti, kad išnyktų vergija ir žudynės, koncentracijos stovyklos, SS ir SD, masinis įmonių naikinimas ir nežmoniškumas,— jeigu aš tai žinau ir vis tiek po dviejų savaitių vėl važiuosiu į frontą ir toliau kovosiu už tai?

Polmano veidas staiga pasidarė pilkas ir užgesęs. Tik akys vis dar buvo kažkokios skaidriai žydros. Tos akys priminė Greberiui kitas, matytas kažkur kitur, bet jis nebeprisiminė kur.

— Ar būtinai reikia važiuoti? — pagaliau paklausė Polmanas.

— Galiu atsakyti. Tada būsiu pakartas arba sušaudytas.

Greberis laukė atsakymo.

— Kankiniai krikščionybės laikais nepasiduodavo prievartai,— neryžtingai tarė Polmanas.

— Mes — ne kankiniai. Bet kada žmogus tampa nusikaltimo bendrininku? — paklausė Greberis.— Kada pavirsta žmogžudyste tai, kas įprasta vadinti didvyriškumu? Kada nustoji tikėti, jog tai pateisinama? Kad tai tikslinga? Kur riba?

Polmanas skausmingai pasižiūrėjo į jį.

— Kaip aš galiu jums tai pasakyti? Tai per daug didelė atsakomybė. Negaliu aš nuspręsti už jus.

— Vadinasi, kiekvienas pats turi apsispręsti?

— Manau, kad taip. O kaipgi kitaip?

Greberis tylėjo. „Kam aš čia dar klausinėju? — galvojo jis.— Staiga pasidariau teisėjas, kai turėčiau būti kaltinamasis. Kam aš kankinu tą senį, reikalaujamas, kad jis atsakytų ir už tai, ko jis kadaise mane

mokė, ir už tai, ko vėliau pats išmokau? Ar man bereikia atsakymo? Argi aš ką tik neatsakiau pats sau?" Jis pasižiūrėjo į Polmaną. Greberis įsivaizdavo, kaip jis dienų dienas kiūto šiame kambarėlyje, tamsoje arba tai menkai lempei žibant, nelyginant senosios Romos katakomboje, išmestas iš mokyklos, kas minutę laukdamas arešto ir ieškodamas paguodos savo knygoje.

— Jūsų tiesa,— tarė Greberis.— Kai klausi kitą žmogų, vis dar bandai išvengti sprendimo. Galbūt aš ir nelaukiau iš jūsų tikro atsakymo. Iš tikrųjų aš klausiau save patį. Bet kartais gali save paklausti, tiktai klausdamas kitą žmogų.

Polmanas papurtė galvą.

— Jūs turite teisę klausiti. Nusikaltimo bendrininkas! — ūmai tarė jis.— Ką jūs suprantate apie tai? Jūs buvote jaunas, jūs buvote apnuodytas melu, kai pats dar nieko negalėjote spręsti. Bet mes... mes tai matėme ir nesipriešinome! Kas čia kaltas? Širdies surambėjimas? Abejingumas? Nuovargis? Egoizmas? Neviltis? Ir kaip iš to galėjo išplisti toksai maras? Manot, kad aš ne kasdien apie tai galvoju?

Staiga Greberiui toptelėjo į galvą, ką jam priminė Polmano akys. Tokios buvo akys to ruso, kurį jis nušovė. Jis atsistojo.

— Reikia eiti,— tarė jis.—Ačiū, kad išsileidote mane ir pasikalbėjot su manim.

Greberis pasiėmė kepurę. Polmanas tarsi pabudo.

— Jau išeinat, Greberi? Ką gi ketinate daryti?

— Nežinau. Dar turiu dvi savaites laiko pagalgvoti. Tai daug, kai įpranti skaičiuoti minutes.

— Dar užeikite. Užeikit dar kartą prieš išvažiuodamas. Gerai?

— Gerai.

— Ne daug kas teužaina,— sumurmėjo Polmanas.

Greberis pastebėjo, kad tarp knygų netoli užversto lango stovi maža fotografija, Joje buvo jo amžiaus uniformuotas jaunuolis. Jis prisiminė, kad Polmanas turėjo sūnų. Tačiau tokiais laikais geriau neklausinėti apie sūnus.

— Pasveikinkit Frezenburgą, jeigu rašysite jam,— tarė Polmanas.

— Gerai. Su juo jūs kalbėjote taip, kaip dabar su manim, tiesa?

— Taip.

— Kaip gerai būtų, jei anksčiau jūs būtumėt su manim taip kalbėjęs!

— Manot, kad Frezenburgui dėl to lengviau?

— Ne,— atsakė Greberis.— Sunkiau.

Polmanas linktelėjo.

— Aš nieko negalėjau jums pasakyti. Bet ir nenorėjau duoti kurio nors iš to daugelio atsakymų, kurie tėra tik išsisukinėjimas. Tokių atsakymų daug. Visi yra sklandus ir įtikinami, o iš tikrųjų tai tik išsisukinėjimas.

— Ir tie atsakymai, kuriuos duoda bažnyčia?

Polmanas kiek patylėjo.

— Ir tie, kuriuos duoda bažnyčia,— atsakė jis pagaliau.— Tačiau bažnyčiai pasisekė. Iš vienos pusės, ji sako: „Mylėk savo artimą“ ir „Neužmušk“, o iš antros: „Atiduokit ciesoriui — kas ciesoriaus, ir Dievui — kas Dievo.“ Tokiu atveju jau labai daug ką galima sau leisti.

Greberis nusišypsojo. Jis pajuto trupučiuką to sarkazmo, kurio seniau turėjo Polmanas. Polmanas tai pastebėjo..

— Jūs šypsotės,— tarė jis.— Ir esat toks ramus. Kodėl nerėkiate?

— Aš rėkiu,— atsakė Greberis.— Tik jūs negirdite.

Už durų Greberis sustojo. Šviesa smigo jam į akis kaip ugninės ietys. Mirgėjo baltas tinkas. Iš lėto jis ėjo per aikštę. Greberis pasijuto kaip žmogus, kuris po ilgo ir abejotino teismo proceso pagaliau gavo nuosprendį, bet kuriam nelabai rūpi, ar jis išteisintas, ar pasmerktas. Viskas pasibaigė, jis pats to ir norėjo; čia ir buvo tai, apie ką jis norėjo pagalvoti per atostogas. Dabar Greberis žinojo, kur jis atėjo: į nusivylimą, ir jis

nebesistengė nuo jo pabėgti.

Kurį laiką Greberis pasėdėjo ant suolo, išlikusio prie pat bombos išmuštos duobės. įtampa visiškai atsileido, sieloje pasidarė tuščia,* ir jis pats nebūtų galėjęs pasakyti, ar jį suėmė neviltis, ar ne. Tik jam nebesiorėjo galvoti. Bet ir nebuvo apie ką galvoti. Jis atlošė galvą, užsimerkė ir pajuto veide šiltus saulės spindulius. Nieko daugiau nejuto. Greberis sėdėjo nejudėdamas, ramiai alsavo ir jautė tiktai beasmenę, raminančią šilumą, kuri nežino nei teisybės, nei neteisybės.

Po valandėlės atsimerkė. Priešais dunksojo labai ryškūs aikštės kontūrai, saulės skaisčiai nušviesti. Greberis pamatė aukštą liepą priešais sugriautą namą. Ji buvo sveika ir savo kamieniu su žaliomis šakomis tarsi milžiniška, plačiai išskėsta ranka, tiesėsi į saulę ir šviesius debesis. Dangus už debesų buvo žydras. Viskas blizgėjo ir spindėjo kaip po lietaus, visur galėjai justį gylį ir jėgą; tai buvo būtis, stipri, atvira būtis, aiški, be klausimų, be gedulo ir be nusivylimo. Greberiui rodėsi, kad jis pabudo iš kažkokio slogučio. Būtis visa jėga užgriuvo jį, viskas ištirpo joje. Tai buvo tarsi atsakymas be žodžių iš ten, kur nėra jokių klausinių, jokių minčių,— atsakymas, kurį jis girdėjo tomis dienomis ir naktimis, kai mirties kvapas padvelkdavo į jį, ir kai po konvulsijų, sustingimo ir galo visam kam gyvenimas staiga vėl išibraudavo į jį karštai ir instinktyviai ir savo srautu užliedavo smegenis.

Jis atsistojo ir praėjo pro liepą, tarp griuvėsių ir namų. Ir ūmai pajuto, kad laukia. Visa jo būtybė laukė. Jis laukė vakaro, kaip laukiama paliaubų mūšio metu.

XIV

— Šiandien turime gerą Vienos šnicelį,— pasakė Marabu.

— Puiku,— atsakė Greberis.— Duokit šen. Ir visa, ką tik jūs patarsite prie jo. Visiškai pasitikime jūsų skoniui.

— Vyną tą patį?

— Tą patį arba kitą, jei noriu Kaip jūs padarysit, taip ir bus gerai.

Kelneris nubėgo patenkintas. Greberis atsilošė ir žiūrėjo į Elizabetą. Jam atrodė, tartum iš patrankų išrausto fronto sektoriaus jis būtų nukeltas ten, kur likę truputį išgelbėtos taikos. Visi dienos išgyvenimai pasitraukė kažkur toli. Paliko tik šviesus spindulys tos akimirkos, kai jis pajuto gyvenimą labai arti ir taip stipriai, jog rodėsi, kad jis, tartum išsiveržęs iš gatvės akmenų ir griuvėsių, kartu su medžiais tiesia žalias rankas į šviesą. „Dvi savaitės,— pagalvojo jis.— Dar dvi savaitės gyvenimo. Ir reikia jį gaudyti, kaip liepa — šviesą.“

Sugrižo Marabu.

— Gal šiandien Johanisbergerio Kalenbergo? — paklausė jis.— Dar truputį jo turim. Šampanas prieš jį — tik paprastas selteris. O gal...

— Duokit Kalenbergo,— tarė Greberis.

— Klausau, meldžiamasis. Jūs — žinovas. Tas vynas nuostabiai tinka prie šnicelio. Prie jo atnešiu dar žalių salotų. Jos pabrėžia aromata. Tas vynas — kaip versmė.

„Mirti pasmerktojo vaišės,— pagalvojo Greberis.— Dar dvi savaitės tokių vaišių!" Jis pagalvojo tai be kartelio. Iki šiol jam nerūpėjo, kas bus po atostogų. Jos atrodė kažkokios be galo ilgos; labai daug kas įvyko ir daug dar galėjo įvykti. Tačiau dabar, kai jis perskaitė Ginkluotųjų pajėgų vadovybės pranešimą ir apsilankė pas Polmaną, staiga suprato, kokios trumpos tos atostogos,

Elizabetą pažvelgė Marabu iš paskos.

— Tebūna palaimintas tavo bičiulis Roiteris,— tarė ji.— Jis padarė mus žinovais!

— Mes — ne tik žinovai, Elizabetą. Dar daugiau. Mes ieškome nuotykio. Taikos nuotykio. Karas viską apvertė aukštyn kojomis. Kas pirma buvo tik sotaus saugumo ir nusistovėjusios buities simbolis, šiandien — didelis nuotykis.

Elizabetą nusijuokė.

— Taip mums tik atrodo.

— Tokie laikai. Kuo jau kuo, o nuoboduliu ir monotoniškumu negalim skūstis.

Greberis pažvelgė į Elizabetą. Mergina sėdėjo priešais ant sofos, apsvilkusi standžiai aptemptą suknelę. Plaukai buvo subrukti po maža kepuraitę; ji priminė berniuką.

— Monotoniškumas,— pakartojo ji.— Tu, rodos, ketinai šiandien apsirengti civiliška?

— Negalėjau. Nebuvo kur persirengti.

Greberis tikėjosi persirengti pas Alfonsą; bet po pasikalbėjimo popiet jis nebėjo ten.

— Galėjai persirengti pas mane,— tarė Elizabetą.

— Pas tave? O ponias Lizer?

— Velniai nematė tos ponios Lizer, Aš jau galvoju apie ją.

— Velniai nematė daugelio dalykų,— atsakė Greberis.— Ir aš apie tai galvoju.

Kelneris atnešė vyną ir atkimšo butelį, bet neįpylė. Jis klausėsi, galvą pakreipęs.

— Vėl prasideda! — tarė jis.— Labai gaila, ponai.

Nereikėjo jam nė aiškinti, ką norėjo pasakyti. Po akimirkos sirenų kaukimas jau nustelbė visas kalbas salėje.

Elizabetos taurė žvangtelėjo.

• — Kur artimiausia slėptuvė? — paklausė Greberis Marabu.

— Slėptuvė čia pat, po namais.

— Ar ji skirta ne tik viešbučio svečiams?

— Ir jūs svečias, pone. Slėptuvė labai gera. Geresnė už daugelį kitų. Pas mus gyvena aukštų karininkų.

— Gerai. O kaip Vienos šniceliai?

— Jie dar nekepami. Aš atšauksiu. Juk į. rūsį nenuneši. Patys suprantate.

— Žinoma.

Greberis paėmė iš Marabu rankos butelį ir pripylė dvi taures. Viena jis padavė Elizabetai.

— Išgerk. Ir išgerk iki dugno.

Ji papurtė galvą.

— Argi dar ne metas eiti?

• — Dar labai daug laiko. Tai tik pirmas išpėjimas. Gal ir nieko nebus, kaip paskutinį kartą. Išgerk, Elizabetą. Vynas padeda nugalėti pirmą išgastį.

— Manau, kad ponas sako tiesą,— tarė Marabu.— Gaila toki taurų vyną taip skubomis gerti, bet dabar ypatingas atvejis.

Jis buvo išbalęs ir šypsojosi per prievartą.

— Pone,— kreipėsi jis į Greberį,— pirmiau žvelgdavome į dangų, norėdami pasimelsti. O dabar žvelgiame į jį ir keikiame. Tai susilaukėme laikų.

Greberis žvilgtelėjo į Elizabetą.

— Išgerk. Dar daug laiko. Dar suspėsime ir visą butelį išgerti.

Ji pakėlė taurę ir pamažu išgėrė. Tame judesyje buvo ir ryžto, ir kartu kažkokio nerūpestingo valiūkiškumo. Paskui ji pastatė taurę ant stalo ir nusišypsojo.

— Velniop paniką,— tarė Elizabetą.— Turiu nuo jos atprasti. Žiūrėk, kaip aš drebu.

— Tu nedrebi. Gyvybė dreba tavyje. Tai nieko neturi bendro su drąsa. Drąsus tas, kas gali gintis. Visa kita — tuštybė. Mūsų gyvybė yra išmintingesnė už mus pačius, Elizabetą.

— Gerai. Įpilk man dar.

— Mano žmona...— tarė Marabu.— Mūsų berniukas serga. Tuberkuliozė. Jam vienuolika metų. Slėptuvė prasta. Jai labai sunku nunešti ten berniuką. Ji labai menka: vos šimtą šešis svarus sveria. Ziudštrasė, 29. O aš negaliu jai padėti. Turiu likti čia.

Greberis paėmė taurę nuo gretimo stalo, pripylė ją ir padavė kelneriui.

— Šekit! Išgerkit ir jūs! Yra sena kareivių taisyklė: jei nieko negali daryti, stenkis nesijaudinti. Ar jums tai padeda?

— Lengva tai pasakyti.

— Teisingai. Mes visi gyvi žmonės, o ne statulos. Išgerkit.

— Negalima, tarnyba...

— Tai ypatingas atvejis. Ką tik pats taip sakėte.

— Tikrai.— Kelneris apsidairė ir paėmė taurę.—

Tai leiskite išgerti už jūsų paaukštinimą!

— Už ką?

— Už jūsų paaukštinimą j puskarininkius.

— Ačiū. Jūs turit gerą akį.

Kelneris pastatė taurę.

— Negaliu išgerti vienu mauku, pone. Ir dar tokį taurų vyną. Net šiuo ypatingu atveju.

— Vertas pagarbos už tai. Pasiimkite taurę su savim.

— Dėkui, pone.

Greberis vėl pripylė Elizabetai ir sau.

— Pilu ne dėl to, kad norėčiau parodyti, kokie mes šaltakraujai,— pasakė jis.— Pilu dėl to, kad prieš lėktuvų antskrydžius geriau išgerti visa, ką turi. Nežinia, ar paskui ką berasi.

Elizabeta pažvelgė į jo mundurą.

— Ar neįkliūsi,— juk rūsysis pilnas karininkų?

— Ne, Elizabeta.

— Kodėl?

— Todėl, kad man tai vis tiek.

— Argi žmogus neįkliūva, jeigu jam viskas vis tiek?

— Rečiau. Baimė pritraukia akį. O dabar eime — pirmas išgastis praėjo.

Dalis vyno rūsio buvo išbetonuota, paramstyta plieno sijomis ir pritaikyta slėptuvei. Joje buvo pristatyta kėdžių, fotelių, stalų ir sofų, ant grindų buvo patiesti keli sučiurę kilimai, o sienos — švariai išbaltintos. Buvo ir radijas, ant bufeto stovėjo taurės ir buteliai. Žodžiu — liuksusinė slėptuvė.

Juodu susirado vietos šone, kur vyno rūsį nuo slėptuvės skyrė lentų durys. Po jų į slėptuvę įvirto visas būrys svečių. Tarpe jų buvo labai graži moteris balta vakarine suknele. Jos nugara buvo nuoga, o kairioji ranka žėrėjo apyrankėmis. Paskui garsiakalbė blondinė, panašiu į karpio veidu, keletas vyrų, pora pagyvenusių moterų ir grupė karininkų. Atėjo ir kelneris su savo jaunu mokiniu. Jie ėmė kimšti butelius.

— Ir mes galėjome pasiimti savo vyną,— tarė Greberis.

Elizabeta papurtė galvą.

— Tavo teisybė. Čia velniškai daug teatrinio didvyriškumo.

— Nereikia daryti tokių dalykų,— tarė ji.— Tai neša nelaimę.

„Jos tiesa,— pagalvojo Greberis ir susierzinęs žvilgtelėjo į kelnerį, vaikščiojantį su padėklų.—

Čia ne draša; tai leng

rimtas dalykas. Koks jis rimtas, supranti tik tada, kai pamatai daug mirštančių.”

— Antrasis išpėjimas,— pasakė kažkas šalimais.— Atskrenda!

Greberis pristūmė savo kėdę prie pat Elizabetos kėdės.

— Aš bijau,— tarė ji.— Nors vynas buvo geras ir aš buvau pasiryžusi laikytis.

— Ir aš bijau.

Jis apkabino ją per pečius ir pajuto, kokia ji įsi-tempusi. Švelnumo banga staiga užliejo Greberį. Ji susigūžė kaip gyvulys, pajutęs pavojų; čia nebuvo jokios pozos, pagaliau mergina nė nesistengė pozuoti, draša buvo jos priedanga, gyvybė įsitempė joje, sukaukus sirenoms, kurios dabar kaukė kitaip ir skelbė mirtį, ir ji nesistengė to paslėpti.

Greberis matė, kad blondinės palydovas įbedė į jį akis. Tai buvo laibutis vyresnysis leitenantas mažyčiu smakru. Blondinė juokėsi, sėdintieji prie gretimo stalo gėrėjosi ja.

Rūsysis truputį sudrebėjo. Paskui dusliai sugriaudė sprogimai. Kalbos nutrūko, bet tuojau vėl prasidėjo, dar garsesnės ir nenatūresnės. Vienas po kito nuaidėjo dar trys sprogimai, greitai ir jau arčiau.

Greberis laikė apkabinęs Elizabeta. Jis matė, kad blondinė nustojo juoktis. Staiga rūsysis sudrebėjo nuo smarkaus smūgio. Kelnerio mokinyš pastatė padėklą ir įsikibo į tekintas bufeto kolonėles.

— Nesijaudinti — suriko griežtas balsas.— Sproggo toli.

Omai sienos krūptelėjo ir subraškėjo. Šviesa pradėjo mirgėti kaip blogai apšviestame filme, driokstelėjo trenksmas, pašėlusiai ėmė maišytis tamsa su šviesa ir sėdinčios prie stalų grupės krūpčiojančioje šviesoje atrodė kaip be galo lėtai demonstruojamas filmas. Moteris nuoga nugara iš pradžių dar sėdėjo; antrą kartą trenkus ir šviesai sumirgėjus, jinai jau stovėjo, o po trečio trenksmo įlindo į artimiausią tamsų kampa, paskui kažkokie žmonės ją laikė, ji šaukė, o šviesa visai užgeso, ir atrodė, kad per tą griausmą, sukėlusį šimtus aidų, išnyko žemės trauka ir rūsysis pakibo ore.

— Tai tik šviesa, Elizabeta! — šaukė Greberis. — Šviesa užgeso. Tai tik oro banga, daugiau nieko. Kur nors laidai nutrūko. Į viešbutį nepataikė.

Elizabeta glaudėsi prie jo.

— Žvakių! Degtukų! — riktelėjo kažkas. — Juk turi būti kur nors žvakių! Po perkūnais, kur žvakės? Kas turi kišeninę lemputę?

Įsižiebė keletas degtukų. Siame dideliame gaudžiančiame rūsyje jie priminė žaltvyksles ir apšvietė tik veidus ir rankas, tarytum kūnai būtų subyrėję nuo griausmo ir aplinkui skrajotų tik nuogos rankos ir veidai.

— Po perkūnais, ar čia nėra jokio atsarginio apšvietimo? Kur kelneris? .

Šviesos lopai lakstė aukštyn ir žemyn, blėsčiojo ant sienų, šmėsčiojo į šalis. Akimirka pasirodė nuoga moters su vakarine suknele nugara, sutvisko apyrankės ir sudūlavo tamsi atvira burna. Paskui viską tartum ėmė nešti juodas vėjas, o žmonių balsai priminė lauko pelių cypčiojimą ties prarajomis, kurios atsiveria, dusliai riaumodamos; po to pasigirdo kaukimas, jis pasiutiškai ir nepakenčiamai stiprėjo, tarytum milžiniška plieninė planeta būtų lėkusi tiesiai į slėptuvę. Viskas susiūbavo. Šviesos lopai nuvirto ir užgeso. Rūsysis nebekabėjo ore; atrodė, kad baisus griausmas viską sutrupino ir išsviedė į viršų. Greberis pajuto, kad jis išlėkė į palubę. Jis apkabino Elizabetą abiem rankomis. Tačiau rodėsi, kad ją kažkas nori atplėšti nuo jo. Jis šoko ant jos ir parbloškė ją, užvožė jai ant galvos fotelį ir

laukė, kada įgrius lubos.

Kažkas skilo, žvangėjo, trūko, šniokštė ir braškėjo, tarytum milžiniška letena būtų trenkusi per slėptuvę ir nubloškusi ją į tuštumą, kuri plėšte plėšė iš kūnų plaučius ir skrandžius ir stūmė iš gyslų kraują. Rodėsi, kad tučtuojau užgrius su griausmu paskutinė tamsa ir visi uždus.

Bet ji neužgriuvo. Tik ūmai atsirado šviesa, sūkuriojanti staigi šviesa, tartum ugnies stulpas, iš žemės išsiveržęs; suliepsnojo baltas deglas,— degė moteris, ir ji šaukė:

— Degu! Aš degu! Gelbėkit! Gelbėkit!

Ji šokinėjo ir daužė rankomis aplink save, kibirkštys tiško nuo jos smūgių, žerėjo papuošalai, siaubo iškreiptas jos veidas buvo ryškiai apšviestas,— paskui ant jos pasipylė balsai ir mundurai, kažkas parvertė ją ant grindų, ji raitėsi ir šaukė, perrėkdamą sirenas ir priešlėktuvinius pabūklus ir naikinantį griausmą, šaukė šiurpiu, nežmonišku, o paskui dusliu, nutrūkstančiu balsu, iš po mundurų, staltiesių ir pagalvėlių; rūsyje vėl pasidarė tamsu ir atrode, kad ji rėkia iš kapo..

Greberis laikė Elizabetos galvą abiem rankomis, po savim, spaudė ją prie savęs, užėmęs jai ausis, kol užgeso ugnis, nutilo šauksmai ir pavirto dejavimu, tamsa' ir apdegusių drabužių, mėsos ir plaukų kvapu.

— Gydytoją! Pašaukit gydytoją! Kur gydytojas?

— Ką?

— Reikia ją vežti į ligoninę! Prakeikimas, nieko nematyti! Reikia ją išgabenti.

— Dabar? — kažkas paklausė.— O kur?

Visi nutilo. Jie klausėsi. Lauke šėlo priešlėktuviniai pabūklai. Bet sprogimų nebebuvo. Vien pabūklai šaudė.

— Nuskrido! Pasibaigė!

— Gulėk,— pašnibždėjo Greberis Elizabetai į ausį.— Nesijudink. Pasibaigė. Bet dar gulėk. Čia tavęs nesumindžios. Nesijudink.

— Reikia dar palaukti. Gali dar užskristi kokia banga,— paaiškino kažkas lėtu mokytojo balsu.— Lau-

ke dar pavojinga. Skeveldros!

Tarpdury blėstelėjo apskritas šviesos spindulys. Kažkas išiebė kišeninę lemputę. Moteris ant grindų vėl ėmė šaukti.

— Ne! Ne! Gesinkit! Gesinkit ugnį!

— Tai ne ugnis. Tai kišeninė lemputė.

Menkas šviesos apskritimas virpėjo tamsoje. Lemputė buvo labai maža.

— Čionai! Eikit greičiau šen! Kas jūs? Kas ten su lempa?

Spindulys greitai nubrėžė lanką, šmėstelėjo į palubį, grįžo atgal ir apšvietė krakmolytą marškinių krūtinę, dalį frako, juodą kaklaraištį ir sumišusį veidą.

— Aš — vyresnysis kelneris Fricas.— Restoranas sugriautas. Nebegalime jūsų aptarnauti. Gal ponai malonėtų savo sąskaitas...

— Ką?

Fricas vis dar švietė į save.

— Bombardavimas pasibaigė. Atsinešiau sąskaitas ir kišeninę lemputę...

— Ką? Negirdėtas dalykas!

— Gerbiamasis pone,— nusiminęs atsakė Fricas į tamsą,— vyresnysis kelneris savo kišene atsako prieš restoraną.

— Negirdėtas dalykas! — rėkė iš tamsos vyriškas balsas.— Ar mes kokie apgavikai? Ką čia dar šviečiat į savo kvailą fizionomiją? Eikit šen! Greičiau! Čia yra sužeistų!

Fricas vėl dingo tamsoje. Šviesos apskritimas šmėstelėjo sienomis, per Elizabetos plaukus, grindimis ir sustojo prie kupetos mundurų.

— Dieve mario,— tarė kažkoks vienmarškinis vyriškis, labai išblyškęs lemputės šviesoje.

Vyriškis atsilošė. Dabar matėsi tik rankos. Šviesos lopas virpėjo ant jų. Vyresnysis kelneris, matyt, taip pat drebėjo. Ėmė lėkti į šalis mundurai.

— Dieve mano! — dar kartą pratarė tas vyriškis.

— Nežiūrėk,— tarė Greberis.— Visaip pasitaiko. Tokių dalykų visur gali atsitikti. Bombardavimas čia niekuo nedėtas. Bet tau nereikėtų pasilikti mieste. Nu-

vešiu tave į kaimą, kurio niekas nebombarduoja. Žinau tokį kaimą. Hastė. Turiu tenai pažįstamų. Jie tikriausiai priims tave. Galime ten gyventi. Tau ten nebus jokio pavojaus.

— Neštuvų,— tarė klūpojęs žmogus.— Negi nėra neštuvų viešbuty?

— Rodos, yra, ponas... ponas...— Vyresnysis kelneris Fricas negalėjo nustatyti jo laipsnio. To vyriškio munduras gulėjo ant grindų šalia moters kartu su kitais. Dabar tai buvo žmogus su petnešomis, prisijuošęs karda, įsakinėjančiu balsu.

— Prašau dovanoti, kad užsiminiau apie sąskaitas,— tarė Fricas.— Nežinojau, kad čia yra sužeistų.

— Greičiau! Atgabenkit neštuvus. Arba palaukit, ir aš eisiu kartu. Kaip lauke? Galima eiti?

— Taip.

Žmogus pakilo, apsivilko mundurą ir ūmai pavirto majoru. Šviesos spindulys užgeso, ir atrodė, jog kartu užgeso ir vilties spindulys. Suvaityto moteris.

— Vanda,— pratarė sumišęs vyriškas balsas.— Vanda, bet ką mums daryti? Vanda!

— Jau galim išeiti,— pasakė kažkas.

— Dar nebuvo atšaukiamojo signalo,— atsakė tas pats mokytojo balsas.

— Velnio p tą jūsų signalą! Kur šviesa? Šviesos!

— Mums reikia gydytojo... morfijaus...

— Vanda,— vėl pradėjo tas pats sumišęs balsas.— O ką mes pasakysim Eberhardui? Ką...

— Ne, ne... nereikia šviesos! — suriko moteris.— • Nereikia...

Šviesa vėl atsirado. Dabar švietė žibalinė lempa. Ją nešė majoras. Du frakuoti kelneriai ėjo jam iš pasakos su neštuvais.

— Telefonas neveikia,— tarė majoras.— Nutraukti laidai. Duokit šen neštuvus.

Jis pastatė lempą ant grindų.

— Vanda! — kartojo tas pats vyras.— Vanda!

— Pasitraukit! — tarė majoras.— Vėliau.— Jis atsiklaupė šalia moters ir netrukus vėl pakilo.— Taip, dabar viskas. Netrukus užmigsite. Dar turėjau vieną

švirkštą, dėl visa ko. Atsargiai! Atsargiai užkeikite ant neštuvų! Palauksim gatvėje, kol atsiras greitosios pagalbos automobilis. Jei iš viso atsiras...

— Taip, ponas majore,— klusniai atsakė vyresnysis kelneris Fricas.

Neštuvai išsiūbavo pro duris. Juoda apdegusi galva be plaukų raičiojosi ant neštuvų į vieną ir į kitą pusę. Kūnas buvo užklotas staltiese.

— Ar ji negyva? — paklausė Elizabeta.

— Ne,— atsakė Greberis.— Pasveiks. Ir plaukai ataug.

— O veidas?

— Ji dar mato. Akys nesužeistos. Sugis. Esu matęs daug apdegusių. Čia dar ne taip blogai.

— Kaip čia atsitiko?

— Suknelė užsidegė. Per arti priėjo prie liepsnojančių degtukų. Daugiau nieko neatsitiko. Slėptuvė gera. Tiesiai pataikė didelė bomba, ir ji atlaikė.

Greberis nukėlė fotelį, kuriuo buvo užvožęs Elizabetą. Keldamas jis užmynė ant butelio šukių ir pamatė, kad lentų durys į vyno rūšį išverstos. Lentynos buvo pasvirusios, buteliai nukritę ir sudužę, grindimis tekėjo vynas kaip tiršta alyva.

— Palauk trupučiuką,— tarė jis Elizabetai ir pasiėmė milinę.— Aš tuoj grįšiu.— Jis įėjo į vyno rūšį ir netrukus sugrižo.— Taip, dabar galime eiti.

Gatvėje stovėjo neštuvai su apdegusia moterim. Du kelneriai stengėsi pirštais prisišvilpti automobilį.

— Ką pasakys Eberhardas? — vėl klausinėjo jos palydovas sumišusiu balsu.— Viešpatie, tai prakeiktas nesisekimas! Ir kaip mes jam paaiškinsime...

„Matyti, Eberhardas — tai jos vyras“,—pagalvojo Greberis ir kreipėsi į vieną iš švilpiančių kelnerių:

— Kur vyninės kelneris?

— Kuris? Otas ar Karolis?

— Toks mažas, senyvas, panašus į gandrą.

— Otas.— Kelneris pasižiūrėjo į Greberį.— Otas užmuštas. Vyninė sugriuvo. Ant jo nukrito sietynas.

Otas nebegyvas, gerbiamasis.

Greberis patylėjo.

— „Aš jam likau skolingas,— pasakė jis.— Už butelį vyno.

Kelneris perbraukė sau ranka per kaktą.

— Galite, man užmokėti, gerbiamasis. Koks vynas buvo?

— Butelys Kalenbergo Johanisbergerio.

— Aukščiausios rūšies?

— Ne.

Kelneris išsiėmė iš kišenės sąrašą, pašvietė kišeni-
ne lempute ir parodė jį Greberiui.

Greberis užmokėjo. Kelneris įsikišo pinigų. Gre-
beris suprato, kad jis niekam jų neatiduos.

— Eime,— tarė jis Elizabetai.

Juodu ėmė ieškoti kelio per griuvėsius. Pietinė
miesto dalis degė. Dangus buvo pilkai raudonas, vėjas
nešė debesis dūmų.

— Reikia pažiūrėti, ar tavo butas tebėra sveikas,
Elizabeta.

Ji papurtė galvą.

— Suspėsime. Geriau pasėdėkim kur nors lauke.

Greberis su Elizabeta atėjo į aikštę, kur buvo slėp-
tuvė, kurioje juodu sėdėjo pirmą vakarą. Įėjimas dunk-
sojo drumzlinioje ūkanoje, tarsi čia būtų pragaro anga.
Juodu atsisėdo ant suolo skvere.

— Tu alkana?"—paklausė Greberis.— Juk tu nie-
ko nevalgysi.

— Niekis. Dabar negalėčiau valgyti.

Jis išvyniojo savo milinę. kažkas tarkstelėjo, ir
Greberis ištraukė iš kišenių du butelius.

— Nežinau, ką nučiupau. Čia, atrodo, lyg ir konja-
kas.

Elizabeta išpūtė akis.

— Iš kur dabar?

— Iš vyno rūsio. Dūrys buvo atviros. Keli tuzinai
butelių sudužo. Įsivaizduokime, kad ir šitie sudužo.

— Tu juos ir pasiėmei be niekur nieko?

— Aišku. Jei kareivis pražiopso atvirą vyno rūšį,
vadinasi, jis sunkiai serga. Esu taip išauklėtas, kad

galvoju ir elgiuosi praktiškai! Dešimt Dievo įsakymų kareiviams negalioja.

— Tuo neabejoju.— Elizabeta pažvelgė į jį.— Turbūt ir dar daug kas negalioja. Kas ten gali žinoti!

— Tu ir taip per daug žinai.

— Kas ten iš tikrųjų gali apie jus žinoti! — pakartojo ji.— Juk čia jūs — tai ne jūs. Jūs tokie, kokie būnate ten, iš kur atvykstate. Bet ką apie tai gali žmogus žinoti?

Iš kitos kišenės Greberis ištraukė dar du butelius.

— Štai butelis, kurį galima atkimšti be jokių kamščiatraukių. Tai šampanas.— Jis ėmė sukti vielą.— Reikia tikėtis, jog moralinės abejonės nekliudys tau išgerti.

— Ne. Dabar nebekliudys.

— Mes nekelsim jokių tostų. Tada vynas neatneš nelaimės. Gersime dėl to, kad esame ištroškę ir nieko daugiau neturim. Ir, sakysim, dar dėl to, kad esame gyvi.

Elizabeta nusišypojo.

— Gali man neaiškinti. Aš jau suprantu. Bet paaiškink man kita. Kodėl tu už vieną butelį užmokėjai, jeigu šituos keturis taip pasiėmei?

— Čia yra skirtumas. Ten būtų buvęs vengimas apmokėti sąskaitą.

Greberis atsargiai išsuko kamštį. Jis nedavė jam pokštelti.

— Reikės gerti iš butelio, Elizabeta. Aš pamokysiu tave kaip.

Viskas nutilo. Raudona prieblanda plito vis labiau. Viskas atrodė nerealų toje keistoje šviesoje.

— Pasižiūrėk į aną medį,— ūmai tarė Elizabeta.— Jis žydi.

Greberis pažvelgė į medį. Bomba buvo mažne išrovusi medį. Dalis jo šaknų kabo ore, kamienas buvo sutrupintas, kelios šakos nuplėštos; bet medis buvo aplipęs baltais, rausvos pašvaistės nudažytais žiedais

— Namas greta visai sudegęs. Gal nuo kaitros žiedai išsprogo,— tarė Greberis.— Jis anksčiau pražydo už kitus medžius, nors ir daugiausia sužalotas.

Elizabeta atsistojo ir nuėjo prie to medžio. Suolas, ant kurio jie sėdėjo, buvo šešėlyje, ir ji išėjo į plazdančius gaisrų atšvaitus kaip šokėja į apšviestą sceną. Pašvaistė nuplieskė ją lyg raudonas vėjas ir sutvisko už jos kaip milžiniška viduramžių kometa, skelbianti pasaulio galą arba pavėlavusio išganytojo gimimą.

— 2ydi,— tarė Elizabeta.— Medžiams atėjo pavasaris, ir tiek. Visa kita jiems nerūpi.

— Taip,— atsakė Greberis.— Jie moko mus. Jie nuolatos mus moko. Šiandien popiet mane pamokė liepa, o dabar — šitas medis. Jie auga, leidžia lapus ir žiedus, net ir sudraskyti; dalis jų toliau gyvena, kol nors kiek šaknų laikosi žemėje. Jie visą laiką moko mus, ir jie nevaitoja ir nesigaili patys savęs.

Elizabeta iš lėto sugrįžo prie suoloelio. Jos oda švytėjo toje keistoje šviesoje be šešėlių, jos veidas akimirką rodėsi lyg užburtas, tarsi ir joje glūdėtų toji sprogstančių pumpurų, naikinimo ir nesudrumsčiamos augimo rimties paslaptis. Paskui jinai išėjo iš šviesos, nelyginant iš prožektoriaus spindulio, ir vėl atsirado šešėlyje šalia jo, šilta, gyva, alsuojanti. Jis patraukė ją žemyn prie savęs, ir medis ūmai pasidarė labai didelis, medis išaugo ligi raudono dangaus, o žiedai atsirado labai arti. Tai buvo toji liepa, paskui žemė, ir ji ėmė linkti ir pavirto dirva, ir dangum, ir Elizabeta, ir jis pajuto save joje, ir ji nesipriešino.

XV

Keturiasdešimt aštuntame kambaryje sujudimas. Kiaušinio Galva ir du kiti kortuotojai stovėjo su visa žygio apranga. Gydytojai užrašė jiems „tinka rikiuotės tarnybai“, ir jie su ešelonu vyko į frontą.

Kiaušinio Galva buvo išblyškęs. Jis spoksojo į Roi—teri.

— Tu, su ta savo kvaila koja! Tu, simuliante praieiktas! Tu lieki, o man, šeimos galvai, reikia grįžti į frontą!

Roiteris neatsakė. Feldmanas atsisėdo lovoje.

— Prikąsk liežuvį, Kiaušinio Galva! — tarė jis.—'•
Tau reikia vykti į frontą ne dėl to, kad jis lieka. Tu turi važiuoti dėl to, kad tinki rikiuotei. Jei jis būtų tinkamas ir turėtų vykti į frontą, tai tau vis tiek reikėtų važiuoti, supranti? Tad nekalbėk nieku!

— Aš kalbu, ką noriu! — šaukė įpykęs Kiaušinio Galva.— Važiuoju į frontą ir kalbu, ką noriu! O jūs liekat! Jūs čia kiurksosit, ėsit ir miegosit, o mums — į frontą! Aš turiu šeimą, o tas nusipenėjęs simuliantas maukia degtinę, kad negytų ta jo prakeikta koja!

— O tu nedarytum taip pat, jei galėtum? — paklausė Roiteris.

— Aš? Ne! Aš niekad nesimuliavau!

— Tai viskas tvarkoj. Ko gi dar rėkauji?

— Ką? — paklausė nustebęs Kiaušinio Galva.

— Tu didžiuojies, kad niekad nesimuliavai. Tai didžiuokis sveikas ir toliau ir nerėkauk.

— Ką? Mat kur suka, prakeiktasis! Tu težinai lašinius ėsti ir žodžius iškraipyti! Niekis, pakliūsi dar ir tu! Pakliūsi, nors man pačiam reikėtų tave įskusti!

— Nenusidėk Dievui,— tarė vienas iš kortuotojų, kurie taip pat buvo pripažinti tinkamais rikiuotei.— Eime, metas rikiuotis.

— Aš nenusidedu! Jie nusideda! Juk tai pasityčiojimas, kad man, nors aš turiu šeimą, reikia eiti į frontą kažkokio girtuoklio ir besočio vietoj! Aš noriu tik teisybės...

— Dar ko, teisybės! Kur tu ją rasi kariuomenėj? Eime, mums metas! Jis nieko neapskųs. Jis tik kalba. Likit sveiki, draugai! Laikykitės! Ginkit pozicijas!

Abu kortuotojai nusitempė įdūkusį Kiaušinio Galvą. Jis dar kartą atsigręžė prie durų, išbalęs ir suprakaitavęs, ir norėjo dar kažką sakyti, bet draugai išstūmė jį lauk.

— Tai mulkis,— tarė Feldmanas.— Išdarinėja komedijas kaip artistas! Atsimenat, kaip jis laidė gerklę, kad aš pramiegu savo atostogas?

— Jis prasilošė,— ūmai prašneko Rūmelis. Iki šiol jis sėdėjo prie stalo, nesikišdamas į kalbas.— Jis smar-

kiai prakišo! Dvidešimt tris markes! Tai ne juokai! Reikėjo man atiduoti jam tuos pinigus.

— Gali dar pasivyti. Ešelonas dar neišvykęs.

— Ką?

— Jis tebestovi kieme. Nueik ir atiduok jam pinigų, jei tave graužia sąžinė.

Rūmelis pakilo ir išėjo.

— Dar vienas beprotis! — tarė Feldmanas. — Ką veiks Kiaušinio Galva su pinigais fronte?

— Galės dar kartą juos pralošti.

Greberis nuėjo prie lango ir žiūrėjo į kiemą. Tenai rinkosi išvykstantieji.

— Vaikai ir seniai, — tarė Roiteris. — Po Stalingrado visi pasidarė geri.

— Taip.

Kieme susirikiavo kolona.

— Kas pasidarė Rūmeliui? — nustebęs paklausė Feldmanas. — Jis jau kalba.

— Prašneko, kai tu miegojai.

Feldmanas vienmarškinis priėjo prie lango.

— Aure, stovi Kiaušinio Galva, — tarė jis. — Dabar pats galės išbandyti, ar tas pats — čia miegoti ir sapnuoti frontą ar būti fronte ir sapnuoti tėviškę.

— Greit visi išbandysime, — pareiškė Roiteris. — Sanitarijos tarnybos kapitonas, kuris mane gydo, žada kitą kartą ir mane išrašyti kaip tinkamą. Jis narsus vyras ir man paaiškino, kad kojos reikalingos tik tiems, kurie nori bėgti. Tikras vokietis gali kariauti ir sėdėdamas.

Lauke pasigirdo komanda. Kolona išžygiavo. Greberis viską matė kaip pro mažinamąjį stiklą. Atrodė, jog kareiviai tolsta kaip gyvos lėlės su vaikiškais šautuvais.

— Vargšas Kiaušinio Galva, — tarė Roiteris. — Juk jis dūko ne ant manęs, o ant savo žmonos. Mano, kad žmona tuoj ims apgaudinėti jį, kai jo nebus namie. Jis taip pat dūksta, kad ji gauna pašalpą už vyrą. Ir galbūt linksminasi su savo meilužiu už tuos pinigus.

— Pašalpa už vyrą? Ar kas ją moka? — paklausė Greberis.

— O tu ką, lyg iš dangaus nukritęs? — Feldmanas palingavo galvą.— Du šimtus monetų gauna žmona kas mėnesį. Tai gražus pinigas! Dėl jų ne vienas apsivedė. Kam juos dovanoti valstybei?

Roiteris nusigręžė nuo lango.

— Buvo atėjęs tavo bičiulis Bindingas ir klausė tavęs,— pasakė jis Greberiui.

— Ko jam reikėjo? Gal ką sakė?

— Jis ruošia kažkokį pobūvį. Norėjo, kad ir tu ateitum.

— Daugiau nieko?

— Daugiau nieko.

Iėjo Rūmelis.

— Na, dar radai Kiaušinio Galvą? — paklausė Feldmanas.

Rūmelis linktelėjo. Iš veido matėsi, kad jis susijaudinęs.

— Jis bent turi žmoną,— staiga sušniokstė jis.— Bet kai reikia vėl išvykti, ir jokio artimo žmogaus nebeturi...

Jis ūmai apsigręžė ir krito į lovą. Visi dėjosi, lyg nieko negirdėję.

— Tai kad būtų dar to sulaukęs Kiaušinio Galva! — sušnibždėjo Feldmanas.— Jisėjo lažybų, kad Rūmelis sugniūš šiandien.

— Duok jam ramybę,— su apmaudu atsakė Roiteris.— Kas žino, kada tu pats sugniūši? Kiekvienam taip gali atsitikti. Net ir lunatikas gali nulėkti nuo stogo.

Jis kreipėsi į Greberį.

— O kiek tau dar liko?

— Vienuolika dienų.

— Vienuolika dienų! Tai dar nemažai.

— Vakar dar atrodė daug,— atsakė Greberis.— O šiandien — velniškai mažai.

— Nieko nėra namie,— tarė Elizabeta.— Nei ponios Lizer, nei jos mergaitės. Visas butas mūsų.

— Ačiū Dievui! Manau, kad būčiau užmušęs, jei šįvakar ji būtų bent prasižiojusi. Ar vakar dar susivaidijai su ja?

— Ji laiko mane prostitute.
— Kodėl? Juk vakar vakare tik kokią valandą čia išbuvome.

— Užtat užvakar išbuvai pas mane visą vakarą.

— Bet juk buvome uždengę rakto skylutę ir visą laiką grojo gramofonas. Kaip jai tas ateina į galvą?

— Taigi kaip...— atsakė Elizabeta ir žvilgtelėjo į jį.

Greberis pasižiūrėjo į ją. Urnai jam ėmė kaisti kaktą. „Ir kurgi pirmą vakarą buvo mano akys?“— pagalvojo jis.

— Kur dabar ta ragana? — paklausė jis.

— Išėjo į kaimus aukų rinkti kažkokiai žiemos ar vasaros pagalbai. Sugriš tik rytoj naktį. Šįvakar ir rytoj visą dieną netrukdydys mums niekas.

— Kodėl rytoj visą dieną? Argi tau nereikia į tą savo fabriką?

— Rytoj nereikia. Rytoj sekmadienis. Kol kas mes sekmadieniais nedirbame.

— Sekmadienis! — tarė Greberis.— Kokia laimė! Man nė į galvą neatėjo. Galų gale pamatysiu tave dienos šviesoje. Iki šiol matydavau tik vakare ir naktį.

— Argi?

— Taip. Pirmadienį išėjome pasivaikščioti pirmą kartą. Su buteliu armanjako.

— Iš tikrųjų,— atsakė nustebusi Elizabeta.— Ir aš dar nemačiau tavęs dieną.— Valandėlę ji patylėjo, paskui pažiūrėjo į jį ir vėl nusigrėžė.— Gyvename kažkaip netvarkingai, tiesa?

— Nieko daugiau mes ir negalim.

— Ir tai tiesa. Kas bus, kai rytoj kits kitą pamatysime skaisčioje vidudienio šviesoje?

— Palikime tai Dievo apvaizdai. O ką veiksime šį vakar? Gal eisime į tą patį restoraną, kur vakar buvome? Ten velniškai prastai. Nebėra „Germanijos“. Gaila, kad ji uždaryta.

— Galime likti čia. Gėrimo turime pakankamai. Pabandysiu ką nors išvirti.

— Ar tu gali čia išverti? Ar nenorėtum kur išeiti?

— Kai ponios Lizer nėra, man čia tikros atostogos.

— Tada likime čia. Bus žavinga. Vakaras be muzikos. Ir man nereikės grįžti į kareivines. Bet ką mes valgysim? Ar tu iš tikrųjų moki virti? Kažkodėl nepa-našu, kad mokėtum.

— Galiu pabandyti. Produktų ne ką čia turiu. Tik tiek, kiek gaunu pagal korteles.

— Tai jau ne ką.

Juodu nuėjo į virtuvę. Greberis apžiūrėjo Eliza-betos atsargas. Iš tikro beveik nieko ji ir neturėjo: šiek tiek duonos, dirbtinio medaus, margarino, du kiaušinius ir keletą suvytusių obuolių.

— Dar turiu maisto kortelių,— tarė ji.— Galime šį tą parsinešti. Žinau parduotuvę, kuri vakarais atida-ryta.

Greberis uždarė stalčių.

— Pasilaikyk savo korteles. Pravers jos ir tau pa-čiai. Šiandien reikia ką nors gauti kitokiu būdu. Orga-nizuoti reikia.

— Čia mes nieko negalime vogti, Ernstai,— tarė Elizabeta susirūpinusi.— Ponia Lizer atsimena kiek-vieną savo produktų gramą.

— Aš manau. Bet šiandien ir neketinu vogti. Žadu rekvizuoti kaip karys priešo žemėje. Toksai Alfonsas Bindingas pakvietė mane šiandien į nedidelį pobūvį. Vadinasi, ką suvalgyčiau pas jį, pasiimsiu ir atnešiu čia. Jo namai visko pilni. Po pusvalandžio sugrįšiu.

Alfonsas sutiko Greberį išskėstomis rankomis, jis jau buvo įraudęs.

— Tai puiku, kad atėjai, Ernstai! Eikš į vidų! Šian-dien mano gimimo diena! Atėjo vienas kitas draugas. Medžioklės kambarys buvo pilnas dūmų ir žmonių.

— Klausyk, Alfonsai,— paskubom tarė Greberis koridoriuje.— Pasilikti aš negalėsiu. Užėjau tik aki-mirkai ir turiu tuoj išeiti.

— Išeiti? Ką tu, Ernstai! Negali būti nė kalbos!

— Nieko nepadarysi. Aš jau buvau susitaręs, kai man pasakė, kad tu manęs ieškojai.

— Tai niekis! Pasakyk tiems žmonėms, kad tau rei-

kia į nenumatyta oficialų posėdį. Arba pas tardytoją! — Alfonsas garsiai nusijuokė.— Tenai sėdi du gestapo karininkai! Tuoju supažindinsiu tave su jais. Sakyk, kad reikėjo eiti į gestapą. Tada net nepameluosi. Arba atsivesk savo pažįstamus čia, jei jie malonūs.

— Ne, negaliu.

— Kodėl? Kodėl negali? Pas mus viskas galima!

Greberis suprato, kad paprasčiausia bus sakyti tiesą.

— Matai, Alfonsai,— pasakė jis.— Nežinojau, kad šiandien tavo gimimo diena. Atėjau čia, norėdamas gauti iš tavęs šį tą valgomo ir geriamo. Aš turiu pasimatymą, bet su tuo asmeniu nieku gyvu čia neateisiu. Ne toks aš asilas. Dabar supranti?

Bindingas išsišiepė.

— Numanau! — pareiškė jis.— Sugundė amžinas moteriškumas! Pagaliau! Visai jau buvau netekęs vilties atvesti tave į tiesos kelią. Suprantu, Ernstai. Ir atleidžiu tau. Nors ir čia yra keletas šmaikščių mergiočių. O gal užmesi akį prieš eidamas? Irma pašėlusį nutrūktgalvė, o su Gudruna nors ir šiandien gali pergultėti. Fronto kario ji niekad neatstums. Apkasų kvapas jaudina ją.

— Manęs nejaudina.

Alfonsas nusijuokė.

— Ir koncentracijos stovyklos kvapas, kuriuo atsiduoda Irma, taip pat nejaudina? Štegešanas tiesiog akių nenuleidžia nuo jos. Va tas storulis, ant sofos. Ne mano skonio ji. Aš normalus žmogus ir mėgstu šitokias pampuškas. Matai tą mažytę kampe? Kaip ji tau patinka?

— Nepeiktina.

— Nori, užleisiu tau, jei pasiliksi, Ernstai.

Greberis papurtė galvą.

— Negaliu.

— Suprantu. Vadinasi, sučiupai atsakančią merginą! Nerausk, Ernstai. Alfonsas taip pat kavalierius. Eime į virtuvę ir paieškosim tau ko nors, o paskui išger-si stikliuką mano gimimo dienos proga. Gerai?

— Gerai.

Ponia Kleinert stovėjo virtuvėj su balta prijuoste.

— Turime šaltų patiekalų, Ernstai,— tarė Bindin—gas.— Tavo laimė! Pasirink, kas patinka! Arba geriau, ponio Kleinert, sutaisykit gražų paketėlį. Mudu užeisim pirma į rūšį.

Rūsy buvo visko pilna.

— Dabar duok Alfonsui pasireikšti,— tarė Bindin—gas šypsodamasis.— Nesigailėsi. Še tau pirmiausia tikros vėžlio sriubos konservų. Pašildei ir gali tuoj valgyti. Dar iš Prancūzijos. Paimk du stiklainius.

Greberis paėmė du stiklainius. Alfonsas ieškojo toliau.

— Šparagai, olandiški, dvi dėžutės. Galima valgyti šaltus arba pašildyti. Nereikia daug terliotis. O čia konservuotas Prahos kumpis prie šparagų. Tai Čekoslovakijos įnašas.— Bindingas palypėjo kopėtėlėmis.— Gabalas danų sūrio ir stiklainis sviesto. Niekas negenda, tai geroji konservų savybė. Še dar konservuotų persikų. O gal tavo dama labiau mėgsta braškes?

Greberis žiūrėjo į trumpas kojas su nublizgintais batais priešais. Už jų spindėjo eilės stiklinių ir dėžučių. Jis prisiminė menkučius Elizabetos išteklius.

— Persikus paimsiu, bet neatsisakysiu ir nuo braškių,— atsakė jis.

Alfonsas nusijuokė.

— Tiesą sakai. Pagaliau tu vėl toks, koks buvęs. Ir kam čia liūdėti, Ernstai! Ar taip galas, ar šiaip galas! Imk, ką gali, ir tegu kunigai suka dėl to galvas. Tai mano šūkis.

Jis nulipo nuo kopėčių ir nuėjo į kitą rūsio skyrių, kur gulėjo buteliai.

— Čia turime padorią trofėjų kolekciją. Mūsų priešai garsūs savo degtine. Ko nori? Rusiškos degtinės? Armanjako? Yra ir slyvinės iš Lenkijos.

Greberis nesiruošė prašyti gėrimų. Dar buvo likę atsargų iš „Germanijos“. Bet Bindingas sakė tiesą: trofėjai yra trofėjai, ir juos reikia imti, kur tik randi.

— Ir šampano turiu,— tarė Alfonsas.— Aš jo nepakenčiu. Bet išsimylėjusiems, sako, jis tiesiog kaip pasaka. Įsidėk butelį. Geros kloties tau šįvakar.— Jis nusikvatojo.— Zinai, koks mano mėgstamiausias

gėrimas? Kmyninė! Nori — tikėk, nori — netikėk. Sena, dora kmyninė! Paimk butelį ir pagalvok apie Alfonsą, kai jį gersi.

Jis pasibruko butelius po pažastim ir nuėjo į virtuvę.

— Padarykit du paketus, ponია Kleinert. Vieną su užkandžiais, kitą su buteliais. Tarp butelių idėkit popieriaus, kad nesudužtų. Ir pridėkit ketvirtį svaro pupelių kavos. Ar užteks, Ernstai?

— Nebežinau, kaip aš visa tai parsinešiu.

Bindingas visas spindėjo. .

— Alfonsas — ne šykštuolis, tiesa? Ypač savo gimimo dieną! O juo labiau senam mokslo draugui!

Bindingas stovėjo prieš Greberį. Jo akys blizgėjo, o raudonas veidas žėrėjo. Jis buvo panašus į berniuką, radusį paukščių lizdų. Greberį sujaudino jo geraširdiškumas; bet paskui jis prisiminė, kad Alfonsas taip pat atrodė ir tada, kai Heinis pasakojo apie savo žygius.

Bindingas mirktelėjo Greberiui.

— Kava bus rytoj pusryčiams. Tikiuos, kad tu sekmadieniu pasinaudosi kaip reikiant ir nedrybsosi karėvinėse! O dabar eime! Greitosiomis supažindinsiu tave su vienu kitu bičiuliu. Šmidtas ir Hofmanas iš gestapo. Tokia pažintis visada gali praversti. Užėik bent kelioms minutėms. Išgerk taurę į mano sveikatą! Kad viskas liktų taip, kaip dabar čia yra! Ir namas, ir visa kita! — Bindingo akyse pasirodė ašaros.— Šiaip ar taip, mes, vokiečiai, esame nepataisomi romantikai.

— Negalima tokių dalykų palikti virtuvėje,— pasakė Elizabeta apstulbusi.— Bandykim kur nors paslėpti. Jei visa tai pamatys ponია Lizer, ji tuoj iškųs mane už spekuliaciją.

— Pašėlo! Nė nepagalvojau apie tai! Ar negalima jos papirkti? Kuo nors iš visų tų dalykų, kurie mums nepatinka?

— Ar čia yra tokių dalykų, kurie mums nepatinka? Greberis nusijuokė.

— Nebent tavo dirbtinis medus. Arba margarinas. Bet ir jie po kelių dienų pravers.

— Ji nepaperkama,— tarė Elizabeta.— Ji didžiujasi, kad gyvena vien iš savo kortelių.

Greberis susimąstė.

— Dalį suvalgysim iki rytojaus vakaro,— pareiškė jis pagaliau.— Bet visko neišveiksime. O ką darysime su likučiais?

— Paslėpsime mano kambary. Už drabužių ir knygų—

— O jeigu ji ims uostinėti?

— Rytą išeidama aš visada užrakinu savo kambarį.

— O gal ji turi kitą raktą?

Elizabeta pažvelgė į jį.

— Apie tai nė nepagalvojau. Galimas daiktas...

Greberis atkimšo butelį.

— Pagalvosim apie tai rytoj popiet. O dabar valgysim, kiek įkirsim. Išpakuokim viską! Nukraukim stalą kaip gimimo dieną. Viską iš karto!

— Ir konservus?

— Ir konservus. Kaip dekoraciją. Jų kol kas neatidarysime. Pirmiau valgysim, kas greičiau genda. Ir butelius pastatysim kartu. Visą mūsų turtą, sąžiningai įgytą vagyste ir korupcija.

— Ir butelius iš „Germanijos“?

— Ir tuos. Mes dorai uždirbome juos mirties baime.

Jie pastūmė stalą į vidurį kambario. Paskui išvyniojo visus ryšulius ir atkimšo slyvinę, konjaką, kmylinę. Šampano nelietė. Mat atkimšus jį tuoj reikia gerti, o degtinę galima vėl užkimšti.

— Puiku! — tarė Elizabeta.— Ką mes švenčiame?

Greberis padavė jai taurę.

— Viską kartu. Nebeturime laiko švęsti daug atskirų švenčių. Nebėra kada beskirti. Todėl mes išgersime už viską kartu, nieko neskirdami, o svarbiausia už tai, kad mes čia ir kad dvi dienas būsime drauge!

Jis apėjo aplink stalą ir apsikabino Elizabetą. Greberis jautė ją, ir jautė kaip savo antrąjį *aš*, kuris atsivėrė jame šiltesnis, turtingesnis, spalvingesnis ir leng-

vesnis negu jo paties, atsivėrė be ribų ir be praeities, vien dabartis ir gyvenimas, be menkausio kaitės šėšelio. Elizabeta prisiglaudė prie jo. Apkrautas stalas šventiškai žėrėjo priešais.

— Ar tai ne per daug vienam vieninteliui tostui? — paklausė ji.

Greberis papurtė galvą.

— Tik per daug žodžių prirezgiau. Iš esmės vis tas pat: džiaukis, kad dar gyvas.

Elizabeta išgėrė savo taurą.

— Kartais aš galvoju, kad vis dėlto mokėtume gyventi, jei tik mums kas leistų.

— Šią akimirką gyvename neblogai,— atsakė Greberis.

Langai buvo atviri. Iš vakaro bomba pataikė į namus kitapus gatvės, išbyrėjo ir Eliza betos kambario langai. Ji užtiesė langus juodu popierium, o priešais pakabino lengvas šviesias užuolaidas, kurios plasnojo nuo vėjo. Dabar kambarys taip nebepriminė rūsio kapinės.

Šviesos juodu nedegė. Tad langai galėjo likti atviri. Kada ne kada pasigirdavo praeivių žingsniai gatvėje. Kažkur grojo radijas. Trinksėjo varstomos durys. Kažkas kosėjo. Žmonės darinėjo langines.

— Miestas eina gult,— tarė Elizabeta.— O aš gerokai įkaušusi.

Juodu gulėjo šalimais lovoje. Ant stalo stovėjo vakarienės likučiai ir buteliai, tik nebuvo degtinės, konjako ir vieno butelio šampano. Jie nieko nekraustė, bet laukė, kol vėl išalks. Degtinę juodu išgėrė. Konjakas stovėjo ant grindų šalia lovos, o už lovos į prastuvą šniokštė vanduo iš čiaupo. Ten buvo šaldomas šampanas.

Greberis pasistatė savo stiklą ant stalelio šalia lovos. Aplink buvo tamsu, ir jam atrodė, kad jis kažkokiame miestelyje prieš karą. Ošia šulinys, liepoje dūzgia bitės, uždaromi langai, ir kažkas, prieš eidamas gulti, grojo smuiku.

— Netrukus patekės mėnulis,— tarė Elizabeta.

„Netrukus patekės mėnulis“,— pagalvojo jis. Mėnulis — tai švelnumas ir paprasta gyvų padarų laimė. Švelnumo ir laimės jau netrūksta. Jie slypi mieguistame jo kraujo tekėjime, minčių ramybėje ir lėtame alsavime, kuris dvelkė per jį kaip pailsęs vėjas. Jis prisiminė pokalbį su Polmanu. Jam rodėsi, kad tai buvo labai seniai. „Keista,— pagalvojo jis,— kad greta aiškos nevilties žmogus gali turėti ir tokių stiprių jausmų. Gal tai ir nekeista, gal kitaip ir negali būti. Kol tavo kamuoja daugybė klausimų, tu nieko negali padaryti. Tik kai jau nebeturi ko laukti, esi viskam atviras ir nežinai baimės.“

Pro langą švystelėjo šviesos spindulys. Užgeso, vėl blėstelėjo ir sustojo vietoje.

— Ar čia mėnesiena? — paklausė Greberis.

— Negali būti. Mėnesiena ne tokia balta.

Pasigirdo balsai. Elizabeta atsikėlė ir įsispyrė į šliures. Nuėjusi prie lango, ji iškišo galvą. Ji neapsigobė nei skepetos, nei chalato. Ji buvo graži, žinojo tai ir dėl to nesigėdijo.

— Tai griuvėsių valymo brigada,— tarė ji.— Jie turi prožektorių, kastuvus ir kirstuvus ir dirba prie namų kitoj pusėj gatvės. Kaip manai, ar rūsyje dar gali būti užverstų žmonių?

— Ar jie visą dieną kasė?

— Nežinau. Nebuvau namie.

— Gal tik laidus taiso.

— Gal.

Elizabeta sugrižo.

— Ne kartą po bombardavimo man norėdavosi, kad parėjusi rasčiau butą sudegusį. Butą, baldus, drabužius ir atsiminimus. Visą. Supranti?

— Taip.

— Žinoma, ne atsiminimus apie savo tėvą. Bet visa kita — baimę, neviltį, neapykantą. Jei namas sudegtų, galvodavau aš, tada žūtų viskas, ir aš galėčiau pradėti gyvenimą iš naujo.

Greberis pažvelgė į ją. Balzgana šviesa is lauko krito ant jos pečių. Buvo girdėti, kaip dunksi kirstuvai ir džerška lopetos.

— Paduok man butelį iš praustuvo,— paprašė jis.

— Tą iš „Germanijos“?

— Taip. Išgerkime, kol jis dar neišlėkė į orą. Ir įdėk antrą, tą iš Bindingo. Ką gali žinoti, kada vėl bus bombardavimas. Tie buteliai su angliarūgšte sprogsta nuo oro slėgimo. Bute jie pavojingi kaip rankinės granatos. Ar yra stiklų?

— Stiklinių arbatai.

— Stiklinės kaip tik tinka šampanui. Paryžiuje mes jį taip ir gerdavom.

— Tu buvai Paryžiuje?

— Buvau. Karo pradžioj.

Elizabeta atnešė stiklines ir prisėdo šalia jo. Jis atsargiai atkimšo butelį. Vynas šnypšdamas liejosi į stiklines ir ėmė putoti.

— Ilgai tu buvai Paryžiuje?

— Keletą savaičių.

— Ar labai jūsų nekenė žmonės ten?

— Nežinau. Galbūt. Aš beveik nieko nepastebėjau. Mes ir nenorėjome pastebėti. Tada dar tikėjome bemaž viskuo, kas mums buvo įkalta. Ir norėjome greit baigti karą, sėdėti gatvėse šalia kavinių prieš saulutę ir gerti vyną, kurio nė pavadinimo nežinojome. Mes buvome dar labai jauni.

— Jauni... Kalbi, lyg tai būtų buvę prieš daugelį metų.

— Taip ir atrodo.

— Ar šiandien tu nebe jaunas?

— Jaunas. Bet kažkaip kitaip.

Elizabeta pakėlė savo stiklinę prieš karbido spindulį, blykčiojantį pro langą, krestelėjo ir stebėjo, kaip putoja vynas. Greberis žiūrėjo į jos pečius, bangomis krintančius plaukus, nugarą ir stuburo liniją su ilgais, švelniais šešėliais. „Jai nereikia mąstyti, kaip pradėti iš naujo gyventi,— galvojo jis.—Kai jinai be drabužių, ji neturi nieko bendro nei su šiuo kambariu, nei su savo profesija, nei su ponija Lizer. Jinai neatskirama nuo to šviesos krūpčiojimo lange ir nuo tos neramios nakties, nuo to aklo kraujo užvirimo ir keisto atvėsimos paskui, nuo tų kimių šauksmų ir balsų gatvėje, ne-

atskiriama nuo gyvenimo ir galbūt nuo tų lavonų, kurie ten atkasami,— bet neturi nieko bendro su atsitiktinumu, nykuma ir beprasmišku klaidžiojimu. Dabar nebeturi! Tartum ji būtų numetusi svetimus rūbus ir staiga negalvodama pradėjusi elgtis pagal dėsnius, apie kuriuos vakar dar nieko nežinojo."

— Gaila, kad nebuvau su tavim Paryžiuje,— tarė Elizabeta.

— Gera! būtų ten dabar nuvažiuoti, ir kad nebūtų karo. '

— Ar ten mus išileistų?

— Galbūt. Paryžiuje mes nieko nesunaikinome.

— O Prancūzijoj?

— Ne tiek, kiek kitose šalyse. Viskas greit pasibaigė.

— Galbūt jūs sunaikinote tiek, kad dar ilgus metus mūsų neapkęs prancūzai.

— Galbūt. Daug ką žmonės užmiršta, kai ilgai trunka karas. Gal ir neapkenčia mūsų.

— Norėčiau nuvažiuoti su tavim į tokią šalį, kur nieko nėra sugriauta.

— Nebe kiek tokių šalių, kuriose nėra nieko sugriauta,— tarė Greberis.— Ar yra dar ko išgerti?

— Yra, užteks. Kur dar buvai?

— Afrikoj.

— Ir Afrikoj? Tai daug matei.

— „Mačiau. Bet ne taip, kaip buvau svajojęs.

Elizabeta paėmė butelį nuo grindų ir pripylė stiklus. Greberis ją stebėjo. Viskas atrodė kažkaip nerealų, bet ne vien dėl to, kad juodu buvo išgėrę. Žodžiai plasnojo prietemoje, jie buvo bereikšmiai, o tai, kas reikšminga, gyveno be žodžių, ir nebuvo galima apie tai kalbėti. Prieblanda buvo panaši į bevardę upę, kuri patvinsta ir nuslūgsta, o žodžiai buvo kaip burės, sklandčios viršum jos bangų.

— O dar kur nors buvai? — paklausė Elizabeta.

„Burės",— pagalvojo Greberis. Kur jis buvo matęs bures upėse?

— Olandijoje,— atsakė jis.— Tai buvo pačioj pradžioj. Ten valtys plaukiojo kanalais, o kanalai buvo

tokie plokšti ir žemais krantais, jog atrodė, kad valtys slenka per laukus. Jos plaukia be jokio garso, su didelėmis burėmis, ir keista būdavo žiūrėti, kaip jos slenka prieblandoje per laukus, nelyginant milžiniškos baltos, mėlynos ir raudonos plaštakės.

— Olandija,— tarė Elizabeta.— Gal po karo galėtume nuvažiuoti į Olandiją? Gertume kakavą ir valgytume baltą duoną su įvairiausiu olandišku sūriu, o vakare žiūrėtume į valtis.

Greberis pažvelgė į ją. „Valgis,— pagalvojo jis.— Karo metu negalima įsivaizduoti laimingo gyvenimo be valgio.“

— O gal ir ten negalėsime važiuoti? — paklausė ji.

— Turbūt ne. Mes užpuolėm Olandiją ir be išpėjimo sunaikinom Roterdamą. Aš mačiau jo griuvėsius. Beveik neliko sveikų namų. Trisdešimt tūkstančių žuvo. Bijau, kad mūsų ir ten niekas neišileis, Elizabeta.

Ji patylėjo. Paskui ūmai pakėlė savo stiklą ir trenkė žemėn. Stiklas tarkstelėjo ir sudužo.

— Niekur mes nebegalim išvykti! — sušuko ji.— Kam dar svajoti? Niekur! Mes — belaisviai, visi mus keikia ir niekas neišileis.

Greberis atsisėdo lovoje. Jos akys blizgėjo kaip pilkas, permatomas stiklas virpančioje, balkšvoje šviesoje, kuri skverbėsi iš gatvės. Jis pasilenkė per Elizabetą ir pasižiūrėjo į grindis. Ant jų juodai žėrėjo šukės su baltomis briaunomis.

— Reikia užžiebtį žiburį ir surinkti,— tarė jis.— Dar kojas susibadysime. Palauk, pirma uždarysiu langus.

Jis perlipo per lovos galą. Elizabeta pasuko jungtuką ir užsimetė chalatą. Šviesoje jai pasidarė gėda.

— Nežiūrėk į mane,— tarė ji.— Nežinau, kodėl aš taip padariau. Juk aš ne tokia.

— Vis dėlto tokia. Ir gerai padarei. Tau čia ne vieta. Tad nesijaudink, jei kartais ką užsimanysi sukulti.

— Norėčiau žinoti, kur ta mano vieta.

Greberis nusijuokė.

— Ir aš nežinau. Gal cirke ar senoviniuose baroko rūmuose, gal tarp modernių plieninių baldų ar palapi-

nėj. Tiktai ne šiame baltame mergautiniame kambary. O pirmą vakarą, kai susitikome, aš pamaniau, kad tu bejėgė ir gležnutė.

— Aš tokia ir esu.

— Visi mes tokie. Bet vis tiek apsieiname be globos ir pagalbos.

Jis paėmė laikraštį ir, patiesęs jį ant grindų, kitu laikraščiu sužėrė ant jo šukes. Kartu jis perskaitė antraštes. Frontas trumpinamas toliau. Smarkūs mūšiai ties Oriolu. Jis sulankstė laikraštį su šukėmis ir įkišo į popierių pintinę. Šilta šviesa kambaryje ūmai pasirodė dvigubai šiltesnė. Buvo girdėti, kaip lauکه kažką kala ir grėžia valymo brigada. Ant stalo stovėjo Bin—dingo dovanos. „Kartais galima vienu metu galvoti apie daug dalykų“,—tarė jis sau.

— Aš tuoj nukraustysiu stalą,— tarė Elizabeta.— Staiga kažkodėl nebegaliu į jį pažiūrėti.

— O kur?

— Išnešiu į virtuvę. Iki rytoj vakaro suspėsime paslėpti likučius.

— Iki rytoj vakaro ne kas ir beliks. Bet kas bus, jei ponia Lizer sugriš anksčiau?

— Sugriš, tai sugriš.

Greberis nustebęs pažvelgė į Elizabetą.

— Pati negaliu atsistebėti, kaip keičiuos kas dieną,— tarė ji.

— Ne kas dieną. Kas valandą.

— O tu?

— Ir aš.

— Ar tai gerai?

— Taip. O jei negerai, tai ir nekenkia.

— Niekas niekam nekenkia, tiesa?

— Gal ne visai.

Elizabeta užgesino šviesą.

— Dabar galime vėl atidaryti rūšį,— pasakė ji.

Greberis atidarė langus. Tuoju į kambarį padvelkė vėjas. Ėmė plasnoti užuolaidos.

— Štai ir mėnulis,— tarė Elizabeta.

Raudonas mėnulio skritulys išplaukė virš sugriauto stogo kitoj pusėj gatvės. Atrodė, jog kažkokia pabaisa

su liepsnojančiu kiaušu graužiasi į gatvę. Greberis paėmė dvi stiklines ir pripylė jas iki pusės konjako. Viena jis padavė Elizabetai.

— Gerkime dabar šita,— tarė jis.— Vynas netinka gerti tamsoj.

Mėnulis pakilo aukščiau, pasidarė iškilmingesnis ir dar labiau sužibo auksu. Kurį laiką jie gulėjo tylėdami. Elizabeta pasuko galvą.

— Kažin kaip iš tikrųjų, ar mes laimingi, ar nelaimingi? — paklausė ji.

Greberis susimąstė.

— Ir viena, ir kita. Taip, matyt, ir reikia. Laimingos šiais laikais tiktai karvės. O gal ir jos ne. Gal tiktai akmenys laimingi.

Elizabeta pažvelgė į Greberį.

— Ir tai niekis, a?

— Taip.

— O ar yra kas nors ne niekis?

— Taip, yra.— Greberis išmeigė akis į šaltą, aukšinę šviesą, kuri pamažu užliejo kambarį.— Kad mes nebe lavonai,— tarė jis.— Kad mes dar ne lavonai.

XVI

Buvo sekmadienio rytas. Greberis stovėjo Haken—štrasėje. Jis pastebėjo, kad griuvėsiai kažkokie pasikeitę. Vonia buvo dingusi, nebesimatė ir laiptų liekanų; be to, iškastas siauras takelis ėjo aplink sieną į kiemą, o iš ten prie namo likučių. Rodėsi, lyg čia būtų pradėjusi darbą griuvėsių valymo brigada.

Greberis įlindo pro atkastas duris ir pateko į pusiau užgriuvusią patalpą; jis atsiminė, kad čia pirmiau buvo skalbykla. Iš jos tolyn ėjo tamsus, žemas koridorius. Jis užžiebė degtuką ir pasišvietė.

— Ką čia veikiate? — ūmai kažkas suriko užpakaly jo.— Tuojaus išeikite!

Greberis atsigręžė, tačiau tamsoje nieko nepamatė ir grįžo atgal. Čia stovėjo vyras su ramentais. Jis vilkėjo civiliniais drabužiais ir buvo apsisiautęs kariška miline.

— Ko jums čia reikia? — suriaumojo jis.

— Aš čia gyvenu. O jūs?

— Aš čia gyvenu, ir daugiau niekas negyvena, suprantat? Jūs tai tikrai čia gyvenat! Ko čia landžiojat? Vagiliaut atėjot?

— Žmogau, nesijaudink,— tarė Greberis, žvilgtelėjęs į jo ramentus ir karišką milinę.— Čia gyveno mano tėvai, taip pat ir aš, kol patekau į kariuomenę. Ar dabar patenkintas?

— Kiekvienas gali taip sakyti.

Greberis paėmė invalidą už ramentų, atsargiai pastūmė jį į šoną ir pro jį išėjo iš koridoriaus.

Kieme jis pamatė moterį ir vaiką. Jai iš paskos ėjo kitas vyras ir nešėsi kirstuvą. Moteris ėjo iš kažkokios pašiūrės, pastatytos už namo; vyras — iš kitos pusės. Jie apstojo Greberį.

— Kas atsitiko, Otai? — paklausė vyras su kirstuvu invalidą.

— • Sučiupau šitą vyruką. Landžiojo čia. Tvirtina, kad jo tėvai čia gyvenę.

Vyras su kirstuvu nedraugiškai nusijuokė.

— O daugiau ką pasakysi?

— Nieko,— atsakė Greberis.— Tik tiek.

— Nieko, matyt, daugiau nesugalvoji, a? — Vyras pakilnojo kirstuvą ir užsimojo.— Nešdinkis! Skaitau ligi trijų. Jei ne, tai gausi per pakaušį. Viens...

Greberis prišoko iš šono ir smogė. Vyras pargriuvo, ir Greberis ištraukė kirstuvą jam iš rankos.

— Taigi šitaip bus geriau,— tarė jis.— O dabar, jei norit, šaukit policiją! Bet šito turbūt nenorit? tiesa?

Vyras, kuris buvo užsimojęs kirstuvu, iš lėto kėlėsi. Iš nosies jam varvėjo kraujas.

— Geriau nebebandyk daugiau,— tarė Greberis.— Kariuomenėj išmokau kautis vyras prieš vyrą. O dabar pasakykit man, ką čia veikiat.

Moteris paėjo į priekį.

— Mes čia gyvenam. Ar tai nusikaltimas?

— Ne. O aš čia atėjau, kad čia gyveno mano tėvai. Gal tai nusikaltimas?

— Ar tai tiesa? — paklausė luošys.

— Kaipgi kitaip? O ką čia vogsi?

— Kas nieko neturi, tas jau ras,— tarė moteris.

— Tik ne aš. Aš čia parvažiavęs atostogų ir vėl išvažiuoju. Matėte lapelį prie durų? Ta, kur parašyta, kad ieškomi tėvai? Tai aš esu.

— Tai tu? — paklausė invalidas.

— Taip, tai aš.

— Tada kas kita. Supranti, drauguži, kad negali pasitikėti žmonėmis. Mūsų butas subombarduotas, ir mes įsikūrėme čia. Juk reikia kur nors prisiglausti.

— Ar jūs čia vieni viską atkasėt?

— Iš dalies. Padėjo mums ir kiti.

— Kas tokie?

— Pažįstami, kurie turi įrankių.

— Ar neradote lavonų?

— Ne.

— Tikrai neradote?

— Tikrai neradome. Bent mes. Gal pirma kas ir rado, bet mes nieko neradome.

— Tai ir viskas, ką norėjau sužinoti,— tarė Greberis.

— Dėl to nereikėjo kitam žmogui sumušti veido,— atsiliepė moteris.

— Ar čia jūsų vyras?

— Kas jums galvoj? Ne, ne vyras. Jis man brolis. Jam bėga kraujas.

— Tik iš nosies.

— Ir iš dantų.

Greberis pakėlė kirstuvą.

— O čia kas? Kodėl jis užsimojo juo?

— Jis nebūtų smogęs.

— Mieloji mano,— tarė Greberis.— Aš įpratau nelaukti, kol man kas smogs.

Jis sviedė kirstuvą, ir tas, nubrėžęs didelį lanką, nukrito į griuvėsius. Visi palydėjo jį akimis. Berniukas ruošėsi lipti jo paimiti. Moteris sulaukė jį. Greberis apsidairė. Dabar jis pamatė ir vonią. Ji stovėjo šalia pašiūrės. Laiptai turbūt jau sukūrėnti. Šiukšlių krūvoje gulėjo tuščios konservų dėžutės, drabužių pakabos, sulankstyti indai, visokie skudurai, dėžės ir sulaužyti

baldai. Atsikrausčiusi šeima pasistatė pašiūrę ir dabar, matyti, viską, ką sugebėjo ištraukti iš griuvėsių, laikė Dievo dovana — dangaus mana. Nieko čia nepasakysi. Gyvenimas ėjo toliau. Vaikas atrodė sveikas. Mirtis buvo nugalėta. Griuvėsiai vėl virto pastogėmis. Nieko čia nepasakysi.

— Jūs pašėlusiai greitai dirbote,— tarė jis.

— Kur nedirbsi,— atsakė invalidas,— kai neturi kur prisiglausti.

Greberis ruošėsi eiti.

— Ar neradote čia katės? — paklausė jis.— Nė didelė tokia, juoda su baltu?

— Mūsų Roza,— tarė vaikas.

— Ne,— niūriai atsakė moteris.— Jokios katės neradome.

Greberis lipo per griuvėsius atgal. Turbūt toj pašiūrėj gyveno ir daugiau žmonių, nes jie vieni per tokį trumpą laiką nebūtų tiek padarę. O gal jiems padėjo ir valymo brigada. Naktimis dabar kai kada griuvėsių į miestą valyti siunčiami kaliniai iš koncentracijos stovyklos.

Greberis ėjo atgal. Jam atrodė, kad jis staiga pasidarė vargingesnis; tik nežinojo, kodėl.

Jis pateko į gatvę, kuri buvo išlikusi visiškai sveika. Net didžiulės parduotuvių vitrinų nebuvo išdužu—sios. Jis ėjo, nieko negalvodamas, ir ūmai nusigando. Jam pasirodė, jog kažkas ateina tiesiai priešais jį, ir tik po akimirkos Greberis suprato, kad tai — jis pats, atsimušęs šoniniame veidrodyje, kuris buvo įstrižai įstatytas gatavų drabužių parduotuvės vitrinų. Jam pasivaideno, jog mato savo antrininką, ir atrodė, kad ir jis pats — jau ne jis, o tik prisiminimas, kurio nebeliks, jeigu jis žengs dar bent žingsnį.

Greberis sustojo ir akis išpūtęs žiūrėjo į tą blyšką atvaizdą blausiai gelsvame veidrodyje. Jis pamatė savo akių duobutes ir šešėlius po jomis. Jie dengė akis taip, lyg jų visai nė nebūtų. Staiga prisėlino prie jo šalta, nepažįstama baimė. Tai buvo ne panika ir ne su-

sijaudinimas, ne staigus ir gniaužiantis būties šaukimas bėgti, gintis, saugotis, tai buvo tyli, maudžianti, šalta, kone beasmenė baimė, tokia, nuo kurios negalima gintis, nes ji buvo nematoma ir nesuvokiama ir, rodos, kilo iš kažkokios tuštumos, kurioje stovėjo didžiuliai siurbliai ir be garso siurbė kraują iš gyslų ir gyvybę iš kaulų. Jis dar matė savo atvaizdą veidrodyje, bet atrodė, kad tuojau jis pradės nykti, tarsi bangų nešamas, kad tuojau jo kontūrai susilies ir dings, sugerti tyliųjų siurblių, kurie iš riboto pasaulio ir tos atsitiktinės formos, kuri trumpą laiką vadinosi Ernstu Greberiu, įtrauks atgal jį į beribę, o tai ne tik mirtis, bet pasibaisėtinau daugiau: užgesimas, išnykimas, galas jo „aš“, beprasmiškų atomų verpetas, niekas.

Greberis pastovėjo valandėlę. „Kas liks? — pagalvojo jis baisėdamasis. — Kas liks, kai manęs nebebus? Nieko, tik trumpas prisiminimas nedaugelio žmonių galvose, — mano tėvų, jei jie dar gyvi, kelių draugų, galbūt Elizabetos; bet ar ilgam?“ Jis pasižiūrėjo į veidrodį. Jam rodėsi, kad jau pasidarė lengvas kaip popieriaus lapelis, plokščias lyg šešėlis ir kad padvelkęs vėjas ims nešti jį, siurblių iščiulptą, virtusį tuščiu lukštu. Kas gi liks? Už ko jam nusitverti, kur išmesti inkarą, kur atsispirti, kur palikti ką nors, kas jį išlaikytų ir neduotų vėjui visiškai nunešti?

— Ernstai, — tarė kažkas užpakaly jo.

Jis krūptelėjo ir staiga atsigręžė. Priešais stovėjo bekojis žmogus su ramentais. Iš pradžių Greberiui pasirodė, kad tai tas pats invalidas iš Hakenštrasės; bet tuojau pažino Mucigą, buvusį klasės draugą.

— Karlai, — tarė jis. — Tai tu? Nežinojau, kad tu čia.

— Jau seniai. Kone pusmetis.

Jie žiūrėjo į kits kitą.

— Negalvojom, kad taip išeis, tiesa? — tarė Mucigas.

— Kas?

Mucigas kilstelėjo ramentus ir vėl nuleido juos.

— Štai kas.

— Tu bent nebematysi šito mėšlyno. O **man vėl reikia grįžti.**

— Na, kaip kas į tai žiūri. Jei karas užtruks dar keletą metų, tai čia laimė; o jeigu baigsis po pusantro mėnesio, tai velniška nesėkmė.

— O kodėl jis turėtų baigtis per pusantro mėnesio?

— Aš nežinau. Sakau tikrai „jeigu“...

— Tai žinoma.

— Kodėl neaplinkai mūsų niekad? — paklausė Mucigas.— Ir Bergmanas čia. Jam abi rankos ligi alkūnių...

— O kur jūs?

— Miesto ligoninėj. Amputuotųjų skyrius. Užimame visą kairiąją fligelį. Užsuk kada.

— Gerai, užeisiu.

— Tikrai? Visi prižada, o paskui nė vienas, rupūžės, neužaina.

— Tikrai užeisiu.

— Gerai. Patiks tau. Linksmą kompaniją. Bent mūsų palatoje.

Jie vėl pažvelgė į kits kitą. Trejus metus juodu nebuvo susitikę; bet jau dabar buvo pasakę viską, ką galėjo pasakyti.

— Na, viso gero, Ernstai.

— Viso gero, Karlai.

Jie pakratė vienas kitam rankas.

— Ar žinai, kad Ziberis negyvas? — paklausė Mucigas.

— Ne.

— Prieš šešias savaites. O Leineris?

— Leineris? Taip pat dar nieko nežinau.

— Leineris ir Lingenas. Žuvo tą patį rytą. Briuningas pamišo. O gal jau girdėjai, kad ir Holmano nebėra?

— Ne.

— Bermanas girdėjo. Na, viso gero, Ernstai. Ir neužmiršk aplankyti mūsų.

Mucigas nukildišavo. „Rodosi, kad jis jaučia kažkoki pasitenkinimą, kalbėdamas apie žuvusius,— pagalvojo Greberis.— Gal tada mažiau slegia jo paties nelaimė.“ Jis palydėjo Karlą akimis. Koją buvo amputuota aukštai, ligi šlaunies. Kadaisė Mucigas buvo

geriausias bėgikas klasėje. Greberis nežinojo, ar reikia jį užjausti, ar pavydėti jam. Mucigas teisingai pasakė — priklauso nuo to, kas dar priekyje.

Apsivilkusi baltą maudymosi chalata, Elizabeta sėdėjo ant lovos, kai Greberis įėjo. Galvą ji buvo apsimuturiavusi skara, kaip kokių tiurbanu, ir sėdėjo tokia graži ir tyli, viską užmiršusi, tarsi didžiulė šviesi paukštė, kuri ilsisi, ilėkusi pro langą, ir tuoj vėl skris toliau.

— Aš išeikvojau karštą vandenį už visą savaitę, — tarė ji. — Tai buvo didelė prabanga. Ponia Lizer vėl paleis nasrus.

— Tegu paleidžia. Bet kam jai vanduo? Tikri nacionalsocialistai retai maudosi. Svarumas — žydu yda.

Greberis nuėjo prie lango ir iškišo galvą. Dangus buvo pilkas, gatvė tyli. Kitoj pusėj gatvės prie lango stovėjo plaukais apžėlęs vyriškis su petnešomis ir žiovavo. Pro kitą langą sklido pianino garsai ir skardus moteriškas balsas, dainuojąs gamas. Greberis ilgai žiūrėjo į atkastas rūsio duris ir galvojo apie tą keistą šaltą išgastį, kuri pajuto anoje gatvėje priešais vitrinos veidrodį. Jį vėl ėmė krėsti šaltis. „Kas liks? Reikėtų, jog kas liktų, — galvojo jis, — koks nors inkaras, kuris prilaiktų, kad nežūtum ir sugrižtum.“

Bet koks inkaras? Elizabeta? Bet argi ji priklausė jam? Jis pažinojo ją taip trumpai ir pats vėl išvyks gal ne vieneriems metams. Ar ji neužmirš jo? Kaip išlaikyti ją ir kaip išlikti jos atmintyje?

Greberis atsigręžė.

— Elizabeta, — tarė jis, — mums reikėtų apsivesti.

— Apsivesti? Kodėl?

— Todėl, kad tai beprasmiška. Todėl, kad mes pažįstami vos kelias dienas ir kad aš po kelių dienų vėl turiu išvykti; todėl, kad mes nežinome, ar liksime kartu, o per tokį trumpą laiką ir negalime žinoti. Štai todėl.

Ji pažvelgė į jį.

— Tai dėl to, kad esame vieni, kad mes priėjome liepto galą ir kad nieko daugiau neturime?

— Ne.

Ji tylėjo.

— Ne vien dėl to,— tarė jis.

— Tai kodėl gi?

Jis žiūrėjo į merginą. Mal'ė, kaip ji alsuoja. Urnai ji pasirodė jam visai svetima. Jos krūtinė kilnojosi, jos pečiai buvo kitokie negu jo, jos rankos — taip pat kitokios, jos mintys, jos gyvenimas,— ne, ji nesupras jo, juk ir jis pats dar nesuprato, kodėl nei iš šio, nei iš to panoro vesti.

— Kai apsivesime, tau nebereikės bijoti ponios Lizer,— tarė jis.— Kaip kareivio žmona tu būsi apsaugota nuo jos.

— Iš tikrųjų?

— Taip.— Greberiui darėsi nesmagu nuo jos žvilgsnio.— Bent tiek bus geriau.

— Tai ne motyvas. Su ponija Lizer jau kaip nors susitvarkysiu. Apsivesti! Net ir nesuspėsime.

— Kodėl nesuspėsime?

— Reikia dokumentų, leidimų, arijų kilmės pažymėjimų, sveikatos liudijimų ir dar balažin ko. Praeis kelios savaitės, kol visa tai surinksi.

„Kelios savaitės,— pagalvojo Greberis.— Ji taip lengvai tai sako. Kur aš tada būsiu?"

— Kareiviams visa tai greičiau sutvarkoma,— pareiškė jis.— Per kelias dienas. Kareivinėse girdėjau.

— Tenai tau tas ir atėjo į galvą?

— Ne. Tik šiandien rytą. Bet kareivinėse dažnai kalbama apie tokius dalykus. Daug karių veda per atostogas. O kodėl nevesti? Kai fronto karys veda, jo žmona turi teisę gauti mėnesinę pašalpą, rodos, du šimtus markių. Kam gi dovanoti valstybei tuos pinigus? Jei žmogus kiekvienu metu gali paguldyti galvą, tai kodėl neimti bent tai, kas teisėtai priklauso? Tau pinigai praverstų, o šiaip jie liks valstybei. Gal ne?

— Iš tos pusės gal ir teisybė.

— Ir aš taip manau,— tarė Greberis, ir jam pasidarė lengviau.— Be to, dar duodama vedybų paskola,

jei neklystu, tūkstantis markių. Gal tau nebereikėtų vaikščioti į tą savo milinių fabriką, jei būtum ištekėjus.

— Vargu. Tai neturi nieko bendro. O ką gi aš daugiau veikčiau kiaurą dieną? Viena...

— Tiesa.

Greberis akimirka pasijuto visai bejėgis. „Ir ko tik jie mums nedaro,— pagalvojo jis.— Mes jauni, turėtume būti laimingi ir pasilikti drauge. Kas mums darbo karai, mūsų tėvų pradėti?"

— Greit būsime vieni,— tarė jis.— Vedę taip nejaustume tos vienatvės.

Elizabeta papurtė galvą.

— Nenori? — paklausė jis.

— Nemanau, jog tada mažiau jaustume vienatvę,— tarė ji.— Dar labiau.

Greberis ūmai vėl išgirdo dainininkės balsą kitapus gatvės. Ji nebekartojo gamų, dabar dainavo oktavas. Jos skambėjo kaip šauksmai, į kuriuos atsakinėjo tik aidas.

— Pagaliau tai nėra toks nepataisomas dalykas, jei tu taip bijai,— tarė jis.— Jei norėsim, visada galėsime išsiskirti.

— Kam gi tada apsivesti?

— O kam reikia valstybei ką nors dovanoti?

Elizabeta atsikėlė.

— Vakar tu buvai kitoks,— tarė ji.

— Kaip tai kitoks?

Ji šyptelėjo.

— Nekalbėkime apie tai. Mudu kartu, ir pakanka.

— Tai tu nenori?

— Ne.

Jis pažvelgė į ją. Kažkas užsidarė joje ir pasitraukė nuo jo.

— Po šimts,— tarė Greberis.— O aš turėjau tokių gerų norų!

Elizabeta vėl nusišypsojo.

— Kartais kaip tik dėl to taip ir atsitinka. Nereikia per daug turėti gerų norų. Ar dar yra ko išgerti?

— Dar turime slyvinę.

— Ji iš Lenkijos?

— Taip.
— Ar neturime ko, kad nebūtų karo grobis?
— Dar buvo, rodos, butelis kmyninės. Iš Vokietijos.

— Tada ipilk man kmyninės.

Greberis nuėjo butelio į virtuvę. Jis pyko pats ant savęs. Valandėlę pastovėjo, žiūrėdamas į dubenis ir Bindingo dovanas; virtuvėje buvo tamsu ir atsidavė senais valgiais. Jausdamasis išsekęs ir išdegęs, Greberis sugrįžo į kambarį.

Elizabeta stovėjo, atsirėmusi į langą.

— Koks pilkas dangus,— tarė ji.— Bus lietaus. Gaila!

— Kodėl gaila?

— Tai pirmas mūsų sekmadienis. Būtume galėję išeiti. Laukuose, už miesto, jau pavasaris.

— Norėtum išeiti?

— Ne. Užtenka ir to, kad nėra ponios Lizer. Bet tau pasivaikščioti būtų geriau negu lindėti kambaryje.

— Man tai niekai. Aš pakankamai pagyvenau gamtos prieglobstyje ir ilgą laiką galiu be jos apsieiti. Mano gamtos idealas — nesubombarduotas, šiltas kambarys su sveikais baldais. O tokių kambarių čia turime. Tai didžiausias dalykas, kokį tik galiu įsivaizduoti, ir negaliu juo atsigėrėti. Bet gal tau jau nusibodo. Galim nueiti į kiną, jei nori.

Elizabeta papurtė galvą.

— Tad likime čia ir niekur nesijudinkime. Jei kur išeitume, diena suskiltų į atskiras dalis ir greičiau praeitų. Tad geriau niekur neikime — diena bus ilgesnė.

Greberis priėjo prie Elizabetos ir apkabino ją. Jis jautė šiurkščią, gauruotą jos maudymosi chalato medžiagą. Paskui pamatė, kad jos akys pilnos ašarų.

— Ar aš ką nors ne taip pasakiau? — paklausė jis.— Pirma?

— Ne.

— Bet vis tiek, matyt, ką nors tokio padariau. Ko gi tu verktum?

Greberis apsikabino ją. Per merginos petį jis matė

gatvę. Apžėlęs žmogus su petnešomis buvo dingęs. Keletas vaikų žaidė karą, sulindę į urvą, iškastą į sugriauto namo rūšį.

— Neliūdėkim,— tarė jis.

Dainininkė priešais vėl ėmė dainuoti. Dabar ji plėšė Grygo romansą. „Myliu tave! Myliu tave! — spygavo jinai tirtančiu balsu.— Myliu tave, nors kažin kas. Myliu tave!”

— Ne, neliūdėkime,— tarė Elizabeta.

Popiet pradėjo lyti. Anksti sutemo, ir vis labiau ir labiau niaukėsi. Juodu gulėjo lovoje, be žiburio, langas buvo atviras, ir lietus lijo blyškiomis įstrižomis čiurkšlėmis, tartum anapus lango būtų stovėjusi plazdanti skysta siena.

Greberis klausėsi monotoniško ošimo. Jis galvojo, kad Rusijoje turbūt jau prasidėjo polaidis, viskas skęsta neišbrendamoje purvynėje. Bus šlapia dar ir tada, kai jis sugrįš.

— O gal man eiti? — paklausė jis.— Turbūt ponias Lizer netrukus grįš.

— Tegu sau grįžta,— sumurmėjo miegūsta Elizabeta.— Ar jau taip vėlu?

— Nežinau. Bet gal ji grįš anksčiau, kai lyja.

— Gali dėl to ir dar vėliau sugrįžti.

— Gali būti ir taip.

— O gal ji grįš tiktai rytoj,— tarė Elizabeta ir prisiglaudė veidu jam prie peties.

— Gal ją net suvažinės koks sunkvežimis. Bet tai būtų per didelė laimė.

— Tu ne per daug humaniškas,— sumurmėjo Elizabeta.

Greberis žiūrėjo į pilkšvas lietaus čiurkšles už lango.

— Jei būtume vedę, man iš viso nereikėtų išeiti,— pastebėjo jis.

Elizabeta nesujudėjo.

— Kodėl tu nori mane vesti? — sumurmėjo ji.— Juk tu beveik nepažįsti manęs.

— Pažįstu tave gana seniai.

— Kaip tai seniai? Kelias dienas.

— • Ne kelias dienas. Pažįstu tave jau daugiau kaip metus. Tai jau gana seniai.

— Kodėl daugiau kaip metus? Juk vaikystės laikų negali išskaityti. Tai buvo per daug seniai.

— Aš ir neįskaitau. Bet gavau maždaug tris savaites atostogų už dvejus metus fronte. Bemaž dvi savaitės, kai aš čia. Tai atitinka maždaug penkiolika mėnesių fronte. Vadinasi, skaičiuojant pagal dvi savaites atostogų,— pažįstu tave beveik metus.

Elizabeta atsimerkė.

— Apie tai aš niekad nė nepagalvojau.

— Ir aš. Tik neseniai man tas atėjo į galvą.

— Kada?

— Neseniai, kai tu miegojai. Kai lyja arba tamsu, daug kas ateina į galvą.

— Ir tam būtinai reikia, kad lytų arba būtų tamsu?

— Ne. Bet tada galvojama kitaip.

— O daugiau tau nieko neatėjo į galvą?

— Atėjo. Aš pagalvojau, kaip puiku, kad tos rankos gali daryti ir ką kita, ne tiktai šaudyti ir svaidyti rankines granatas.

. Ji pažvelgė į jį.

— Kodėl dieną man to nesakei?

— Dieną tokių dalykų nepasakysi.

— Tai būtų buvę geriau, užuot kalbėjus apie mėnesines pašalpas ir vedybų priedus.

Greberis pakėlė galvą.

— Tai buvo tas pats, Elizabeta,— tarė jis.— Tik kitais žodžiais pasakyta.

Ji sumurmėjo kažką.

— Žodžiai kai kada yra labai svarbu,— pagaliau tarė ji.— Juo labiau tokiais klausimais.

— Aš nelabai įpratęs juos rinkti. Bet vis dėlto dar rasiu šiokių tokių. Tik man reikia truputį laiko.

— Laiko.— Elizabeta atsiduso.— O taip mažai jo turime, tiesa?

— Taip. Vakar jo dar daug turėjom. O rytoj manysime, kad šiandien dar daug jo turėjome.

Greberis gulėjo nejudėdamas. Elizabetos galva gulėjo jam ant peties. Jos plaukai it juoda banga kri-

to ant blyškaus priegalvio, o veidu šmėsčiojo lietaus šešėliai.

— Tu nori vesti mane,— sumurmėjo ji.— O tu bent žinai, ar myli mane?

— Iš kur mes galim tai žinoti? Argi tam nereikia daugiau laiko ir ilgiau pabūti kartu?

— Galbūt. Bet kodėl tada nori mane vesti?

— Todėl, kad nebegaliu įsivaizduoti gyvenimo be tavęs.

Elizabeta valandėlę patylėjo.

— Ar tau neatrodo, kad tas pats, kas tau atsitiko su manim, galėjo atsitikti tau ir su kita? — paskui paklausė ji.

Greberis žiūrėjo kaip plazda pilkas kilimas, kuriį lietaus čiurkšlės audė už lango.

— Gal tai ir galėjo man atsitikti su kita,— tarė jis.— Iš kur aš galiu žinoti? Tik dabar, kai taip atsitiko mudviem, aš negaliu įsivaizduoti, kad tavo vietoje galėtų būti kita.

Elizabeta pajudino galvą ant jo peties.

— Šio to jau išmokai. Dabar kalbi kitaip negu dieną. Bet juk dabar naktis. Ar manai, kad visą gyvenimą su tavim man vis reikės laukti nakties?

— Ne. Aš išmoksiu. O kol kas aš nekalbėsiu apie mėnesinius priedus.

— Bet ir niekinti jų nereikia, tiesa?

— Ko?

— Priedų.

Greberis akimirka sulaikė kvapą.

— Vadinasi, tu sutinki? — paklausė jis paskui.

— Jei mes pažįstami daugiau kaip metus, tai jau beveik mūsų pareiga. O juk išsiskirti visada galėsime. Tiesa?

— Ne.

Ji prisiglaudė prie jo ir vėl užmigo. O jis dar ilgai gulėjo atviromis akimis ir klausėsi, kaip šnara lietus. Staiga jam atėjo į galvą daug žodžių, kuriuos jis norėtų jai pasakyti.

XVII

— Viską imk, ko tik tau reikia, Ernstai,— tarė Bindingas už durų.— Būk kaip namie.

— Gerai, Alfonsai.

Greberis išsitiesė vonioj. Jo uniforminiai drabužiai gulėjo kampe ant kėdės, pilki, žali ir nublukę kaip seni skarmalai; šalia kabojo mėlynas civilinis kostiumas, kurį jam parūpino Roiteris.

Bindingo vonia buvo didelis kambarys, išklotas žaliais kokliais, blizgantis porcelianu ir nikeliuotais čiaupais,— tikras rojus, palyginus su kareivinių dušais ir pirtimis, pasmirdusiomis dezinfekciniais vaistais. Muilas buvo dar iš Prancūzijos, paklodžių ir rankšluosčių čia gulėjo didelės krūvos, vandentiekis nenukentėjęs nuo bombų, o karšto vandens — kiek tik nori. Netrūko net maudymosi druskos: stovėjo didelis jos butelis, pilnas ametisto kristalų.

Greberis, nieko negalvodamas ir aptingęs, gulėjo vonioje ir džiaugėsi šiluma. Jis jau žinojo, kad niekad neapvilia tik paprasčiausi dalykai: šiluma, vanduo, pastogė, duona, tylą ir pasitikėjimas savo paties kūnu, ir nusprendė likusią atostogų dalį taip ir praleisti — nekvaršinant sau galvos, tingiai ir, kiek galima, laimingai. Roiteris sakė tiesą — praeis gerokai laiko, kol vėl gausi atostogų. Kėdę su savo uniforma pastūmė šalin, paėmė saują maudymosi druskos ir su pasigėrėjimu barstė ją aplink save į vandenį. Tai buvo sauja prabangos, kartu ir sauja taikos, lygiai kaip baltomis staltiesėmis užtiesti stalai „Germanijoje“, vynas ir skėnėstai tais vakarais, kuriuos jis praleido su Elizabeta.

Jis nusišluostė ir iš lėto ėmė rengtis. Civiliniai drabužiai buvo lengvi ir ploni po įprastinių sunkių kariščių rūbų. Jau visai apsirengęs jis jautėsi kaip su vienu baltiniais: taip neįprasta buvo be aulinių batų, diržo ir ginklų. Greberis pasižiūrėjo į veidrodį ir vos pažino save. Iš veidrodžio į jį nusteбės žiūrėjo dar kaip reikiant neužaugęs geltonsnapiu jaunuolis, kurį susitikęs gatvėje net nepalaikytų suaugusiu vyru.

— Tu panašus į jaunuolį, einantį pirmos komuni—
jos,— pareiškė Alfonsas.— Visai ne į kareivį. Kas atsi—
tiko? Ar tik nesiruoši vesti?

— Taip,— nusteбęs atsakė Greberis.— Iš ko tu at—
spėjai?

Alfonsas nusijuokė.

— Toks tu ir atrodai. Visai kitoks negu pirma. Jau
nebe panašus į šunį, kuris ieško kaulo ir užmiršo, kur
jį paslėpė. Ar iš tikrųjų ruošiesi vesti?

— Taip.

— Bet, Ernstai! Ar gerai viską apgalvojai?

— Ne.

Bindingas pažvelgė į Greberį, nežinodamas, ką ma—
nyti.

— Jau daug metų nebeturiu laiko ką nors gerai
apgalvoti,— tarė Greberis.

Alfonsas išsišiepė. Paskui jis pakėlė galvą ir pa—
uostė.

— Ką...—Jis vėl pauostė.— Nejau tai tu toks pa—
kvipęs, Ernstai? Pašėlo, juk čia turbūt maudymosi drus—
ka! Tu išibėrei jos į vandenį? Dabar kvėpi kaip visa
lysvė žibuoklių.

Greberis pauostė savo ranką.

— Nieko neužuodžiu.

— Tu — tai ne, bet aš. Tegu truputį išgaruoja. Ta
druska baisiai klastinga. kažkas atvežė jos man iš Pa—
ryžiaus. Iš karto tą kvapą vos užuodi, o paskui pakvim—
pi kaip tikras gėlynas. Permuškim ją geru konjaku.

Bindingas atsinešė butelį ir du stikliukus.

— Į sveikatą, Ernstai! Vadinasi, ruošies vesti! Nuo—
širdžiai sveikinu! Aš, žinoma, kaip buvau, taip ir lieku
viengungis. Ar pažįstu tavo būsimąją žmoną?

— Ne.— Greberis išgėrė savo stikliuką. Jam bu—
vo pikta, kad pasisakė apie vedybas, bet Alfonsas per
daug netikėtai jį užklupo.

— Dar vieną, Ernstai! Juk ne kasdien žmogus vedi!

— Gerai.

Bindingas pastatė savo stikliuką. Jis buvo truputį
susijaudinęs.

— Jei tau reikia kokios pagalbos,— tai žinai, kad

Alfonso visada gali pasikliauti.

— Kokios pagalbos? Juk viskas labai paprasta.

— Tau — taip. Tu kareivis, ir jokių ypatingų dokumentų tau nereikia.

— Mums abiem nereikia. Juk tai karo vedybos.

— Tavo žmonai, jei neklystu, vis dėlto reikės įprastų dokumentų. Bet pamatysi pats. Jei kas užklius, tai mes visada galėsime padėti. Juk turime gerų bičiulių gestape.

— Gestape? Ką gestapas turi bendro su kareivio vedybomis? Juk tai visai jo neličia.

Alfonso oriai šyptelėjo.

— Nėra nieko, Ernstai, kas neliestų gestapo! Būdamas kareivis tu nelabai tai jauti. Ir nėra ko čia rūpintis. Juk tu nesiruoši vesti žydę ar komunistę? Bet žinias greičiausiai vis tiek rinks. Tai, žinoma, rutina.

Greberis nieko neatsakė. Jis ūmai labai nusigando. Jei bus renkamos žinios, tai turės paaiškėti, kad Elizabetos tėvas koncentracijos stovykloj. Apie tai jis nė nepagalvojo. Ir niekas jam apie tai nieko nesakė.

— Ar tu tikras, kad taip yra, Alfonsai?

Bindingas vėl pripylė stikliukus.

— Be abejo. Bet tu nesisielok dėl to. Juk tu nesiruoši savo arijo kraują užteršti išgamų ir valstybės priešų krauju.— Jis išsišiepė.— Dar suspėsi patekti po žmonos padu, Ernstai.

— Taip.

— Na, tiek to! Į sveikatą! Juk paskutinį kartą čia pas mane buvai susitikęs kelis iš gestapo. Jeigu kas užklius, tai jie gali mums padėti, paspausti, kur reikia. Tai aukšti pareigūnai. Ypač Rizė, tasai plonas su pensnė.

Greberis susimąstęs žiūrėjo prieš save. Elizabeta iš ryto nuėjo į rotušę išsirūpinti dokumentų. Jis pats to reikalavo. „Pašėlo, ką aš čia pridariau,— galvojo jis.— Kas bus, jei dabar į ją atkreips dėmesį? Iki šiol niekas jos nelietė. Bet ar sena taisyklė nesako, kad reikia slėptis, kai gresia pavojus? O jei dabar kam nors gestape ateis į galvą išsiųsti Elizabeta į koncentracijos stovyklą vien dėl to, kad jos tėvas jau ten sėdi?“ Greberis pajuto, kad jam pasidarė karšta. O jei ims rinkti žinias

apie ją? Pavyzdžiui, ims klausinėti patikimą nacių partijos narę ponią Lizer? Jis atsistojo.

— Kas atsitiko? — paklausė Bindingas.— Tu neišgėrei savo stikliuko. Iš laimės viską užmiršti, a?

Jis nusikvatojo iš savo sąmojo. Greberis pažvelgė į jį. Dar prieš kelias minutes Alfonsas jam buvo ne kas kitas, kaip truputį pasipūtęs, geraširdis pažįstamas, o dabar jis ūmai pavirto įnoringos ir pavojingos jėgos atstovu.

— Į sveikatą, Ernstai! — tarė Bindingas.— Išgerk. Geras konjakas — „Napoleonas“!

— Į sveikatą, Alfonsai!

Greberis pastatė savo stikliuką.

— Alfonsai,— tarė jis,— ar nepadarytum man paslaugos? Duok man du svarus cukraus iš savo podėlio. Dviem maišeliais. Kiekviename po svarą.

— Gabalinio?

— Vis tiek. Kad tik cukraus.

— Gerai. Bet kam tau cukrus? Tu ir pats dabar turėtum būti pakankamai saldus.

— Noriu patepti vieną žmogų.

— Patepti? Bet, mano mielas, nėra jokio reikalo! Pagrasinti daug paprastesnis daiktas. Ir geriau padeda. Galiu tai padaryti už tave.

— Šį kartą ne. Tai, tiesą pasakius, ir ne kyšis. Cukrus skirtas žmogui, kuris turi padaryti man malonumą.

— Gerai, Ernstai. O vestuves iškelsime pas mane, gerai? Iš Alfonso puikiausias pajaunys.

Greberis skubiai galvojo. Dar prieš ketvirtį valandos jis būtų radęs kaip atsisakyti. O dabar jau nebesiryžo.

— Nemanau, kad keltume dideles iškilmes,— tarė jis.

— Palik Alfonsui tai sutvarkyti! Juk tu nakvosi šianakt čia, gerai? Kam tau ateiti, vėl persivilkti uniformą ir paskui dar lėkti į kareivines? Verčiau iš karto pasilik. Duosiu tau namų raktą. Galėsi pareiti, kada patiks.

Greberis svyravo valandėlę.

— Gerai, Alfonsai.

Bindingas nušvito.

— Čia tai išmintinga. Pagaliau vieną kartą galėsimė jaukiai pasėdėti ir paplepėti. Iki šiol dar vis nebuvo progos. Eime, parodysiu tau tavo kambarį.— Jis paėmė Greberio kariškus drabužius ir pažvelgė į mundurą su ordinais.— Tu man papasakosi, kaip juos gavai. Juk turėjai už juos nemažai nuveikti!

Greberis pakėlė žvilgsnį. Bindingo veide ūmai atsirado ta pati išraiška, kaip tą dieną, kai esesininkas Heinis girtas plepėjo apie savo žygdarbius SD daliniuose.

— Apie tai nėra ko pasakoti,— tarė Greberis.— Ateina laikas — ir gauni.

Ponia Lizer akimirka nustebusi žiūrėjo į civilinius Greberio drabužius ir ne iš karto pažino jų.

— A, tai jūs? Panelės Kruze nėra namie, kaip jūs žinote.

— Taip, žinau, ponio Lizer.

— Tai ko gi jums?

Ji žiūrėjo į jį nedraugiškai. Jos rudą palaidinę puošė ženklelis su svastika. Dešinėje rankoje jina nelyginant granatą spaudė skudurą dulkėms šluostyti.

— Norėčiau palikti ryšulėlį paneli Kruze. Ar negalėtumėt jo padėti jos kambaryje?

Ponia Lizer svyravo. Paskui vis dėlto paėmė maišelį su cukrum, kurį jis laikė atkišęs.

— Turiu dar antrą ryšulėlį,—tarė Greberis.— Panelė Kruze man pasakojo, kaip pavyzdingai jūs aukojate savo laiką visuomenės labui. Čia yra svaras cukraus, ir aš nežinau, ką su juo daryti. Jūs turite vaiką, kuriam reikia cukraus, ir aš norėjau jus prašyti, kad jūs paimtumėt jį iš manęs.

Ponios Lizer veidas pasidarė oficialus.

— Mums nereikia nieko iš spekuliantų. Mes didžiuojamės, kad mums užtenka to, ką skiria fiureris.

— Ir jūsų vaikas taip pat?

— Mano vaikas taip pat!

— Tai teisingas nusistatymas,— tarė Greberis ir

išmeigė akis į jos rudą palaidinę.— Jei visi tėvynėje taip galvotų, tai ir kariams fronte kartais būtų lengviau. Bet tas cukrus ne iš juodosios rinkos. Jis yra iš pake-to, kuri fiureris skiria vykstantiems iš fronto atosto-gų kareiviams, kad parvežtų savo namiškiams. Mano namiškiai yra dingę, dėl to galit jį paimiti ramia sąžine.

Ponios Lizer veidas pasidarė nebe toks griežtas.

— Jūs iš fronto?

— Aišku. Iš kur daugiau?

— Iš Rusijos?

— Taip.

— Mano vyras irgi Rusijoje.

Greberis apsimetė susidomėjęs.

— O kur?

— Centrinėje armijų grupėje.

— Ačiū Dievui, šiuo momentu ten ramu.

— Ramu? Visai ne ramu! Centrinės armijų grupės ruože vyksta smarkūs mūšiai. Mano vyras pačioje prie-šakinėje linijoje.

„Pačioje priešakinėje linijoje,— pagalvojo Gre-beris.— Tarytum dar ten būtų kokia priešakinė linija!" Akimirka jam knietėjo išaiškinti poniai Lizer, kas iš tikrųjų dedasi anapus pylimo, supilto iš frazių apie gar-bę, fiurerį ir tėvynę, bet tuojau atsisakė tos minties.

— Jis, reikia tikėtis, netrukus parvažiuos atosto-gų,— pasakė jis.

— Jis parvažiuos tada, kai ateis laikas. Mes nereik-alaujame jokių lengvatų. Ne!

— Ir aš nereikalavau,— sausai pareiškė Grebe-ris.— Atvirkščiai. Paskutinį kartą atostogų turėjau prieš dvejus metus.

— Ir visą laiką buvote fronte?

— Iš pat pradžių. Kai nebūdavau sužeistas.

Greberis pažvelgė į šią nepajudinamą nacių parti-jos kovotoją. „Ko aš čia stoviu ir teisinuosi tai bo-bai?— pagalvojo jis.— Turėčiau nušauti ją, ir tiek."

Iš kambario, kuriame stovėjo rašomasis stalas, at-ėjo ponios Lizer duktė — sudžiūvusi mergaitė nušiu-rusiais plaukais. Ji spoksojo į Greberį ir rakinėjo nosį.

— O kodėl jūs dabar staiga apsilvokote civiliniais

drabužiais? — paklausė ponias Lizer.

— Uniformą daviau išvalyti.

— Šitaip! O aš maniau...

Greberis ir nesužinojo, ką ji manė. Urnai jis pamatė, kad ji šypsosi geltonais dantimis, ir jam pasidarė bemaž baisu.

— Na, gerai,— tarė ji.— Ačiū. Aš tą cukrų paimsiu savo vaikui.

Ji paėmė abu pakelius, ir Greberis pastebėjo, kaip ji pasvėrė juos rankose. Jis žinojo, kad, vos tik jam išėjus, ji tuojau atidarys Elizabetai skirtą pakelį. Kaip tik to jis ir norėjo. Nustebusi ji pamatys, kad ten irgi cukrus, daugiau nieko.

— Labai gerai, ponias Lizer. Iki pasimatymo.

— Heil Hitler! — Moteris atidžiai pažvelgė į jį.

— Heil Hitler,— atsakė Greberis.

Jis išėjo į gatvę. Netoli durų, atsirėmęs į sieną, stovėjo kiemsargis. Tai buvo mažas žmogelis su uniforminėmis smogiko kelnėmis ir auliniais batais. Pilvukas buvo apskritas, krūtinė — kaip vištos. Greberis sustojo. Net ir šita kaliausė dabar pavojinga.

— Puikus oras šiandien,— tarė Greberis, išsitraukė pakelį cigarečių, pats vieną pasiėmė ir atkišo pakelį kiemsargiui.

Tas kažką burbtelėjo panosėje ir išsitraukė vieną cigaretę.

— Demobilizuotas? — paklausė jis, dėbtelėjęs į Greberio drabužius.

Greberis papurtė galvą. Jis svarstė, ar vertėtų ką nors kalbėti su juo apie Elizabetą, bet nusprendė to nedaryti. Geriau neatkreipti kiemsargio dėmesio į ją.

— Po savaitės vėl keliauju,— tarė jis.— Ketvirtą kartą.

Kiemsargis tingiai linktelėjo. Jis išsiėmė cigaretę iš burnos, apžiūrėjo ją ir išspjovė keletą trupinių tabako.

— Nepatinka? — paklausė Greberis.

— Nebloga. Tik aš labiau mėgstu cigarus.

— Su cigarais turbūt taip pat pašėlusiai striuka, a?
— Ką čia bekalbėti.
— Vienas mano pažįstamas dar turi keletą dėžių gerų cigarų. Progai pasitaikius, pačiupsiu keletą ir atnešiu jums. Geri cigarai.

— Importiniai?
— Greičiausiai. Aš nieko neišmanau apie juos. Tik žinau, kad jie su žiedeliais.

— Žiedeliai dar nieko nereiškia. Ir skroblo lapai gali būti su žiedeliais.

— Mano pažįstamas — kreisleiteris. Prastų jis nerūkys.

— Kreisleiteris?
— Taip. Alfonsas Bindingas. Geriausias mano bičiulis.

— Bindingas jūsų bičiulis?
— Netgi senas mokslo draugas. Ką tik buvau pas jį. Jis ir šturmbanfiureris Rizė iš SS — seni bičiuliai. Dabar kaip tik einu pas Rizę.

Kiemsargis pažvelgė į Greberį. Greberis suprato jo žvilgsnį: kiemsargis negalėjo suvokti, kodėl sanitarijos patarėjas Kruze yra koncentracijos stovykloj, jei Bindingas ir Rizė — seni Greberio bičiuliai.

— Pasitaiko vienas kitas nesusipratimas,— ramiai pastebėjo Greberis.— Viskas bus sutvarkyta artimiausiu laiku. Kai kam dar teks išsižioti. Niekad nereikia per daug karščiuotis, tiesa?

— Tikrai,— įsitikinęs pritarė kiemsargis.
Greberis žvilgtelėjo į laikrodį.

— Na, metas eiti. Cigarų neužmiršiu.
Jis nuėjo toliau. „Kaip pradžiai visai neblogai su kyšiais išėjo“,— pagalvojo Greberis. Bet netrukus vėl į suėmė nerimas. O gal kaip tik blogai padarė? Jam ūmai pasirodė, kad pasielgė jis kaip vaikas. Gal iš viso nieko nereikėjo daryti. Greberis sustojo ir pasižiūrėjo į save. Tie prakeikti civiliniai skarmalai! Jam rodėsi, kad jie dėl visko kalti. Jis stengėsi ištrūkti iš kariuomenės ir jos varžtų, norėjo pasijusti laisvas ir staiga atsidūrė baimės ir netikrumo pasaulyje.

Greberis galvojo, ką dar reikėtų padaryti. Eliza-

betos nepamatys be vakaro. Jis keikė save, kam reikėjo taip skubėti su dokumentais. „Tai tau ir apsauga,— galvojo jis.— Vakar rytą dar didžiavausi, kad vedybos apsaugos ją, o šiandien jos jau pasidarė pavojingos.“

— Kas čia per patyčios? — staiga užriko ant jo šiurkštus balsas.

Greberis pakėlė akis. Prieš jį stovėjo mažutis majoras.

— Ką jūs, nesuprantate, koks rimtas metas, akiplėša?

Greberis žiūrėjo į jį valandėlę, nieko nesuprasdamas. Tik paskui susivokė. Jis kariškai pasveikino majorą, užmiršęs, kad vilki civiliniais drabužiais. Senis pažiūrėjo į tai, kaip į pasityčiojimą.

— Dovanokit,— tarė Greberis.— Nieko - blogo negalvojau.

— Ką? Ir dar drįstate kvailus juokus krėsti? Kodėl jūs ne kariuomenėje?

Greberis atidžiau pasižiūrėjo į senį. Tai buvo tas pats, kuris aprėkė jį tą vakarą, kai jis su Elizabeta stovėjo prie jos namų.

— Simuliantas nelaimingas! Į žemę turėtumėt lįsti iš gėdos, o ne maitotis,— lojo majoras.

— Et, nesikarščiuokit,— supykęs tarė Greberis.— Ir grįžkit atgal į savo dėžę su naftalinu.

Senio akys pasidarė kone kaip pamišėlio. Jis užspringo ir išraudo kaip vėžys.

— Aš liepsiu jus suimti,— sušvokštė jis.

— Neturite teisės, ir pats tai žinote. Ir pagaliau atstokit, ir be jūsų turiu rūpesčių.

— Juk tai...— Majoras buvo bepradedęs iš naujo dūkti, bet staiga jis žengė žingsnį prie Greberio ir pradėjo uostyti išplėstomis, plaukų prižėlusiomis šnervėmis. Jo veidas persikreipė.— A, dabar suprantu,— pareiškė jis su pasibjaurėjimu.— Štai kodėl jūs ne kariuomenėje! Trečioji lytis! Tfu, po velnių! Boba! Išsikvėpinęs! Kekšė su kelnėmis!

Jis nusispjovė, nusišluostė baltus pasišiaušusius ūsus ir, permetęs Greberį begalinio pasibjaurėjimo

žvilgsniu, nuėjo sau. Tai vis per tą maudymosi druską. Greberis pauostė savo ranką. Dabar jis ir pats užuodė. „Kekšė,— pagalvojo jis.— Bet ar man daug trūksta ligi to? Mat, ką žmogus gali padaryti, baimindamasis dėl kito! Ponia Lizer, kiemsargis... ir ko tik aš nepadaryčiau! Pašėlusiai vis dėlto greitai aš nusiritau iš savo dorovės aukštybių!"

Greberis sustojo kitoj pusėj gatvės priešais gestapo rūmus. Tarpuvartėj žiovaudamas vaikščiojo jaunas esesininkas. Iš namų juokdamiesi išėjo keletas SS karininkų. Paskui atkiūtino kažkoks pagyvenęs žmogus, nedrąsiai pažiūrėjo aukštyn į langus, sustojo ir išsiėmė iš kišenės lapelį. Perskaitė jį, apsidairė, pakėlė akis į dangų ir iš lėto nuėjo prie sargybinio. Esesininkas abejingai perskaitė šaukimą ir įleido jį vidun.

Greberis išmeigė akis į langus. Jis vėl pajuto baimę, tik dar troškesnę, slogesnę ir lipnesnę negu pirma. Visokios baimės jam buvo tekę ragauti: skaudžios ir tamsios, tokios, kuri užgniaučia kvapą ir stingdo kraują, net ir tos paskutinės, didžiosios baimės, kurią pajunta prieš mirtį kiekvienas gyvas daiktas; bet čia buvo kitokia baimė, šliaužianti ir smaigianti, neaiški ir grasinanti, baimė, kuri, rodos, stengiasi tave sutepti, išgleivėti, sunaikinti, kurios negalima pagauti ir kuriai negalima pasipriešinti,— bejėgio, abejonių graužiamo žmogaus baimė; tai buvo tvirkinanti baimė už kitą žmogų, už nekalną įkaitą, už beteisį persekiojamąjį, sauvalės, jėgos ir automatiško nežmoniškumo baimė,— juoda mūsų dienų baimė.

Dar gerokai prieš darbo pabaigą Greberis laukė prie fabriko vartų. Praėjo nemažai laiko, kol pasirodė Elizabeta. Jis jau buvo ėmęs baimintis, kad ją suėmė fabrike, kai pagaliau ją pastebėjo. Ji apstulbo, pamąčiusi jį civiliniais drabužiais, ir ėmė juoktis.

— Koks tu jaunas! — tarė ji.

— O aš visai nesijaučiu jaunas. Atrodo, lyg būčiau šimtametis senis.

— Kodėl? Kas atsitiko? Gal tau reikia grįžti nepasibaigus atostogoms?

— Ne. Tuo atžvilgiu viskas tvarkoj.

— Tai gal jauties šimtmetis dėl to, kad apsirengi civiliniais drabužiais?

— Nežinau. Tačiau atrodo, kad, apsirengus tuo pra keiktu kostiumu, mane užgulė visi rūpesčiai, kokie tik gali būti. O ką padarei dėl savo dokumentų?

— Viską,— atsakė Elizabeta spinduliuodama.— Nesnaudžiau net per pietų pertrauką. Visus reikalingus pareiškimus padaviau.

— Viską,— tarė Greberis.— Tada jau nieko nebepadarysi.

— O ką dar reikėjo padaryti?

— Nieko. Tik aš staiga pabūgau. Gal negerai darome? Gal tau gali tas pakenkti?

— Man? Kokiu būdu?

Greberis svyravo.

— Girdėjau, jog kartais renkamos žinios gestape. Dėl to gal reikėjo viską palikti ramybėje?

Elizabeta sustojo.

— O dar ką girdėjai?

— Nieko. Tik kažkodėl ūmai pabūgau.

— Manai, kad gali mane suimti dėl to, jog mes ruošiamės apsivesti?

— Ne, nemanau.

— Tai ką tu manai? Kad gali paaiškėti, jog mano tėvas koncentracijos stovykloje?

— Ir to nemanau,— pertraukė Greberis.— Be abejo, tai žinoma. Tik gal geriau neatkreipti dėmesio į tave. Iš gestapo visko gali laukti. Kam nors tenai gali šauti į galvą kokia idiotiška idėja. O kas iš to pasidaro, pati žinai. Teisybės tenai nerasi nė krislelio.

Elizabeta patylėjo trupučiuką, o paskui paklausė:

— Tai ką gi mums daryti?

— Visą dieną galvojau. Ir manau, kad dabar jau nieko nebegalima padaryti. Jei atsiimtume pareiškimus, tai gal dar labiau atkreiptų dėmesį.

Ji linktelėjo ir keistai pažvelgė į jį.

— O vis dėlto dar galima pabandyti.

— Per vėlu, Elizabeta. Dabar jau turime rizikuoti ir laukti.

Jie nuėjo toliau. Fabrikas stovėjo prie nedidelės aikštės ir buvo gerai matomas. Greberis atidžiai apžiūrinėjo jį.

— Jūsų dar nė karto nebombardavo?

— Dar ne.

— Pastatas stovi gana atviroje vietoje. Ir lengva atskirti, kad tai fabrikas.

— Yra didelės slėptuvės.

— Geros?

— Rodos, geros.

Greberis pažvelgė į ją. Elizabeta ėjo šalia ir nežiūrėjo į jį.

— Dėl Dievo meilės, suprask mane teisingai,— tarė jis.— Aš bijau ne dėl savęs. Bijau tik dėl tavęs.

— Dėl manęs tau nereikia bijoti.

— O tu nebijai?

— Aš jau išgyvenau visokių baimių, kokių tik begali būti. Kokiai nors naujai baimei nebėra vietos mano širdyje.

— O mano širdy yra,— tarė Greberis.— Kai myli, tai atsiranda daug naujų baimių, apie kurias pirmiau nė žinoti nežinojai.

Elizabeta atsigręžė į jį. Ji ūmai nusišypsojo. Jis pažvelgė į ją ir linktelėjo.

— Aš neužmiršau, ką sakiau užvakar,— tarė jis.— Ar iš tikrųjų pirma reikia pajusti baimę, norint sužinoti, jog myli?

— Nežinau. Bet manau, kad tai padeda.

— Prakeiktas kostiumas! Rytoj jo nebesivilksiu. O maniau, kad civilinių žmonių gyvenimas pavydėtinas.

Elizabeta nusijuokė.

— Vadinasi, dėl visko kaltas kostiumas?

— Ne,— atsakė jis su palengvėjimu.— Tai dėl to, kad vėl jaučiu, jog gyvenu. Vėl gyvenu ir noriu gyventi. O kartu, matyt, atsiranda ir baimė. Visą dieną buvo bjauru. Dabar jau ne taip, kai tave matau. O juk niekas nepasikeitė. Keista, koks menkniekis kartais gali įvaryti baimės.

— Meilė irgi,— tarė Elizabeta.— Ačiū Dievui!

Greberis pažvelgė į ją. Mergina ėjo šalia jo laisvai ir nerūpestingai. „Juk ji pasikeitė,— pagalvojo jis.— Ji keičiasi kiekvieną dieną. Pirmiau ji bijojo, o aš ne; dabar atvirkščiai.“

Jie ėjo pro Hitlerplacą. Anapus bažnyčios liepsnojo vakaro žara.

— Kurgi čia dabar vėl dega? — paklausė Elizabeta.

— Niekur. Tai tik vakaro žara.

— Vakaro žara! Apie ją net ir nebepagalvoji, tiesa?

— Taip.

Jie ėjo toliau. Žara liepsnojo vis skaisčiau. Ji nudažė jų veidus ir rankas. Greberis žiūrėjo į sutinkamus žmones. Staiga jie pasirodė kitokie negu pirma. Kiekvienas buvo žmogus, kiekvienas turėjo savo atskirą likimą. „Lengva smerkti ir būti narsiam, kai nieko neturi,— galvojo jis.— Tačiau kai žmogus turi ką nors, pasaulio vaizdas pasikeičia. Kai kas palengvėja, kai kas pasunkėja, o kai kas pasidaro bemaž nepakenčiamas. Ir tada reikalingas narsumas, bet visai kitoks, ir kitaip jis vadinamas, ir, tikrai sakant, tada jis tik ir prasideda.“ Greberis giliai atsiduso. Jam atrodė, tartum sėdėtų blindaze, grįžęs iš pavojingo žygio į priešo užnugarį, ir nors pavojus nesumažėjo, bet vis dėlto akimirka galėjai jaustis patekęs į saugią vietą.

— Keista,— tarė Elizabeta.— Turbūt jau iš tikrųjų pavasaris. Gatvė visai sugriauta, ir žibuoklių čia niekur nėra... o vis dėlto man rodosi, kad aš jau užuodžiu jų kvapą...'

XVIII

Biotcheris krovėsi savo mantą. Kiti stovėjo, susispietę aplink jį.

— Tai iš tikrųjų ją radai? — paklausė Greberis.

— Taip, bet...

— Kur?

— Gatvėje,— atsakė Biotcheris.— Ji stovėjo lyg niekur nieko Kelerštrasėje, prie Birštrasės kampo, toje vietoje, kur pirmiau buvo skėčių parduotuvė. Iš karto jos net ir nepažinau.

— O kurgi ji buvo visą laiką?

— Kažkokioje stovykloje netoli Erfurto. Na, paklauskite! Vadinasi, ji stovi prie skėčių parduotuvės, o aš jos nematau. Einu pro šalį, ir ji šūkteli man: „Otai! Argi nepažįsti?“ — Biotcheris nutilo ir apmetė akimis kareivines.— O kaip jūs pažinsit moterį, vyručiai, jeigu ji numetė aštuoniasdešimt svarų!

— O kaip vadinasi stovykla, kurioje ji buvo?

— Nežinau. Antroji miško stovykla, rodos. Galiu paklausti. Bet klausykite, pagaliau! Žiūriu aš į ją išpūtes akis ir sakau: „Alma, tai tu? Aš!—atsako ji.— Otai, aš taip ir nujaučiau, kad tau atostogos; todėl ir parvažiavau!“ Aš vis dar žiūriu į ją ir tyliu. Suprantat, moteris buvo kaip nulieta, sakytum tas arklys, kur alų vežioja, o dabar stovi prieš mane tokia sulysusi, vos kokių šimto dešimt svarų,— tai tau ne du šimtai, kaip kad seniau sverdavo,— kaulai barkšo, suknelė karo kaip ant smaigo, tikra kartis!

Biotcheris ėmė šniokštuoti.

— O ar ji didelė? — paklausė Feldmanas susidomėjęs.

— Ką?

— Ar didelė tavo žmona?

— Maždaug metras šešiasdešimt. Kodėl?

— Tai dabar jos svoris normalus.

— Normalus? Ką tu kalbi, žmogau plaukuotas? — Biotcheris įbedė akis į Feldmaną.— Tik jau ne man! Man ji dabar siūlas! Kas man darbo tas tavo prakeiktas normalus svoris! Noriu, kad mano žmona būtų vėl tokia, kokia buvo,— kūninga, kad jai ant pasturgalio galėtų riešutus daužyti, dabar gi čia ne užpakalis, o susitraukus kavos pupelė. Už ką aš kraują lieju? Ar už tai?

— Tu lieji kraują už mūsų mylimąjį fiurerį ir už mūsų brangiąją tėvynę, o ne už savo žmonos skerdienos svorį,— atsakė Roiteris.— Trejus metus pabuvęs

fronte turėtų tai žinoti.

— Skerdienos svoris? Kas kalba apie skerdienos svorį? — Įsiutęs ir bejėgis Biotcheris žiūrėjo čia į vieną, čia į kitą.— Tai buvo gyvas svoris! O dėl viso kito jūs galit man...

— Palauk! — Roiteris įspėdamas pakėlė ranką.— Galvok, ką nori, bet užsičiaupk! Ir džiauks dar, kad tavo žmona gyva!

— Aš ir džiaugiuos! Bet argi ji negalėtų būti ir gyva, ir tokia drūta kaip pirma?

— Klausyk, Biotcheri! — tarė Feldmanas.— Juk galima ją atpenėti.

— • Atpenėti? O kuo? Tais trupiniais, kur gauni pagal korteles?

— Pasistenk gauti šį tą be kortelių.

— Bepigu jums šnekėti ir gerus patarimus duoti,— pareiškė Biotcheris su kartėliu.— O man liko tik trys dienos atostogų. Kaipgi aš galiu per tris dienas atpenėti žmoną? Tegu ji maudosi žuvies taukuose ir valgo po septynis kartus per dieną, ir tai daugiau kaip kelis svarus nepriaugs, o ką tas jai reiškia? Prasti mano reikalai, vyručiai!

— Kodėl? Juk turi dar tą riebiąją smuklininke, jei tau taip reikia riebalų.

— Kaip tik čia ir visa bėda. Maniau, kai žmona sugriš, tai ta smuklininke man visai išgaruos iš galvos. Aš mėgstu šeimininį gyvenimą ir nelakstau pasakui kiekvieną sijoną. O dabar smuklininke man labiau patinka.

— Del to, kad iš prigimties tu esi velniškai lengvapėdis,— tarė Roiteris.

— Aš ne lengvapėdis! Aš per daug imu viską į širdį,— štai kur visa mano bėda. Šiaip juk galėčiau būti patenkintas. Bet jūs to nesuprantat, mulkia!

Biotcheris nuėjo prie savo spintelės ir paskutinius daiktus susimetė į kuprinę.

— O, tu jau žinai, kur gyvensi su savo žmona? — paklausė Greberis.— O gal tavo butas išliko?

— Kur tau išliks! Subombarduotas! Bet verčiau prisiglausiu kokiam rūsy, griuvėsiuose, bet čia jau nebe-

pasiliksiu nė vienos dienos. Tik visa bėda, kad žmona man nebepatinka. Žinoma, aš ją tebemyliu, juk mudu vedę žmonės, bet ji man nebepatinka tokia, kokia dabar yra. Aš čia visai nekaltas. Ką gi man daryt? Aišku, ir ji tai jaučia.

— Kiek dar turi atostogų?

— Tris dienas.

— Ar negali tas kelias dienas kaip nors apsimesti?

— Drauguži,— tarė ramiai Biotcheris,— moteris gal ir gali lovoje apsimesti. Tik ne vyras. Patikėk, gal būtų buvę geriau, jei būčiau vėl išvažiavęs, jos nesutikęs. O dabar abu tik kankinamės.

Jis pasiėmė daiktus ir išėjo.

Roiteris palydėjo jį akimis. Paskui jis kreipėsi į Greberį.

— O tu kaip? Ką tu manai daryti?

— Einu į atsargos batalioną, Dėl visa ko dar kartą paklausiu, ar man reikia kokių kitų dokumentų.

Roiteris išsišiepė.

— Tavo draugo Biotcherio nesėkmė negąsdina tavęs, a?

— Ne. Mane gąsdina visai kas kita.

— Užaina audra,— tarė atsargos bataliono raštininkas.— Fronte užaina audra. Ar tu žinai, ką daryti, kai užaina audra?

— Reikia bėgti į pastogę,— atsakė Greberis.— Tai žino kiekvienas vaikas. Bet kas man darbo! Aš atostogauju.

— Tu dar manai, kad atostogauji,— pataisė raštininkas.— Kiek duotum, jei parodyčiau tau įsakymą, kuris tik šiandien gautas?

— Žiūrint, koks tas įsakymas.

Greberis išsiėmė iš kišenės pakelį cigarečių ir padėjo ant stalo. Jis pajuto, kaip jam nusmelkė po krūtinę.

— Audra užaina,— pakartojo raštininkas.— Didelei nuostoliai. Skubiai reikalingi rezervai. Atostogininkai, neturintieji svarbių priežasčių, turi būti tuoj grą-

žinti j savo dalinius. Aišku?

— Taip. O kokios tos svarbios priežastys?

— Namiškių mirtis, būtinų šeimos reikalų tvarkymas, sunkus susirgimas...

Raštininkas pasiėmė cigaretes.

— Vadinasi, išgaruok! Kad niekam po akių nesi— maišytum! Kai tavęs neras, tai ir negalės gražinti. Bėk nuo kareivinių kaip nuo maro. Kur nors įlįsk, kol pasibaigs tau atostogos. Tada išsiregistruosi. Kas tau už tai bus? Bene nubaus, kad nesiregistravai naujuoju adresu? Ar šiaip, ar taip važiuoji į frontą, ir viskas.

— Ruošiuos vesti,— tarė Greberis.— Ar tai svarbi priežastis?

— Tu vedi?

• — Taip. Dėl to ir užėjau. Norėjau sužinoti, ar be kareivio knygutės man dar reikia kokių dokumentų?

— Vedybos! Galbūt tai ir svarbi priežastis. „Galbūt“, sakau.— Raštininkas užsirūkė cigaretę.— Tai galėtų būti svarbi priežastis. Bet kam tau rizikuoti? Ypatinių dokumentų tau, kaip fronto knisliui, nereikia. O jei ko reikėtų, tai užaik pas mane; aš tau sutvarkysiu viską, ir nė šuo nesulos. Ar turi kokią padoresnį drabužį? Juk su šitais skarmalais negali vesti.

— Gal čia galima ką pakeisti?

— Eik pas sandėlininką,— tarė raštininkas.— Pasakyk jam, kad ruošies vesti. Sakyk, kad aš siunčiu tave. Ar turi dar keletą atliekamų cigarečių?

— Ne. Bet gal pasiseks kur gauti dar pakelį.

— Ne man. Viršilai.

— Pažiūrėsiu. Gal tu žinai, ar kario vedybų atveju žmonai reikia atskirų dokumentų?

— Nežinau. Bet manau, kad nereikia. Juk viskas turi vykti sklandžiai.— Raštininkas pažvelgė į laikrodį.— Tuoj eik į sandėlį. Viršila dabar ten.

Greberis nuėjo į fligelį, kurio pačioj pastogėj buvo sandėlis. Viršila buvo drūchkis, o jo akys skirtingų spalvų. Viena — nenatūraliai žydra, kone violetinė, kaip žibuoklė, o antroji — šviesiai ruda.

— Nespoksokit taip į mane,— užriko jis.— Negi nematėt stiklinės akies?

— Mačiau. Bet tokios, kuri taip skirtųsi, nebuvau matęs.

— Šita ne mano, idiote! — Viršila bakstelėjo pirštu į žydrą, spindinčią akį.— Aš pasiskolinau ją iš vieno draugo. Manoji vakar nukrito ant grindų. Ji buvo ruda. Tos akys trapios be galo. Jas reikėtų daryti iš celiuloido.

— Tada lengvai užsidegtų.

Viršila pažvelgė į jį. Pažiūrėjęs į Greberio ordinus, jis išsišiepė.

— Ir tai teisinga. Bet uniformos jums vis tiek neturiu. Labai gaila. Visos prastesnės už jūsų.

Jis išmeigė į Greberį veriantį žydrosios akies žvilgsnį. Rudoji akis buvo apsiblaususi. Greberis padėjo ant stalo dėžutę cigarečių, gautą iš Bindingo. Viršila žvilgtelėjo į jas rudą akimi, apsigrėžė ir atnešė mundurą.

— Viskas, ką turiu.

Greberis nepalietė munduro. Jis išsitraukė iš kišenės nedidelį, plokščią butelį konjako, kurį dėl visa ko buvo atsinešęs, ir pastatė jį šalia cigarečių. Viršila nuėjo ir grįžo su geresniu munduru ir apynaujėmis kelnėmis. Greberis pirmiausia paėmė kelnes, nes jo kelnės buvo labai sulopytos. Apvertęs tas naujas kelnes, jis pastebėjo, kad sandėlininkas buvo jas padėjęs taip, jog nesimatytų delno didumo dėmės. Greberis tylėdamas pažvelgė į dėmę, o paskui į konjaką.

— Tai ne kraujas,— tarė viršila.— Tai geriausias Provanso aliejus. Žmogus, kuris jas nešiojo, grįžo iš Italijos. Truputis benzino, ir dėmė išnyks.

— Jei taip paprasta, tai kodėl jis jas apmainė ir pats neišvalė?

Viršila išsišiepė.

— Klausimas protingas. Bet tas žmogus norėjo uniformos, kuri atsiduotų frontu. Šitokios kaip jūsų. Mat jis dvejus metus išsėdėjo kažkokioj raštinėj Milane, o savo sužieduotinei rašė laiškus iš fronto. Tad negalėjo pasirodyti namie su naujomis kelnėmis, ant kurių tebuvo išverstas dubuo su salotomis. Tai iš tikrųjų ge-

riausios kelnės iš visų, kokias tik čia turiu.

Greberis netikėjo jo kalboms; bet jis daugiau nieko neturėjo su savim, ką galėtų išmainyti į geresnius drabužius. Tačiau jis papurtė galvą.

— Na, gerai,— tarė viršila.— Tada tegul bus šitaip. Jums nereikia atiduoti senosios uniformos. Pasi— laikykite savo senus skarmalus kaip priedą. Tada turėsite išeiginę uniformą. Gerai?

— Argi jums nepritruks, kai reikės atsiskaityti?

Viršila numojo ranka. Į jo žydriją akį pro langą pataikė dulkinas saulės spindulys.

— Jau seniai trūksta. O ko šiais laikais netrūksta? Gal pasakysit?

— Ne.

— Na mat,— tarė viršila.

Eidamas pro miesto ligoninę, Greberis sustojo. Jis prisiminė Mucigą, kurį buvo žadėjęs aplankyti. Aki— mirką dvejojo, bet vis dėlto įėjo. Urnai jam kilo prietaringas jausmas, kad geru darbu galima papirkti likimą.

Amputuotieji užėmė antrąjį aukštą. Pirmajame aukšte gulėjo sunkūs ligoniai ir tie, kurie buvo ką tik po operacijos ir turėjo gulėti lovose. Per bombardavimus juos buvo lengviausia nugabenti į slėptuvę. Manyta, kad amputuotieji mažiau reikalingi pagalbos, dėl to jie ir buvo paguldyti aukščiau. Aliarmo metu jie galėjo vienas kitam padėti. Jei kam buvo amputuotos abi kojos, tai jis prireikus vis dėlto galėjo pasiekti rūsi, apsikabinęs už sprandų du draugus su amputuotomis rankomis, kol ligoninės personalas gelbsti sunkius ligonius.

— Tu? — tarė Mucigas, pamatęs Greberį.— Niekad nemaniau, kad ateisi.

— Ir aš ne. Bet, kaip matai, atėjau.

— Gerai padarei, Ernstai. Štokmanas taip pat pas mus. Tu, rodos, buvai su juo Afrikoje?

— Taip.

Štokmanas neteko dešinės rankos. Su dviem kitais

invalidais jis lošė skatą.

— Ernstai,— tarė jis.— O kas tau atsitiko? — Jis apžvelgė Greberį, nejučiomis ieškodamas sužeidimo.

— Nieko,— atsakė Greberis. Visi sužiuro į jį. Ir visi tokiu pat žvilgsniu kaip Štokmanas.— Atostogos,—tarė jis sumišęs ir jausdamasis kone kaltas dėl to, kad buvo sveikas.

— Aš maniau, kad tu Afrikoj savo atsiėmei ir uždirbai neribotas atostogas.

— Mane sulopė, o paskui išsiuntė į Rusiją.

— Tai pasisekė tau. Tiesą pasakius, man taip pat. Visi kiti pateko į nelaisvę. Lėktuvai nesuspėjo jų iškraustyti.— Štokmanas pamojavo gabalu rankos.*— Jei tai galima vadinti pasisekimu.

Vidury sėdintis lošėjas trenkė kortas į stalą.

— Ar lošiamo, ar pliauškiame? — paklausė jis šiurkščiai.

Greberis matė, kad jis buvo be kojų. Jos buvo amputuotos labai aukštai. Dešinės rankos trūko dviejų pirštų, be to, nebeturėjo blakstienų. Akių vokų oda buvo nauja, paraudusi ir blizganti, lyg būtų buvus nudeginta.

— Loškit, loškit,— tarė Greberis.— Galiu palaukti.

— Dar ši dalijimą,— pareiškė Štokmanas.— Netrukus baigsim.

Greberis atsisėdo šalia Mucigo prie lango.

— Nekreipk dėmesio į Arnoldą,— sušnibždėjo Mucigas.— Šiandien jis prastai nusiteikęs.

— Tai tas vidurinis?

— Taip. Vakar buvo jo žmona. Po to jis visada kelias dienas būna surūgęs.

— Ką tu čia tauški? — šūktelėjo jam Arnoldas.

— Tauškiu apie senus laikus. Juk tai galima, ar ne? Arnoldas kažką burbtelėjo ir lošė toliau.

— Šiaip čia labai jauku,— karštai tikino jį Mucigas.— Net linksma. Arnoldas buvo mūrininkas; tai ne taip jau paprasta, žinai. O žmona jį apgaudinėja; motina jam pasakojo.

Štokmanas numetė kortas ant stalo.

— Velniškai nesiseka! Tas kryžių lošimas buvo

visai tikras. Iš kur gali žinoti, kad trys žemukai vienoje rankoje!

Arnoldas kažką numykė ir ėmė vėl pašyti.

— Kartais taip ir nežinai, kas geriau, kai vedi,— tarė Mucigas.— Ar būti be rankos, ar be kojos. Štokmanas mano, kad geriau be rankos. Bet kaip apkabinsi žmoną viena ranka lovoje? O juk reikia apsikabinti.

— Tai ne taip svarbu. Svarbiausia, kad esi gyvas.

— Tiesa, bet negi gali visą gyvenimą tuo džiaugtis? Po karo viskas kitaip atrodys. Tada būsi nebe didvyris, bet tik luošys.

— Nemanau. Be to, yra nuostabių protezų.

— Ne tai svarbu,— tarė Mucigas.— Ne apie darbą aš galvoju.

— Karą būtinai turim laimėti,— staiga garsiai pareiškė Arnoldas. Jis klausėsi jų kalbos.— Tegul dabar kiti kiša savo galvas. Mums jau užtenka.— Jis nedraugiškai žvilgtelėjo į Greberį.— Jei visi simuliantai būtų fronte, mums nereikėtų visą laiką trauktis!

Greberis nieko neatsakė. Su amputuotu niekad negali ginčytis. Jei žmogus neteko rankos ar kojos, tai visada bus jo tiesa. Dar galėjai ginčytis su tuo, kuriam buvo peršauti plaučiai arba kurio skilvyje buvo įstri-gusi skeveldra, arba su tokiu, kuris ir dar labiau nukentėjęs, tačiau, kad ir kaip keista,— ne su amputuotu.

Arnoldas lošė toliau.

— Kaip tu manai, Ernstai? — paklausė Mucigas po valandėlės.— Miunsteryje aš turėjau mergaitę, dar ir dabar mudu susirašinėjame. Ji mano, kad man peršauta koja. Apie tai aš dar jai nerašiau.

— Palauk. Ir džiaukis, kad tau nebereikia grįžti i frontą.

— Aš ir džiaugiuos, Ernstai. Bet negi gali visada tik tuo džiaugtis?

— Man bloga darosi, kai klausausi jūsų,— ūmai tarė Mucigui vienas iš patarėjų, apsėdusių lošėjus.— Gerkit ir būkit vyrai!

Štokmanas nusijuokė.

— Ko tu juokies? — paklausė Arnoldas.

— Aš ką tik pagalvojau, kas pasidarytų, jei mums šiandakt tēkštų sunkiā bombā, tiesiai į vidurį, ir taip, kad iš visko liktų viena košė,— ką tada padėtų, kad mes kvaršiname sau galvā visokiais rūpesčiais?

Greberis atsistojo. Jis pamatė, kad tas patarėjas be abiejų kojų. „Nuo minos arba nušalusios“,— automatiškai pagalvojo jis.

— O kur mūsų priešlėktuvinė apsauga? — burbtelėjo jam Arnoldas.— Ar visa jums reikalinga fronte? Čia beveik nieko nebėra.

— Ir fronte nėra.

— Ką?

Greberis susigriebė padaręs klaidą.

— Fronte mes laukiame naujų slaptų ginklų,— tarė jis.— Sako, kad tai tikras stebuklas.

Arnoldas išpūtė akis.

— Pasiuto, ką tu kalbi? Gali pagalvoti, kad mes prakišame karą! To negali būti! Manai, kad aš sėdėsiu kokiam supuvusiam vežimėlyje ir pardavinėsiu degtukus kaip pirmojo karo invalidai? Mes turime teisių! Fiureris mums pažadėjo!

Susijaudinęs jis metė kortas ant stalo.

— Eikš, įjunk radiją,— kreipėsi patarėjas į Mucigą.— Muzikos!

Mucigas pasuko rankenėlę. Iš garsintuvo pasipylė srautas tarškių žodžių. Jis suko toliau.

— Palauk! — sušuko susierzinęs Arnoldas.

— Kam? Juk tai kažkokia kalba.

— Sakau, palik ją! Tai partinė kalba. Jei visi klausytų tokių kalbų, mūsų padėtis būtų geresnė!

Mucigas atsidusęs pasuko atgal rankenėlę. Palatoje suskambėjo kažkokio kalbėtojo šūkavimai apie pergalę. Arnoldas klausėsi sukandęs dantis. Štokmanas pamojo Greberiui ir gūžtelėjo pečiais. Greberis nuėjo pas jį.

— Viso gero, Štokmanai,— sušnibždėjo jis.— Man reikia eiti.

— Ar tavęs laukia kas malonesnio?

— Ne. Bet reikia eiti.

Jis išėjo. Visi palydėjo jį akimis. Greberis jautėsi,

lyg būtų nuogas. Per salę jis ėjo iš lėto, manydamas, kad tai mažiau erzins invalidus. Bet jis matė, kaip jų akys seka jį. Mucigas su juo nušlubavo iki durų.

— Ateik dar kada,— tarė Mucigas blyškioje pilko koridoriaus šviesoje.— Šiandien tu nepataikei. Paprastai mes daug linksmesni.

Greberis išėjo į gatvę. Lauke temo, ir iš karto jį vėl suėmė baimė dėl Elizabetos. Visą dieną jis bandė atsi-kratyti tuo jausmu. Bet dabar, tirštėjant vakaro šešėliams, atrodė, jog toji baimė vėl lenda iš visų pakampių.

Greberis nuėjo pas Polmaną. Senukas tuoju atidarė duris. Rodėsi, lyg jis būtų laukęs kažko kito.

— Tai jūs, Greberi,— tarė jis.

— Taip. Ilgai neketinu jūsų trukdyti. Tik noriu kai ko paklausti.

Polmanas atidarė duris plačiau.

— Prašau į vidų. Geriau nestovėti lauke. Žmonėms nereikia žinoti...;

Jie ėjo į kambarį, kur žibėjo lempa. Greberis užuodė šviežią tabako dūmų kvapą. Polmanas rankoje neturėjo cigaretės.

— Ko norėjote paklausti, Greberi?

Greberis apsidairė.

— Ar tą vieną kambarį teturite?

— Kam klausiate?

— Gali pasitaikyti, kad man kelioms dienoms prireiks paslėpti vieną žmogų. Ar pas jus galima?

Polmanas tylėjo.

— To žmogaus niekas neieško,— tarė Greberis.— Aš tik dėl visa ko norėčiau tai žinoti. Greičiausiai nė nereiks. Tik aš bijau dėl jos. Gal čia kalta tik mano vaizduotė.

— Kodėl kreipiatės šiuo reikalu į mane?

— Nieko daugiau nepažįstu.

Greberis nė pats gerai nežinojo, ko jis čia atėjo. Jam tik atrodė, kad reikia blogiausiam atvejui surasti kokią prieglobstį.

— O kas tas žmogus?

— Mergina, kurią ketinu vesti. Jos tėvas yra koncentracijos stovykloj. Bijau, kad ir ji gali ten patekti. Ji niekuo nenusikaltusi. Galbūt aš visa tai tik išikalbu?

— Ne, neišikalbate,— tarė Polmanas.— Geriau būti atsargiam, negu paskui gailėtis. Galėsit šiuo kambariu naudotis, jei prireiks.

Greberis pajuto, kaip jį užplūdo šilumos banga ir lengviau pasidarė širdžiai.

— Dėkui,— pasakė jis.— Labai dėkui.

Polmanas nusišypsojo. Omai jis pasirodė ne toks susenęs kaip paprastai.

— Dėkui,— pakartojo Greberis.— Tikiuos, kad nereikės pasinaudoti.

Jie stovėjo prie knygų lentynų.

— Pasirinkit ką nors, kas patinka,— rūpestingai tarė Polmanas.— Knygos kartais padeda ilgomis vakaro valandomis.

Greberis papurtė galvą.

— Man nepadeda. Bet norėčiau žinoti viena: kaip suderinti šias knygas, šiuos eilėraščius, šią filosofiją ir smogikų nežmoniškumą, koncentracijos stovyklas ir nekaltų žmonių likvidavimą?

— To negalima suderinti. Tik viena ir kita egzistuoja tuo pačiu metu. Jei būtų gyvi tie, kurie parašė šias knygas, tai daugumas iš jų taip pat sėdėtų koncentracijos stovyklose.

— Galbūt.

Polmanas pažvelgė į Greberį.

— Jūs ruošiatės vesti?

— Taip.

Senukas ištraukė iš lentynos vieną tomelį.

— Nieko daugiau jums duoti negaliu. Paimkite šitą. Skaityti čia nieko nereikia, čia tik vaizdai, vien vaizdai. Kartais aš ištisas naktis žiūrinėdavau tik vaizdus, kai nebegalėdavau skaityti. Vaizdai ir eilėraščiai visada mane paguosdavo, kol turėdavau žibalo. Vėliau, kai reikėjo sėdėti tamsoj, teliko vien malda.

— Taip,— tarė Greberis be įsitikinimo.

— Aš daug apie jus galvojau, Greberi. Galvojau ir apie tai, ką jūs man anądien sakėt. Į jūsų klausimą ne-

galima atsakyti.— Polmanas palaukė, o paskui tyliai pridūrė: — Tik viena tikra. Reikia tikėti. Tikėti. Kas gi mums daugiau lieka?

— Ką tikėti?

— Dievą. Ir tai, ką žmogus turi gero.

— Ar niekad tuo neabejojote? — paklausė Greberis.

— Abejojau,— atsakė senukas.— Ir dažnai. Koks gali būti tikėjimas be abejonių?

Greberis nuėjo į fabriką. Pakilo vėjas, žemai viršum stogų slinko išsidraikę debesys. Prietemoj per aikštę žygiavo būrys kareivių. Jie nešėsi savo daiktus ir, matyt, ėjo į stotį ir vyko į frontą. „Kad kiek, ir aš būčiau traukęs su jais“,— pagalvojo Greberis. Priešais sugriautą namą jis matė dūluojant liepą ir ūmai pajuto savo pečius ir savo raumenis, jį vėl pagavo tas stiprus gyvybės jausmas, kurį jautė ir tada, kai pamatė tą liepą pirmą kartą. „Keista,— pagalvojo jis,— man gaila Polmano, ir jis negali man padėti, bet kiekvieną kartą, pabuvus pas jį, gyvenimas man rodosi gilesnis ir turiningesnis.“

XIX

— Jūsų dokumentai? Palaukite trupučiuką.

Valdininkas nusiėmė akinius ir pažiūrėjo į Elizabetą. Paskui neskubėdamas atsistojo ir nuėjo už lentinės sienos, skiriančios jo langelį nuo salės.

Greberis palydėjo jį akimis ir apsidairė. Iki durų per žmones sunku buvo prieiti.

— Eik prie durų,— tarė jis tyliai.— Ir tenai palauk. Jei pamatysi, kad aš nusiimu kepurę, tuoj eik pas Polmana. Niekuo daugiau nesirūpink, eik tiesiai, aš ateisiu vėliau.

Elizabeta delėsė.

— Eik! — nekantriai pakartojo jis.— Gal tas senas ožys nuėjo ką pašaukti. Mes negalime rizikuoti. Palauk lauke.

— O gal jam prireiks dar kokių žinių iš manęs?
— Tai pamatysime. Tada pasakysiu jam, kad tu blogai pasijutai ir minutėlei išėjai į lauką. Eik, Eliza—beta!

Jis stovėjo prie langelio ir lydėjo merginą akimis. Ji atsisuko ir nusišypsojo. Paskui dingo minioje.

— O kur panelė Kruze?

Greberis krūptelėjo ir atsigręžė; valdininkas jau buvo čia.

— Ji tuojau grįš. Ar viskas tvarkoj?

Valdininkas linktelėjo.

— Kada norit vesti?

— Kuo greičiau. Nebedaug beliko man laiko. Atostogos jau baigiasi.

— Galite tuojau pat vesti, jeigu tik norite. Dokumentai paruošti. Kareiviams viskas atliekama paprastai ir greitai.

Greberis žiūrėjo į dokumentus valdininko rankoje. Tasai šypsojosi. Greberis pajuto, kad jam ūmai pasidarė silpna. *I* veidą mušė karštis.

— Viskas sutvarkyta? — paklausė jis ir nusiėmė kepurę, norėdamas nusišluostyti prakaitą.

— Viskas sutvarkyta,— patvirtino valdininkas.— Tai kurgi panelė Kruze?

Greberis padėjo kepurę ant langelio. Jis ėmė dairytis Elizabetos. Aplinkui buvo pilna žmonių, ir jis nematė merginos. Paskui pastebėjo savo kepurę prie langelio. Jis užmiršo, kad tai buvo sutartinis ženklas.

— Viena minutę,— tarė jis skubiai.— Tuojau ją atvesiu.

Greberis skubiai prasiskverbė pro žmones, tikėdamas dar pasivyti ją gatvėje. Bet, priėjęs prie durų, jis pamatė, kad ji ramiai stovi už kolonos ir laukia.

— Ačiū Dievui, tu dar čia! — tarė jis.— Viskas tvarkoj. Viskas tvarkoj, Elizabeta.

Juodu sugrižo. Valdininkas padavė Elizabetai dokumentus.

— Jūs sanitarijos patarėjo Kruzės duktė? — paklausė jis.

— Taip.

Greberis sulaikė kvapą.

— Aš pažįstu jūsų tėvą,— tarė valdininkas.

Elizabeta pažvelgė į jį.

— Gal ką žinote apie jį? — paklausė ji po valandėlės.

— Ne daugiau kaip ir jūs. O jūs nieko apie jį negirdėjote?

— Nieko.

Valdininkas nusiėmė akinius. Jo žemažiūrės akys buvo mėlynos ir tarsi pavandenijusios.

— Tikėkimės, kad viskas bus gerai.— Jis padavė Elizabetai ranką.— Linkiu viso gero. Jūsų reikalą aš sutvarkiau savo atsakymu ir viską pats atlikau. Galite nors ir šiandien vesti. Galiu jums viską paruošti. Jei norite, ir tuojau.

— Tuojau,— atsakė Greberis.

— Šiandien apie pietus,— tarė Elizabeta.— Antrą valandą. Galima?

— Paprašysiu, kad jums tuo metu ir būtų paskirta. Jums reikės nueiti į miesto mokyklos gimnastikos salę. Ten dabar yra metrikacijos įstaiga.

— Ačiū.

Jie sustojo prie durų.

— Kodėl ne tuoj? — paklausė Greberis.— Tada jau tikrai niekas nebesutrukdys.

Elizabeta nusišypsojo.

— Man reikia truputį laiko pasiruošti, Ernstai. Negi tu to nesupranti, ką?

— Tik pusiau.

— Ir to pakanka. Užsik manęs paimti penkiolika minučių prieš dvi.

Greberis delsė.

— Viskas išėjo labai sklandžiai,—pagaliau tarė jis.— Ir ko tik aš nesitikėjau! Pats nežinau, ko aš taip bijojau. Turbūt kai kada buvau gerokai juokingas, tiesa?

— Ne.

— O aš manau, kad buvau.

Elizabeta papurtė galvą.

— Mano tėvui taip pat rodėsi, kad žmonės, kurie

jį išpėjo, yra juokingi. Mums pasisekė, Ernstai, ir tiek.

Praėjęs keletą gatvių, Greberis rado siuvyklą. Joje sėdėjo žmogus, panašus į kengūrą, ir siuvo mundurą.

— Ar negalėtumėte man išvalyti kelnės? — paklausė Greberis.

Žmogus pakėlė galvą.

— Čia siuvykla. Ne valykla.

— Matau. Norėčiau, kad ir sulaidytumėt **man** drabužius.

— Tuos, kuriais užsivilkęs?

— Taip.

Siuvėjas kažką bambtelėjo ir atsikėlė. Jis apžiūrėjo kelnių dėmę.

— **Tai** ne kraujas,— tarė Greberis.— Tai Provanso aliejus. Patrinsite truputį su benzinu ir išvalysite.

— Tai kodėl pats neišsivalote, jei taip gerai žinote? Benzinas tokių dėmių visai neima. .

— Galbūt. Be abejo, jūs geriau žinot. Ar neturit ko nors man tuo tarpu apsirengti?

Siuvėjas nuėjo į kampa, atitvertą užuolaida, ir atnešė languotas kelnės ir baltą švarką. Greberis paėmė drabužius.

— Kiek maždaug užtruksite? — paklausė jis.— • Man reikia uniformos vestuvėms.

— Apie valandą.

Greberis persirengė.

— Tada po valandos sugrįšiu.

Kengūra pasižiūrėjo į jį su nepasitikėjimu. Jis buvo manęs, kad Greberis palauks dirbtuvėje.

— Mano uniforma yra geras užstatas,— pareiškė Greberis.— Nepabėgsiu.

Siuvėjas netikėtai išsišiepė.

— Jūsų uniforma valstybės nuosavybė, jaunuoli. Bet eikite. Ir apsikirpkit. Tai būtina, jei ruošiatės vesti.

— Tiesa.

Netoliese Greberis rado kirpyklą, kurioje klientus aptarnavo prakaulė moteris.

— Mano vyras fronte,— tarė ji.— Kol kas aš jį pa-

"aduoju. Sėskitės. Skusti?

— Plaukus kirpti. Ar tai irgi mokate?

— Dieve maloningas! Taip gerai moku, kad net baigiu vėl užmiršti. Ir galvą išplauti? Turime dar gero muilo.

— Gerai. Ir galvą išplauti.

Moteris darbavosi energingai. Ji apkirpo Greberiui plaukus ir kaip reikiant išplovė galvą, negailėdama muilo ir šiurkštaus rankšluosčio.

— Brilantino? — paklausė kirpėja.— Turime prancūziško.

Greberis, kuris buvo bemaž užsnūdęs, pramerkė akis ir nusigando. Jam atrodė, kad jo ausys paaugo, taip buvo patrumpinti plaukai smilkinuose.

— Brilantino? — pakartojo moteris įsakomu balsu.

— O koks jo kvapas? — Greberis prisiminė Alfonso maudymosi druską.

— Koks ir visada brilantino. Koks gi daugiau? Brilantinas prancūziškas.

Greberis paėmė dėžutę ir pauostė. Brilantinas atsidavė apkartusiais taukais. Mat pergalių laikai jau seniai buvo praėję. Jis pažiūrėjo į savo plaukus; tose vietose, kur buvo ilgesni, jie styrojo kuokštais.

— Gerai, duokit brilantino,— tarė jis.— Bet tik labai mažai.

Greberis užmokėjo ir grįžo į siuvyklą.

— Per anksti,— sumurmėjo Kengūra.

Greberis nieko neatsakė. Jis atsisėdo ir žiūrėjo, kaip laido kelnes siuvėjas. Nuo šilto oro pradėjo imti miegas. Karas ūmai kažkur nutolo. Tyliai zyzė musės, šnypstė laidynė, ir šis mažytis kambarys dvelkė neįprastu ir užmirštu saugumo jausmu.

— Padariau, ką galėjau.

Siuvėjas atkišo Greberiui kelnes. Jis apžiūrėjo jas. Dėmės bemaž nebebuvo.

— Puiku,—tarė jis.

Kelnės atsidavė benzinu, bet jis nieko dėl to nesaikė ir greitai persirengė.

— Kas jums kirpo plaukus? — paklausė siuvėjas.

— Kažkokia moteris, kurios vyras kariuomenėje.
— Atrodo, kad jūs pats apsikirpote. Nejudinkit galvos.

Kengūra nukirpo jam kelis kuokštelių plaukų.

— Na, dabar žmoniškiau.

— Kiek moku?

Siuvėjas numojo ranka.

— Tūkstantį markių arba nieko. Vadinasi, nieko.
Tegul bus vestuvių dovana.

— Ačiū. Gal žinote, kur čia gėlių parduotuvė?

— Viena yra Špicherno gatvėje.

Parduotuvė buvo atidaryta. Dvi moterys derėjo vainiką.

— Juk čia tikri kankorėžiai,— kalbėjo pardavėja.— Dėl to jis ir brangesnis.

Viena iš moterų pasipiktinusi pažvelgė į ją. Nudriebę, raukšlėti jos skruostai virpėjo.

— Tai lupikavimas,— • tarė ji.— Lupikavimas! Eime, Mina! Kitur rasime pigesnių vainikų.

— Nenorit — neimkit,— kandžiai pareiškė pardavėja.— Nespėju parodyti savo prekių, ir nebėra.

— Šitokiomis kainomis?

— Taip, šitokiomis kainomis. Aš niekad neturiu, kiek reikia, kasdien viską išparduoju, gerbiamosios.

— Tokie ir pelnosi iš karo!

Moterys išėjo. Pardavėja smarkiai įkvėpė oro, lyg norėdama dar ką surikti joms iš paskos, bet paskui kreipėsi į Greberi. Jos veide ūmai atsirado dvi raudonos dėmės.

— Jums ko? Vainiko ar papuošalų karstui? Motate, pasirinkimas ne per didžiausias, bet turime labai gražių eglišakių.

— Man ne laidotuvėms...

— Tai ko gi? — paklausė nustebusi pardavėja.

— Norėčiau gėlių.

— Gėlių? Turiu lelijų...

— Tik ne lelijų. Ką nors vestuvėms.

— Lelijos labai tinka vestuvėms, gerbiamasis!

Tai — nekaltybės ir skaistybės simbolis.

— • Tai tiesa. Bet gal turite rožių?

— Rožių? Šiuo metu? Iš kur? Šiltnamiuose dabar auginamos daržovės. Sunku iš viso ką nors gauti.

Greberis apžiūrėjo prekystalį. Pagaliau už svastikos formos vainiko jis pamatė puokštę narcizų.

— Duokite man šituos.

Pardavėja ištraukė puokštę iš vazos ir davė nuvarvėti vandeniui.

— Deja, gėlės galiu suvynioti tik į laikraštį. Kito kio popieriaus nebeturiu.

— Niekis.

Greberis užmokėjo už narcizus ir išėjo. Jis tuojuo pasijuto nesmagiai su gėlėmis rankoje. Atrodė, kad visi žmonės spokso į jį. Iš pradžių jis laikė puokštę žiedais žemyn, o paskui pasibruko po pažastim. Jo akis užkliuvo už laikraščio, į kurį buvo suvyniotos gėlės. Salia geltonų žiedų jis pamatė kažkokio išsižiojusio žmogaus atvaizdą. Tai buvo liaudies teismo pirmininko nuotrauka. Greberis perskaitė tekstą. Keturiems žmonėms buvo įvykdyta mirties bausmė už tai, kad jie nebetikėjo Vokietijos pergale. Jiems kirviu buvo nukirstos galvos. Giljotina jau seniai panaikinta. Ji buvo per daug žmoniška. Greberis suglamžė laikraštį ir nometė.

Valdininkas sakė tiesą: metrikacijos įstaiga tikrai buvo miesto mokyklos gimnastikos salėje. Metrikacijos valdininkas sėdėjo priešais laipiojimo virves, kurių galai buvo pakabinti ant sienos. Tarp jų kabojo uniformuoto Hitlerio portretas, o po juo — svastika su Vokietijos herbu — ereliu. Greberiui su Elizabeta teko palaukti. Pirma jų buvo pagyvenęs kareivis ir moteris, prisisegusi auksinę burlaivio formos sagę. Vyras jaudinosi, moteris buvo rami. Ji nusišypsojo Elizabetai lyg sąmokslininkei.

— O liudininkai? — paklausė metrikacijos valdininkas. — Kur jūsų liudininkai?

Kareivis ėmė mikčioti. Liudininkų jis neturėjo.

— Aš maniau, kad jokių liudininkų nereikia, kai veda kareivis,— galiausiai pasakė jis.

— Tai būtų gražu! Pas mus visur tvarka!

Kareivis kreipėsi į Greberį.

— Gal tu gali mums padėti, drauguži? Tu ir tavo panelė? Čia tik pasirašyti.

— Na, aišku. Paskui jūs galėsite mums pasirašyti. Aš taip pat maniau, kad liudininkų nereikia.

— Kam čia galvoj tokie dalykai!

— Kiekvienam, kuris atsimena savo pilietines pareigas,— griežtai pareiškė metrikacijos valdininkas. Matyt, į šį nerūpestingumą jis pažiūrėjo kaip į asmenišką ižeidimą.— Gal jūs ir į mūsų be šautuvo einate?

Kareivis pastatė akis.

— Bet tai kas kita. Juk liudininkas — ne ginklas.

— Aš to ir nesakiau. Tai tik palyginimas. Tai kaip dabar? Ar turite liudininkus?

— Štai tą draugą ir jo damą.

Metrikacijos valdininkas nepatenkintas pažvelgė į Greberį. Jam nepatiko, kad reikalą buvo galima išspręsti taip paprastai.

— Ar turite asmens pažymėjimus? — paklausė jis Greberį, tikėdamasis, kad šis neturės dokumentų.

— Taip. Mes patys norime tuoktis.

Valdininkas kažką burbtelėjo ir paėmė dokumentus. Elizabetos ir Greberio pavardes jis įrašė į knygą.

— Pasirašykite čionai.

Visi keturi pasirašė.

— Sveikinu jus fiurerio vardu,— šaltai tarė valdininkas kareiviui ir jo žmonai. Paskui jis atsigręžė į Greberį.

— O kas jūsų liudininkai?

— Štai.— Greberis parodė į antrąją porą.

Valdininkas papurtė galvą.

— Galiu pripažinti tik vieną iš jų,— pareiškė jis.

— Kodėl? Juk mus abu pripažinote.

— Jūs buvote dar nevedę. Tačiau juodu dabar yra vedę. Liudininkai turi būti du, nepriklausomi vienas nuo kito. Žmona nelaikoma nepriklausoma.

Greberis nesuprato, ar valdininkas sakė tiesą, ar

tik norėjo daryti kliūčių.

— Gal čia yra kas nors, kas galėtų pabūti liudininku? — paklausė jis. — Gal koks kitas valdininkas?

— Ne mano pareiga tuo rūpintis, — pareiškė metrikacijos valdininkas, vos pastebimai triumfuodamas. — Jei neturite liudininkų, negalite tuoktis.

Greberis apsidairė.

— Ko jums reikia? — paklausė pagyvenęs žmogus, kuris buvo priėjęs ir viską girdėjo. — Liudininko? Imkite mane.

Jis atsistojo šalia Elizabetos. Valdininkas šaltai apžiūrėjo jį.

— Turite dokumentus?

— Žinoma. — Žmogus nerūpestingai išsiėmė iš kišenės pasą ir numetė jį ant stalo.

Valdininkas paskaitė jį, atsistojo ir riktelėjo:

— Heil Hitler, ponas oberšturmbanfiureri.

— Heil Hitler, — nerūpestingai atsakė oberšturm-banfiureris. — O dabar nebeišdarinėkit komedijų, supratot? Kaip jūs drįstate šitaip elgtis su kareiviais?

— Klausau, ponas oberšturmbanfiureri! Prašom, malonėkite čia pasirašyti.

Greberis pamatė, kad SS oberšturmbanfiureris Hildebrandtas buvo antrasis jų liudininkas. Pirmasis buvo pionierius Klocas. Hildebrandtas pakratė Elizabetai ir Greberiui rankas, o paskui ir Klocui su žmona. Valdininkas iš kažkur už virvių, kurios, rodos, buvo skirtos pasikarti, ištraukė du egzempliorius Hitlerio knygos „Mein Kampf“.

— Tai miesto dovana, — paaiškino jis susiraukęs ir pastatęs akis žiūrėjo į išeinantį Hildebrandtą. — Civiliniais drabužiais, — tarė jis. — Iš kur gali žinoti, kas jis per vienas!

Pro odinį arklių ir lygiagretes jieėjo prie durų.

— Kada tau reikia grįžti? — paklausė Greberis pionierių.

— Rytoj. — Klocas mirktelėjo. — Mes jau seniai ruošėmės apsievi. Kam dovanoti valstybei? Jei aš palydėsiu galvą, tai bent Marija bus aprūpinta. Ar ne tiesa?

— Aišku.

Klocas nusisegė kuprinę.

— Išgelbėjai mane, drauguži. Turiu čia neblogą dešrą. Valgykit į sveikatą! Nekalbėk, aš ūkininkas, to gero man netrūksta. Norėjau duoti metrikacijos valdininkui. Įsivaizduok tikrai, tokiam šikniui!

— Kur čia tokiam duosi! — Greberis paėmė dešrą. — Iš manęs paimk šią knygą. Niekuo daugiau tau negaliu atsidėkoti, kaip tik šia dovana.

— Bet, drauguži, juk aš irgi tokią pat knygą gavau.

— Niekis, turėsi dvi. Vieną galėsi duoti savo žmonai.

Klocas apžiūrėjo „Mein Kampf“.

— Dailiai įrišta,— tarė jis.— O tau jos iš tikrųjų nereikia?

— Ne, nereikia. Namie yra su odiniais viršeliais ir sidabrinėmis sagtelėmis.

— Tada kas kita, žinoma. Na, viso labo.

— Viso labo.

Greberis pasivijo Elizabetą.

— Aš tyčia nieko nesakiau Alfonsui Bindingui, kad jis neužsimanytų pabūti liudininku,— tarė jis.— Nenorėjau, kad šalia mūsų pavardžių pasirašytų kreis-leiteris. Dabar jo vietoje gavome SS oberšturmbanfiurerį. Mat kas išeina iš gerų norų!

Elizabetą nusijuokė.

— Užtat nacių bibliją išmainei į dešrą. Tai kompensuoja.

Jie ėjo per turgaus aikštę. Bismarko paminklas, kurio buvo belikę vienos kojos, vėl buvo užkeltas ant postamento. Viršum Marijos bažnyčios skraidė balandžiai. Greberis pažvelgė į Elizabetą. „Iš tikrųjų turėčiau būti labai laimingas“,— pagalvojo jis, tačiau to nejuto, ko buvo tikėjęsis.

Greberis ir Elizabetą gulėjo miško proskynoj už miesto. Tarp medžių kabojo violetinis ūkas. Proskynos pakraščiuose žydėjo raktažolės ir žibuoklės. Pakilo

lengvas vėjelis. Elizabeta staiga atsisėdo.

— Kas čia? Miškas tarsi užburtas. O gal aš sapnuoju? Juk medžiai išpuošti sidabru. Tu irgi matai?

Greberis linktelėjo.

— Panašu į blizgučius.

— Kas tai?

— Staniolas. Tai labai plonas aliuminis, supjaustytas siaurais rėželiais. Kažkas panašaus į sidabrinį popierių, į kurį vyniojamas šokoladas.

— Taip. Visas miškas jo prikarstytas! Iš kur jis čia?

— Lėktuvai išmeta jo ištisus ryšulius. Jis trukdo radijo ryšius. Rodos, tada negalima nustatyti, kur skrenda lėktuvai, ar ką. Tos siaurutės staniolo juostelės, pamažu leisdamosi žemyn, nutraukia ar trukdo radijo bangas.

— Gaila,— tarė Elizabeta.— O atrodo, kad miške vienos Kalėdų eglutės. Pasirodo, ir čia karas. Aš maniau, kad pagaliau pavyko nuo jo ištrūkti.

Juodu žiūrėjo į medžius. Proskynoj jie buvo pririzgėtų juostelių, kurios kabojo ant šakų, blizgėjo ir pleveno vėjyje. Saulė prasiskverbė pro debesų kalnynus ir pavertė mišką žėrinčia pasaka. Tos juostelės, nukritusios kartu su šėlstančia mirtimi ir šurpiu naikinimo kauksmu, dabar spindėdamos tyliai kabojo medžiuose, žėrėjo sidabru ir priminė vaikystės pasakas bei taikos šventę.

Elizabeta prisiglaudė prie Greberio.

— Tegu tas miškas bus mums toks, koks atrodo, o ne toks, koks iš tikrųjų yra.

— Gera.

Greberis išsitraukė iš milinės kišenės Polmano knygą.

— Leistis į povestuvinę kelionę mes negalime, Elizabeta. Bet Polmanas padovanojo man Šveicarijos vaizdų rinkinį. Kada nors, po karo, nuvažiuosime, ir tada bus mūsų povestuvinė kelionė.

— Šveicarija. Tai ten, kur naktį dar dega žiburiai? Greberis atskleidė knygą.

— Ir Šveicarijoje nebėra žiburių. Girdėjau tai ka-

reivinėse. Mes įteikėme Šveicarijai ultimatumą ir pareikalavome, kad šviesos būtų užtemdytos. Šveicarija turėjo priimti mūsų reikalavimą.

— Kodėl?

— Mes nieko nesakėme, kol vieni skraidėme per Šveicariją. Bet dabar ir priešai skraido per ją. Su bombomis į Vokietiją. Jei kur miestai apšviesti, lakūnams lengviau orientuotis. Tai todėl.

— Vadinasi, ir Šveicarijoje pasibaigė ramūs laikai?

— Taip. Tačiau žinome bent tiek, kad, patekę į Šveicariją kada nors po karo, rasime viską lygiai taip, kaip šioje knygoje. O apie Italijos, Prancūzijos ar Anglijos vaizdus to negalime pasakyti.

— Ir apie Vokietijos vaizdus taip pat.

— Taip, ir apie Vokietijos vaizdus taip pat.

Jie vartė albumo puslapius.

— Kalnai ir kalnai,— tarė Elizabeta.— Negi Šveicarijoje nieko daugiau ir nėra? Ar nėra joje šiltų kraštų, nėra pietų?

— Kur nebus! Štai itališkoji Šveicarija.

— Lokarnas. Ar ne ten vyko didelė taikos konferencija? Konferencija, kurioje buvo nutarta, kad niekad daugiau nebebūtų karo?

— Rodos, taip.

— Neilgai buvo vykdomas tas nutarimas.

— Neilgai. Štai Lokarnas. Pasižiūrėk. Palmės, senos bažnyčios, o čia — ežeras Lago Madžiore. Šičia salos, azalijos ir mimozos, saulė ir taika.

— Taip. Kaip vadinasi ta vieta?

— Porto Ronkas.

— Gerai,— tarė Elizabeta ir vėl atsigulė.— Įsidėmėkime tą pavadinimą. Vėliau kada nors nuvažiuosime. Dabar nebenoriu keliauti.

Greberis užvertė knygą. Jis pažiūrėjo, kaip mirga sidabras medžiuose, ir apsikabino Elizabeta per pečius. Jis pajuto ją visą ir ūmai pastebėjo miško žemę, ir žolę, ir vijoklius, ir kažkokį rausvą žiedą siaurais, gležnais lapeliais, ir visa tai didėjo ir didėjo, kol uždengė visą horizontą, ir Greberio akys užsimerkė. Vėjas aprimo. Ėmė greitai temti. Tolumoje pasigirdo ty-

lus dundėjimas. „Artilerija,— pagalvojo Greberis sušniuręs.— Bet iš kur? Kur aš esu? Kur frontas?“ O pasakui aprimo, pajutęs Elizabetą šalia savęs. „Kurgi čia būtų artilerija? Matyti, šaudymo pratimai.“

Elizabetą pajudėjo.

— Kur jie? — sumurmėjo ji.— Ar bombarduoja, ar skrenda tolyn?

— Tai ne lėktuvai.

Dundėjimas pasikartojo. Greberis atsisėdo ir ėmė klausytis.

— Tai ne bombos, ne artilerija ir ne lėktuvai, Elizabetą,— tarė jis.— Tai perkūnija.

— Ar ne per anksti?

— Perkūnija nepripažįsta jokių taisyklių.

Dabar Greberis su Elizabetą pamatė pirmuosius žaibus. Jie pasirodė blankūs ir dirbtiniai po tų perkūnijų, kurias sukelia patys žmonės, ir griaustinis vargu ar galėjo susilyginti su lėktuvų eskadrilės griausmu, jau nekalbant apie bombardavimo trenksmą.

Pradėjo lyti. Per proskyną juodu nubėgo po eglėmis. Šešėliai, rodos, bėgo kartu su jais. Lietaus šniokštimas medžių viršūnėse ties jais priminė tolimos minios plojimus; blausioje šviesoje Greberis pamatė, kad Elizabetos plaukai pririzgo sidabrinį gijų, nukritusių nuo šakų. Plaukai buvo panašūs į tinklą, į kurią įsipainiojo žaibai.

Juodu išėjo iš miško ir rado dengtą tramvajaus sustojimo vietą, kurioje buvo susigrūdę nemažai žmonių. Tarp jų buvo keletas esesininkų. Jie buvo jauni ir spoksojo į Elizabetą.

Po pusvalandžio lietus nustojo.

— Aš nebežinau, kur mes dabar,— tarė Greberis.— Į kurią pusę mums reikia eiti?

— Į dešinę.

Juodu perėjo skersai gatvės ir pasuko į skendinčią prieblandoje alėją. Priešais juos sudūlavo ilga eilė žmonių, klojančių toje prietemoje vamzdžius. Jų drabužiai buvo dryžuoti. Elizabetą ūmai išsitiesė ir pasuko iš gatvės tenai, kur dirbo darbininkai. Iš lėto ji ėjo pro pat juos, žiūrėdama į juos, lyg ko ieškodama. Da-

bar Greberis pamatė, kad prie tų žmonių švarkų pri-
siūti numeriai; vadinasi, čia turėjo būti koncentracijos
stovyklos kaliniai. Jie dirbo tylėdami ir skubiai, ne-
pakeldami akių. Jų galvos panešėjo į kaukoles, o dra-
bužiai plaikstėsi ant liesų kūnų. Du kaliniai, visiškai
nusilpę, gulėjo prie užkalto lentomis mineralinio van-
dens kiosko.

— Ei, jūs! — sušuko esesininkas.— Salin iš čia!

Čia draudžiama vaikščioti!

Elizabeta apsimetė nieko negirdinti. Ji tik ėmė grei-
čiau žingsniuoti ir žiūrėjo į negyvus kalinių veidus.

— Atgal! Ei, jūs! Moterie! Tuoju! Pašėlo, neju
negirdit?

Keikdamasis priėjo esesininkas.

— Kas atsitiko? — paklausė Greberis.

— Kas atsitiko? Jūs apkurtote, ar kas?

Greberis pamatė, kad priėjo dar vienas esesininkas.
Tai buvo oberšarfiureris. Greberis nedrįso šaukti Eli-
zabetos; jis žinojo, kad ji negrįš.

— Mes ieškome vieno daikto,— tarė jis esesinin-
kui.

— O ko? Sakykit!

— Mes pamėtėme čia tokį daikteli... sagę. Tai bu-
vo burinis laivelis su briliantais. Vakar vėlai vakare
mes čiaėjome ir turbūt tada pamėtėme. Gal kartais
matėte?

Greberis pakartojo savo melą. Jis matė, kad Eliza-
beta jau buvo praėjusi pusę eilės kalinių.

— Niekas čia nieko nerado,— pareiškė oberšar-
fiureris.

— Jis mums čia tauzija nebūtus daiktus,— tarė
esesininkas.— Turit dokumentus?

Greberis valandėlę žiūrėjo į jį tylėdamas. Jis mie-
lai būtų partrenkęs esesininką. Jam buvo ne daugiau
kaip dvidešimt metų. „Steinbreneris,— pagalvojo jis.—
Arba Heinis. To paties tipo.

— Ne tiktai dokumentus, o ne bet kokius doku-
mentus,— pagaliau tarė jis.— Be to, oberšturm-
bānfiureris Hildebrandtas yra artimas mano bičiulis, jei
norit žinoti.

Esesininkas pašaipiai nusijuokė.

— O daugiau kas? Gal ir fiureris, a?

— Fiureris ne.

Elizabeta jau buvo beveik prie galo eilės. Greberis palengva išsitraukė iš kišenės vedybų metrikus.

— Eime su manim po žibintu, {skaitot čia? Mano liudininko parašą? O datą? Šiandien, kaip matote. Dar norit ko paklausti?

Esesininkas spoksojo į dokumentą. Oberšarfiureris žiūrėjo jam per petį.

— Tai Hildebrandto parašas,— patvirtino jis.— Aš pažįstu. Bet vis viena čia vaikščioti negalima. Draudžiama. Mes nieko negalime padaryti. Gaila man jūsų sagės.

Elizabeta jau perėjo visą eilę.

— Ir man gaila,— atsakė Greberis.— Bet, žinoma, mes toliau neieškosime, jei draudžiama. Įsakymas, tai įsakymas.

Jis ėmė vyti Elizabethą. Bet oberšarfiureris ėjo kartu su juo.

— Galbūt mes. dar rasime tą sagę. Kur ją tada nusiūsti?

— Hildebrandtui, tai bus paprasčiausia.

— Gerai,— atsakė oberšarfiureris pagarbiai.— Ar neradote? — paklausė jis Elizabetha.

Elizabetha žiūrėjo į jį, pastačiusi akis, lyg ką tik būtų pabudusi.

— Aš pasakojau oberšarfiureriui apie sagę, kurią čia pamėtėme,— greitai tarė Greberis.— Jeigu ją ras, tai nusiųs Hildebrandtui.

— Ačiū,— nustebusi atsakė Elizabetha.

Oberšarfiureris pažvelgė į jį veidą ir linktelėjo.

— Pasitikėkite 'mumis! Mes, esesininkai,— džen-telmenai.

Elizabetha pažvelgė į kalinius. Oberšarfiureris pastebėjo jos žvilgsnį.

— Jei kuris iš šitų kiaulių būtų ją paslėpęs, vis tiek surasime,— pareiškė jis galantiškai.— Mes juos papurtysime.

Elizabetha krūptelėjo.

— Negaliu tvirtinti, kad tikrai čia pamečiau. Gal kartais miške. Turbūt greičiau miške.

Oberšarfiureris išsišiepė. Elizabeta paraudo.

— Greičiausiai miške,— pakartojo ji.

Oberšarfiureris dar labiau išsišiepė.

— Miškas, žinoma, ne mūsų žinioje,— pareiškė jis.

Greberis stovėjo prie pat pasilenkusio kalinio kaulėto kiaušo. Jis išikišo ranką į kišenę, išsitraukė pakelį cigarečių ir gręždamasis numetė jį prie kalinio.

— Labai ačiū,— tarė jis oberšarfiureriui.— Rytoj dar miške paieškosime. Gal iš tikrųjų miške pamėtėme.

— Nėra už ką dėkoti. Heil Hitler! Nuoširdžiai sveikinu vedybų progą.

— Ačiū.

Juoduėjo tylėdami greta kito, kol išnyko iš akių kaliniai. Prasiblaiviusiu dangum it flamingų pulkas skrido perlamutriniai ir rausvi debesys.

— Man nereikėjo ten eiti,— tarė Elizabeta.— Aš žinau.

— Niekis. Tokia jau žmogaus prigimtis. Nespėja jis ištrūkti iš vieno pavojaus ir vėl jau rizikuoja.

Mergina linktelėjo.

— Tu mus išgelbėjai su ta savo sage. Ir Hildebrandtu. Iš tavęs tikrai geras melagis.

— Tai vienintelis dalykas,— tarė Greberis,— kurį mes per paskutinius dešimt metų tobulai išmokome. O dabar eime namo. Dabar aš turiu absoliučią, dokumentais patvirtintą teisę kraustyti į tavo butą. Savo vietos kareivinėse aš netekau ir šiandien popiet persikrausčiau pas Alfonsą, dabar aš pagaliau noriu namo. Aš noriu ištaigingai pasitvarsyti lovoje, kai tu rytoj iš ryto bėgsi į darbą šeimai duonos uždirbti.

— Rytoj man nereikia į fabriką. Turiu dvi dienas atostogų.

— Ir tik dabar pasakei?

— Ruošiausi tau pasakyti tik rytoj rytą.

Greberis papurtė galvą.

— • Tik prašom be staigmenų! Neturime laiko tokiems dalykams. Mums reikia džiaugtis kiekviena minute. Ir tuojau pradėsime. Ar pusryčiams visko turime? O gal dar nueiti pas Alfonsą?

— Turim visko.

— Gerai. Pusryčiausime triukšmingai. Jei nori, galėsime paleisti ir Hohenfrydbergo maršą. O jei ponias Lizer Ilėks į mūsų kambarį, kupina dorovingo įniršio, pakišime tai nusivylusiai skundikei panosėn savo jungtinių metrikus. Tai išpūs akis, pamačiusi mūsų liudininko esesininko pavardę!

Elizabeta nusišypsojo.

— Gal ji ir netriukšmaus per daug. Užvakar, kai man atidavė tą svarą cukraus, kurį tu palikai, ji netikėtai prasitarė, kad tu padorus žmogus. Bala žino, iš kur tokia staigi permaina! Gal tu žinai?

— Nieko nežinau. Turbūt ją kas nors papirko. Tai dar vienas dalykas, kurį per paskutiniuosius dešimt metų tobulai išmokome.

XX

Bombardavimas prasidėjo vidurdienį. Tai buvo apsiniaukusi, šilta ir drėgna diena, kada auga kiekviena žolelė. Debesys kabojo žemai, ir sprogimų liepsnos lėkė į juos, tarytum žemė būtų svaidžiusi jas į nematomą priešą, norėdama jo paties* ginklu priversti jį pulti į ugnies ir pragaišties sūkurį.

Buvo pietų pertrauka, kada gatvėse didžiausias judėjimas. Kažkoks priešlėktuvinės apsaugos budėtojas liepė Greberiui eiti į artimiausią slėptuvę. Greberis manė, kad bus tik aliarmas ir daugiau nieko, bet, išgirdęs pirmuosius sprogimus, jis ėmė brautis pro žmonių minią prie slėptuvės durų. Kai durys dar kartą atsivėrė žmonėms įleisti, jis išsoko laukan.

— Atgal! — sušuko budėtojas.— • Niekam nevalia būti gatvėje! Tik budėtojams!

— Aš budėtojas!

Greberis leidosi bėgti į fabriką. Jis nežinojo, ar jam pavyks surasti Elizabetą, tačiau norėjo bent pabandyti išvesti ją iš fabriko, nes fabrikai buvo svarbiausi bombonešių taikiniai.

Jis pasuko už kampo. Priešais gatvės gale vienas namas pakilo į orą ir suskilo į gabalus, kurie atsiskyrė nuo kito kito ir tame visuotiniame šėlime tyliai, be jokio garso, iš lėto nusileido ant žemės. Greberis krito į vandens nutekamąją griovelį ir užsiėmė rankomis ausis. Po kito sprogimo oro banga pagriebė jį lyg milžiniška ranka ir nusviedė keletą metrų atgal. Aplinkui pasipylė akmenų lietus. Ir akmenys, rodos, krito be garso to nesiliaujančio griaudimo metu. Greberis atsiėjo, susverdėjo, smarkiai papurtė galvą, patampė sau už ausų ir sudavė į kaklą, kad galėtų aiškiau galvoti. Per akimirką gatvė priešais pavirto liepsnų jūra. Praeiti nebebuvo galima, ir jis sugrižo.

Priešais jį bėgo žmonės atviromis burnomis, siaubosklidinomis akimis. Jie kažką šaukė, bet jis negirdėjo jų. Jie bėgo pro jį tartum vejami kurčnebyliai. Paskui juos kildišavo invalidas su medine koja, nešinas dideliu sieniniu laikrodžiu su gegute, kurio svarsčiai vilkosi žeme. Jam iš paskos gūždamasis bėgo vilkinis šuo. Prie vieno namo kampo stovėjo kokių penkerių metų mergytė. Ji spaudė prie savęs kūdikį. Greberis sustojo.

— Bėk į artimiausią slėptuvę! — sušuko jis. — Kur tavo tėvai? Kodėl jie tave čia palijo?

Mergytė nė nepažiūrėjo į jį. Ji nuleido galvą ir prisiglaudė prie sienos. Staiga priešais Greberį išdygo priešlėktuvinės apsaugos budėtojas, kuris jam kažką šaukė be garso. Greberis kažką suriko jam ir pats negirdėjo savo balso. Budėtojas toliau kažką šaukė jam be garso ir kažką rodė. Greberis numojo ranka ir parodė į vaikus. Tai buvo kažkokia vaiduoklių pantomima. Budėtojas bandė sulaikyti jį viena ranka, o antra stvėrė vaikus. Greberis ištrūko. To šėlsmo sukuryje akimirką jam pasirodė, tarsi jis būtų visai besvoris ir galėtų nušokti milžiniškus šuolius, o tučtuojau po to — tarsi jis būtų iš minkšto švino nulietas ir didžiu-

liai kūjai plotų jį.

Viršum Greberio galvos, nelyginant koks nerangus priešistorinis paukštis, nuskrido spinta su atviromis durimis. Galinga oro srovė nustvėrė jį ir ėmė sukti, iš žemės ištryško liepsnos, kažkoks akinantis geltonumas užtraukė dangų, įkaito ligi baltumo ir tarsį liūtis krito žemėn. Greberis alsavo ugnimi, atrodė, kad jo plaučiai išdegę, jis griuvo, suspaudė rankomis galvą, sulaikė kvapą taip, jog vos galva neplyšo, paskui apsidairė. Pro ašaras peršinėiose jo akyse — iš pradžių lyg per dūmus, o paskui vis aiškiau ir aiškiau — pamažu iškilo vaizdas: sueižėjusi, dėmėta mūro siena, pasvirusi viršum laiptų, o ant laiptų — penkerių metų mergytės kūnas, sutriuškintos pakopos pakeltas, trumpas škotiškas sijonėlis užverstas, apnuogintos kojos išsižergusios, rankos išskėstos, lyg ji būtų nukryžiuota, krūtinė perverta geležinių turėklų virbo, kurio galas styro iš nugaros; o truputį į šoną nuo jos, tarytum iš kažkur gavęs daugiau sąnarių nei gyvas būdamas, — priešlėktuvinės apsaugos budėtojas, be galvos, sudribęs, jau mažai ir bekraujuojas, susirietęs, užsimetęs kojas ant pečių, lyg negyvas akrobatas, vaizduojantis žmogų be kaukę. Kūdikio nebesimatė. Turbūt jį nubloškė kažkur audros gūsis, kuris dabar jau grįžo, karštas ir deginantis, varydamas priešais save ugnies kamuolius.

Greberis išgirdo, jog kažkas šalia jo šaukia:

— • Kiaulės! Kiaulės! Prakeikti kiaulės! — ir plačiomis akimis pažiūrėjo į dangų; paskui pasižvalgė ir suprato, kad pats ir šaukė.

Greberis pašoko ir nubėgo tolyn. Jis nė pats nepajuto, kaip pateko į aikštę šalia fabriko. Fabrikas, regis, buvo sveikas; tik dešiniame šone juodavo šviežia duobė, bombos išmušta. Žemi pilki pastatai nenukentėjo. Fabriko priešlėktuvinės apsaugos budėtojas su laikė jį.

— Mano žmona fabrike! — sušuko Greberis. — Įleiskit!

— Uždrausta! Artimiausia slėptuvė anoj pusėj. Už aikštės.

— Pasiuto, viskas draudžiama šioj šaly! Pasitraukite arba...

Budėtojas parodė į užpakalinį kiemą. Ten buvo nedidelis, plokščias gelžbetoninis bunkeris.

— Ten kulkosvaidžiai,— tarė jis.— Ir sargyba! Tokie pat suskiai kareiviai, kaip ir tu! Eik, jei nori, mulki tu!

Daugiau aiškinti Greberiui nereikėjo: kulkosvaidis galėjo apšaudyti visą kiemą.

— Sargyba!—sušuko jis Įtūžęs.— Kam jos reikia? Netrukus, ko gero, savo pačių mėsą sargybomis apstatysit. Ar čia nusikaltėliai kokie? O gal reikia saugoti tas jūsų prakeiktas milines?

— Labiau, negu tu numanai! — niekinamai atsakė budėtojas.— Mes ne tik milines siuvame. Ir ne vienos bobos čia dirba. Šaudmenų gamykloje yra keli šimtai kalinių iš koncentracijos stovyklos. Dabar supratai, tu fronto verši?

— Taip. O kaip čia slėptuvės?

— Kas man darbo tavo slėptuvės! Man vis tiek reikia riogsoti lauke. O kas laukia mano žmonos mieste?

— O slėptuvės saugios?

— Aišku. Juk žmonės reikalingi fabrike. O dabar nešdinkis! Gatvėje būti niekam nevalia! Tenai jau kažką pastebėjo. Čia labai visi bijo sabotazo!

Smarkių sprogimų nebesigirdėjo. Priešlėktuviniai pabūklai vis dar šėlo. Greberis aikštės pakraščiu nubėgo atgal. Bet jis nebėgo į artimiausią slėptuvę, o susigūžė bombos naujai išneštoje duobėje aikštės gale. Joje taip smirdėjo, kad jis vos neužduso. Tada jis pašliaužė ligi krašto ir atsigulė, nenuleisdamas akių nuo fabriko. „Čia karas visai kitoks,— galvojo jis.— Fronte kiekvienas žiūri tik savęs, retai pasitaiko, kad toje pačioje kuopoje esti kieno brolis. O čia kiekvienas turi šeimą, ir ne tik i jį vieną šaudoma; šaudoma i kiekvieną, ir kenčia visi kartu. Tai dvigubas, trigubas ir net dešimterio pas karas.“ Jis prisiminė penkerių metų mergytės lavoną, paskui daugybę kitų lavonų, kuriuos buvo matęs, prisiminė savo tėvus ir Eli-zabetą ir tartum spazmą pajuto neapsakomą neapykantą tiems, per kuriuos visa tai atsitiko; ta jo neapykanta peržengė savo krašto ribas ir nenorėjo nieko girdėti

apie jokių argumentus „už“ ir „prieš“, apie joki teisingumą.

Ėmė lyti. Lietaus lašai lyg sidabrinės ašaros krito per dvokianti, išprievartauotą orą. Jie tiško į žemę ir dažė ją tamsia spalva. Paskui atskrido naujos bombonešių eskadrilės.

Greberiui atrodė, kad jam kas plėšia krūtinę. Lėktuvų kauksmas virto kažkokiu pašėlusiu metalo žvangėjimu, paskui dalis fabriko pakilo į orą, sujuodavo vėduoklės pavidalo liepsnos fone ir subyrėjo, tarytum po žeme koks milžinas būtų metęs žaisliukus.

Greberis išplėtęs akis žiūrėjo į langą, kuriame sutvisko baltos, geltonos ir žalios liepsnos. Paskui nubėgo atgal prie fabriko vartų.

— Ko tau vėl prireikė? — sušuko priešlėktuvinės apsaugos budėtojas.— Argi nematai, kad pas mus trenkė?

— Taip! Kur? Į kurių skyrių? Ar į milinių?

— Milinių? Nesąmonė! Milinių skyrius toliau.

— Iš tikrųjų? Mano žmona...

— Et, papūsk tu tai savo žmonai! Juk visos moterys slėptuvėje. Mes čia turime daugybę sužeistų ir užmuštų! Duok man ramybę!

— Iš kur tie sužeisti ir užmušti, jei visi slėptuvėje?

— Tai tie kiti, žmogau plaukuotas! Iš koncentracijos stovyklos. Niekas jų neleidžia į slėptuvę, aišku! O gal manai, kad jiems dar kas specialias slėptuves stato?

— Ne,— atsakė Greberis.— Nemanau.

— Na mat! Pagaliau ateini į protą. O dabar duok man ramybę. Kaip senas karys tu, po velnių, neturėtum taip jaudintis. Be to, juk viskas praėjo. Gal net ir visai pasibaigė bombardavimas.

Greberis apsižvalgė. Girdėjosi tiktai priešlėktuvinių pabūklų lojimas.

— Klausyk, drauguži,— tarė jis.— Noriu tik vieno dalyko! Noriu sužinoti, ar nenukentėjo milinių sky-

rius. Įleisk mane arba pats paklausk. Negi tu nevedęs?

— Aišku. Jau sakiau tau. Manai, kad man tai nedreba kinkos dėl žmonos?

— Tai paklausk! Paklausi, ir tikriausiai tavo žmonai nieko neatsitiks.

Budėtojas pasižiūrėjo į Greberį ir pakraipė galvą.

— Žmogau, tau, matyt, galvoj negera. O gal tu ponas Dievas?

Jis nuėjo į savo būdelę ir netrukus sugrįžo.

- — Skambinau. Milinės tvarkoj. Tik tie iš koncentracijos stovyklos gavo bombą. O dabar išgaruok! Ar jau seniai vedęs?

— Penkios dienos.

Sargybinis ūmai nusišypsojo.

— Ko nesakei iš karto? Tai visai kas kita.

Greberis nuėjo atgal. „Norėjau turėti ką nors, kas palaikytų mane,— pagalvojo jis.— Bet nežinojau, kad tada pavojus darosi dvigubas.

Viskas praėjo. Miestas, paskendęs ugnyje, dvokė gaisrais ir mirtimi. Raudonos, žalios, geltonos ir baltos liepsnos čia rangėsi lyg gyvatės ir blykčiojo viršum sugriuvusių sienų, čia tyliai kilo virš stogų, čia bemaž švelniai glamonėjo dar tebestovinčius namų fasadus, nedrąsiai ir atsargiai glaustydamosi prie jų, čia galinagai brovėsi pro juoduojančius langus. Visur kilo ugnies liežuviai, ugnies sienos, ugnies viesulai, mėtėsi apdegę lavonai, iš namų klykdami išpuldavo liepsnoją žmonės ir kaip pašėlę bėgiodavo ratu, kol išgriūdavo, pasakui šliauždami kimiai švokšdavo, o pagaliau tik trūkčiodavo ir gargaliuodavo, skleisdami mėsos svilėsių dvoką.

— Deglai,— pasakė kažkas šalia Greberio.— Išgelbėti jų negalima. Gyvi sudega. Tie prakeikti skysčiai iš padegamųjų bombų užtykšta ant žmonių ir degina kiaurai,— dega oda, mėsa ir kaulai.

— Kodėl jų negalima užgesinti?

— Kiekvienam reikėtų atskiros gesintuvo, ir tai dar nežinia, ar ką padėtų. Juk ta velnio išmonė viską suėda. O koks riksmas!

— Reikėtų juos nušauti, jei negalima išgelbėti.

— Pabandyk tikrai ir tuoj būsi pakartas kaip žmog-
žudys! Ir dar nepataikysi,— laksto kaip bepročiai! Tai
ir yra visa bėda, kad jie taip laksto! Dėl to jie ir liep-
snoja kaip deglai. Vėjas, supranti! Kai jie bėga, pasi-
daro vėjas, o vėjas įpučia ugnį, ir kaip mat žmogus ima
liepsnoti.

Greberis pasižiūrėjo į kalbantįjį. Žmogus buvo su
šalmu, po kuriuo matėsi gilios akių duobutės ir burna,
kurioj trūko daug dantų.

— Manai, kad geriau būtų, jeigu jie stovėtų?

— Būtų teisingiau, bent teoriškai. Stovėti arba ban-
dyti ugnį uždusinti antklodėmis ar kuo nors kitu. Bet
kur čia tuoj gausi antklodžių? Kam tai ateis į galvą?
Ir kas gali stovėti degdamas?

— Niekas. O kas tu toks, atvirai kalbant? Iš prieš-
lėktuvinės apsaugos?

— Nesąmonė. Mūsų brigada lavonus renka. Pa-
imame, aišku, ir sužeistuosius, kai randame. Štai ir mū-
sų vežimas. Pagaliau!

Greberis pamatė, kad iš griuvėsių išrieda vežimas,
šyvio traukiamas.

— Palauk, Gustavai! — riktelejo žmogus, su ku-
riuo kalbėjosi Greberis.— Čia neišvažiuosi. Turėsim
nešte pernešti juos. Ar turi neštuvų?

— Dvejus.

Greberis nuėjo jam iš paskos. Už mūro sienos jis
pamatė lavonus. „Kaip skerdykloje,— pagalvojo jis.—
Ne, ne kaip skerdykloje; skerdykloje daugiau tvarkos,
gyvuliams nuleidžiamas kraujas, jie išmėsinėjami ir
taisyklingai supjaustomi. Čia lavonai sudraskyti, su-
traišyti, suplėšyti, apsvilę ir iškepę." Ant jų dar ka-
bojo drabužių skutai: vilnonio megztinio rankovė,
taškuotas sijonas, kiška iš rudo velveto, liemenukas
ir juodos kruvinos krūtys jame. Šone gulėjo sumesti
keletas negyvų vaikų. Bomba pataikė į slėptuvę, kuri
neišlaikė smūgio. Rankos, kojos, sumindžiotos galvos,
ant kurių dar buvo likę šiek tiek plaukų, išsuktos ko-
jos, tarp jų mokyklinis portfelis, pintinė su negyva ka-
te, labai išblyškęs vaikas, baltas kaip albinosas — ne-

gyvas, tačiau niekur nesužeistas, tartum jam dar nebūtų įkvėpta siela ir jis lauktų, kol jį atgaivins kas, o priešais jį lavonas, juodai apdegęs, ne per smarkiausiai, bet visai vienodai, išskyrus vieną koją, kuri buvo tik raudona ir pūslėta. Niekaip negalėjai pažinti, ar čia vyras, ar moteris: lyties organai ir krūtinė buvo nudegę. Ant juodo raukšlėto piršto skaisčiai blizgėjo aukso žiedas.

— Akys,— tarė kažkas.— Akys — ir tos išdega!

Lavonai buvo sukrauti ant neštuvų.

— Linda,— kartojo kažkokia moteris, eidama pas-
kui neštuvus.— Linda! Linda!

Pasirodė saulė. Sužėrėjo šlapios nuo lietaus gatvės. Medžiai, kurie dar liko sveiki, ėmė blizgėti drėgnais šviesiai žaliais lapais. Šviesa po lietaus buvo skaisti ir stipri.

— To niekados niekas neatleis,— tarė kažkas Gre-
beriui už nugaros.

Jis atsigręžė. Moteris su raudona koketiška skry-
bėlaite žiūrėjo plačiomis akimis į vaikus.

— Niekados,— pakartojo ji,— niekados! Nei šia-
me, nei aname pasaulyje!

Priėjo patrulis.

— Išsiskirstyt! Nesustot! Greičiau, išsiskirstyt!
Tuojau!

Greberis nuėjo toliau. „Ko niekas neatleis?“ — galvojo jis. Po šio karo pasibaisėtinais daug reikės atleisti arba neatleisti. Viso gyvenimo tam neužteks. Jis buvo matęs daug užmuštų vaikų, ne tik šituos; matė jų visur — Prancūzijoje, Olandijoje, Lenkijoje, Afrikoje, Rusijoje, ir visi vaikai, ne tik vokiečių, turėjo motinas, kurios jų verkė. Bet kodėl jis apie tai galvoja? Argi prieš valandą jis nešaukė, atsigręžęs į dangų, kuriame dundėjo lėktuvai: „Kiaulės! Kiaulės!“

Namai, kuriuose gyveno Elizabeta, nebuvo sugriauti, tačiau padegamoji bomba nukrito per vieną namą nuo jo, vėjas pernešė liepsną, ir dabar degė visų trijų namų stogai.

Kiemsargis stovėjo gatvėje.

— Kodėl niekas negesina? — paklausė Greberis.

Kiemsargis plačiu mostu parodė į visą miestą.

— Kodėl niekas negesina? — paklausė ir jis.

— Ar nėra vandens?

— Vandens dar šiek tiek yra. Bet nėra spaudimo. Vos varva. Bet prie ugnies neprieisi. Kas akimirka gali įgriūti stogas.

Gatvėje stovėjo foteliai, lagaminai, katė paukščių narvely, paveikslai ir drabužių ryšuliai. Pro apatinio aukšto langus suprakaitavę, susijaudinę žmonės mėtė į gatvę visokius daiktus, suvyniotus į antklodes ir priegalvius. Kiti- lakstė laiptais aukštyn ir žemyn.

— Manote, kad visas namas taip ir sudegs? — paklausė Greberis kiemsargi.

— Galimas daiktas, jei ugniagesiai greit neatvyks. Dar ačiū Dievui, kad nėra vėjo. Viršutiniame aukšte mes atsukome visus čiaupus ir išgabenome viską, kas tiktai gali užsidegti. Daugiau nieko negalima daryti. O kurgi cigarai, kuriuos man pažadėjot? Dabar ne pro šalį būtų sutraukti vieną.

— Rytoj,—tarė Greberis.— Rytoj būtinai.

Jis pažiūrėjo aukštyn, į Elizabetos butą. Tiesioginis pavojus jam dar negrėsė. Dar buvo du aukštai. Pro langą greta Elizabetos kambario jis matė, kaip blaškosi ponia Lizer. Ji krovė kažkokį baltą ryšulį, matyt, patalynę.

— Eisiu ir aš kraustyti,— tarė Greberis.— Nepakenks.

— Niekad nepakenks,— atsakė kiemsargis.

Kažkoks žmogus su pensnė bėgo laiptais su sunkiu lagaminu ir užgavo Greberiui koją.

— • Prašau dovanoti,— mandagiai tarė jis, net neatsigręžęs, ir nubėgo toliau.

Buto durys buvo atviros. Koridoriuje gulėjo krūvos ryšulių. Kietai sučiaupusi lūpas, pralėkė pro Greberį apsiašarojusi ponia Lizer. Jis įėjo į Elizabetos kambarį ir uždarė duris.

Atsisėdęs į fotelį prie lango, Greberis apsidairė. Kambaryje vyravo kažkokia keista ramybė, izoliuota

nuo viso, kas darosi aplinkui. Valandėlę Greberis ramiai pasėdėjo, nieko negalvodamas. Paskui ėmė ieškoti lagaminų. Radęs palovyje du lagaminus, ėmė galvoti, ką į juos reikia krauti.

Pirmiausia pradėjo dėti Elizabetos sukneles. Jis išėmė iš spintos tas, kurios atrodė reikalingesnės. Paskui atidarė komodą ir išėmė baltinius bei kojines. Ryšulėlį laiškų jis įdėjo tarp batukų. Vienu metu išgirdo lauke kažkokius šauksmus ir triukšmą. Jis iškišo galvą pro langą. Ne, tai buvo ne ugniagesiai, o žmonės, kurie nešė daiktus. Jis pamatė moterį su audinės kailiukų paltu, sėdinčią raudono pliušo fotelyje, kitapus gatvės, prie sugriauto namo, ir spaudžiančią prie savęs lagaminėlį. „Turbūt jos brangenybės“, — pagalvojo Greberis ir ėmė ieškoti stalčiuose Elizabetos brangenybių. Rado keletą mažyčių daiktelių — ploną auksinę apyrankę ir senovišką sagę su ametistu. Jis paėmė ir aukso spalvos suknelę. Liesdamas Elizabetos daiktus, jis juto kažkokį savotišką švelnumą, švelnumą ir tarsi gėdą, lyg darytų kažką neleistino.

Padėjęs antrojo lagamino paviršiuje Elizabetos tėvo fotografiją, Greberis uždarė lagaminą. Paskui vėl atsisėdo į fotelį ir apsidairė. Jį vėl apgaubė ta savotiška kambario ramybė. Po valandėlės jam atėjo į galvą, kad reiktų paimti patalynę. Antklodes ir pagalves jis suvyniojo į paklodes, o jų kampus sumezgė kaip ponias Lizer. Padėjęs ryšulį ant žemės, jis pamatė už lovos savo kuprinę, kuri visai buvo išgaravusi jam iš galvos. Kai Greberis traukė ją, šalmas barkštelėjo į grindis; atrodė, lyg kas būtų pasibeldęs iš apačios. Ilgai jis žiūrėjo į jį. Paskui paspyrė koja prie kitų daiktų šalia durų ir viską išnešė į gatvę.

Namai iš lėto degė. Ugniagesiai nesirodė; juk tie keli gyvenamieji namai neturėjo nė kokios reikšmės. Pirmiausia buvo gesinami fabrikai. Be to, liepsnojo ketvirtadalis miesto.

Degančių namų gyventojai išgelbėjo tiek savo turto, kiek tiktai pajėgė. Tačiau dabar nežinojo, kur visa

tai dėti. Nebuvo nei transporto, nei pastogės. Dalis gatvės prieš degančius namus buvo atitverta. Iš abiejų jos pusių išaugo krūvos visokios mantos.

Čia buvo pliušinių fotelių, odinė sofa, kėdžių, lovų ir net lopšys. Viena šeima išsinešė virtuvės stalą ir keturias kėdes ir susėdo aplink jį. Kita vėl atsitverė kampa ir gynė jį kaip savo nuosavybę nuo kiekvieno, kas norėjo į jį prasisprausti. Kiemsargis gulėjo ant šezlongo, aptraukto turkiško rašto medžiaga. Prie vienos sienos stovėjo didelis Hitlerio portretas, kuris priklausė poniai Lizer. Ji pati sėdėjo ant patalynės ir laikė ant kelių savo dukterį.

Išsinešęs vieną bydermejerio fotelį iš Elizabetos kambario, Greberis atsisėdo prie savo lagaminų, kuprinės ir kitų daiktų. Jis mėgino viską nunešti į, kuri nors nesužalotą namą. Dviejuose butuose jam niekas neatidarė, kai jis paskambino, nors pro langą ir matėsi veidai. Į kitus butus jo neįsileido dėl to, kad jie buvo jau perpildyti. O paskutiniame bute kažkokia moteris net aprėkė jį:

— Dar ką sugalvosit! O paskui ir gyventi čia pasiliksit, ką?

Tada Greberis nutarė nebeieškoti toliau. Grįžęs prie daiktų, jis pastebėjo, kad buvo pavogtas vienas ryšulys su duona ir kitais produktais. Vėliau jis matė, kad prie stalo sėdinti šeima paslapčia valgo. Tie žmonės, nusigręžę į šalį, kartkartėmis kažką kimšo į burną. Tačiau tai galėjo būti ir jų pačių maistas, tik jie nenorėjo su nieku jo dalintis.

Omai jis pamatė Elizabetą. Ji prasiskverbė pro užtvarą ir stovėjo tuščioje vietoje, gaisro pašvaistės nušviesta.

— Sen, Elizabetą! — šūktelėjo jis ir pašoko.

Ji atsigręžė, bet ne išsyk pamatė jį. Jos figūra atrodė tamsi ugnies fone, tik plaukai švietė.

— Sen! — dar kartą suriko jis ir pamojo jai.

Ji atbėgo pas jį.

— Tai tu čia! Ačiū Dievui!

Jis apsikabino ją.

— Negalėjau ateiti į fabriką tavęs sutikti. Reikėjo saugoti daiktus.

— Aš jau maniau, kad tau kas atsitiko.
 — O kas man galėjo atsitikti?
 Prisiglaudusi prie jo krūtinės ji smarkiai alsavo.
 — Pašėlo, apie tai aš visai nepagalvojau,— tarė jis nustebeš.— Tik bijojau dėl tavęs.
 Ji pakėlė akis.
 — Kas čia atsitiko?
 — Namas nuo stogo pradėjo degti.
 — O tu? Aš bijojau dėl tavęs.
 — O aš dėl tavęs. Sėsk čionai. Pasilsėk.
 Elizabeta vis dar negalėjo atgauti kvapo. Gatvės pakrašty Greberis pamatė kibirą vandens, o šalia puodelį. Jis nuėjo, pasėmė puodelį ir padavė Elizabetai.
 — Eikš, atsigerk truputį.
 — Ei! Jūs! Tai mūsų vanduo,— suriko kažkokia moteris.
 — O mūsų puodelis,— pridūrė šlakuotas dvylikametis berniukas.
 — Gerk,— tarė Greberis Elizabetai ir atsigręžė.— O kaip oras? Jis taip pat jūsų?
 — Atiduok jiems jų vandenį ir puodelį,— tarė Elizabeta.— Arba išpilk jiems kibirą ant galvos, tai bus dar geriau.
 Greberis pakėlė puodelį jai prie burnos.
 — Ne. Gerk. Tu bėgai?
 — Taip. Visą kelią.
 Greberis sugrįžo prie kibiro. Moteris, rėkusi ant jo, buvo iš tos šeimos, kur sėdėjo prie virtuvės stalo. Jis pasisėmė dar vieną puodelį vandens iš kibiro, išgėrė, o paskui vėl pastatė puodelį šalia kibiro. Niekas nieko nesakė; tik kai Greberis nuėjo, pribėgo berniukas, paėmė puodelį ir pastatė jį ant stalo.
 — Kiaulės! — sušuko kiemsargis tiems žmonėms prie stalo. Jis pabudo, nusižiovavo ir tuojuo vėl išsitiesė. Pirmojo namo stogas įgriuvo.
 — Štai daiktai, kuriuos tau sudėjau,— tarė Greberis.— Čia kone visos tavo suknelės. Įdėta ir tavo tėvo fotografija. Patalynė taip pat sukrauta. Dar galiu pabandyti išnešti baldų. Dar nevēlu.
 — Niekur neik. Tegu sau sudega.

• — Kodėl? Dar yra laiko.
— Tegu dega. Tada viskam bus galas. Taip reikia.
— Kam bus galas?
— Praeičiai. Iš jos nėra jokios naudos. Ji tik slegia mus. Slegia ir tai, kas buvo gera. Mums reikia pradėti iš naujo. Praeitis subankrutavo. Atgal kelio nėra.

— Galėtum parduoti baldus.
— Čia? — Elizabeta apsidairė.— Juk nedarysi varžytynių gatvėje. Pasižiūrėk! Baldų per daug, o butų per mažą. Ir taip dar ilgai bus.

Vėl ėmė lyti. Krito stambūs, šilti lašai. Ponia Lizer išsiskleidė skėtį. Kažkokia moteris, išgelbėjusi naują skrybėlaitę su gėlėmis ir, kad būtų patogiau, užsidėjusi ant galvos, dabar nusiėmė ją ir pasikišo po suknele. Kiemsargis vėl pabudo ir nusičiaudėjo. Per lietu atrodė, kad Hitleris verkia ponios Lizer portrete, pieštame aliejiniais dažais. Greberis atsegė nuo kuprinės milinę ir palapinės brezentą. Miline jis apgobė Elizabetą, o brezentu užtiesė patalynę.

— Reikia susirasti, kur šianakt nakvoti,— tarė jis.
— Gal lietus dar užgesins gaisrą. O kur nakvos visi kiti?

— Nežinau. Atrodo, kad ši gatvė liko užmiršta.
— Galime čia pat nakvoti. Turime patalynę, milinę ir brezentą.

— O tu galėtum čia miegoti?
— Manau, kad pavargęs žmogus gali miegoti visur.

— Bindingas turi namą ir laisvą kambarį. Pas jį turbūt nenorėtum, ką?

Elizabeta papurtė galvą.

— Paskui dar turime Polmaną,— tarė Greberis.— Atsiras vietos jo katakomboje. Prieš kelias dienas aš klausiau jį. Laikinieji butai nukentėjusiems turbūt visi perpildyti — jei iš viso dar jų yra.

— Galim truputį palaukti. Mūsų aukštas dar nedega.

Elizabeta sėdėjo Lietuje po kareiviška miline. Ji neatrodė prislėgta.

— Būtų gerai, jei atsirastų ko išgerti,— tarė ji.— Ne vandens, aišku.

— Atsiras. Kraustydamas daiktus, aš radau už knygų butelį degtinės. Matyt, buvome ją užmiršę.

Greberis atrišo patalynę. Degtinę jis buvo paslėpęs tarp patalų; dėl to vagis jos ir nerado. Ten pat buvo įvyniotas ir stiklas.

— Štai! Tik reikia pasisaugoti, kad kiti nepastebėtų. Ponia Lizer, ko gero, apskųs mus, kad mes tyčiojames iš nacionalinio sielvarto.

— Jei nori, kad žmonės nepastebėtų, nereikia saugotis. Tą ir aš jau išmokau.— Elizabeta paėmė stiklą ir išgėrė.— Puiku,— tarė ji.— Kaip tik to man ir trūko. Dabar jaučiuos bemaž kaip vasaros kavinėje. Gal turi ir cigarečių?

— Paėmiau visas, kiek tik turėjome.

— Gerai. Tai mums nieko daugiau ir netrūksta.

— O gal vis dėlto išnešti dar kokius baldus?

— Niekas tavęs nebeįleis į namus. Ir kur pagaliau juos dėsime? Negi vilksime juos ten, kur šiaakt nakvosime.

— Vienas galime juos saugoti, o kitas ieškoti pastogės.

Elizabeta papurtė galvą. Ji išgėrė stiklinėje likusią degtinę. Įgriuvo jų namų stogas. Susiūbavo, rodos, namo sienos, ir tučtuojau įgriuvo viršutinio aukšto lubos. Gyventojai aiktelėjo gatvėje. Pro langus pasipylė žiežirbos. Užulaidomis pakilo liepsnų liežuviai.

— Mūsų aukštas dar sveikas,— tarė Greberis.

— Neilgai,— atsakė kažkoks vyras jam už nugaros.

Greberis atsigrėžė.

— Kodėl?

— Kodėl jums turėtų būti geriau kaip mums? Aš tame viršutiniame aukšte išgyvenau -dvidešimt trejus metus, jaunuoli. Dabar jis dega. Kodėl jūsų aukštas turėtų nesudegti?

Greberis pažvelgė į tą žmogų; jis buvo liesas ir plikas.

— Aš maniau, kad tai priklauso nuo atsitiktinumo, o ne nuo moralės.

— Tai priklauso nuo teisingumo. Jei jūs iš viso

žinote, ką tai reiškia!

— Tiksliai nežinau. Bet dėl to aš nè kiek nekaltas.— Greberis nusišypsuoja.— Jums turbūt labai sunku gyventi, jei dar tikite teisingumu. Gal įpilti stiklą degtinės? Ji labiau padeda negu piktinimasis.

— Ačiū! Pasilaikykite degtinę sau! Jos dar prireiks jums, kai įgrius jūsų lindynė.

Greberis padėjo butelį.

— Lažinamės, kad ji negrius?

— Ką?

— Klausiu jus, gal norite eiti lažybų?

Elizabeta nusijuokė. Plikis žiūrėjo į juos, pastatęs akis.

— Lažintis norite, jūs vėjo pamušale? O jums, panele, juokas? Iš tikrųjų kaip mes nusmukome!

— O ko jai nesijuokti? — atsakė Greberis.— Verčiau juoktis negu verkti. Ypač, jei nepadeda nei viena, nei kita.

— Melstis jums reikėtų!

Viršutinė sienos dalis įgriuvo į vidų. Ji pramušė grindis viršum Elizabetos buto. Ponia Lizer ėmė mėslungiškai kūkčioti po savo skėčiu. Seimą prie virtuvės stalo virė salykinę kavą spiritiniu virtuvėlių. Moteris, sėdinti raudonajame fotelyje, dangstė jo atlošą laikraščiais, norėdama apsaugoti jį nuo lietaus. Kūdikis lopšyje verkė.

— Griūva mūsų prieglobstis, kuriame išgyvenome dvi savaites,— tarė Greberis.

— Teisingumas! — pareiškė plikis patenkintas.

— Reikėjo eiti lažybų, būtųėt išlošęs!

— Aš ne materialistas, jaunuoli.

— Tad ko taip verkiat dėl savo buto?

— Tai buvo mano namai. Turbūt jūs to nesuprantat.

— Ne, to nesuprantu. Vokietijos reichas per anksčiau išvarė mane klajoti po visą pasaulį.

— Turėtųėt padėkoti jam už tai.— Plikis perbraukė ranka sau per burną ir stengėsi kažką nuryti.— Vis dėlto dabar neatsisakyčiau stikliuko degtinės.

— Dabar nebegausit. Verčiau pasimelskit.

Iš ponios Lizer kambario mušė liepsna.

— Sudegs rašomasis stalas,— sušnibždėjo Eliza—beta.— Skundikės rašomasis stalas, su viskuo, kas jame yra.

• •

— Tikėkimės. Išpyliau butelį žibalo ant jo. Ką gi dabar darysime?

— Ieškosime kokios pastogės. O jei nieko nerasi—me, pernakvosime kur nors gatvėje.

— Gatvėje arba kokiam skvere.— Greberis pasi—žiūrėjo į dangų.— Nuo lietaus turiu brezentą. Per daug jis nesaugoja, bet gal rasime kokią lindybę. Ką dary—sime su foteliu ir knygomis?

— Palikime čia. Jei juos rytoj dar rasime, tada ir pagalvosime.

Greberis užsidėjo kuprinę ir užsivertė ant peties patalynę. Elizabeta paėmė lagaminus.

— Duok juos man,— tarė jis.— Juk aš pripratęs sunkiai nešti.

Igriuvo kitų dviejų namų viršutiniai aukštai. Degančios gegnės išlakstė į visas puses. Ponia Lizer su—kliko ir pašoko: liepsnojančias nuodėgulis atlėkė per visą užtvertą dalį gatvės ir pataikė jai į veidą. Dabar liepsnos išsiveržė ir iš Elizabetos kambario. Igriuvo lubos.

— Galim eiti,— tarė Elizabeta.

Greberis pasižiūrėjo į langą.

— Geros buvo čia dienos,— tarė jis.

— Geriausios. Eime.

Gaisro pašvaistė raudonai apšvietė Elizabetos vei—dą. Juoduėjo tarp fotelių. Žmonės daugiausia sėdėjo tylūs ir nusiminę. Vienas šalia buvo pasidėjęs ryšulių knygų ir skaitė. Du senyvi žmonės susiglaudę sėdėjo ant grindinio. Jie buvo užsigobę peleriną ir dėl to pa—nešėjo į nuliūdusį šikšnosparnį su dviem galvomis.

— Keista, kaip lengvai žmogus palieki tai, ko va—kar, rodės, niekaip negalėtum palikti,— tarė Eliza—beta.

Greberis apsidairė dar kartą. Šlakuotasis berniukas, kuris paėmė puodelį, jau sėdėjo bydermejerio fote—lyje.

— Aš pavogiau krepšį iš ponios Lizer, kai ji čia blaškėsi,— tarė jis.— Krepšys prigrūstas popieriu, įmesime jį kur į ugnį. Gal tai ką nors išgelbės nuo įskundimo.

Elizabeta linktelėjo. Ji nebeatsigręžė.

Greberis ilgai beldėsi. Paskui ėmė purtyti duris. Niekas neatidarė. Jis sugrižo pas Elizabetą.

— Polmano nėra namie. Arba jis neatsiliepia.

— Gal jis nebegyvena čia?

— Kur jis daugiau gyvens? Juk niekur nėra vietos. Patys matėme per paskutines tris valandas. Jis gali tik...— Greberis dar kartą nuėjo prie durų.— Ne, gestapo čia nebuvo. Tada viskas atrodytų kitaip. Ką mums daryti? O gal einam į slėptuvę?

— Ne. Ar negalėtume pasilikti kur nors čia?

Greberis apsidairė. Buvo naktis, o niūriai raudono dangaus fone riogsojo juodi dantyti griuvėsiai.

— Čia išlikęs gabalas lubų,— tarė jis.— Po jomis sausa. Viena pusę galėčiau užkabinti brezentu, .o. kitą — savo miline.

Paėmęs durtuvą, Greberis vienur kitur pastukseno į lubas. Jos laikėsi tvirtai. Paieškojęs griuvėsiuose, jis rado kelis geležinius strypus ir įvarė juos į žemę. Ant jų pakabino brezentą.

— Užulaida yra. Pakabinsime milinę iš kito šono ir turėsime šiokią tokią palapinę. Kaip tu manai?

— Gal tau padėti?

— Ne. Pasaugok daiktus, ir to užteks.

Greberis nuvalė nuo grindų plytgalius ir akmenis. Paskui įnešė lagaminus ir pataisė patalą. Kuprinę jis pastatė galvūgalyje.

— Dabar turime pastogę,— tarė jis.— Man yra tekę ir prasčiau gyventi. Tau, žinoma, ne.

— Metas ir man priprasti.

Greberis ištraukė Elizabetos lietpaltį, spiritinį vir—tuvėlį ir butelį spirito.

— Duoną man pavogė. Bet dar yra kelios dėžutės konservų mano kuprinėje.

— O kur mes virsime? Gal turi kokį puodą?
— Paimsime mano katiliuką. O lietaus vandens visur užtenka. Dar turime ir truputį degtinės. Su karštu vandeniu aš galiu tau išvirti kažką panašaus į grogą. Tai apsaugo nuo persišaldymo.

— Verčiau duok man degtinę taip.

Greberis užkūrė spiritinį virtuvėlį. Blyški mėlyna šviesa apšvietė palapinę. Jis atidarė konservų dėžutę su pupelėmis. Juodu pasišildė pupeles ir suvalgė su dešrigaliu, kurį padovanojo jiems vedybų liudininkas Klocas.

— Dar palauksime Polmano ar eisime gulti? — paklausė Greberis.

— Gulti. Aš pavargau.

— Teks miegoti su drabužiais. Ar tu užmigsi?

— Užmigsiu. Baisiai pavargau.

Elizabeta nusiavė batukus ir pastatė juos prie kuprinės, kad kas nepavogtų. Kojines ji susisuko ir įsikišo į kišenę. Greberis užklojo ją.

— Kaip patinka? — paklausė jis.

— Kaip viešbuty.

Jis atsigulė šalia jos.

— Tu nenusiminusi, kad buto nebėr? — paklausė jis.

— Ne. Aš tikėjau, kad nuo pat pirmųjų bombardavimų. Tada buvau nusiminusi. Visas kitas laikas man buvo padovanotas.

— Tiesa. Bet ar viskas gyvenime visada būna taip aišku, kaip mes galvojame?

— Nežinau,— sumurmėjo ji, prisiglaudusi jam prie peties.— Galbūt tada, kai neturi jokios vilties. Bet dabar viskas pasikeitė.

Elizabeta užmigo ir alsavo lėtai ir ramiai. Greberis dar ne tuoj užsnūdo. Jis prisiminė, kad fronte kareiviai kartais kalbėdavo apie neįvykdomus norus, ir vienas iš jų būdavo: pastogė, lova, moteris ir rami naktis.

XXI

Greberis pabudo. Sugirgždėjo kažkieno atsargūs žingsniai per griuvėsius. Jis be garso išlindo iš po antklodės. Elizabeta pajudėjo, bet nepabudo. Greberis pažvelgė pro palapinės brezentą. Galbūt grįžo Polmanas; bet galėjo būti ir vagys, galėjo būti ir gestapininkai,— jie dažniausiai ir pasirodo šitokiu laiku. Jei tai gestapas, reikėtų kaip nors išpėti Polmaną, kad neitų namo.

Tamsoje sudūlavo dvi žmogystos. Stengdamasis žengti kuop tyliau, jis nuėjo joms iš paskos. Greberis buvo basas. Nors jis ėjo atsargiai, bet už kelių metrų pajudino vos besilaikantį gabalą sienos, kuris tuoj nuvirto. Greberis susigūžė. Viena žmogysta sugrįžo.

— Ar čia kas yra? — paklausė ji. Tai buvo Polmanas.

Greberis atsistojo.

— Tai aš, ponas Polmanai. Ernstas Greberis.

— Greberis? Kas atsitiko?

— Nieko. Tik mūsų butas subombarduotas, ir mes neturėjome kur dingti. Maniau, gal galėtumėt mus priglauti naktį kitą.

— Ką tokius?

— Mano žmoną ir mane. Prieš keletą dienų aš vedžiau.

— Žinoma, žinoma.— Polmanas priėjo arčiau. Tamsoje jo veidas atrodė labai išblyškęs.— Ar pamatėt mane ateinant?

Greberis pasvyravo akimirksnį.

— Taip,— pagaliau pasakė. Nebuvo nei tikslo, nei reikalo ką nors slėpti. Nei to reikėjo Elizabetai, nei tam žmogui, kuris dabar nejudėdamas gulėjo kur nors griuvėsiuose.— Taip,— pakartojo jis.— Ir galit manim pasitikėti.

Polmanas pasitrynė kaklą.

— Žinoma, neabejoju.— Jis nežinojo, ką daryti.— Matėte, kad buvau ne vienas?

— Taip.

Atrodė, jog Polmanas kažką nusprendė.

— Taigi... eime. Nakvoti, sakote? Vietos nedaug, bet... Pirmiausia eime iš čia.

Jie pasuko už kampo.

— Viskas tvarkoj,— pasakė Polmanas į tamsą.

Iš griuvėsių pasirodė kažkoks žmogus. Polmanas atrakino duris ir įleido Greberį ir tą žmogų. Paskui duris užrakino iš vidaus.

— O kur jūsų žmona? — paklausė jis.

— Miega lauke. Mes atsinešėme patalynę ir pasidarėme kaip ir palapinę.

Polmanas liko stovėti tamsoje.

— Turiu jums ką pasakyti. Susilauktumėt nemalonumų, jei jus čia rastų.

— Žinau.

Polmanas kostelėjo.

— Pavojinga dėl manęs. Aš įtariamas.

— Tai ir turėjau galvoje.

— Ar ir jūsų žmona taip pat manytų?

— Taip,— atsakė Greberis patylėjęs.

Antrasis žmogus visai tyliai stovėjo už Greberio. Paskui pasigirdo jo alsavimas. Polmanas nuėjo pirma. Užrakinęs duris ir užtraukęs užuolaidas, jis uždegė mažytę lemputę.

— Pavardžių minėti nereikia,— tarė jis.— Geriau jų nežinoti, tada negalima jų nė išduoti. Užteks vardų — Ernstas ir Jozefas.

Jis atrodė labai nusilpęs. Jozefas buvo maždaug keturiasdešimt metų vyras siauru žydišku veidu. Jis elgėsi visai ramiai ir šypsojosi Greberiui. Paskui ėmė valytis kalkėmis suteptą kostiumą.

— Nebesaugu čia,— tarė Polmanas ir atsisėdo.— Vis dėlto Jozefas šianakt turi pasilikti. To buto, kuriame jis nakvojo vakar, nebėra. Dieną pažiūrėsim, ką reikės daryti. Nebesaugu čia, Jozefai. Tik dėl to.

— Žinau,— atsakė Jozefas. Jo balsas buvo storesnis, negu galėjai tikėtis.

— O jūs, Ernstai? — paklausė Polmanas.— Aš įtariamas, tai žinote, taip pat žinote, ką reiškia, jeigu jus rastų naktį pas tokį žmogų, o dar su kitu žmogum, kuris yra ieškomas.

— Taip.

— Reikia manyti, kad šianakt nieko neatsitiks. Mieste per didelis sąmyšis. Bet niekad negali žinoti. Ar rizikuosite?

Greberis tylėjo. Polmanas ir Jozefas žiūrėjo į viens kitą.

•—Pats aš niekuo nerizikuoju,— atsakė jis.— Po kelių dienų man vėl reikia į frontą. Bet mano žmona — kas kita. Ji lieka. Apie tai nepagalvojau.

— Įspėjau jus ne dėl to, kad nenorėčiau jūsų pri-glausti.

— Aš žinau.

—• Galite šiaip taip pernaktuoti lauke? — paklausė Jozefas.

— Taip. Nuo lietaus mes apsaugoti.

— Ir likite lauke. Tada su mumis neturėsit nieko bendro. Rytoj labai anksti įneškite čia savo daiktus. Juk tai jums svarbiausia, tiesa? Nors galite daiktus palikti ir Kotrynos bažnyčioj. Zakristijonas leidžia. Tai doras žmogus. Bažnyčia apgriauta, bet požemiai išlikę. Ten ir nuneškite savo mantą. Tada dieną būsit laisvas ir galėsit ieškoti pastogės.

— Man rodos, jis sako tiesą, Ernstai,— tarė Polmanas.— Jozefas apie tokius dalykus geriau už mus išmano.

Greberis ūmai pajuto, kaip jį užliejo simpatijos tam išvargusiam seneliui banga,— seneliui, kuris jį dabar vėl vadino vardu kaip prieš daugelį metų.

— Ir man taip atrodo,— atsakė jis.— Labai gaila, kad išgąsdinau jus.

— Užeikite rytoj rytą, jei jums ko reikės. Belskitės du kartus iš lėto, du kartus greitai. Nebelskite garsiai, išgirsiu.

— Gerai. Ačiū.

Greberis sugrįžo į palapinę. Elizabeta tebemiegojo. Ji tik truputį prabudo, kai jis atsigulė, ir tuojau vėl užmigo.

Elizabeta pabudo šeštą valandą. Gatve nubildėjo mašina. Ji pasiraivė.

— Nuostabiai miegojau,— tarė ji.— Kur mes esame?

— Janplace.

— Gera! O kur nakvosime ateinančią naktį?

— Dieną pamatysim.

Ji vėl išsitiesė. Tarp brezentų ir milinės skverbėsi giedro ryto vėsa. Čiulbėjo paukščiai. Ji patraukė milinę į šoną. Rytmečio dangus spindėjo auksu.

— Čigoniškas gyvenimas,— tarė ji.— Jei taip pažiūrėsi į jį... Daugybė nuotykių...

— Teisingai,— atsakė Greberis.— Taip ir žiūrėkime. Naktį dar sutikau Polmaną. Galim jį pažadinti, jei ko prireiks.

— Niekio mums neprireiks. Kavos dar turime? Virti galim čia, tiesa?

— Gal uždrausta, kaip ir viskas, kas protinga. Bet kas mums galvoj? Mes — čigonai.

Elizabeta ėmė šukuotis.

— Už namo yra švaraus lietaus vandens dubenyje,— tarė Greberis.— Kaip tik užteks apsiprausti.

Elizabeta apsivilko žaketą.

— Nueisiu ten. Kaip kaime. Vanduo iš šulinio. Anksčiau tai žmonės vadindavo romantika, tiesa?

Greberis nusijuokė.

— Man dar ir dabar romantika, palyginus su bjauriu gyvenimu Rusijoje. Žiūrint su kuo lyginsi.

Jis sudėjo patalynę. Paskui užkūrė spiritinį virtuvė—lį ir užkaitė katiliuką su vandeniu. Omai prisiminė, kad užmiršo kambarį paieškoti Elizabetos maisto kortelių. Ji kaip tik grįžo nusipraususi. Jos veidas buvo skaisrus ir jaunas.

— Ar tu turi korteles? — paklausė jis.

— Ne. Jos buvo rašomajame stale prie lango. Mažajame stalčiuke.

— Pašėlo, užmiršau jas paimiti. Kaip man tas neatėjo į galvą? Laiko buvo per akis.

— Galvojai apie visokius svarbesnius dalykus. Pavyzdžiui, apie mano aukso spalvos suknelę. Šiandien pasirūpinsim gauti naujas korteles. Dabar dažnai atsitinka, kad jos sudega.

— Tai gali trukti visą amžinybę. Vokiečių valdininko pedantiškumo nė pasaulio galas neišjudins.

Elizabeta nusijuokė.

— Paprašysiu fabrike, kad išleistų mane valandai, ir eisiu jų rūpintis. Kiemsargis duos pažymėjimą, kad mano butas subombarduotas.

— Argi tu šiandien rengiesi į fabriką? — paklausė Greberis.

— Turiu eiti. Juk dabar kasdien žmonėms subombarduojami butai.

— Galėčiau uždegti tą prakeiktą fabriką.

— Aš taip pat. Bet tada mus išsiųstų kur kitur, kur dar blogiau. Aš anaiptol nenorėčiau dirbti šaudmenų gamykloj.

— Kodėl negali iš viso nenuieiti? Kas gali žinoti, kas tau vakar atsitiko? Galėjai susižeisti, gelbėdama savo daiktus.

— Turėčiau įrodyti. Fabrike yra savi gydytojai ir sava policija. Paaiškėjus, kad kas apgaudinėja, skiriamos baudos: padidinamas darbas, neleidžiama atostogų, o jei ir tai nepadeda, žmogus išsiunčiamas į tautinio auklėjimo kursus koncentracijos stovykloje. Kas iš ten grįžta, niekad nebesišalina darbo.

Elizabeta nukaitė verdantį vandenį ir katiliuko dangtelyje užplikė kavos erzaso.

— Neužmiršk, jog ką tik turėjau tris dienas atostogų,— tarė ji.— Negaliu per daug reikalauti.

Greberis žinojo, kad ji dėl tėvo negali taip elgtis. Ji manė, kad šitaip padeda jam. Tai buvo kilpa, kiekvienam užnerta ant sprando.

•— Tai gauja! — tarė jis.— Ką jie iš mūsų visu padarė!

— Še tau kavos. Ir neširsk. Tam neturime laiko.

— Tai ir blogiausia, Elizabeta.

Ji linktelėjo.

— Žinau. Mums liko taip mažai laiko, ir vis tiek mes bemaž nebūname drauge. Tavo atostogos baigiasi, ir didžioji jų dalis praeina belaukiant. Reikėtų man būti drąsesnei ir neiti į fabriką, kol tu čia.

— Drąsos tau netrūksta. O vis dėlto verčiau laukti,

blogiau, kai neturi ko laukti.

Ji pabučiavo jį.

— Tu greit išmokai parinkti tinkamus žodžius,— tarė ji.— Dabar man reikia eiti. Kur susitiksime vakare?

— Tiesa, kur? Jau visai nėra kur. Reikia viską pradėti iš naujo. Ateisiu į fabriką tavęs pasitikti.

— O jei kas sutrukdytų? Bombardavimas arba draudimas vaikščioti?

Greberis susimąstė.

— Tuoju viską surišiu ir eisiu į Kotrynos bažnyčią. Ten tegu bus antra mūsų susitikimo vieta.

— Ar ji atdara naktį?

— Kodėl naktį? Tu juk grįžti ne naktį.

— Ką gali žinoti! Kartą šešias valandas turėjome išsėdėti slėptuvėje. Būtų geriausia, jei prireikus turėtume kur pranešti. Susitarti, kur susitiksime, nebepakanka.

— Tu manai, jei vienam ar antram kas atsitiktų?

— Taip.

Greberis linktelėjo. Jis jau žinojo, kaip lengva pasimesti.

— Šiai dienai galime numatyti Polmaną. Bet ne, tai netikras dalykas.— Jis susimąstė.— Bindingas,— ūmai tarė jis, lengviau atsidusęs.— Tas tai tikras. Aš rodžiau tau jo namą. Berods, jis dar nežino, kad mes vedę. Bet tai niekis. Nueisiu ir pasakysiu jam.

— Eisi vėl jo apiplėšti?

Greberis nusijuokė.

— Iš tikrųjų nebenorėjau to daryti. Bet juk reikia mums valgyti. Taip ir tvirksti žmogus.

— Ar šianakt čia nakvosime?

— Tikiuos, ne. Visą dieną turėsiu laiko, pasistengsiu ką nors surasti.

Akimirką jos veidas apsiblausė.

— Taip, visą dieną. O man reikia eiti.

— Tuoju viską sukrausiu, užnešiu mantą pas Polmaną ir palydėsiu tave į fabriką.

— Nebėra laiko. Man reikia skubėti. Iki vakaro!

Fabrikas, Kotrynos bažnyčia arba Bindingas. Koks įdomus gyvenimas!

— Velnioip tokį įdomų gyvenimą! — atsakė Greberis.

Jis nulydėjo ją akimis. Ji ėjo per aikštę. Rytmetis buvo giedras, o dangus pasidarė skaisčiai žydras. Rasa žėrėjo ant griuvėsių kaip sidabro tinklas. Elizabeta atsigrėžė ir pamojavo jam. Bet tuojau vėl nuskubėjo toliau. Greberiui patiko jos eigastis. Kojas ji statė beveik tiesiai vieną prieš kitą, lyg eitų ratų vėže. Afrikoje jis matė, kad taip vaikščioja čiabuvės. Ji dar kartą pamojavo jam ir dingo tarp namų aikštės gale. „Kone kaip fronte,— pagalvojo jis.— Skirdamasis niekad nežinau, ar dar pasimatysi. Velnioip tokį įdomų gyvenimą!"

Aštuntą valandą iš namų išėjo Polmanas.

— Norėjau pažiūrėti, ar turite ko valgyti. Gabalą duonos galėčiau surasti...

— Ačiū. Turėjome pavalgyti. Ar galėčiau pas jus palikti patalynę ir lagaminus, kol suvaikščiosiu į Kotrynos bažnyčią?

— Žinoma.

Greberis įnešė daiktus. Jozefo nebuvo matyti.

— Gal manęs nebus, kai grįšit,— tarė Polmanas.— Tada belskite du kartus iš lėto ir du kartus greitai. Jozefas jus išgirs.

Greberis atidarė lagaminą.

— Gyvenimas darosi visai čigoniškas,— tarė jis.— Tai nelaukiau.

Polmanas nusišypsojo pavargęs.

— Jozefas jau trejus metus taip gyvena. Keletą mėnesių jis nakvojo elektriniuose traukiniuose. Visą laiką važinėdavo. Miegoti tada galėdavo tik sėdėdamas ir tai tik po ketvirtį valandos. Tai buvo dar tada, kai nebuvo oro puolimų. Dabar taip nebegalima.

Greberis paėmė iš lagamino dėžutę mėsos ir padavė Polmanui.

— Man užteks. Atiduokite Jozefui.

— Mėsa? Argi jums patiems nereikia?

— Nereikia. Atiduokite jam. Tokie, kaip jis, turi

išlikti. Kas gi šiaip bus, kai viskas bus praėję? Kas bus iš viso? Ar pakankamai liko žmonių, kad būtų galima pradėti iš naujo?

Senukas patylėjo valandėlę. Paskui nuėjo prie gaublio, stovinčio kampe, ir pasuko jį.

— Matote? — paklausė jis.— Sis mažas pasaulio lopelis '•— Vokietija. Jį beveik galima nykščiu uždengti. Tai labai maža pasaulio dalis.

— Galbūt. Tačiau iš šios mažos dalies mes nukariavome labai didelį gabalą pasaulio.

— Gabalą — taip. Nukariavome, bet neįtikinome.

— Dar ne. Tačiau kas būtų buvę, jei nukariautas žemes būtume kurį laiką išlaikę? Dešimt metų? Dvidešimt? Penkiasdešimt? Pergalės ir laimėjimai labai greit įtikina. Mes tai pamatėme savo krašte.

— Bet mes nelaimėjome.

— Tai nieko neįrodo.

— Tai įrodo,— tarė Polmanas.— Ir labai daug ką.— Jo ranka su išputusiomis gyslomis suko gaublį toliau.— Pasaulis,— tarė jis.— Pasaulis nestovi vietoje. Jei kurį laiką nusivili savo kraštu, reikia tikėti pasauliu. Saulė gali užtemti, bet negali būti amžinos nakties. Bent mūsų planetoj. Nereikia taip greit pasiduoti ir išsyk nusiminti.— Jis pastatė gaublį atgal.— Jūs klausiate, ar pakankamai liko žmonių, kad būtų galima pradėti iš naujo. Bažnyčiai pradžia davė keli žvejai, keletas tikinčiųjų katakombose ir tie, kurie nežuvo Romos arenose.

— Taip. O naciams — keletas bedarbių fanatikų Miuncheno alinėje.

Polmanas nusišypsojo.

— Teisingai pastebėjote. Bet iki šiol dar nebuvo pasaulyje tokios tironijos, kuri nebūtų susilaukusi galo. Žmonija žengė į priekį ne lygiu keliu, bet visada postūmiais, šuoliais, su atkryčiais ir mėšlungiais. Mes buvome per daug išdidūs; mes manėme, kad savo kruviną praeitį jau nugalėjome. O dabar žinome, kad vos tik spėjame atsigręžti, ir ji vėl pasiveja mus.

Jis pasiėmė skrybėlę.

— Man metas eiti.

— Štai jūsų knyga apie Šveicariją,— tarė Greberis.— Ją šiek tiek sulijo. Buvau ją pametęs, bet paskui suradau ir išgelbėjau.

— Nereikėjo jos gelbėti. Svajonių nereikia gelbėti.

— Kaip nereikia? — tarė Greberis.— Ką gi daugiau gelbėti?

— Tikėjimą. Svajonių atsiras naujų.

— Galbūt. Šiaip reikėtų pasikarti.

— Koks jūs dar jaunas! — tarė Polmanas.— Bet ką aš sakau? Jūs iš tikrųjų dar labai jaunas.— Jis apsisivilko palta.— Keista — jaunimą visada išivaizduodavau visai kitaip...

— Ir aš,— atsakė Greberis.

Jozefo žinios buvo teisingos. Kotrynos bažnyčios zakristijonas tikrai saugojo daiktus. Greberis paliko pas jį savo kuprinę. Paskui jis nuėjo į butų valdybą. Valdyba buvo persikėlusi į kažkokios mokyklos gamtos kabinetą. Čia tebestovėjo lentyna su žemėlapiais ir stiklinė spinta su spiritu užpildais preparatais. Kai kuriuos stiklinius indus valdybos tarnautoja vartojo byloms prislėgti. Tuose induose mirko gyvatės, driežai ir varlės. Be to, kambaryje stovėjo voveraitės iškamša stiklinėmis akimis ir riešutu tarp letenėlių. Tarnautoja buvo maloni žilaplaukė moteris.

— Įrašysiu jūsų pavardę į sąrašą,— pasakė ji.— Turite adresą?

— Ne.

— Tada užeikite pasiteirauti.

— Ar yra prasmės?

— Nė kiek. Prieš jus įsiregistravę šeši tūkstančiai. Verčiau pats stenkitės ką nors susirasti.

Greberis sugrįžo į Janplacą ir pasibeldė pas Polmaną. Niekas neatsakė. Valandėlę jis palaukė. Paskui nuėjo į Marienštrasę pažiūrėti, kas ten liko.

Elizabetos namai buvo sudegę iki pusrūsio, kuriame gyveno kiemsargis. Ugniagesių vis dėlto būta. Visur tebevarvėjo vanduo. Iš Elizabetos buto nieko nebeliko. Nebėbuvo ir fotelio, kuris stovėjo gatvėje. Tik pora

pirštinių mėtėsi nutekamajame griovely, štai ir viskas. Greberis pamatė kiemsargį, sėdintį už užuolaidų savo bute. Jis prisiminė žadėtus cigarus. Atrodė, kad tai buvo labai seniai ir dabar nebebuvo reikalo; bet ką gali žinoti. Greberis nutarė nueiti pas Alfonsą ir gauti cigarų. Šiaip ar taip, reikėjo gauti produktą vakarienei.

Niekur daugiau nepataikė bombos, tik į tą vieną namą. Sodai skendėjo rytmečio šviesoje, beržai lingavo nuo vėjo, spindėjo narcizų auksas, pražydo pirmieji medžiai, tarytum juose būtų nutūpęs pulkas baltų ir rausvų peteliškių. Vien Bindingo namas pavirto sujaukta šiukšlių krūva, pakibusia ties gilia bombos išmušta duobe; jos dugne prisirinko vandens, kuriame atsimušė dangus. Greberis sustojo nustėręs ir žiūrėjo, netikėdamas savo akimis. Kažkodėl jam visada atrodydavo, kad Alfonsui nieko negali atsitikti. Iš lėto jis ėjo artyn. Paukščių baseinas buvo išverstas ir sudaužytas. Namų durys kabojo alyvų krūme. Elnių ragai gulėjo pievutėje, ir rodėsi, kad patys elniai čia palaidoti. Kilimas plevėsavo aukštai medžiuose, kaip ryški barbaro nukariautojo vėliava. Gėlių lysvėje stačias ir labai tiesiai stovėjo butelis „Napoleono“, tartum per naktį išaugęs arbūzas. Greberis paėmė jį, apžiūrėjo ir įsikišo į kišenę. „Turbūt rūsys išlaikė ir buvo atkastas“, — pagalvojo jis. Greberis nuėjo į kitą pusę namų. Įėjimas į virtuvę buvo išlikęs. Jis pravėrė duris. Viduje kažkas sujudėjo.

— Ponia Kleinert, — tarė jis.

Pasigirdo garsus kūkčiojimas. Moteris pakilo ir iš pusiau sugriautos virtuvės išėjo į lauką.

— Vargšas ponas! Toks geras buvo!

— Kas atsitiko? Ar jis sužeistas?

— Jis negyvas. Negyvas, ponas Greberi. O taip mylėjo gyvenimą!

— Negyvas?

— Taip. Neįmanoma to suprasti, tiesa?

Greberis linktelėjo. Mirtį visada sunku suprasti, nors ir labai dažnai tenka su ja susidurti.

— Kaip čia atsitiko? — paklausė jis.

— Jis buvo rūsy. Bet rūsys neišlaikė.

— Rūsys buvo per silpnas sunkioms bomboms. Ko jis nėjo į tikrą slėptuvę Zeidelplace? Juk čia tik keletas minučių kelio.

— Jis manė, kad nieko neatsitiks. O be to...— ponia Kleinert delsė.— Pas jį buvo dama.

— Ką? Jau vidurdieni?

— Dar nebuvo išėjusi. Nuo vakar vakaro. Aukšta blondinė. Ponas kreisleiteris mėgo aukštas blondines. Aš kaip tik padaviau jiems vištą, ir tuoj prasidėjo bombardavimas.

— Ar dama irgi užmušta?

— Taip. Jie net nespėjo kaip reikiant apsirengti. Ponas Bindingas su pižama, o dama — su plonu šilkinu chalatu. Taip jie ir buvo rasti. Aš jau nieko nebegalėjau padaryti. Ir atsitik tu man taip! Bent būtų uniformuotas!

— Nežinau, ar galėjo geriau numirti, jeigu jau buvo skirta mirti,— tarė Greberis.— Ar pietus bent spėjo pavalgyti?

— Taip. Ir labai gerai. Su vynu ir savo mėgstamuoju desertu. Obuolinis pyragaitis su plakta grietinėle.

— Matot, ponia Kleinert. Tai nuostabi mirtis! Taip ir aš norėčiau kada numirti. Dėl to jums iš tikrųjų nereikia verkti.

— Bet jis per anksti mirė.

— Visada žmogus per anksti miršta. Turbūt ir devyniasdešimt metų sulaukęs. Kada laidotuvės?

— Poryt devyniomis. Jau paguldymas į karstą. Norite pamatyti?

— O kur jis?

— Čia. Rūsy. čia vėsu. Karstas jau užkaltas. Sis namo šonas ne taip sužalotas. Tik priekinė dalis visai sunaikinta.

Per virtuvę jieėjo į rūšį. Į vieną kampan buvo sušluota krūva šukių. Kvepėjo išlaistytu vynu ir uogiene. Vidury rūsio ant žemės stovėjo riešutų spalvos karstas.

- Aplink ant lentynų gulėjo išvartyti stikliniai indai su vaisiais ir konservai.

— **Kur** taip greit gavote karstą? — paklausė **Greberis**.

— Partija parūpino-

— Iš čia jis bus išnešamas?

— Taip. Poryt devintą valandą.

— Ateisiu ir aš.

— Tai apsidžiaugs mūsų ponas!

Greberis pažvelgė į ponią Kleinert.

— Aname pasaulyje,— tarė ji.— Jis **tokios geros** nuomonės buvo apie jus.

— Q kodėl?

— Jis sakydavo, kad jūs vienintelis nieko iš jo nenorit. Ir už tai, kad jūs visą laiką buvote kare.

Greberis valandėlę pastovėjo prie karsto. Jam buvo tik truputį gaila ir tiek,— ir gėda prieš tą verkiančią moterį, kad nieko daugiau nejuto.

— Ką dabar darysite su visais tais ištekliais? — paklausė jis, permetęs akimis lentynas.

Ponia Kleinert pagyvėjo.

— Imkite, kiek tik jums reikia, ponas Greberi. Vis tiek viskas atiteks į svetimas rankas.

— Pati pasilaikykite. Juk bemaž viskas čia jūsų darbo.

— Sau aš jau kai ką atsidėjau. Tiek daug man nereikia. Imkite, ką tik norite, ponas Greberi. Naciai, kurie čia buvo, jau ir taip pastatė akis. Kuo mažiau liks, tuo geriau. Šiaip galima pamanyti, kad čia kokie spekuliantai gyveno.

— Taip, iš tikrųjų.

— Dėl to ir sakau. O kai jie vėl ateis, viskas atiteks į svetimas rankas. Juk jūs buvote tikras pono Bindin—go bičiulis. Jums jis tikrai verčiau atiduotų negu kitiems.

— O šeimos jis nebeturi?

— Tėvas tebegyvena. Bet žinote, kokie buvo jų santykiai. Ir jam dar užteks. Kitame rūsy dar yra likę nemažai sveikų butelių. Imkite viską, ko jums reikia.

Moteris nubėgo prie lentynų, čiupo kelias dėžutes ir atnešė. Pastačiusi jas ant karsto, ji ruošėsi atnešti daugiau, bet paskui apsigalvojo, paėmė jas nuo karsto ir nunešė į virtuvę.

— Palaukite, ponio Kleinert,— tarė Greberis.— Jei jau imti, tai reikia protingai parinkti.— Jis apžiūrėjo dėžutes.— Tai šparagai. Olandų šparagai, jų mums nereikia. Sardines su aliejum galima paimti, taip pat konservuotą kiaulienos šaltieną.

— Tiesa. Nuo to viso man tiesiog galva sukasi.

Ant kėdės virtuvėje ji sukrovė visą krūvą.

— Per daug,— tarė Greberis.— Kaip aš parsinešiu?

— Ateikite dar keletą kartų. Kam viskas turi papulti į svetimas rankas, ponas Greberi? Jūs — kareivis, jūs turite daugiau teisių už tuos nacių, kurie čia tupi šiltose vietose!

„Galimas daiktas,— pagalvojo Greberis.— Ir Eli—zabeta, ir Jozefas, ir Polmanas turi tokias pat teises, ir aš būčiau tikras asilas, jei neimčiau. Alfonsui dėl to nei šilta, nei šalta.“ Tik vėliau, jau gerą galą paėjęs nuo Bindingo namų, Greberis prisiminė, kad iš tikrųjų tik atsitiktinai pats neapsigyveno pas Alfonsą ir nežuvo kartu su juo.

Duris atidarė Jozefas.

— Greit atidarėte,— tarė Greberis.

— Aš jus pamačiau.— Jozefas parodė į mažą skylutę duryse.— Neseniai pragrėžiau. Praktiška.

Greberis padėjo savo ryšulį ant stalo.

— Buvau Kotrynos bažnyčioj. Zakristijonas leido ten pernaktuoti vieną naktį. Ačiū už patarimą.

— Jaunasis zakristijonas?

— Ne, senis.

— Tas geras. Visą savaitę jis leido man gyventi bažnyčioje, persirengus zakristijono padėjėju. Staiga prasidėjo tikrinimas. Aš pasislėpiau vargonuose. Jaunasis zakristijonas buvo mane įskundęs. Jis antisemitas. Religinis antisemitas. Yra ir tokių. Mat mes prieš du tūkstančius metų nužudėme Kristų.

Greberis išvyniojo ryšulį. Paskui dar ištraukė iš kišenių sardinių ir silkių dėžutes. Jozefas ramiai žiūrėjo. Jo veidas nepasikeitė.

— Visas turtas,— pasakė jis.
— Pasidalinsime.
— Argi jums per daug?
— Juk matote. Aš jį paveldėjau. Iš kreisleiterio.
Jums tas nemalonu?

— Atvirkščiai. Tai suteikia tam tikro prieskonio.
O jūs taip gerai pažįstate kreisleiterį, kad gaunate šitokių dovanų?

Greberis pažvelgė į Jozefą.

— Taip,— atsakė jis.— Šį pažinojau gerai. Jis buvo nepavojingas ir geraširdis žmogus.

Jozefas nieko neatsakė.

— Ar netikite, kad tokių kreisleiterių gali būti? — paklausė Greberis.

— O jūs tikite?

— Man atrodo, kad gali pasitaikyti. Žmogus gali būti bevalis arba bailus, arba silpnas,— štai jis ir prisideda prie tokių.

— Ir iš tokių išeina kreisleiteriai?

— Ir taip gali atsitikti.

Jozefas nusišypsojo.

— Keista,— tarė jis.— Paprastai manoma, kad žmogžudys visur ir visada turi būti tik žmogžudys, o niekas kitas. Net jeigu jis tik kartais ir tik maža savo būtybės dalimi yra žmogžudys, ir tada jis gali pridaryti neapsakomos žalos. Argi ne?

— Taip,— atsakė Greberis.— Hiena visada yra hiena. Žmogus įvairesnis.

Jozefas linktelėjo.

— Pasitaiko koncentracijos stovyklų komendantų, turinčių humoro, sargybinių esesininkų, kurie tarpusavy ir geraširdžiai, ir draugiški. Ir yra pakeleivių, kurie laikosi išikibę tik į vadinamąsias geras puses ir stengiasi nematyti siaubingo blogio arba vadina jį laikinu reiškiniu ir rūsčia būtinybe. Tai elastingos sąžinės žmonės.

— Ir bailių.

— Ir bailių,— mandagiai pakartojo Jozefas.

Greberis tylėjo.

— Norėčiau jums kaip nors padėti,— pasakė jis paskui.

— Ką čia daug padėsi! Aš vienas. Arba pakliūsiu, arba išsilaikysiu,— tarė Jozefas taip abejingai, tartum kalbėtų apie kokią svetimą žmogų.

— Giminių neturit?

— Turėjau. Brolį, dvi seseris, tėvą, žmoną ir vaiką. Jie nebegyvi. Du užmušti, vienas miręs, kiti užtroškinti dujomis.

Greberis pastatė akis.

— Koncentracijos stovykloj?

— Koncentracijos stovykloj,— atsakė Jozefas mandagiai ir šaltai.— Jose yra puikių įrengimų.

— O jūs pabėgote?

— Aš pabėgau.

Greberis žiūrėjo į Jozefą.

— Kaip jūs turite mūsų neapkęsti! — tarė jis.

Jozefas trūktelėjo pečiais.

— Neapkęsti! Kas gali sau leisti tokią prabangą! Neapykanta daro žmogų neatsargų.

Greberis pasižiūrėjo pro langą, už kurio iškart riogsojo griuvėsiai. Mažytė lemputė, spingsinti kambaryje) rodos, dar labiau apsiblausė. Šviesa atsimušė nuo gaublio, kuri Polmanas ištūmė į kampą.

— Jūs grįžtate į frontą? — maloniai paklausė Jozefas.

— Taip. Grįžtu kariauti, kad tie piktadariai, kurie jus persekioja, dar kuri laiką liktų valdžioje. Galbūt, tik iki tol, kol jus pagaus ir pakars.

Jozefas pritarė, vos linktelėjęs galvą, ir tylėjo.

— Grįžtu, nes kitaip mane sušaudytų,— pasakė Greberis.

Jozefas neatsakė.

— Ir grįžtu dėl to, kad mano tėvai ir mano žmona patektų į kalėjimą, atsidurtų stovykloje arba būtų nužudyti, jei aš dezertyruočiau.

Jozefas tylėjo.

— Grįžtu ir žinau, kad mano motyvai neįtikinami ir kad tai vis dėlto milijonų žmonių motyvai. Kaip jūs turite mus niekinti!

— Nebūkite toks savimyla,— tarė Jozefas tyliai. Greberis išplėtė akis. Jis nesuprato.

— Niekas nekalba apie niekinimą,— tarė Jozefas.— Tik jūs. Kodėl jums tai svarbu? Bene aš niekinu Polmaną? O gal niekinu tuos žmones, kurie mane slepia, nors už kiekvieną naktį rizikuoja gyvybe? Ar aš dar gyvenčiau, jei jų nebūtų? Koks jūs naivus!

Jis staiga vėl nusišypsojo. Tai buvo kažkokia keista šypsena, šmėstelėjusi jo veide ir dingusi be jokių pėdsakų.

— Mes nukrypstame nuo temos,— tarė jis.— Nereikia per daug kalbėti. Ir mąstyti. Dar ne laikas. Tas silpnina. Prisiminimai irgi. Dar per anksti tai daryti. Kai žmogus patenki į pavojų, reikia tik galvoti, kaip išsigelbėti.— Jis parodė į konservus.— Jie naudingi. Aš imu juos. Ačiū.

Jis paėmė konservus ir padėjo juos už knygų. Jo judesiai buvo keistai nevikrūs. Greberis pamatė, kad jo pirštai sužaloti ir be nagų. Jozefas pastebėjo jo žvilgsnį.

— Šioks toks atsiminimas iš stovyklos,— paaiškino jis.— Vieno šarfiurerio sekmadienio pramoga. Jis tai vadindavo „Kalėdų žvakučių degiojimu“. Varydavo į panages smailiai nudrožtus degtukus. Geriau būtų taip padaręs kojų pirštams. Mažiau būtų matyti. Dabar mane lengva pažinti. Ne visur gali būti su pirštinėmis.

Greberis atsistojo.

— Ar jums padėtų, jei atiduočiau savo seną uniformą ir kareivio knygutę? Pakeistumėte, kas reikia. Galėčiau pasakyti, kad ji sudegė.

— Ačiū. Nereikia. Dabar kuriam laikui pasidarysiu rumunu. Polmanas tai sugalvojo ir sutvarkė. Jis labai sumanus. Iš pažiūros nepasakysi, tiesa? Pasidarysiu rumunas, „Geležinio fronto“ narys, nacių draugas. Mano išorė kaip tik primena rumuną. Ir mano sužalojimus tada lengviau paaiškinti: komunistų darbas. Ar savo patalynę ir lagaminus tuojau pasiimsite?

Greberis jautė, kad Jozefas nori juo atsikratyti.

— Jūs dar liekate? — paklausė jis.

— O ką?

Greberis pastūmė jam savo dalį konservų.

— Galiu dar atnešti. Nueisiu dar kartą ir atnešiu.

— Ir taip jau per daug. Aš negaliu turėti daug багаžo. Man jau metas eiti. Negaliu ilgiau laukti.

— O cigaretės? Užmiršau paimti cigarečių. Jų ten per akis. Galiu atnešti.

Jozefo veidas pasikeitė. Jis pasidarė nebe toks rūstus ir kone švelnus.

— Cigaretės,— tarė jis, lyg kalbėdamas apie koki bičiulį.— Tai kas kita. Jos svarbiau už valgį. Jų palausiu, žinoma.

XXII

Nemažai žmonių jau buvo susirinkę Kotrynos bažnyčios galerijoje. Beveik visi sėdėjo ant lagaminų ir pintinių arba buvo apsikrovę visokiausiais ryšuliais. Daugiausia tai buvo moterys ir vaikai. Greberis prisijungė prie jų su savo ryšuliu ir lagaminais. Salia jo sėdėjo sena moteris, iš veido panaši į arklį.

— Kad tik neišsiųstų mūsų kaip pabėgėlių,— tarė ji.— Visokių kalbų girdėti. Sukiša į barakus ir mažai duoda valgyti, o ūkininkai šykštūs ir pikti.

— Man vis tiek! — atsakė liesa mergaitė.— Kad tik ištrukčiau iš čia! Vis geriau negu mirti. Mes netekome viso savo turto. Juk turi kas nors pasirūpinti mumis.

— Prieš keletą dienų praėjo traukinys su pabėgėliais iš Reino krašto. Kaip jie atrodė! Jie važiavo į Meklenburgą.

— Į Meklenburgą? Ten, sako, turtingi ūkininkai.

— Turtingi ūkininkai! — Moteris arklio veidu piktai nusijuokė.— Dirbsi pas juos kaip juodas jautis. Ir už tai vos gausi pavalgyti. Fiureris turėtų tai žinoti!

Greberis pasižiūrėjo į tą moterį ir į liesą mergaitę. Už jų, pro atvirą romanišką galeriją, matėsi ką tik sužaliavęs katedros šventorius. Galerijos statulų papėdėje žydėjo narcizai. Ant skulptūros, vaizduojančios Kristaus nuplakimą, čiulbėjo strazdas.

— Mes turim gauti nemokamus butus,— pareiškė liesoji mergaitė.— Pas tuos, kurie visko pertekę. Mes — karo aukos.

Atėjo zakristijonas. Tai buvo plonas žmogelis su nutįsusia, raudona nosimi ir nusmukusiais pečiais. Greberis negalėjo išsivaizduoti, iš kur jis turėjo drąsos slėpti gestapo ieškomus žmones.

Zakristijonas įleido žmones į bažnyčią. Kiekvienam jis davė jo mantos numerį ir lapuką su tuo pačiu numeriu segė prie ryšulių ir lagaminų.

— Vakare per daug nevėluokit,— pasakė jis Greberiui.— Bažnyčioj nepakanka vietos.

— Nepakanka vietos?

Kotrynos bažnyčia buvo erdvi.

— Taip. Bažnyčios navoje neleidžiama nakvoti. Tik patalpose po ja ir šoninėse galerijose.

— O kur nakvoja žmonės, pavėlavę ateiti?

— Dengtose galerijose, kurios dar sveikos. Kai kurie ir šventoriuje.

— O patalpos po bažnyčios nava atlaikytų bombą? Zakristijonas švelniai pažvelgė į Greberį.

— Kai bažnyčia buvo statoma, niekas apie bombas dar negalvojo. Tada dar buvo tamsūs viduramžiai.

Raudonnosis zakristijono veidas ničnieko nesakė, neišsidavė nė menkiausiu mirktelėjimu. „Tai puikiai išmokome apsimesti,— pagalvojo Greberis.— Beveik nė vienam nieko neprikiši.“

Per šventorių ir galerijas jis išėjo į gatvę. Bažnyčia buvo smarkiai apgriauta; vienas bokštas buvo nuverstas, ir į vidų negailestingai švietė dienos šviesa ir plačiais šviesiais rėžiais raižė bažnyčios prieblanda. Dalis langų irgi buvo išbyrėję. Juose čirškė žvirbliai. Kunių seminarija greta buvo visai sugriauta. Prie pat jos buvo slėptuvė. Greberis įėjo į vidų. Tai buvo senas vyno rūsys, pirmiau priklausęs bažnyčiai ir dabar pavers-tas slėptuve. Jame dar tebestovėjo statinių pastovai. Oras buvo drėgnas, vėsus ir aromatingas. Rodėsi, kad per šimtmečius čia įsisunkęs vyno kvapas iki šiol dar vis nepasidavė baimės kvapui, likusiam po naktinių bombardavimų. Slėptuvės gilumoje Greberis pamatė

keletą sunkių geležinių žiedų, įmūrytų tašytų akmenų lubose. Jis prisiminė, kad šiame požemyje, dar prieš tai, kai jis virto vyno rūsiu, būdavo kankinamos raganos ir netikintieji. Budeliai iškeldavo juos už rankų, prie kojų prikabindavo geležinius pasvarus ir gnaibydavo įkaitintomis žnyplėmis, kol prisipažindavo. Paskui įvykdydavo mirties bausmę Dievo ir krikščioniškos artimo meilės vardu. „Mažai kas pasikeitė,— pagalvojo jis.— Koncentracijų stovyklų budeliai turėjo puikių pirmtakų, o Nazareto dailidės sūnus — keistų pasekėjų.

Greberis ėjo Adlerštrase. Buvo šešta valanda vakaro. Visą dieną jis ieškojo kambario, bet nieko nerado. Pavargęs nutarė tą dieną daugiau nebeieškoti. Visas kvartalas buvo labai sunaikintas. Griuvėsiai traukėsi prie griuvėsių. Susierzinęs Greberis ėjo vis toliau. Urnai jis pamatė tokį dalyką, jog iš karto buvo sunku patikėti ir savo akimis. Tarp griuvėsių stovėjo nedidelis, dviejų aukštų namas. Jis buvo senas ir šiek tiek pakrypęs, tačiau visai nesugriautas. Namą supo nedidelis sodas, kuriame žaliavo medžiai ir krūmai ir viskas buvo sveika. Tai buvo lyg kokia oazė griuvėsių dykumoj. Viršum tvoros žaliavo alyvos, ir tvoroje nebuvo išlūžęs nė vienas statinis. Už dvidešimties žingsnių vėl į abi puses traukėsi dykuma, primenanti mėnulio paviršių; tačiau šis senas sodelis ir šis senas namelis išliko per kažkokį stebuklą, kuris kartais lydi naikinamąjį darbą. Viršum durų buvo iškaba: „Vitės viešbutis ir restoranai.“ *

Sodo varteliai buvo atdari. Greberis įėjo. Jis jau nesistebėjo, kad langų nebuvo išdužęs nė vienas stiklas. Taip ir turėjo būti. Juk stebuklas visada yra kažkur arti nevilties. Prie durų miegojo išsitiesęs rudas su baltais lopais medžioklinis šuo. Gėlių lysvėse žydėjo narcizai, žibuoklės ir tulpės. Jam atrodė, kad visa tai kažkada jau yra matęs, tik nežinojo kada, turbūt labai seniai. O gal tik buvo tai sapnavęs. Jis įėjo pro duris.

Prie bufeto buvo tuščia. Lentynose stovėjo vos ke-

lėtas stiklą ir nė vieno butelio. Alaus čiaupas blizgėjo, bet sietelis po juo buvo sausas. Pasieniais stovėjo trys stalai su kėdėmis. Viršum vidurinio stalo kabojo paveikslas. Tai buvo Tirolio peizažas. Jame mergaitė skambino citra, o prie jos buvo pasilenkęs medžiotojas. Hitlerio portreto nesimatė; Greberis jo ir nesitikėjo.

Iėjo pagyvenusi moteris išblukusia mėlyna bliuze, pasiraitojusi rankoves. Ji nepasakė: „Heil Hitler“. Ji pasakė: „Labas vakaras“ — o tas sveikinimas iš tikrųjų kažkodėl padvelkė vakaru. Po ištisos dienos gero darbo tai buvo linkėjimas, kad vakaras būtų geras. „Kadaise taip būdavo“, — pagalvojo Greberis. Iš pradžių jis norėjo tik atsigerti, taip buvo ištroškęs nuo griuvėsių dulkių, bet dabar ūmai jam pasirodė, kad labai svarbu praleisti čia vakarą su Elizabeta. Greberis jautė, kad tai būtų geras vakaras. Jis ištrūktų iš tos niūrios aplinkos, kuri supo šį užburta sodą iki pat horizonto.

— Ar galima pas jus pavakarieniauti? — paklausė jis.

Moteris svyravo.

— Aš turiu kortelių, — skubiai pridūrė jis. — Būtų gražu čia pavalgyti. Gal net sode. Tai paskutinės mano dienos, greitai išvažiuosiu. Noriu pavakarieniauti su žmona. Kortelių turiu abiem. Jei norite, galiu mainais atnešti konservų.

— Turime tik lęšių sriubos. Teisybę sakant, mes nebeaptarnaujame svečių.

— Lęšių sriubos? Kaip puiku! Seniai jos bevalgiau.

Moteris nusišypsojo. Jos šypsena buvo rami, ir atrodė, jog ji atsiranda ir išnyksta kažkaip savaime.

— Jei jums to užtenka, tai ateikit. Galėsit valgyti ir sode, jei patinka. Arba čia, jei pasidarys per vėsu.

— Sode geriau. Dabar vakarai šviesūs. Aštuntą galime ateiti?

— Lęšių sriuba gali pastovėti, nesvarbu. Ateikit, kada norėsit.

Po varine lentele prie jo tėvų namų kyšojo laiškas

Nuo motinos. Laiškas buvo persiųstas iš fronto. Greberis atplėšė jį. Laiškas buvo trumpas. Motina rašė, kad ji su tėvu kitą rytą ešelonu išvyksianti iš miesto. Jie dar nežina kur. Tegul jis dėl to nesijaudina. Tai tik atsargumo priemonė.

Greberis pažvelgė į datą. Laiškas buvo rašytas savaitę prieš jo atostogas. Apie oro puolimą jame nebuvo nė žodžio. Bet jo motina buvo atsargi. Ji prisibijojo cenzūros. Nelabai galėjo būti, kad namas buvo subombarduotas paskutinį vakarą. Tai turėjo įvykti anksčiau, kitaip nebūtų gabenę jį iš miesto.

Greberis iš lėto sulankstė laišką ir įsikišo į kišenę. Vadinasi, tėvai tebėra gyvi. Dabar tai buvo tikra, kaip iš viso gali būti dabar kas tikra. Jis apsidairė. Jam pasirodė, jog kažkas panašaus į banguotą stiklo sieną prieš pat jį nugrimzdo į žemę ir Hakenštrasė ūmai pasidarė tokia pat, kaip ir visos subombarduotos gatvės. Išgąstis ir kančia, kurie iki šiol supo namus, pažymėtus aštuonioliktu numeriu, be garso išnyko. Nieko čia daugiau nebuvo, tik šiukšlės ir griuvėsiai, kaip ir visur. Greberis giliai atsiduso. Jis pajuto ne džiaugsmą, o tik didelį palengvėjimą. Našta, visada ir visur jį slėgusi, staiga nuvirto jam nuo pečių. Greberis negalvojo, kad vargu ar bepamatys tėvus per atostogas; ilgas nežinojimas palaidojo tą viltį. Jam užteko, kad jie gyvi. Jie gyvi; ta žinia kažką užbaigė, ir jis buvo laisvas.

Per paskutinį bombardavimą šioje gatvėje dar nukrito kelios bombos. Namas, kurio buvo išlikęs tik fasadas, visai sugriuvo. Dūrys su „griuvėsių laikraščiu“ dabar buvo pastatytos gerokai toliau tarp griuvėsių. Greberis ką tik pagalvojo, kas atsitiko tam pamišusiam priešlėktuvinės apsaugos budėtojui, kai pamatė jį ateinant iš kitos pusės.

— O, mūsų kareivis,— tarė budėtojas.— Vis dar čia!

— Taip. Jūs taip pat, kaip matyti.

— Radote laišką?

— Taip.

— Jį atnešė vakar popiet. Dabar jūsų raštelį galima nukabinti nuo durų. Mums būtinai reikalinga vieta.

Jau penki asmenys pareiškė norą iškabinti skelbimus.

— Dar ne,— atsakė Greberis.— Po poros dienų.

— Jau laikas,— pareiškė sargybinis taip rūščiai ir griežtai, tartum jis būtų mokytojas, barąs neklaužadą vaiką.— Mes ir taip ilgai laukėm.

— O jūs to laikraščio redaktorius?

— Priešlėktuvinės apsaugos budėtojas — tai viskas. Jis rūpinasi visa tvarka. Mes čia turime našlę, kurios trys vaikai dingo per paskutinį bombardavimą. Jūsų vieta reikalinga skelbimui.

— Tai nukabinkit manąjį. Mano korespondencija, matyti, ir taip nueis į anuos griuvėsius.

Budėtojas nukabino Greberio lapelį nuo durų ir atidavė jam. Greberis norėjo jį sudraskyti. Budėtojas sulaikė jo ranką.

— Jūs pakvaišot, kareivi. Tokių dalykų niekas nedrasko. Sudraskęs jį, gali sudraskyti ir savo laimę. Vieną kartą pasisekė, pasiseks ir visada, kol turėsite tą lapelį. Jūs iš tikrųjų dar naujokas!

— Taip,— atsakė Greberis, sulankstė lapuką ir įsikišo į kišenę.— Norėčiau juo ir likti, kol galima. Kur dabar gyvenate?

— Turėjau persikraustyti. Radau ištaigingą urvą rūsy. Nuomą ten kampa iš vienos pelių šeimos. Labai įdomu.

Greberis pažvelgė į budėtoją. Jo liesas veidas nieko nerodė.

— Ketinu steigti draugiją,— pareiškė jis.— Žmonių, kurių artimieji palaidoti griuvėsiuose. Mums reikia susiburti, nes miestas nieko nedaro. Bent reikia, kad kunigai pašventintų visas tas vietas, kur yra užgriuvusių žmonių, reikia, kad ta žemė būtų pašventinta. Suprantate?

— Taip, suprantu.

— Gerai. Yra žmonių, kuriems tai atrodo kvaila. Na, jums dabar nebereikia stoti į mūsų draugiją. Juk gavote tą savo prakeiktą laišką.

Jo liesas veidas staiga persikreipė. Jame pasirodė neapsakomo skausmo ir pykčio išraiška. Budėtojas ūmai apsisuko ir nukinkavo gatvę.

Greberis nulydėjo jį akimis. Paskui jis nuėjo toliau. Jis nusprendė nieko nesakyti Elizabetai, kad tėvai dar gyvi.

Elizabeta vienaėjo per aikštę priešais fabriką ir atrodė tokia visų apleista ir mažytė. Prietemoje aikštė pasidarė didesnė nei paprastai ir žemučiai namai už jos dar plikesni ir gūdesni.

— Gaunu atostogų,— tarė ji uždususi.— Vėl.

— Kiek?

— Tris dienas. Paskutines tris dienas.

Ji stabtelėjo. Jos akys apsiblausė ir ūmai pritvino ašarų.

— Aš paaiškinau jiems, kam jos man reikalingos,— kalbėjo ji.— Jie tuojau sutiko duoti man tas tris dienas. Galbūt paskui turėsiu už tai atidirbti, bet tai nesvarbu. Nesvarbu, kai tu išvažiuosi. Dar geriau, jei turėsiu daug darbo...

Greberis nieko neatsakė. Lyg tamsus meteoras staiga šmėstelėjo mintis, kad reikės skirtis. Jis tai žinojo visą laiką, bet tik taip, kaip daug ką žmogus žino, bet nejaučia viso to realumo ir neperpranta ligi galo. Vis dar daug kas galėjo iki tol įvykti. Ir dabar staiga viską nustelbė ta viena mintis. Didelė ir kupina šalto siaubo, ji skleidė blyškia, visur prasiskverbiančią, viską skaidančią šviesą, primenančią rentgeno spindulius, kurie braunasi pro gyvenimo grožį ir žavumą, palikdami tik plikus kontūrus ir būtinybę.

Jie pažvelgė vienas į kitą. Abu juto tą patį. Jie stovėjo tuščioj aikštėj ir žiūrėjo vienas į kitą ir kiekvienas jautė, kaip kenčia kitas. Jiems rodėsi, kad juos blaško audra, nors juodu ir nesukrutėjo. Neviltis, nuo kurios jie visą laiką stengėsi pabėgti, dabar, regis, galų gale pasivijo juos, ir jie vienas kitą matė tokius, kokie jie bus iš tikrųjų. Greberis regėjo, kaip Elizabeta fabrike, slėptuvėje ar kokiame kambary laukia jo viena, ne daug teturėdama vilties pamatyti, o ji regėjo, kaip jis grįžta į pavojus, kovoti už tai, kuo nebetiki. Juos pagavo neviltis, o kartu užplūdo kaip liūtis neapsakomas

švelnumas, kuriam nebuvo galima pasiduoti, nes jie juto, kad tas švelnumas būtų juos sudraskęs. Jie buvo bejėgiai. Nieko negalėjo daryti. Turėjo laukti, kol tai praeis.

Rodos, praėjo begaliniai amžiai, kol Greberis atgavo žadą. Jis pamatė, kad ašaros Elizabetos akyse buvo išsekusios. Ji nebuvo nė sujudėjusi; atrodė, kad jos sutekėjo į vidų.-

— Tai dar kelias dienas pabūsime drauge,— tarė jis.

Ji prisivertė nusišypsoti.

— Taip. Nuo rytoj vakaro.

• ^ Gerai. Tada išeis, lyg mes turėtume dar kelias savaites, skaičiuojant, kad tu būtum buvus laisva tik vakarais.

— Taip.

Jieėjo tolyn. Vienos sienos tuščiose langų angose kaip pamiršta užuolaida kabojo vakaro žaros likutis.

— Kur eisim? — paklausė Elizabeta.— O kur nakvosim.

— Nakvosim bažnyčios galerijose. Arba šventoriuje, jei bus šilta. O dabar einam lęšių sriubos valgyti.

Vitės restoranas išniro iš griuvėsių. Akimirka Greberui pasirodė keista, kad namas tebestovi. Tai buvo kažkas neįtikimo, kaip kokia fata morgana. Jieėjo pro vartelius.

— Na, ką tu pasakysi? — paklausė jis.

— Atrodo kaip taikos kampelis, karo pražiopsotas.

— Taigi. Toks jis ir bus šįvakar.

Lysvės stipriai kvepėjo žeme. Kažkas neseniai palaistė jas. Medžioklinis šuo sukinėjosi aplink namą. Jis laižėsi snukį, matyt, ką tik buvo paėdęs.

Juos pasitiko ponias Vite. Ji buvo su balta prijuoste.

— Ar norėsite sode pasėdėti?

— Taip,— atsakė Elizabeta.— Ir norėčiau nusi-
prausti, jeigu galima.

— Prašom.

Ponias Vite nusivedė Elizabetą į vidų, į antrąjį aukš-

ta. Greberis pro virtuvę nuėjo į sodą. Čia jau buvo pastatytas stalias, užtiestas raudonais ir baltais langeliais, ir dvi kėdės. Ant jo stovėjo stiklinės ir lėkštės ir šiek tiek aprasojęs grafinas su vandeniu. Greberis buvo ištroškęs ir išgėrė stiklinę. Saitas vanduo jam pasirodė skanesnis už vyną. Sodas buvo didesnis, negu atrodė iš gatvės. Jame žaliavo vejelė, šėivamedis, alyvų krūmai ir keletas senų medžių su jaunais lapais.

Sugrįžo Elizabeta.

— Kaip tu ir suradai toki kampelį?

— Atsitiktinai. Kaipgi kitaip rasi tokį dalyką?

Ji perėjo per veją ir palietė alyvų pumpurus.

— Jau sukrauti žiedai. Jie dar žali ir kartūs. Netrukus pražydės.

— Taip,— tarė Greberis.— Pražydės. Po poros savaitių.

Elizabeta atėjo pas jį. Ji kvėpėjo muilu, šviežiu vandeniu ir jaunatve.

— Gražu čionai. Ir keista — rodos, lyg jau būčiau kada nors čia buvusi.

— Ir man taip pasirodė, kai pamačiau.

— Man rodosi, lyg visa tai kada nors jau būčiau išgyvenusi. Ir tu, ir aš, ir šis sodas — tetrūksta tik kažkokios menkos smulkmenos, ir aš viską smulkiai prisiminčiau, kaip buvo.— Ji padėjo galvą jam ant peties.— Bet tos smulkmenos niekad nesuras. Visada kokio menkniekio trūksta ligi tikslo. O gal mes iš tikrųjų visa tai jau kada nors esame išgyvenę ir dabar išgyvename iš naujo.

Ponia Vite atnešė dubenį su sriuba.

— Tuoju atiduosiu jums korteles,— tarė Greberis.— Nedaug jų teturime. Dalis sudegė. Bet šitų, turbūt užteks.

— Visų man nereikia,— pareiškė Ponia Vite.— Lėšius turime dar iš seniau. Duokite tik kelis talonus už dešrą. Likusius aš jums paskui gražinsiu. Ar norite ko išgerti? Turime keletą butelių alaus.

— Tai puiku. Kaip tik alaus ir norėtume.

Vakaro žara baigė blėsti. Ėmė čiulbėti strazdas. Greberis prisiminė, kad šiandien priešpiet jau girdėjo straz-

da. Tasai tupėjo ant kryžiaus kelių stacijos. Jam atrodė, kad nuo tada daug kas įvyko. Greberis nukėlė dubenio dangtį.

— Dešra. Gera kiaulienos dešra. Ir tiršti lęšiai. Nuostabus valgis!

Jis pripylė lėkštes, ir akimirka jam pasirodė, lyg turėtų ir namus, ir sodą, ir žmoną, ir stalą, ir valgį, lyg negrėtų jokie pavojai ir viešpatautų taika.

— Elizabeta,— tarė jis.— Jei kas tau pasiūlytų pasirašyti sutartį ir turėtum artimiausius dešimt metų gyventi taip, kaip dabar — tarp griuvėsių, šiame sode, kartu su manim, ar sutiktum pasirašyti?

— Tuoju pat. Ir net ilgesniam laikui.

— Ir aš taip pat.

Ponia Vite atnešė alų. Greberis atkimšo butelius ir pripylė stiklines. Jie išgėrė. Alus buvo vėsus ir geras. Jie ėmė valgyti sriubą. Valgė iš lėto ir ramiai ir žiūrėjo vienas į kitą.

Pritemo. Prožektoriaus spindulys perskrodė dangų, pabadė debesis ir nuslinko tolyn. Strazdas nustojo čiulbėti. Prasidėjo naktis.

Atėjo ponia Vite papildyti sriubos.

— Mažai tevalgėte,— tarė ji.— Jauniems reikia pavalgyti atsakančiai.

— Valgėme, kiek tik lindo. Dubuo kone tuščias.

— Atnešiau jums dar truputį salotų. Ir gabalą sūrio.

Patekėjo mėnulis.

— Dabar turime viską,— pastebėjo Elizabeta.— Mėnesiena, sodas, esame pavalgę, ir vakaras dar tik prasidėjo. Taip gražu, kad vos gali išverti.

— Taip žmonės gyveno seniau. Ir jie nematė nieko nepaprasto.

Ji linktelėjo ir apsidairė.

— Iš čia nematyti jokių griuvėsių. Sodas tokioj vietoj, kad jų nematyti. Medžiai juos užstoja. Pagalvok tiktai, kad yra ištisos šalys, kur nerasi jokių griuvėsių!

— Po karo nukeliausime ten. Pamatysime visiškai nepaliestus miestus, vakarais juose degs žiburiai, ir

niekas nebebijos bombų. Mes vaikščiosime palei šviesos užlietas vitrinas, ir bus taip šviesu, kad pagaliau vakarais galėsime gatvėje matyti vienas kitą kaip dieną.

— Ar mus kas išileis ten?

— Pakeliauti? Kodėl ne? Važiuosim į Šveicariją?

— Reikės šveicarų frankų. Iš kur jų gausime?

— Pasiimsime fotoaparatus ir nuvažiavę parduosime. Ir galėsime pagyventi kelias savaites.

Elizabeta nusijuokė.

— Arba papuošalų ar kailinių, kurių neturime.

Ponia Vite atnešė salotų ir sūrio.

— Jums čia patinka?

— Taip, labai patinka. Galima dar šiek tiek pasėdėti?

— Kiek tik norit. Atnešiu jums dar kavos. Salyklo kavos, žinoma.

— Dar ir kavos. Gyvename šiandien kaip kunigaikščiai,— tarė Greberis.

Elizabeta vėl nusijuokė.

— Kaip kunigaikščiai gyvenome iš pradžių. Valgėme žąsienos kepenis ir ikrus ir gėrėme Pfalco vyną. Dabar gyvename kaip žmonės. Taip, kaip norėtume vėliau gyventi. Argi ne puikus gyvenimas?

— Taip, Elizabeta.

Greberis pažvelgė į ją. Kai išėjo iš fabriko, ji atrodė pavargusi. Dabar buvo visai pailsėjusi. Kaip greit!

— Puikus bus gyvenimas,— tarė ji.— Mums taip nedaug tereikia. Beveik nieko. Dėl to dar daug galime laukti iš gyvenimo. Kas kitiems žmonėms yra savaime suprantama, mums bus didelis nuotykis. Kad ir oras, nepakvėpęs degėsiais. Arba vakarienė be kortelių... Parduotuvės, kuriose galima pirkti viską, ko tik nori... Nesugriauti miestai... Arba kalbėti, pirma neapsidairius į visas puses... Nieko nebijoti!.. Tas bus ne taip greit, bet baimė mažės ir mažės, o jei ji kada ne kada ir sugrįš, tai ir tas bus laimė, nes žmonės žinos, kad bijoti nereikia. O tu netiki, kad taip bus?

— Tikiu,— prisivertęs atsakė Greberis.— Tikiu,

Elizabeta. Jei šitaip žiūrėsime į dalykus, tai ateityje mūsų laukia daug laimės.

Juodu sėdėjo sode, kol tiktai buvo galima. Greberis sumokėjo už vakarienę, ir ponias Vite nuėjo gulti. O juodu liko dar sėdėti.

Mėnulis pakilo aukščiau. Žemės ir jaunų lapų kvapas naktį darėsi stipresnis, o kadangi vėjo nebuvo, tai kartais jis nustelbdavo dulkių ir griuvėsių kvapą, nuolat kybantį viršum miesto. Krūmuose kažkas čežėjo. Tai katė medžiojo žiurkes. Žiurkių dabar priviso daugiau negu pirma: po griuvėsiais joms netrūko maisto.

Greberis su Elizabeta išėjo vienuoliką valandą. Jiems atrodė, kad palieka kažkokią salą.

— Pavėlavote,— pasakė zakristijonas, kai jie atėjo prie bažnyčios.— Visos vietos užimtos.

Tai buvo ne tas pats zakristijonas negu rytą. Šitas buvo jaunesnis, švariai nusiskutęs ir kažkoks dirbtinai orus. Turbūt jis ir įskundė Jozefą.

— O šventoriuje negalėtume pernaktuoti?

— Šventoriuje po stogu visur jau miega žmonės. Kodėl neinate į valdišką pagalbos nukentėjusiems teikimo punktą?

Naktį dvyliktą valandą taip paklausti galėjo tik beprotis.

— Mes labiau pasitikime Dievu,— atsakė Greberis.

Zakristijonas atidžiai pažvelgė į jį.

— Jei pasiliksime čia, turėsime miegoti po atviru dangum.

— Niekis.

— Jūs vedę?

— Taip. O kas?

— Čia Dievo namai. Nevedę žmonės čia negali nakvoti kartu. Galerijoje yra atskiri skyriai vyrams ir moterims.

— Ir vedusieji negali nakvoti kartu?

— Ir vedusieji. Galerija yra bažnyčios dalis.

Čia negali būti kūno

mėt vedę.

Greberis išsiėmė jungtųjų metrikus. Zakristijonas užsidėjo nikelinis akinius ir atidžiai išstudijavo juos amžinosios lemputės šviesoje.

— Labai dar neseniai,— pagaliau tarė jis.

— Apie tai katekizme nieko nepasakyta.

— O bažnyčioj irgi susituokėt?

— Klausykite,— tarė Greberis.— Mes pavargę. Mano žmona sunkiai dirbo. Mes einame gulti į šventorių. Jei nesutinkate, tai pamėginkite mus išvaryti. Bet atsiveskite daugiau žmonių. Ne taip lengva jums bus tai padaryti.

Staiga šalia jų atsirado kunigas. Jis priėjo negirdimai.

— Kas čia atsitiko?

Zakristijonas ėmė aiškinti. Bet kunigas pertraukė.

— Biomeri, nenorėkite būti pats Dievas. Užtenka jau ir to, kad žmonės priversti čia nakvoti.— Jis atsigręžė į Greberį.— Jei rytoj dar nerasite, kur prisiglausti, tai iki devintos valandos vakaro užeikite į katedros kiemą, numeris septyni. Kunigas Bidendikas. Mano šeimininkė kur nors suras jums nakvynę.

— Labai ačiū.

Bidendikas linktelėjo ir nuėjo sau.

— Gyviau, Dievo puskarininki! — tarė Greberis zakristijonui.— Girdėjot majoro įsakymą? Jūs privalote jį vykdyti. Bažnyčia — vienintelė diktatūra, sėkmingai išsilaikiusi ištisus šimtmečius. Kaip čia nueiti į šventorių?

Zakristijonas nuvedė juos per zakristiją. Tamsoje baltavo bažnytiniai rūbai. Pro duris jie pateko į koridorių, o iš ten į šventorių.

— Bet nesigulkite ant kapitulos kanauninkų kapų,— murmėjo Biomeris.— Pasilikite aname šone, šalia galerijos. Ir negalima gulti kartu. Tik šalimais. Patalas turi būti atskiras. Ir nusirengti draudžiama.

— Ir batus nusiauti?

— Batus nusiauti galima.

Jie nuėjo, kur nurodė zakristijonas. Iš galerijų sklido daugiabalsis knarkimas. Greberis patiesė ant vejos palapinės brezentą ir antklodės. Jis pažvelgė į Elizabetą. Jinai juokėsi.

- Ko juokies? — paklausė jis.
- Juokiuos iš zakristijono. Ir iš tavęs.
- Gerai.

Greberis pastatė prie sienos lagaminus ir iš savo kuprinės padarė lyg kokias atramas galvai. Staiga ritmingą knarkimą pertraukė moters šauksmas.

— Ne! Ne! Oo... o...— Šauksmas pavirto gargaliavimu ir nutilo.

— Tylos! — riktelėjo kažkas.

Moteris vėl sušuko.

* — Tylos! Po perkūnais! — dar garsiau užriko ant-rasis balsas.

Moters šauksmas nutilo kaip uždusintas.

— Štai ir viešpačių tauta! — tarė Greberis.— Net sapnuodami klausome komandos.

Greberis su Elizabeta atsigulė. Jie beveik vieni gulėjo pasieny. Tik abiejuose kampuose pūpsojo tamsūs kupstai, kurie rodė, kad ten miega žmonės. Mėnulis spindėjo anapus apgriauto bažnyčios bokšto. Nuo jo ant senųjų kanauninkų kapų krito šviesos ruožas. Kai kurie kapai buvo įdubę. Ne nuo bombų; karstai sutre—šo ir susmuko. Vidury šventoriaus, tarp erškėtrožių krūmų, stūksojo aukštas kryžius. Aplinkui, palei taką, stovėjo akmeninės kryžiaus kelių stacijos. Elizabeta ir Greberis gulėjo tarp nuplakimo ir vainikavimo erškėčių vainiku stacijų. Už jų, kitame keturkampyje, baltavo į šventoriaus pusę atvirų galerijų kolonos ir arkos.

— Eikš pas mane,— tarė Greberis.— Tegu kraustosi po velnių tas asketas zakristijonas su visais savo įsakymais!

XXIII

Aplink apgriautą bokštą skraidė kregždės. Pirmieji saulės spinduliai blizgėjo nudraskytų stogo plokščių briaunose. Greberis išsiėmė spiritinį virtuvėlį. Jis nežinojo, ar leidžiama čia virti, todėl rengėsi pasielgti pagal seną kareivių taisyklę: veik, kol dar niekas ne-

suspėjo uždrausti. Jis pasiėmė katiliuką ir nuėjo ieškoti vandentiekio čiaupo, kurį rado už nukryžiovimo stacijos. Ten pat išsižiojęs miegojo kažkoks žmogus, apšepęs raudona barzda. Žmogus buvo tik su viena koja. Protezą jis buvo nusiėmęs ir pasidėjęs šalimais. Nikelinės protezo dalys blizgėjo rytmečio spinduliuose kaip kokia mašina. Pro atviras kolonų eiles Greberis pažvelgė į galerijas. Buvo taip, kaip zakristijonas sakė: vyrai ir moterys gulėjo skyrium. Pietiniame šone miegojo vien moterys.

Kai jis sugrįžo, Elizabeta buvo pabudusi. Ji atrodė pasilsėjusi ir išsimiegojusi; ne taip, kaip tie išblyškę veidai, kuriuos jis matė galerijose.

— Žinau, kur tu galėsi nusiprausti,—tarė jis.— Eik, kol kiti ten nesupuolė.— Šventų organizacijų sanitariniai įrenginiai visada būna menki. Eikš, parodysiu tau kapitulos kanauninko prausyklą.

Ji nusijuokė.

— Verčiau pasilik čia ir saugok kavą, nes dar kas nors kitas ją išgers. Prausyklą ir pati rasiu. Kaip ten nueiti?

Greberis paaiškino jai. Elizabeta nuėjo per šventorių. Ji miegojo taip ramiai, kad jos suknelė beveik nebuvo susiglamžiusi. Greberis nulydėjo ją akimis. Omai jis pajuto, kaip labai ją myli.

— Tai štai kas, jūs verdate Viešpaties šventoriję! — Pamaldusis zakristijonas prisėlino su veltiniais padais.— Ir dar po pat stacija, kur uždedamas sopolingasis vainikas!

— O kur uždedamas džiaugsmingasis vainikas? Gal tenai nueiti.

— Čia visur šventa žemė. Nematote, kad tenai palaidoti kanauninkai?

— Kiek kartų aš esu sėdėjęs kapinėse ir viręs,—atsakė Greberis ramiai.— Bet pasakykite man, kur mums daugiau eiti? Ar yra čia kur bufetas ar lauko virtuvė?

— Bufetas? — paklausė zakristijonas, kramtydamas šį žodį kaip supuvusį vaisių.— Čia?

— Tai būtų visai nebloga mintis.

— Galbūt tokiems pagonims kaip jūs. Visa laimė, kad dar yra žmonių, kurie kitaip galvoja. Valgykla Kristaus žemėje! Tai šventvagystė!

— Jokios šventvagystės. Kristus su keliais kepalais duonos ir keliomis žuvimis pavalgydino keletą tūkstančių žmonių, jūs turėtumėte tai žinoti. Bet jis tikriausiai nebuvo toks pasipūtęs varnas kaip jūs! O dabar skrinkite sau! Vyksta karas,— matyt, jums tai naujiena.

— Aš pranešiu kunigui Bidendikui apie jūsų šventvagystę!

— Praneškite! Jis išmes jus, tada nekaišiosit nosies, kur nereikia!

Užsirūstinęs zakristijonas oriai nužingsniavo atgal su savo veltiniais. Greberis atidarė pakelį kavos iš Bindingo palikimo ir pauostė. Tai buvo tikra pupelių kava. Greberis užplikė ją. Jos viliojantis kvapas tuojau pasklido šventoriuje. Už kanauninkų kapo pakilo susivėlusio vyro galva ir pauostė orą. Paskui žmogus nusičiaudėjo, atsistojo ir priėjo.

— Kad taip būtų galima puoduką?

— Keliauk sveikas,— atsakė Greberis.— Čia Dievo namai; niekas čia išmaldos neduoda, tik ima.

Sugrižo Elizabeta. Jiėjo laisvai ir lengvai, kaip pasivaikščiodama.

— Iš kur tu gavai kavos? — paklausė ji.

— Iš Bindingo. Tik gerkime greitai, nes, ko gero, visa galerija gali mūs užpulti.

Saulės spinduliai mirgėjo stacijų paveiksluose. Prieš nuplakimo suolą žydėjo krūmelis violetinių žibuoklių. Greberis išėmė iš kuprinės duonos ir sviesto. Kišeniniu peiliu paraikė duonos ir užtepė ją sviestu.

— Tikras sviestas,— tarė Elizabeta.— Taip pat iš Bindingo?

— Viskas iš jo. Keista — jis man darė tik gera, o aš negalėjau jo pakęsti.

— Gal kaip tik dėl to jis tau darė gera. Rodos, būna ir taip.

Elizabeta sėdėjo šalia Greberio ant kuprinės.

— Kai buvau septynerių metų, norėjau gyventi

maždaug taip, kaip dabar čia gyvename.

— Aš norėjau būti kepėju.

Ji nusijuokė.

— Užtat tapai intendantu. Ir dar labai geru. Kiek valandų?

— Tuoju viską sukrausiu ir palydėsiu tave į fabriką.

— Ne. Pasilikime saulėje, kol galime. Kol sukrausiu, kol nuneši, per ilgai užtruks, o nuėjus vėl reikės laukti eilės, kol gausi pasidėti apačioj. Galerija jau pilna žmonių. Paskui viską padarysi, kai aš išeisiu.

— Gerai. Kaip manai, galima čia rūkyti?

— Nemanau. Bet juk tau tas nerūpi.

— Aišku, ne. Naudokimės, kuo tik galime, kol mūsų dar neišmetė. Ilgai nereiks laukti. Šiandien bandysiu surasti kokią pastogę, kur nereikėtų miegoti apsirengusiems. Pas kunigą Bindendiką jokių būdu neisime, kaip manai?

— Ne. Geriau atgal pas Polmaną.

Saulė pakilo aukščiau. Ji apšvietė portiką ir kolonų šešėliai krito ant sienų. 2monės vaikščiojo jame kaip už šviesos ir šešėlių grotų. Bekojis šventoriaus kampe užsidėjo savo dirbtinę koją ir užleido ant jos kelnų kišką. Greberis sukrovė į kuprinę duoną, sviestą ir kavą.

— Dešimt minučių iki aštuonių,— tarė jis.— Tau metas. Ateisiu prie fabriko tavęs sutikti, Elizabeta. Jei kas atsitiktų, tai turėsime dvi susitikimo vietas: pirmiausia ponios Vite sodas, o jei ne ten,—• tai čia.

— Taip.— Elizabeta atsistojo.— Paskutinį kartą išeinu visai dienai.

— Už tai šįvakar ilgai vakarosime, daug daug valandų. Tada atsiimsime už sugaištą dieną.

Elizabeta pabučiavo jį ir skubiai nuėjo. Greberis išgirdo, jog kažkas susijuokė. Jis atsisuko supykęs. Tarp kolonų stovėjo jauna moteris. Ji pasistatė priešais ant baliustrados berniuką, 'kuris abiem rankom išikibo jai į plaukus, ir juokėsi kartu su juo. Greberio ir Elizabetos ji visai nepastebėjo. Greberis sukrovė daiktus. Paskui nuėjo išplauti katiliuko. Bekojis nu-

traukė jam iš paskos. Jo koja bildėjo ir žvygavo.

— Ei, drauguži!

Greberis sustojo.

— Ar ne jūs gėrėte kavą? — paklausė invalidas.

— Taip. Išgėrėme ją.

— Aiškus daiktas.— To žmogaus akys buvo labai didelės ir žydros.— Aš turiu galvoj tirštimus. Jei norit juos išpilti, tai geriau atiduokit man. Juos galima dar kartą užplikyti.

— Taip, žinoma.

Greberis išgrandė iš katiliuko tirštimus. Paskui paėmė savo daiktus ir nunešė į vietą, kur jie buvo kraunami. Jis manė, kad teks pakovoti su davatka zakristijonu. Bet dabar ten buvo kitas, su raudona nosimi. Jis kvepėjo mišių vynu ir nieko nesakė.

Kiemsargis sėdėjo prie savo buto lango apdegusiuose namuose. Pamatęs Greberį, pamojo jam. Greberis įėjo į vidų.

— Turite mums laiškų?

— Taip. Jūsų žmonai. Laiškas adresuotas dar panelei Kruze. Bet tai vis tiek, a?

— Taip.

Greberis paėmė laišką. Jis pastebėjo, kad kiemsargis kažkaip keistai pažiūrėjo į jį. Greberis pažvelgė į laišką ir nustėro. Laiškas buvo iš gestapo. Jis apvertė voką. Vokas buvo taip užlipintas, lyg jau būtų buvęs atplėštas.

— Kada jį atnešė? — paklausė jis.

— Vakar vakare.

Greberis apžiūrėjo voką. Jis buvo tikras, kad kiemsargis skaitė laišką. Todėl Greberis atplėšė voką ir išėmė laišką. Tai buvo šaukimas Elizabetai atvykti į gestapą vienuoliką valandą trisdešimt minučių rytą. Jis žvilgtelėjo į laikrodį. Dar nebuvo dešimtos.

— Gera! — tarė jis. — Pagaliau! Jau seniai šito laukiau.

Jis įsikišo laišką į kišenę.

— Daugiau nieko nėra?

— Šito neužtenka? — paklausė kiemsargis smalsiomis akimis.

Greberis nusijuokė.

— Gal žinote mums butą?

— Ne. Jums dar reikia buto?

— Man nereikia. Bet mano žmonai.

— Taip? — suabejojo kiemsargis.

— Taip. Gerai sumokėčiau, jei kas perleistų.

— Taip,— pakartojo kiemsargis.

Greberis nuėjo. Jis jautė, kad tas žmogus žiūri į jį pro langą. Jis sustojo ir apsimetė, lyg susidomėjęs žiūrėtų į apdegusius stogų griaučius. Paskui neskubėdamas nuėjo toliau.

Už artimiausio kampo jis tuoj išsitraukė laišką. Tai buvo spausdintas lapukas, iš kurio nieko negalėjai išpėti. Net ir parašas buvo atspaustas. Tiktai Eliza—betos vardas ir pavardė ir data buvo įrašyta rašomąja mašinėle, kuri per aukštai mušė raidę a.

Greberis apžiūrinėjo lapuką. Tai buvo keturkampis gabalas pilko, pigaus popieriaus, vos aštuntadalio lapo, bet jis ūmai uždengė visą pasaulį. Iš jo sklido kažkoks nesuvokiamas grasinimas. Jis kvepėjo mirtimi.

Greberis stovėjo prie Kotrynos bažnyčios. Jis nė pats nežinojo, kaip čia atsidūręs.

— Ernstai,— kažkas sušnibždėjo užpakalyje.

Greberis nusigandęs atsisuko. Tai buvo Jozefas su kareiviško kirpimo paltu. Jis įėjo į bažnyčią, nekreipdamas jokio dėmesio į Greberį. Greberis apsidairė ir po minutės nuėjo jam iš paskos. Rado jį tuščiamе suole netoli zakristijos. Jozefas sujudėjo išpėdamas. Greberis, nuėjęs iki altoriaus, apsidairė, paskui sugrįžo ir atsiklaupė šalia Jozefo.

— Polmanas suimtas,— sušnibždėjo Jozefas.

— Ką?

— Polmanas. Gestapininkai širyt išsivedė jį.

Greberiui toptelėjo į galvą, ar tik Polmano suėmimas neturi ką bendro su Elizabetos laišku. Jis tik žiūrėjo į Jozefą, akis įbedęs.

— Ir Polmanas,— pagaliau pasakė jis.

Jozefas žvilgtelėjo į jį.

- O kas dar? —
- Mano žmona gavo šaukimą į gestapą.
- Kada ji šaukiama?
- Šiandien priešpiet vienuoliktą valandą trisdešimt.
- Šaukimą turit su savim?
- Taip. Štai.
- Greberis padavė laišką Jozefui.
- Kaip tas atsitiko Polmanui? — paklausė jis.
- Nežinau. Manęs nebuvo. Kas įvyko, atėjęs pamačiau iš akmens, kuris gulėjo ne taip, kaip paprastai. Polmanas paspyrė akmenį į šalį, kai jį vedėsi gestapininkai. Tai buvo vienas iš mūsų sutartinių ženklų. Po valandos aš pamačiau, kad jo knygos kraunamos į sunkvežimį.
- Ar jis turėjo ko nors kompromituojamo?
- Nemanau. Viskas, kas galėjo būti pavojinga, užkasta kitur. Net ir konservai.
- Greberis pažvelgė į laišką Jozefo rankoje.
- Ką tik norėjau eiti pas jį,— tarė jis.— Norėjau paklausti, ką man daryti.
- Dėl to aš ir atėjau. Beveik tikra, kad jo bute laukia gestapininkas.
- Jozefas gražino Greberiui šaukimą.
- Ką manot daryti?
- Nežinau. Ką tik jį gavau. Ką jūs darytumėte?
- Bėgčiau,— atsakė Jozefas nedelsdamas.
- Greberis žiūrėjo į prietamą, kurioj blizgėjo altoriai.
- Pirma nueisiu vienas ir paklausiu, ko jie nori,— tarė jis.
- Jums nieko nepasakys, jeigu šaukia jūsų žmoną.
- Greberį nupurtė šaltis. Bet Jozefas tik sakė, kaip iš tikrųjų yra, daugiau nieko.
- Jeigu jiems reikėtų mano žmonos, tai būtų ją suėmę kaip Polmaną. Turbūt čia kas kita. Todėl ir nueisiu. Gal nieko ypatingo,— kalbėjo Greberis be įsitikinimo.— Bėgti tokiu atveju būtų klaida.
- Jūsų žmona žydė?
- Ne.
- • Tada kas kita. Žydams visada reikia bėgti. Ar

negalima pasakyti, kad jūsų žmona kur išvažiavusi?

- — Ne. Ji darbo prievolininke. Tai lengva patikrinti.

Jozefas susimąstė.

— Gal ir neketina jos suimti. Jūsų teisybė, tai galėtų išsyk padaryti. O jūs kiek numanote, dėl ko galėtų ją šaukti?

— Jos tėvas koncentracijos stovykloj. O asmuo, su kuriuo ji kartu gyveno, galėjo ją iškušti. Taip pat galimas daiktas, kad į ją atkreipė dėmesį dėl to, jog mes vedėme.

Jozefas vėl susimąstė.

— Sunaikinkite viską, kas susiję su tėvu. Laiškus, dienoraščius ir panašiai. O paskui nueikite. Vienas. Juk taip ir manėte daryti, ką?

— Taip. Pasakysiu, kad laiškas gautas tik šiandien ir kad negalėjau jo perduoti savo žmonai, nes ji dirba fabrike.

— Taip ir bus geriausia. Pamėginkite sužinoti, ko jie nori. Jums nieko negali atsitikti. Vis tiek turite grįžti į frontą. O nuo to jūsų nesulaikys. Jei reikės prieglobsčio jūsų žmonai, galėsiu duoti jums adresą. Bet pirmiau nueikite. Šiandien aš čia būsiu iki popiet.— Jozefas akimirka pasvyravo.— Kunigo Bidendiko klausykloj. Tenai, kur kaba lentelė „Išvykęs“. Čia galėsiu pamiegoti keletą valandų.

Greberis atsistojo. Išėjus iš vėsios prietemos bažnyčioje, prie durų staiga jį kiauurai pervėrė tokia akinanti šviesa, tarsi ir ji jau būtų gestapo agentas. Greberis iš lėto ėjo gatvėmis. Jam atrodė, kad jis eina po stiklo gaubtu. Viskas aplinkui ūmai pasidarė svetima ir nepasiekiamą. Moteris su vaiku ant rankų staiga jam ikūnijo asmens saugumą ir žadino skausmingą pavydą. Žmogus, sėdintis ant suoloelio ir skaitantis laikraštį, jam simbolizavo nepasiekiamą nerūpestingumą; o keletas žmonių, kurie šnekėjosi ir juokėsi, atrodė kaip žmonės iš kažkokio kito, ūmai subyrėjusio pasaulio. Vien viršum jo kabojo niūrus rūpesčių šešėlis

ir išskyrė jį iš kitų, lyg jis būtų raupsuotas.

Greberis įėjo į gestapo rūmus ir parodė šaukimą. Esesininkas nusiuntė jį koridoriais į šoninį fligelį. Koridoriai atsidavė bylomis, nevédintomis raštinėmis ir kareivinėmis. Jam reikėjo palaukti kambarų, kuriame jau buvo trys žmonės. Vienas iš jų stovėjo prie lango į kiemą. Rankas jis laikė ant nugaros ir dešinės pirštais barbeno į kairės rankos viršų. Kiti du sėdėjo ant kėdžių ir spoksojo priešais save. Vienas iš jų buvo plikas ir nuolat ranka dangstėsi skeltą lūpą; antras buvo su hitleriškais ūsiukais ir išpurtusiu, blyškiu veidu. Greberiui įėjus, visi trys greitai pasižiūrėjo į jį, bet tuojau vėl nukreipė žvilgsnius į šalį.

Įėjo kažkoks akiniuotas esesininkas. Visi tuojau atsistojo. Greberis stovėjo arčiausiai prie durų.

— Ko gi jums čia prireikė? — paklausė esesininkas jį, šiek tiek nustebejęs. Kareiviai paprastai priklausė kariuomenės teismams.

Greberis parodė savo lapuką. Esesininkas perskai-tė jį.

— Juk tai visai ne jus. Saukiama kažkokia panelė Kruze...

— Tai mano žmona. Prieš keletą dienų vedėme. Ji dirba valstybinėje įmonėje. Maniau, gal galėsiu atlikti už ją.

Greberis išsiėmė sutuoktuvių liudijimą, kurį apdairiai buvo atsinešęs. Esesininkas nesiryždamas pasikasė ausį.

— Na, pagaliau vis tiek. 72 kambarys, rūsų.

Jis gražino Greberiui dokumentus. „Rūsų“,— pagalvojo Greberis. Rūsųs labiausiai ir buvo išgarsėjęs gestapo rūmuose.

Greberis nusileido laiptais. Du žmonės, kuriuos jis susitiko, su pavydu pažvelgė į jį. Jie manė, kad jis jau grįžta į laisvę, tuo tarpu jiems viskas dar prieš akis.

72 kambarys buvo didelė salė su stelažais, kurios dalis buvo atskirta raštinei. Nuobodžiaujantis valdininkas paėmė Greberio lapuką. Greberis paaiškino jam, ko atėjęs, ir vėl parodė savo dokumentus.

Valdininkas linktelėjo.

— Galėsite pasirašyti už savo žmoną?

— Taip.

Valdininkas pastūmė jam per stalą du lapus popieriaus.

— Čia pasirašykite. Žemiau parašykite: „Elizabetos Kruze vyras“, be to, nurodykit vedybų datą ir metrikacijos įstaigą. Antrą egzempliorių galit pasiimti.

Greberis rašėsi neskubėdamas. Jis nenorėjo parodyti, kad skaito dokumento tekstą, bet nenorėjo ir aklai pasirašyti. Valdininkas tuo tarpu kažko ieškojo lentynoje.

— Pasiuto dabar, kurgi tie pelenai? — • pagaliau sušuko jis.— Holtmanai, jūs vėl viską sumaišėt. Atneškit man Kruzės paketą.

Už pertvaros kažkas kriuktelėjo. Greberis pamatė, kad pasirašo gavęs sulaikytojo Bernhardo Kruzės pelenus. Be to, iš antrojo egzemplioriaus jis sužinojo, kad Bernhardas Kruze mirė nusilpus širdžiai.

Valdininkas buvo nuėjęs už pertvaros. Dabar jis sugrįžo ir atsinešė cigarų dėžutę, įvyniotą į gabalėlį rudo vyniojamojo popieriaus ir aprištą virvute. Siene lėse tebebuvo įrašas „Claro“, taip pat matėsi dalis margos etiketės, kurioje buvo atvaizduotas indėnas, rūkas pypkę ir laikąs skydą raudonais ir auksiniais dryžiais.

— Čia pelenai,— tarė valdininkas ir miegūstomis akimis pažvelgė į Greberį.— Jums, kaip kareiviui, vargu ar reikėtų priminti, kad tokiais atvejais griežčiausiai reikalaujama tylėti. Jokio skelbimo apie mirtį — nei laikrašty, nei spausdintu laišku. Jokių gedulo iškilmių. Visiškai tylėti. Supratot?

— Taip.

Greberis paėmė dėžutę nuo cigarų ir išėjo.

Jis iš karto nusprendė nieko nesakyti Elizabetai. Nieko nepadarysi,— tegu ji sužino apie tai vėliau. Tačiau labai būkštauti dėl to nebuvo ko: gestapas du kartus nepraneša apie tą patį. Tam kartui užteks ir to, kad ji liks viena; dar ir pranešti, kad jos tėvas yra miręs, būtų nereikalingas žiaurumas.

Greberis iš lėto grįžo į Kotrynos bažnyčią. Gatvės jam ūmai vėl atgijo. Pavojus praėjo. Jis pavirto mirtimi. Bet tai buvo kito žmogaus mirtis. O kito žmogaus mirtis — jam ne naujiena. Elizabetos tėvą jis pažinojo tik vaikystėje.

Greberis juto po pažastim cigarų dėžutę. Greičiausiai joje buvo visai ne Kruzės pelenai. Holtmanas lengvai galėjo sumaišyti; be to, sunku buvo Įsivaizduoti, kad koncentracijos stovykloje kas labai rūpintųsi tokiais dalykais. Pagaliau tai ir neįmanoma, kai lavonai deginami masiškai. Koks nors kūrikas susėmė ir suvyniojo keletą saujų pelenų, ir tiek. Greberis nesuprato, kam iš viso tai daroma. Tai buvo tik nežmoniškumo ir biurokratizmo mišinys, kuris nežmoniškumą darė dar nežmoniškesnį.

Jis galvojo, ką daryti su tais pelenais. Galėjo juos pakasti kur nors griuvėsiuose, progų buvo pakankamai. Galėjo nunešti juos ir į kokias kapines, bet tada reikėtų leidimo ir kapo, ir sužinotų Elizabeta.

Greberis ėjo per bažnyčią. Prie kunigo Bidendiko klausyklos jis sustojo. Prie jos buvo pakabinta lentelė „Išvykęs". Greberis praskleidė žalią užuolaidą. Į ją pažvelgė Jozefas. Jis nemiegojo ir sėdėjo taip, kad galėtų spirti koja į pilvą tam, kas čia įeitų, ir pabėgti. Greberis nuėjo toliau ir atsisėdo ant suolo prie zakristijos. Po valandėlės atėjo Jozefas. Greberis parodė į cigarų dėžutę.

— Dėl šito. Tai jos tėvo pelenai.

— Daugiau nieko?

— Ir to pakanka. Gal dar ką sužinojot apie Polmaną?

— Ne.

Abu žiūrėjo į paketą.

— Cigarų dėžė,— tarė Jozefas.— Dažniausiai vartojamos senos kartoninės ir skardinės dėžutės arba popieriniai maišeliai. Cigarų dėžė — jau beveik karstas. Kur ją dėsitė? Paliksite bažnyčioje?

Greberis papurtė galvą. Jam staiga atėjo į galvą, ką daryti su dėže.

— Šventoriuje,— tarė jis.— Juk tai irgi kapinės.

Jozefas linktelėjo.

— Ar galiu dar kuo jums padėti?

— Galėtumėt išeiti pro anas šonines duris ir pažiūrėti, ar nėra ko įtartino gatvėje. Man reikia eiti, nes nuo pirmos valandos čia budės tasai zakristijonas antisemitas. Jei per penkias minutes negrišit, manysiu, kad pavojaus nėra.

— Gerai.

Greberis stovėjo saulės atokaitoje. Po valandėlės pro duris išėjo Jozefas. Jis praėjo pro pat Greberį.

— Viso labo! — patylom tarė jis.

— Viso labo.

Greberis nuėjo atgal. Šventorius šiuo metu buvo tuščias. Dvi geltonos peteliškės su raudonais taškučiais sparnuose sklandė apie krumą, nulipusi baltais žiedais. Krūmas augo šalia kapitulos kanauninko Aloyzijos Bliumerio kapo. Greberis priėjo ir apžiūrėjo kapą. Trys kapai buvo įdubę, o Bliumerio kapas netgi tiek, kad po velėna buvo atsiradusi tuštuma. Tai buvo patogi vieta.

Popieriaus lapelyje Greberis užrašė, kad čia yra koncentracijos stovyklos kalinio kataliko palaikai. Taip jis padarė dėl to, kad žmogus, radęs dėžutę, žinotų, kas čia yra. Lapelį jis pakišo po ruduoju popierium. Durtuvu išpjovęs gabalą velėnos, jis atsargiai padidino įdubimą, kad tilptų dėžutė. Viskas darėsi lengvai. Išimtą žemę Greberis supylė atgal į duobutę, suspaudė ir uždengė velėna. Vadinasi, Bernhardas Kruze, jei čia iš tikrųjų buvo jis, pateko į pašventintą žemę, prie bažnyčios kunigaikščio kojų.

Greberis nuėjo atgal ir atsisėdo ant galerijos baldų. Akmenys buvo įkaitę nuo saulės. „Gal tai šventvagystė,—pagalvojo jis.— O gal tik nereikalingas sentimentalumas. Bernhardas Kruze buvo katalikas, o katalikus draudžiama deginti; bet dėl ypatingų aplinkybių bažnyčia šiuo atveju užmerks akis. O jei dėžėje visai ne Kruzės, bet įvairių kitų aukų palaikai, gal net protestantų arba ortodoksų žydų, tai vis tiek

tas atleistina. Nei Jehova, nei protestantų arba katalikų Dievas dėl to per daug neužsirūstins."

Greberis pažvelgė į kapą, į kurį vogčiomis įdėjo cigarus dėžę, kaip gegutė kad padeda kiaušinių į kito paukščio lizdą. Visu keliu, eidamas čia, jis nedaug ką tejąutė; bet dabar, kai viskas buvo padaryta, jis pajuto gilų ir begalinį kartumą. Tai buvo kažkas daugiau, ne vien mintys apie mirusįjį. Viskas susidėjo į krūvą: ir Polmanas, ir Jozefas, ir visos tos baisybės, kurias buvo matęs, n^karas, ir pagaliau savo paties likimas.

Greberis atsistojo. Paryžiuje jis matė Nežinomojo kareivio kapą, prašmatnų, su triumfo arka, kurioje iškalti didieji Prancūzijos mūšiai. Jam pasirodė, kad įdubusi velėna su kanauninko Blumerio antkapio lenta ir cigarus dėže po ja yra kažkas panašaus, gal" net daugiau, tik jos negaibia tviskanti visomis spalvomis šlovės ir mūšių aureolė.

• — Kur šiąnakt miegosime? — paklausė Elizabeta. — Bažnyčioj?

— Ne. Įvyko stebuklas. Buvau pas poniją Vite. Ji turi laisvą kambarį. Jos duktė prieš keletą dienų išvyko į kaimą. Galime apsigyventi jos kambaryje, gal tu net galėsi pasilikti jame, kai aš išvažiuosiu. Visą mūsų mantą, jau nugabenau. Tavo atostogos patvirtintos?

— Taip. Man nebereikės eiti į fabriką. O tau nebereikės manęs laukti.

— Ačiū Dievui! Šįvakar tai atšvėsime! Visą naktį neisime gulti ir rytoj miegosime iki pietų.

— Gerai. Sėdėsime sode, kol sužibės visos žvaigždės. Bet pirma dar nubėgsiu ir nusipirksiu skrybėlaitę. Šiandien tai būtina.

— Kam tau skrybėlaitė? Negi sėdėsi su ja šįvakar sode?

Elizabeta nusijuokė.

— Galbūt. Bet ne tas svarbu. Svarbu nusipirkti. Tai simboliškas aktas. Skrybėlaitė — kažkas panašaus į vėliavą. Ją perki tada, kai esi laiminga arba nelaiminga. Turbūt tu to nesupranti?

— Nesuprantu. Bet vis tiek nupirkim. Ja pagerbsime tavo laisvę. Tai reikalingiau už vakarienę! O dar yra tokių parduotuvių? Ar nereikia drabužių kortelės?

— • Kortelę turiu. Ir žinau, kur yra skrybėlaičių.

— Gerai. Nupirksime skrybėlaitę prie auksinės suknelės.

— Prie jos skrybėlaitės nereikia. Tai vakarinė suknelė. Nupirksime bet kokią skrybėlaitę. Tai būtina. Vadinasi, su fabriku susitvarkiau.

Dalis parduotuvės vitrinos buvo išlikusi sveika. Kita dalis buvo užkalta lentomis. Greberis su Elizabeta pažvelgė į vitriną. Joje gulėjo dvi skrybėlaitės. Viena buvo papuošta dirbtinėmis gėlėmis, kita — margomis plunksnomis. Greberis žiūrėjo į jas abejodamas; jis negalėjo Elizabetos įsivaizduoti su tokia skrybėlaite. Paskui jis pamatė, kad žilaplaukė moteris ruošiasi uždaryti parduotuvę.

— Skubėk! — pasakė jis.

Parduotuvės savininkė nusivedė juos į tamsų galinį kambarį. Ji tuojau pradėjo kalbėtis su Elizabeta, bet Greberis visai nesuprato jų kalbų. Jis atsisėdo ant paauksuotos, vos besilaikančios kėdės prie durų. Savininkė užžiebė šviesą prieš veidrodį ir iš kartono dėžių ėmė traukti skrybėlaites bei medžiagas. Iš nuobodžios parduotuvės ūmai pasidarė burtininko ola. Sušvito mėlynos, raudonos, rausvos ir baltos skrybėlaitės, o tarp jų žėrėjo visaip išmargintas brokatas, tartum čia būtų ne skrybėlaitės, o karūnos, parenkamos kažkokiai paslaptinai šventei. Elizabeta sukinėjosi tame šviesos verpete priešais veidrodį, lyg ką tik išlipusi iš paveiklo rėmų, o už jos susiliejo prietema, kurioje skendėjo visas kambarys. Greberis sėdėjo visai tylus ir žiūrėjo į tą sceną, kuri jam rodėsi nereali po viso to, kas įvyko dieną. Pirmą kartą jis pamatė Elizabetą visai atitrūkusią nuo tikrovės; tai buvo tikroji Elizabeta, visai atsidėjusi tokiam naiviam ir prasmingam žaidimui, šviesos, švelnumo ir meilės apsupta, rimta ir susikaupusi, kaip šaulė, tikrinanti savo ginklus prieš kovą. Jis girdėjo tylų abiejų moterų pokalbį, primenantį šaltinio čiurlenimą, bet jo nesiklausė; matydamas tą šviesos

apskritimą, kuris supo Elizabetą ir lyg sklido iš jos, jis jautė, kaip mylėjo ją ir troško jos, ir užmiršo visa kita, užlietas šios tylios laimės, už kurios šmėkšjo nesučiupiamas negando šešėlis, tarytum vien tam, kad ši laimė pasidarytų dar gilesnė, dar labiau sutviskėtų, pasidarytų tokia pat brangi ir nesugaunama kaip šviesos atspindžiai šilko ir brokato skiautėse.

— Kepuraitę,— tarė Elizabetą.— Paprastą aukso spalvos kepuraitę, kad standžiai apgultų galvą.

XXIV

Pro langą spindėjo žvaigždės. Aplink nedidelį jo -keturkampį raizgėsi laukinės vynuogės, kelios jų šakelės buvo nusvirusios žemyn ir švytavo vėjyje lyg negirdimo laikrodžio tamsios švytuoklės.

— Aš ne iš tikrųjų verkiu,— tarė Elizabetą.— O jei ir verkiu, tai nesirūpink tuo. Tai ne aš, tik kažkas iš manęs veržiasi. Kartais nieko kito nelieka, tik verkti. Tai ne liūdesys. Aš laiminga.

Elizabetą gulėjo jo glėbyje, priglaudusi galvą jam prie peties. Lova buvo plati, iš seno tamsaus riešuto. Galai buvo aukšti ir lenkti. Kampe stovėjo riešutinė komoda, o ties langu — stalas ir dvi kėdės. Ant sienos kabojo stiklinė dėžutė su nublukusiu jungtavių vainiku iš dirbtinių mirtų ir veidrodis, kuriame mirgėjo tamsios, virpančios vynmedžio šakos ir šėma šviesa, krinčanti iš lauko.

— Aš laiminga,— pakartojo Elizabetą.— Tik per šias kelias savaites tiek įvyko, kad man viskas niekaip nebesutelpa. Bandžiau sutalpinti. Nesiseka. Turėk šianakt kantrybės su manim.

— Labai dar norėčiau išgabenti tave iš miesto, kur nors į kaimą.

— Vis tiek kur būsiu, kai tu išvažiuosi.

— Ne vis tiek. Kaimų niekas nebombarduoja.

— Kada nors baigsis tie bombardavimai. Juk beveik nieko nebeliko iš miesto. Negaliu išvykti, kol dir-

bu fabrike. Džiaugiuos, kad turiu šį užburta kambarį. Ir ponią Vite.

Ji ėmė ramiau alsuoti.

— Tuoju man viskas praeis,— kalbėjo ji.— Nemanyk, kad aš kokia isterikė. Aš laiminga. Bet tai svyruojanti laimė. Ne kokia monotoniška kaip karvės.

— Karvės laimė,— tarė Greberis.— Kam tokios reikia?

— Nežinau, bet man atrodo, kad ir tokia ilgai man nenusibostų.

— Ir man taip pat. Tik nenoriu prisipažinti, nes kol kas mums tai nepasiekiamo.

— Dešimt metų tvirtos, geros, vienodos, miesčio-niškos laimės, karvės laimės,— manau, kad ir visą gyvenimą ji nenusibostų!

Greberis nusijuokė.

— • Tai dėl to, kad mūsų gyvenimas toks pašėlusiai įdomus. Mūsų protėviai galvojo kitaip; jie troško nuotykių ir bodėjosi tokios laimės.

— Mes — ne. Mes vėl pasidarėme paprasti žmonės su paprastais norais.— Elizabeta pažvelgė į jį.— Nenori dar miego? Nenori visą naktį išmiegoti be pertraukos? Kažin kada vėl tau pavyks taip miegoti, juk rytoj vakare išvažiuoji!

— Išsimiegosiu važiuodamas. Praeis kelios dienos, kol nuvažiuosiu į vietą.

— Gausi kada nors pagulėti lovoje?

— Ne. Daugių daugiausia, ko galiu tikėtis nuo rytojaus, tai gultas arba šiaudinis čiužinys. Greit pripranti prie tokių dalykų. Ne taip baisu. Artėja vasara. Rusijoj bjauru žiemą.

— Gal tau dar vieną žiemą reikės ten išbūti.

— Jei toliau taip trauksimės, tai žiemą būsimė Lenkijoj arba jau Vokietijoj. Ten jau ne taip šalta. Ir šaltis įprastas.

„Dabar ji paklaus, kada vėl parvažiuosiu atostogų,— pagalvojo jis.— Greičiau bent klaustų. Ji turi klausti, o aš turiu atsakyti, ir norėčiau, kad jau būtų po visam. Tik dalis manęs tebėra čia, ir toji dalis, kuri dar čia, yra lyg be odos, o vis dėlto negalima jos iš

tikrųjų sužeisti. Ji tik pasidarė jautresnė už atvirą žaizdą."

Greberis pažvelgė į vynuogių šakutes, švytuojančias ties langu, ir į sidabrinius šviesos lapus bei pilkus šešėlius, šmėsčiojančius veidrodyje, ir jam pasirodė, kad visa tai gaubia kažkokia paslaptis, kuri tučtuojau turės paaiškėti.

Tuo metu pasigirdo sirenos.

— Pasilikime čia,— tarė Elizabeta.— Nenoriu rengtis ir lėkti į rūšį.

— Gera.

Greberis nuėjo prie lango, pastūmė stalą į šoną ir pažiūrėjo į lauką. Naktis buvo šviesi ir tyki. Sodas žvilgėjo mėnesienos šviesoje. Tai buvo nereali naktis, tarytum skirta svajonėms ir lėktuvų antskrydžiams. Greberis pamatė, kaip pro duris išėjo ponias Vite. Jos veidas buvo labai išblyškęs. Jis atidarė langą.

— Jau norėjau jus žadinti,— sušuko ji per sirenų kauksmą.

Greberis linktelėjo.

— Slėptuvė... Leibnicštrasėje...— dar išgirdo jis.

Jis pamojavo ranka. Paskui pamatė, kad ji sugrižo į vidų. Greberis dar palaukė valandėlę. Ponia Vite nebesirodė. Ji taip pat pasiliko namie. Greberis nesistebėjo tuo.

Jam atrodė,* kad taip ir turi būti. Jai nebuvo jokio reikalo kur nors eiti; sodą ir namus, regis, saugojo kažkokie nežinomi burtai. Jie stovėjo kaip stovėję, tylūs ir nepaliesiti, o viršum jų aidėjo sirenų kauksmas. Medžiai stūksojo nejudėdami už vejų, boluojančios blyškia sidabro spalva. Nejudėjo krūmai. Net ir vynuogių šakelės ties langu nustojo švytuoti. Mažytė taikos sala dunksojo mėnesienoj kaip stikliniame rūsy, į kurį daužėsi visa griaunantis viesulas.

Greberis atsigręžė. Elizabeta sėdėjo lovoje. Jos pečiai bolavo tamsoje, ir ten, kur jie darėsi apvalūs, krito vos pastebimi šešėliai. Jos krūtys buvo standžios ir tvirtos ir atrodė didesnės negu iš tikrųjų. Burna buvo

tamsi ir akys labai skaidrios, kone bespalvės. Alkūnėmis ji buvo atsirėmusi į priegalvius ir sėdėjo lovoje, tarytum būtų ūmai čia atsiradusi iš kažkur labai toli. Akimirka ji atrodė tokia pat svetima, tyli ir paslaptina, kaip tas sodas, paskendęs mėnesienoje už lango ir sustingęs prieš pasaulio galą.

— Ponia Vite taip pat liko namie,— tarė Greberis.

— Eikš.

Eidamas prie lovos, Greberis pamatė savo veidą pilku sidabru švytinčiame veidrodyje. Jis nepažino savęs. Tai buvo kito žmogaus veidas.

— Eikš,— pakartojo Elizabeta.

Jis pasilenkė prie jos. Elizabeta apkabino jį.

— Vis tiek, kad ir kas atsitiks,— tarė ji.

— Negali nieko atsitikti,— atsakė jis.— Bent šią naktį.

Jis ir pats nežinojo, kodėl tuo tikėjo. Tas jausmas kažkaip buvo susijęs su sodu, ir su mėnesiena, ir su veidrodžiu, ir su Elizabetos pečiais, ir su ta didele, gilia ramybe, kuri ūmai apėmė visą jo būtybę.

— Nieko negali atsitikti,— pakartojo jis.

Elizabeta stvėrė antklodę ir numetė ją žemėn. Ji gulėjo nuoga; kojos, stiprios ir ilgos, ir visas jos kūnas, pamažu siaurėjantis nuo pečių ir krūtų ligi trupčiuką įdubusio pilvo su neplonomis šlaunimis, rodėsi, iš abiejų pusių kyla ir virsta į dubens trikampį. Tai jau buvo nebe jaunos merginos,, bet moters kūnas.

Greberis pajuto ją savo glėbyje. Elizabeta prisiglaudė prie jo, ir jam pasirodė, kad tūkstantis rankų jį suėmė, apkabino ir ėmė nešti. Jų niekas nebeskyrė, jie buvo tarsi susilieję vienas su kitu. Tai nebebuvo pirmųjų dienų susijaudinimas, bet lėtas, nenutrūkstantis jausmų antplūdis, viską nustelbęs, viską paskandinęs — žodžius, ribas, horizontą ir pagaliau juos pačius...

Greberis pakėlė galvą. Atrodė, lyg grįžtų iš kažkur toli. Pasiklausė. Jis nežinojo, kiek laiko praėjo. Lauke buvo tylu. Jis nutarė, kad taip tik atrodo, ir pasilikė gulėti, stengdamasis ką nors išgirsti. Tačiau nieko nesigirdėjo — nei sprogimų, nei priešlėktuvinių pa-

buklų šuvių. Jis užsimerkė ir užsnūdo. Paskui vėl pabudo

— Lėktuvai neatskrido, Elizabetą,— tarė jis.

— Ne, atskrido,— sumurmėjo ji..

Juodu gulėjo, šalimais. Greberis matė antklodę ant grindų, veidrodį ir atvirą langą. Pirma jam atrodė, kad ta naktis niekad nepasibaigs, bet dabar pajuto, jog laikas iš lėto vėl ėmė sruventi šioje tyloje. Vėl ėmė švytuoti nuo vėjo vynuogių šakelės prieš langą, veidrodyje ėmė šmėsčioti jų šešėliai, ir kažkur tolumoje vėl pasigirdo triukšmas. Jis pažvelgė į Elizabetą. Ji buvo užsimerkusi. Jos burna buvo pravira, alsavo ji giliai ir ramiai. Ji dar nebuvo grįžusi. O jis jau sugrižo. Jis jau vėl galvojo. Ji visada ilgiau užtrunka. „Norėčiau ir aš taip užsimiršti,— pagalvojo jis,— užsimiršti visiškai ir ilgam.“ Šito jis pavydėdavo jai, už tai ją mylėjo, bet kartu tai jį ir baugino truputį. Ji buvo. kažkur, kur jis negalėjo jos pasiekti, o. jei ir galėjo, tai labai neilgam; gal dėl to jis ir būkštavo. Urnai jis pasijuto vienišas ir kažin kaip keistai menkesnis už ją.

Elizabetą atsimerkė.

— Kur dingo lėktuvai?

— . Nežinau. . . .

Ji atmetė plaukus. *

— Aš išalkau.

— Ir aš. Valgyt turime visko.

Greberis atsikėlė ir paėmė konservų, atsigabentų iš Bindingo rūsio.-

— Štai vištiena ir veršiena, net gabalas kiškienos, o čia dar kompotas.

— Valgykim kiškieną ir kompotą.

Greberis atidarė stiklainius. Jam patiko, kad Elizabetą jam nepadeda, bet guli ir laukia. Jis negalėjo pakęsti moterų, kurios, dar gaubiamos paslapties ir tamsos, tuojau vėl virsta rūpestingomis šeiminkėmis.

— Man kiekvieną kartą gėda, kai pamatau visus tuos iš Alfonso atsigabentus dalykus,— tarė jis.— Labai negražiai su juo pasielgiau.

— Užtat jis tikriausiai su kuo nors kitu negražiai pasielgė. Tai išsilygina. Buvai jo laidotuvėse?

— Ne. Per daug ten buvo uniformuotų" partijos narių. Aš nelydėjau jo. Tik girdėjau oberšturmbanfiu—rerio Hildebrandto kalbą. Jis pasakė, kad mes turime sekti Alfonso pavyzdžiu ir vykdyti jo paskutinę valią. Jisai turėjo galvoje negailestingą kovą su priešu. Tačiau paskutinė Bindingo valia buvo kitokia. Alfonsas rastas rūsyje su pižama.. Kartu su juo buvo šviesiaplaukė moteris su naktiniais marškiniais.

Greberis sudėjo mėsą ir kompotą į du dubenis, kuriuos jiems buvo davusi ponia Vite. Paskui paraikė duonos ir atkimšo butelį vyno. Elizabeta atsikėlė. Ji stovėjo nuoga prie riešuto lovos.

—+— Tu tikrai nepanaši į žmogų, kuris ištisus mėnesius susirietęs siuva kariškas milines,— tarė Greberis.— Atrodai, lyg kasdien mankštintumeis.

— Mankštinčiaus? Žmogus mankština tik tada, kai visiškai netenka vilties.

— Iš tikrųjų? Man tai niekad neateitų į galvą.

— Tiktai,— atsakė Elizabeta.— Mankštiniesi, kol nebegali pasilenkti, bėgioji, kol mirtinai nuvargsti, dešimt kartų per dieną tvarkai kambarį, šukuoji plaukus, kol galva iškausta, ir taip toliau.

— Ir tas padeda?

— Tik kai netenki priešpaskutinės vilties. Kai nebenori galvoti. O kai netenki paskutinės vilties, -tada niekas nepadeda, lieka tik griūti.

— O paskui?

— Laukti, kol gyvenimas vėl išmes tave į kokią krantą. Tas gyvenimas, kada žmogus tik alsuoja. Ne tas, kada iš tikrųjų gyveni.

Greberis pakėlė savo stiklą.

— Man rodos, kad mes savo amžiui per daug išmanome apie vilties netekimą. Užmirškime tai.

— Ir per daug išmanome apie užmiršimą,— pasakė Elizabeta.— Užmirškime ir tai.

— Gerai. Tegyvuoja ponia Kleinert, konservavusi šį kiškį.

— Ir tegyvuoja ponia Vite, davusi mums šį sodą ir šį kambarį.

Jie išgėrė savo stiklus. Vynas buvo šaltas, kvapus

ir jaunas. Grebens vėl pripylė stiklus. Mėnulis tviskėjo juose kaip auksas.

— Mano mylimasis,— tarė Elizabeta.— Gera naktį nemiegoti. Tada daug lengviau kalbėti.

— Tiesa. Naktį tu — sveikas, jaunas Dievo kūrinys, o ne kariškų milinių siuvėja. O aš — ne kareivis.

— Naktį esi toks, koks iš tikrųjų turėtum būti, o ne toks, kokį padarė gyvenimas.

— Galbūt.— Greberis pasižiūrėjo į kiškieną, kompotą ir duoną.— Iš to išeina, kad mes pusėtinai paviršutiniški žmonės. Beveik nieko daugiau neveikiame naktį, tik miegame ir valgome.

— Ir mylime kits kitą. Tai ne paviršutiniškumas.

— Ir geriame.

<— Ir geriame,— pakartojo Elizabeta ir atkišo jam savo stiklą.

Greberis nusijuokė.

— Teisybę sakant, turėtume būti sentimentalūs ir nuliūdę ir kalbėtis rimtomis temomis. O mes, atvirkščiai, sukirtome pusę kiškio, džiaugiamės žaviu gyvenimu ir dėkojame Dievui.

— Tai geriau. Gal ne?

— Tik taip ir gali būti. Kai nereiški gyvenimui kažkokių pretenzijų, tai viskas, ką tik gauni, yra dovana.

— Ar fronte to išmokai?

— Ne, čia.

— Tai gerai. Iš tikrųjų tai ir viskas, ką reikia išmokti, tiesa?

— Taip. Ir dar reikia trupučio laimės.

— O jos turėjome?

— Taip. Turėjome viską, kas tik įmanoma.

— Ar tau neliūdna, kad viskas praėjo?

— Nepraėjo. Tik keičiasi.

Elizabeta pažvelgė į jį.

— Vis dėlto,— kalbėjo jis,—'man liūdna. Man taip liūdna, kad, rodos, mirsiu, jei paliksiu tave rytoj. Bet kai pagalvoju, ko reiktų, kad nebūčiau liūdnas, tai tik viena — kad niekad nebūčiau tavęs sutikęs. Tada nebūčiau liūdnas ir vėl išvažiuočiau tuščias ir abejingas. O kai apie' tai pamanau, tada mano liūdesys — nebe

liūdesys, bet sudrumsta laimė. Atvirkščioji laimės pusė.

Elizabetą atsistojo.

— Galbūt aš ne taip pasakiau,— tarė Greberis.— Supranti, ką aš manau?

— Suprantu. Ir tu visai taip pasakei. Geriau pasakyti iš viso negalima. Žinojau, kad tu taip pasakysi.

Elizabetą priėjo prie jo. Jis pajuto ją. Staiga ji pasidarė be vardo ir gavo visus pasaulio vardus. Akimirka jį perskrodė kažkokia nepakenčiamai skaisti šviesa, ir jam pasidarė aišku, kad atsisveikinimas ir grįžimas, turėjimas ir netekimas, gyvybė ir mirtis, praeitis ir ateitis — viena ir tas pats ir kad visada ir visur viską lydi neišdildomas akmeninis amžinybės veidas; paskui jam pasirodė, kad žemė ima riestis po juo, jis pajuto po kojomis jos apvalumą, nuo kurio, rodos, turėjo nušokti, pulti į prieki, ir, suspaudęs glėby Elizabetą, jis puolė su ja ir į ją...

Tai buvo paskutinė popietė. Jie sėdėjo sode. Pratykino pro šalį katė. Ji laukė kačiukų ir todėl buvo užsiėmusi vien savim ir į nieką nekreipė dėmesio.

— Tikiuos, kad aš turėsiu kūdikį,— ūmai prabilo - Elizabetą.

Greberis nustebęs pažvelgė į ją.

— Kūdikį? Kodėl?

— O kodėl ne?

— Kūdikį? Tokiu metu? Tikrai manai, kad turėsi kūdikį?

— Tikiuosi.

Jis žiūrėjo į ją.

— Rodos, turėčiau dabar tau ką nors pasakyti ar padaryti, pabučiuoti tave, Elizabetą, nustebti, būti švelnus. Bet negaliu. Man dar reikia apsiprasti su tuo. Apie kūdikį iki šiol dar negalvoju.

— Tau ir nereikia galvoti. Tavęs tai neliečia. Pagaliau aš dar nė nežinau.

— Kūdikis! Jis kaip tik užaugtų naujam karui, kaip mudu — šiam karui. Pagalvok apie visas tas kančias, kurios jo lauktų.

Katė vėl pasirodė. Ji tykino takeliu į virtuvę.

— Kasdien gimsta vaikai,— tarė Elizabeta.

Greberis pagalvojo apie „hitlerinį jaunimą“ ir apie tuos vaikus, kurie skundė savo tėvus.

— Kodėl mes apie tai kalbame? — pasakė jis.— Juk tai tik pageidavimas. Tiesa?

— • Tu niekad nenorėtum turėti vaiko?

— Nežinau. Taikos metu galbūt. Dar negalvojau apie tai. Aplink mus viskas taip užnuodyta, kad žemė dar ilgus metus bus prisisunkusi tų nuodų. Kaip čia gali norėti, vaiko?

— Kaip tik dėl to,— tarė Elizabeta.

— Kodėl?

— Kad galėtume išauklėti jį viso to priešininku. Kas bus, jeigu visi, kurie nusistatę prieš tai, kas dabar dedasi, nenorės vaikų? Ar tik barbarams reikia turėti vaikų? O kas gi tada sutvarkys pasaulį?

— Ir dėl to tu nori vaiko?

— Nė. Tik man dabar kilo tokia mintis.

Greberis tylėjo. Jis neturėjo ką atsakyti. Ji sakė \iesą.

— Tu per daug skubi,— galiausiai pasakė jis.— Aš dar nepripratau prie to, kad esu vedęs, o dabar jau reikia apsispręsti, ar noriu vaiko, ar ne.

Elizabeta nusijuokė ir atsikėlė.

— Tu nepastebėjai paprasčiausio dalyko: aš ne apskritai noriu vaiko, bet noriu kaip tik tavo. O dabar einu su ponia Vite pasitarti dėl vakarienės. Tai turės būti meno kūrinys iš konservų.

Greberis vienas sėdėjo ant kėdės sode. Dangus buvo pilnas debesų, kuriuos nuplieskė rausvi spinduliai. Diena baigėsi. Tai buvo pavogta diena. Jis pratęsė savo atostogas dvidešimt keturias valandas. Nors jis ir išsiregistravo, bet dar pasiliko. Dabar jau buvo vakaras, ir po valandos jis turėjo išeiti.

Greberis dar kartą buvo nuėjęs į registracijos valdybą, bet apie tėvus jokių žinių negavo. Ką galėjo sutvarkyti—sutvarkė. Ponia Vite sutiko, kad Elizabeta ir toliau gyventų pas ją. Greberis apžiūrėjo namų rūšį;

jis buvo nepakankamai gilus, tad ir negalėjo per daug apsaugoti nuo bombų, nors ir tvirtai pastatytas. Buvo nuėjęs pasižiūrėti ir į viešąją slėptuvę Leibnicštrasėje: ji buvo tokia pat, kaip ir daugumas kitų mieste. Greberis ramiai atsilošė. Buvo girdėti, kaip tarška indai virtuvėje. Tai buvo ilgos atostogos. Treji metai, ne trys savaitės. Tiesa, kartais jam atrodydavo, kad tos savaitės kažkokios ne visai tikros ir per greit bėga, kad jų pagrindas netvirtas, bet jis norėjo tikėti, kad jos buvo tikros.

Jis išgirdo Elizabetos balsą ir susimąstė apie tai, ką ji pasakė dėl vaiko. Jam tada pasirodė, lyg ūmai būtų sugriuvusi kažkokia siena. Prasivėrė anga, o pro ją sudūlavo kaip sodas truputis ateities. Kas yra už tos sienos, Greberis dar niekad nebuvo pagalvojęs. Parvažiavęs jis, berods, norėjo ką nors rasti, pasiimti ir turėti, kad išvažiuojant būtų ką palikti, ką nors, kas vadintųsi jo pavarde ir kartu primintų jį patį,— bet mintis apie vaiką dar niekad nebuvo kilusi. Jis žiūrėjo į prietamą, pakibusią tarp alyvų krūmų. Koks begalinis darosi gyvenimas, kai išigilini į jį, ir kaip keista pajusti, kad gyventi galima ir už tos sienos, prie kurios gyvenimas iki šiol nutrūkdavo, ir kad tai, į ką jis iki šiol žiūrėjo kaip į greitosiomis pastvertą grobį, kada nors dar gali virsti pastovia nuosavybe,— ir kad tą gyvenimą galima perduoti nežinomoms, dar negimusioms būtybėms, perduoti tolimai ateičiai, niekad nesibaigiančiai ir sklidinai tokio švelnumo, kokio jis niekad nepatyrė. Kokios platybės atsiskleidė prieš jį, kiek atsirado nuojautos, ir kaip kažkas jame labai norėjo ir nenorėjo ir vis dėlto norėjo šios menkos ir guodžiančios nemirtingumo iliuzijos.

— Traukinys išeina šeštą valandą,— pasakė jis.— Ką reikėjo, viską padariau. Man jau metas. Nelydėk manęs į stotį. Aš noriu išsinešti atmintyje tave tokią, kokia tu esi čionai, o ne per spūstį ir sąmyšį stotyje. Paskutinį kartą mane lydėjo motina. Niekaip negalėjau jos atkalbėti. Tai buvo baisu ir jai, ir man. Praėjo

gerokai laiko, kol aš atitokau, ir vėliau visada prisimindavau Verkiančią, išvargusią ir prakaitu apsimylusią moterį stotyje, o ne savo motiną, kokia ji buvo iš tikrųjų. Supranti?

— Taip.

— Gerai. Tai šitaip ir padarykime. Ir tau nereikia matyti manęs, kai aš vėl tapsiu tiktai numeriu ir apkrautu kaip asilas kareiviu. Noriu, kad mudu išsiskirtume tokie, kokie dabar čia esame. O dar paimk šiuos likusius pinigus. Fronte man jų nereikės.

— Man nereikia pinigų. Aš pakankamai uždirbu.

— Fronte aš negaliu jų išleisti. Paimk ir nusipirk suknelę už juos. Beprasmišką, nereikalingą, gražią suknelę prie savo mažos auksinės kepuraitės.

— Siuntinėsiu tau už juos siuntinius.

— Nesiusk. Tenai mes turime daugiau maisto už jus. Geriau nusipirk suknelę. Išmokau kai ko, kai tu pirikai skrybėlaitę. Pažadėk man, kad nusipirksi suknelę. Visai nereikalingą, nepraktišką. O gal neužtenka pinigų suknei?

— Užtenka. Dar ir batukams lieka.

— Tai ir puiku. Nusipirk auksinius batukus.

— Gerai,—atsakė Elizabeta.— Auksinius batukus aukštais kulnais ir lengvus kaip plunksna. Atbėgsiu su jais tavęs pasitikti, kai tu grįši.

Greberis išėmė iš kuprinės patamsėjusį šventojo paveikslėlį, kurį norėjo padovanoti motinai.

— Štai, Rusijoje radau. Imk.

— Ne, Ernstai. Atiduok kam kitam. Arba vežkis atgal. Tai per daug... galutinai. Pasilik jį sau.

Jis žiūrėjo į paveikslėlį.

— Radau jį sugriautame name,— tarė jis.— Gal jis ir neneša laimės. Niekad apie tai nepagalvojau.

Greberis įkišo paveikslą atgal į kuprinę. Aukso fone buvo atvaizduotas šventasis Nikolajus, angelų apsuptas.

— Jei nori, galiu jį nunešti į bažnyčią,— tarė Elizabeta.— Į tą, kurioje nakvojome.— Į Kotrynos bažnyčią.

„Į tą, kurioje nakvojome,— pagalvojo jis.— Va-

kar tai buvo dar visai neseniai; o dabar — jau kažkur toli praeity."

— Tenai neims jo,— tarė jis.— Kitokia tikyba. Meilingojo Dievo administratoriai ne per daug tolerantiški.

Greberis pagalvojo, kad tą paveikslėlį reikėjo kartu su Kruzės pelenais padėti į kanauninko Bliumerio kapą. Bet turbūt tai būtų dar viena šventvagystė.

Greberis ėjo neatsigręždamas. Ėjo nei per lėtai, nei per greitai. Kuprinė buvo sunki, o gatvė — labai ilga. Sukdamas už kampo, jis sukdamas už daugelio kampu. Akimirka jis dar juto Elizabetos plaukų kvapą, bet paskui jį pakeitė senas degėsių kvapas, vėlyvos popietės tvankumas ir šleikštus puvėsių dvokas, kuris, orui atšilus, sklido iš griuvėsių.

Jis perėjo per pylimą. Vienoje pusėje liepų alėjos juodavo apdegę medžių kamienai, antroji žaliavo. Upė buvo užteršta ir tingiai vinguriavo per tinką, šiaudus, maišus, laiptų turėklų nuolaužas ir lovas. „Jei dabar užskristų lėktuvai,— pagalvojo jis,— turėčiau bėgti į slėptuvę, ir tai būtų priežastis pavėluoti į traukinį. Ką pasakytų Elizabeta, jeigu aš ūmai atsidurčiau priešais ją?" Jis susimąstė. Jis nežinojo, ką ji pasakytų. Bet turbūt viskas, kas dabar buvo gera, pavirstų skausmu. Būtų kaip stotyje, kai traukinys išeina pavėlavęs ir dar reikia laukti visą pusvalandį, o pokalbis niekaip nesimezga. Be to, nieko ir nelaimėtų; per bombardavimą traukinys neišeitų, palauktų, ir vis tiek reikėtų į jį suspėti.

Greberis atėjo į Bramšeštrasę. Iš čia jis parvažiavęs keliavo į miestą. Autobusas, kuris jį tąsyk atvežė, jau laukė keleivių. Jis įlipo. Po dešimties minučių autobusas išvažiavo. Stotis vėl buvo perkelta į kitą vietą. Dabar ji buvo uždengta gofruotos skardos stogu, nudažytu slepiamomis spalvomis. Viename jos šone buvo ištempta pilka drobė, o šalia, irgi maskavimo tikslams, stovėjo dirbtiniai medžiai ir tvartas, iš kurio spoksojo medinė karvė. Ganykloje greta ganėsi du seni kuinai.

Traukinys jau laukė. Prie daugelio vagonų kabojo lentelės. „Tik kariškiams.“ Sargybiniai tikrino dokumentus. Jie nieko nesakė dėl to, kad Greberis pavėlavo vieną dieną. Jis įlipo į vagoną ir susirado laisvą vietą prie lango. Po valandėlės įlipo dar trejetas: puskarininkis, grandinis su randu ir artileristas, kuris tuojau ėmė valgyti. \ peroną buvo išvežta lauko virtuvė. Atėjo medicinos seserys, dvi jaunos, trečia pagyvenusi, su geležine svastika vietoj sagės.

— Duoda kavos,— tarė puskarininkis.— Žiūrėk tiktai!

— Ne mums,— atsakė grandinis.— Tai naujokams, kurie išvyksta pirmą kartą. Aš jau pirma girdėjau apie tai šnekant. Dar ir kalbą sakys. Mūsų niekas jau nebe—lydi.

Atvedė būrį pabėgėlių. Suskaitė juos, ir jie stovėjo dviem eilėmis su popierinėmis dėžutėmis ir lagaminais rankose ir godžiai žiūrėjo į kavos katilą. Iš kažkur išlindo keletas SS karininkų. Jie buvo elegantiškais batais ir kelnėmis jojimui ir stypčiojo peronu kaip gandrai. Dar trys atostogininkai įlipo į vagoną. Vienas iš jų atidarė langą ir iškišo galvą. Lauke stovėjo moteris su vaiku. Greberis pasižiūrėjo į vaiką, paskui į moterį. Jos kaklas buvo raukšlėtas, akių vokai papurtę, krūtys su—bliūškusios ir nudribusios; ji dėvėjo išblukusią nuo dažno skalbimo vasarinę suknelę su mėlynais vėjo malūnais. Greberiui atrodė, kad viską jis mato daug ryškiau nei paprastai, ir šviesą, ir viską, kas buvo priešais.

— Na, sudiev, Heinrichai,— tarė moteris.

— Taip, viso labo, Marija. Sveikink visus.

— Gera.

Jie žiūrėjo į kits kitą ir tylėjo. Keletas žmonių su muzikos instrumentais sustojo perono vidury.

— Prašmatnu,— tarė grandinis.— Jaunoji patrankų mėsa iškeldiava su muzika. Maniau, kad seniai tokie dalykai panaikinti.

— Galėtų ir mums duoti kavos,— atsakė puskarininkis.— Pagaliau mes seni kovotojai ir taip pat išvykstame!

— Palauk iki vakaro. Tada jos gausi vietoj sriubos.

Pasigirdo žygiuojančių kareivių žingsniai ir komandos žodžiai. Atžygiavo naujokai. Beveik visi buvo dar labai jauni. Išsiskyrė tik keletas stipresnių ir vyresnių; matyti, šie buvo iš smogikų ar esesininkų.

— Iš jų dar daug kam ūsai nesikala,— tarė grandinis.— Pasižiūrėkit, kokie jie dar žali! Vaikai! Ir pasitikėk tokiais fronte.

Naujokai rikiavosi. Puskarininkiai riaumojo. Paskui viskas nutilo. Kažkas sakė kalbą.

— Uždaryk langą,— tarė grandinis kareiviui, kurio žmona stovėjo perone.

Kareivis nieko neatsakė. Kalbėtojas tarškėjo toliau, lyg jo balso stygos būtų skardinės. Greberis atsilošė ir užsimerkė. Heinrichas nesitraukė nuo lango. Jis visai negirdėjo, ką sakė grandinis. Sumišęs, apkvaišęs ir liūdnas, jis spoksojo į Mariją. Marija spoksojo į jį. „Gera, kad čia nėra Elizabetos“,— pagalvojo Greberis.

Balsas pagaliau nutilo. Keturi muzikantai užgrojo „Deutschland, Deutschland, über alles“ ir „Horsto Vese—lio dainą“. Jie atliko tai greitai, tik po posmą iš kiekvieno. Kupė niekas nepasijudino iš vietos. Grandinis pakrapštė nosį ir be jokio susidomėjimo apžiūrėjo to krapštymo rezultata.

Naujokai sulipo į vagonus. Kavos, katilas nusekė juos. Po kurio laiko jis buvo gražintas tuščias.

— Tai kekšės,— nusikeikė puskarininkis.— Senas kareivis dėl jų gali dvėsti nuo troškulio.

Artileristas kampe akimirka nustojo kramtęs.

— Ką? — paklausė jis.

— Kekšės, pasakiau aš. Ką tu čia ėdi? Veršieną?

Artileristas atsikando sumuštinio.

— Kiaulieną,— atsakė jis.— Kiaulieną...

Puskarininkis iš eilės peržiūrėjo visą vagoną. Jis ieškojo draugų. Artileristas nekreipė dėmesio į tai. Heinrichas tebestovėjo prie lango.

— Sveikink tetą Bertą taip pat,— sakė jis Marijai.

— Gera.

Jie vėl tylėjo.

— Kodėl nevažiuojame? — paklausė kažkas.— Jau po šešių.

Gal dar laukiame kokio generolo.

— Generolai lėktuvais skraido.

Jiems teko palaukti, dar pusvalandį.

— Dabar eik jau, Marija,— sakydavo Heinrichas protarpiais.

— Dar palauksiu.

— Mažiulį reikia valgydinti.

— Galės valgyti nors ir visą vakarą.

Vėl jie patylėjo kuri laiką.

— Pasveikink ir Jozefą,— pagaliau tarė Heinrichas.

— Gerai. Pasveikinsiu.

Artileristas smagiai driokstelėjo, giliai atsiduso ir tuoju pat užmigo. Atrodė, lyg traukinys to ir telaukė. Jis ėmė iš lėto riedėti.

— Tai pasveikink visus, Marija.

— Tu taip pat, Heinrichai.

Traukinys ėmė eiti greičiau. Marija bėgo šalia vagono.

— Žiūrėk mažiulio, Marija.

— Gerai, gerai, Heinrichai. O tu žiūrėk savęs.

— Aišku, aišku.

Greberis žiūrėjo į skausmingą bėgančios už lango moters veidą. Ji bėgo, lyg jos gyvybė priklausytų nuo tų dešimties sekundžių, kurias ji dar gali matyti Heinrichą. Ir tada Greberis staiga išvydo Elizabetą. Ji stovėjo už stoties sandėlio. Kol traukinys nejudėjo, jos nebuvo matyti. Jis abejojo tik vieną sekundę, paskui aiškiai pamatė jos veidą. Jis buvo toks sumišęs, jog rodėsi, lyg būtų visai negyvas. Greberis pašoko ir stvėrė Heinrichą už apykaklės.

— Leisk mane prie lango!

Staiga jis viską užmiršo. Jis jau nebesuprato, kodėl ėjo į stotį vienas. Jis nieko nebesuprato. Jam būtinai reikėjo pamatyti Elizabetą. Reikėjo ją pašaukti. Juk jis dar nebuvo jai pasakęs paties svarbiausio dalyko.

Jis tampė Heinrichą už sprando. Heinrichas buvo toli iškišęs galvą pro langą. Alkūnes jis buvo įrėmęs į lango rėmus.

— Pasveikink ir Liza,— šaukė jis, traukiniui bil-
dant.

— Prileisk mane! Pasitrauk nuo lango! Ten mano
žmona!

Greberis apkabino rankomis Heinrichą per pečius
ir patraukė. Heinrichas ėmė spardytis. Jis išspyrė Gre-
beriui į blauzdikaulį.

— Ir viską gerai prižiūrėk! — šaukė jis.

Moteries balso nebebuvo girdėti. Greberis spyrė
Heinrichui į kelius ir patraukė už pečių. Heinrichas
nepaleido. Viena ranka jis mojavo, alkūne ir kita ran-
ka laikėsi už lango. Traukinys ėmė sukti. Per Heinri-
cho galvą Greberis pamatė Elizabetą. Ji buvo jau toli
ir labai maža, ir viena stovėjo prie sandėlio. Greberis
ėmė mojuoti jai viršum Heinricho galvos, apžėlusios
šiaudų spalvos šeriais. Ranką ji galbūt dar matė; bet
negalėjo matyti, kas mojuoja. Pralėkė grupės namų, ir
stotis dingo iš akių.

Heinrichas iš lėto pasitraukė nuo lango.

— Ak, tu, prakeiktas...— buvo bepradedas įni-
ręs Greberis, bet susilaikė. Heinrichas atsigrėžė. Jam
per veidą ritosi didelės ašaros. Greberis nuleido rankas.

- — Et, velniava!

— Mat kaip būna! — tarė grandinis.

XXV

Jis rado savo pulką po dviejų dienų ir prisistatė į
kuopos raštinę. Viršilos nebuvo. Šeimininkavo rašti-
ninkas. Kaimas buvo šimtas dvidešimt kilometrų į va-
karus nuo paskutinių pozicijų, kurias žinojo Greberis.

— Na, kaip čia jums sekasi? — paklausė jis.

— Kuo bjauriausiai. O kaip atostogos?

— Pusė bėdos. Daug naujienų?

— Siek tiek yra. Matai, kur dabar atsidūrėme.

— O kur kuopa?

— Vienas būrys kasa apkasus. Kitas laidoja žuvu-
sius. Ligi pietų sugriš.

— Pasikeitė kas nors?

— Pamatysi. Nebeatsimenu, kas dar buvo gyvas, kai tu išvažiavai. Daug gavome naujų. Vaikai. Krinta kaip musės žiemą. Neturi jokios nuovokos apie karą. Turime naują viršilą. Senasis negyvas. Storulis Mei—nertas.

— Argi jis buvo priešakinėje linijoje?

— Ne. Sviedinys jį užklupo tualete. Išlėkė į orą su visu geru.— Raštininkas nusižiovavo.— Pats pamatysi, kas čia darosi. Kodėl namie būdamas nepasirūpinai gauti kokią dailią bombos skeveldrėlę į pasturgalį?

— Taip,— atsakė Greberis.— Kodėl? Geriausios mintys visada per vėlai ateina į galvą.

— Būtinai būčiau užtrukęs dieną kitą. Niekas tavęs nebūtų pasigedęs tokioje suirutėje.

— Irgi laiku neatėjo į galvą.

Greberis ėjo per kiemą. Kaimas priminė aną, kuriame jis buvo prieš išvažiuodamas? Visi tie kaimai buvo panašūs. Visi buvo vienodai nusiaubti. Tik toks skirtumas, kad dabar beveik nebebuvo sniego. Visur buvo vanduo ir purvas; batai giliai klimpo, žemė laikė juos, lyg norėdama įtraukti. Svarbiausioje gatvėje buvo paklotos lentos. Jos žliugsėdavo vandeny, kai kas užmindavo ant vieno galo, kitas galas pasikeldavo varvėdamas.

Švietė saulė, ir buvo pusėtinai šilta. Greberiui atrodė, kad daug šilčiau negu Vokietijoje. Jis pasiklausė fronto garsų. Dundėjo sunkioji artilerija, čia sustiprėdama, čia aptildama. Greberis susirado rūšį, kurį jam buvo nurodęs raštininkas, ir pasidėjo daiktus laisvoje vietoje. Jis be galo niršo ant savęs, kad nedelsė atostogų dar dieną kitą. Iš tikrųjų atrodė, kad jis čia niekam nereikalingas. Greberis vėl išėjo į gatvę. Priešais kaimą dunksojo apkasai, dabar juose telkšojo vanduo, o jų sienos buvo apgriuvusios. Keliose vietose buvo išmūryti siauri betono bunkeriai. Jie dunksojo kaip' antkapiai drėgno peizažo fone.

Greberis ėjo atgal. Pagrindinėje gatvėje jis susitiko kuopos vadą Rahę, kuris balansavo, eidamas lėtomis, lyg koks gandras su raginiais akiniais. Greberis prisistatė jam.

— Jums pasisekė,—tarė Rahė.—Vos tik išvažia-
vote, atostogos buvo nutrauktos.— Jis pažvelgė į Gre-
berį savo šviesiomis akimis.— Na, vertėjo važiuoti
atostogų?

— Taip,— atsakė Greberis.

— Tai gerai. O mes čia maudomės purvyne. Ir tai
tik laikinos pozicijos. Matyti, trauksimės į atsargines,
kurios dabar ruošiamos. Matėte jas? Juk turbūt va-
žiavote pro jas?

— Ne, nemačiau.

— Nematėte?

— Ne, ponas leitenante,— atsakė Greberis,

— Maždaug keturiasdešimt kilometrų nuo čia.

— Turbūt naktį važiavome. Aš daug miegojau ke-
lyje.

— Turbut.-r-^ Rahė vėl tiriamai žiurėjo į Greberį,
lyg norėtų dar kažko paklausti. Paskui jis pasakė: —
Jūsų būrio vadas užmuštas.. Leitenantas- Miuleris. Da-
bar jūsų būrio vadas leitenantas Masas.;

— Taip.

Rahė pabadė lazdele šlapią moli.

— Kol toks pabjurimas, rusams sunku pasivaryti į
priekį su artilerija ir tankais. Tai leidžia mums persi-
grupuoti. Viskas turi gerų ir blogų pusių, tiesa? Gerai,
kad. sugrižote, Greberi. Mums reikia senų kareivių
jauniesiems apmokyti.— Jis vėl pabadė molį.— O kaip
tenai, namie?

— Maždaug kaip ir čia. Dažnai bombarduoja. .

— Iš tikrųjų?" Tokie prasti reikalai? -

— Nežinau kaip kituose miestuose, bet pas mus
bent kas dvi trys dienos bombarduodavo.

Rahė pažvelgė į Greberį, tarsi laukdamas, kad šis
daugiau ką pasakytų. Bet Greberis tylėjo.

Visi sugrižo apie vidurdienį.

— Atostogininkas! — tarė Imermanas.— Kas čia
tave nešė į tą mėslyną, žmogau? Kodėl nedezertyravai?

— O kur?

Imermanas pasikasė pakaušį.

— Į Šveicariją,— pagaliau pasakė jis.

— Nepagalvojau apie tai, gudruoli tu! O juk į

Šveicariją kasdien eina specialūs liuksusiniai traukiniai dezertyrams. Ant vagonų stogų nudažyti raudoni kryžiai, ir niekas jų nebombarduoja. O visu Šveicarijos pasieniu pristatyta garbės vartų su įrašais: „Sveiki atvykę!“ O daugiau nieko neatėjo tau į galvą, mulkitu? Ir nuo kada tu toks drąsus pasidarei, kad taip ėmei šnekėti?

— Aš visada buvau drąsus. Tik tu užmiršai, parvažiavęs namo, kur visi tik šnibždas. Be to, mes traukiamės. Beveik jau bėgame. O kas šimtas kilometrų mūsų tonas darosi laisvesnis.

Imermanas ėmė valyti savo purviną uniformą.

— Miuleris nebegyvas,— tarė jis.— Meinekė ir Šrederis — ligoninėj. Miukei peršautas pilvas. Sako, kad jis nusibaigęs Varšuvoje. Kas dar iš senųjų? Tiesa, Berningas — jam nutraukė dešinę koją. Jis neteko daug kraujo ir neatlaikė.

— Kaip sekasi Šteinbreneriui?

— Šteinbreneris sveikas ir linksmas. O ką? •

— Nieko, taip sau...

Greberis sutiko jį po vakarienės. Jis atrodė kaip gotikos angelas, nudegęs saulėje.

— Na, kokios nuotaikos tėvynėje? — paklausė jis.

Greberis' pastatė savo katiliuką ant žemės.

— Kai atvažiavome prie sienos, kažkoks SS kapitonas sušaukė mus visus ir paaiškino, kad niekas iš mūsų neturi teisės nė prasižioti apie padėtį tėvynėje. Kas to nepaklausys, tam gresia sunkiausia bausmė.

Šteinbreneris nusijuokė.

— Man gali drąsiai sakyti.

— Tai būčiau tikras asilas. Sunkiausia bausmė — tai sušaudymas už reicho gynybos sabotavimą.

Šteinbreneris nustojo juoktis.

— Tu taip sakai, lyg būtų balažin ko pasakoti. Lyg tenai vyktų katastrofa!

— Aš nieko nesakau. Tiktai kartoju, ką mums paaiškino SS kapitonas.

Šteinbreneris atidžiai pasižiūrėjo į Greberi.

— Tu vedei?

— Iš kur tu žinai?

— Aš viską žinau.
— Raštinėj sužinojai. Neriesk per daug nosies. Dažnai vaikščioji į raštinę?

— Užeinu, kai reikia. Kai gausiu atostogų, ir aš vesiu.

— Taip? Jau žinai ir ką?

— Oberšturmbanfiurerio dukterį savo tėviškėje.

— Aiškus daiktas.

Šteinbreneris nenugirdo ironijos.

— Kraujo derinys pirmos rūšies,— aiškino jis užsidegęs.— Iš mano pusės — šiauriečių frizų, o iš jos — pareinės saksų žemaičių.

Greberis plačiomis akimis žiūrėjo į raudonus Rusijos saulėlydžius. Kaip tamsūs skudurai jų fone šmėsčiojo keletas varnų.

Šteinbreneris nuėjo švilpaudamas. Frontas griaudė. Varnos skraidė. Greberiui ūmai pasirodė, lyg jis visai nebuvo išvykęs.

Nuo vidurnakčio iki antros valandos Greberis buvo sargyboje ir ėjo aplink kaimą. Fronto fejerverko fone aiškiai juodavo griuvėsiai. "Dangus krūpčiojo čia nušvisdamas, čia aptemdamas nuo artilerijos ugnies. Batai lipiame purve dejavo kaip pasmerktos sielos.

Skausmas Greberį suėmė išsyk ir netikėtai, nieko jam nenujaučiant. Kelionės dienomis jis apie nieką nebegalvojo, tarsi būtų atbukęs. Ir štai dabar, staiga ir be jokio išpėjimo, skausmas taip ėmė varstyti jį, tartum draskytų į gabalus.

Greberis sustojo ir ėmė laukti. Jis nejudėjo iš vietos ir laukė, kad peiliai imtų raižyti jį, kad jie sukelėtų kančią, kad juos būtų galima pavadinti kokiais nors vardais, o tada juos būtų galima paveikti protu, ramimais ar bent fatalisto kantrybe.

Tačiau nieko nebuvo. Nieko, tik aštrus netekimo skausmas. Toks, kai žmogus amžinai netenka ko nors brangaus. Niekur nebuvo tilto į praeitį. Jis turėjo viską ir neteko visko. Greberis klausėsi savo vidaus balso. Juk kur nors dar turėjo suskambėti koks balsas,

dar turėjo kur nors klaidžioti bent vilties aidas. Tačiau nieko jis neišgirdo. Viduje buvo tik tuštuma ir neapsakomas skausmas.

„Dar per anksti,— pagalvojo Greberis.— Viltis vėl atsiras, vėliau, kai skausmas bus praėjęs.“ Jis bandė sužadinti viltį, jis nenorėjo, kad viskas išnyktų, jis norėjo ją pasilaikyti, nors skausmas darytųsi nebepakenčiamas. „Viltis sugriš, kad tik aš išstverčiau“,— galvojo jis. Paskui jis ėmė minėti vardus ir bandė prisiminti, kas įvyko. Lyg pro miglą pasirodė sumišęs Elizabetos veidas. Toks pat, kokiį jis matė paskutinį kartą. Visi kiti jos veidai išblėso iš atminties, tik tas vienas liko ryškus. Greberis pamėgino prisiminti ponios Vite sodą ir namus. Prisimint prisiminė, bet išėjo taip, lyg paspaudęs pianino klavišus, neišgirstum jokio garso. „Kas atsitiko? — galvojo jis.— Gal jai kas atsitiko? Gal ji be sąmonės? Gal kaip tik dabar sugriuvo namas? Gal ji negyva?“

Jis ištraukė batus iš purvo. Slapia žemė atsiduso. Greberis pajuto, kad jis šlapias nuo prakaito.

— Šitai tu nusikamuosi,— pasakė kažkas.

Tai būta Zauerio. Jis stovėjo sunaikinto tvarto kampe.

— Be to, girdėti už kilometro,— pareiškė jis.— Ką tu ten veiki? Gimnastiką darai?

— Tu vedęs, Zaueri, a?

— O kaipgi? Kai turi ūkį, tai reikia ir pačios. Koks ten ūkis be pačios?

— Ir seniai tu vedęs?

— Penkiolika metų. O ką?

— Kaip jauties, kai jau taip seniai vedęs?

— Keistas klausimas! Kaip ten gali jaustis?

— Ar tai kaip koks inkaras, kuris tave laiko? Kas nors, apie ką tu nuolat galvoji ir kur nori sugrižti?

— Inkaras? Koks ten inkaras? Žinoma, galvoju apie tai. Šiandien netgi visą dieną. Laikas sėti ir sodinti! Tiesiog galva sukasi nuo visų tų minčių.

— Aš kalbu ne apie tavo ūkį. Kalbu apie tavo žmoną.

— Juk tai tas pat. Aš gi tau aiškinau. Be žmonos

nebus nė gero ūkio. Bet ką čia galvoti? Vien rūpesčiai suima, ir tiek. O čia dar tas Imermanas visą laiką kala, jog karo belaisviai guli šį kiekviena moterimi, likusia viena.— Zaueris nusišnypštė.— Mūsų lova didelė, dvi vietė,— kažkodėl pridūrė jis.

— Imermanas — niektauza.

— Jis sako, kad jei moteris jau pažino vyrą, tai ilgai viena neištvers. Tuoj ims ieškoti kito.

— Et, niekai! — tarė Greberis ūmai įpykęs.— Tas prakeiktas plepys mano, kad visi žmonės vienodi. Tai didžiausia nesąmonė, kokia tik gali būti!

XXVI

Jie nebepažino vienas kito. Net ir uniformos nebegalėdavo atskirti. Kartais tiktai iš šalčių, balsų ir kalbos įstengdavo nustatyti, kas saviškis. Apkasai seniai buvo užgriuvę. Netaisyklinga granatų duobių ir bunkerių linija sudarė frontą. Jis visą laiką keitėsi. Niekio daugiau nebuvo, tik lietus ir staugesys, ir naktis, ir sprogimų pašvaistės, ir purvo stulpai. Dangus irgi sugriuvo. Jį sudaužė tarybiniai smogiamieji lėktuvai. Tiško lietus, o kartu su juo — bombų ir granatų meteorai.

Prožektoriai kaip balti šunys zujo tarp sudraskytų debesų. Griaudžiant krūpčiojantiems horizontams, traukė priešlėktuviniai pabūklai. Krito degdami lėktuvai, ir auksinė šviečiamųjų šovinių kruša pėdais skrido paskui juos ir dingo begalybėje. Kažkur pakibdavo geltonos ir žalios šviesos ir gesdavo kaip giliame vandeny. Paskui vėl prasidėdavo ugnies uraganas.

Atėjo dvylikta diena. Pirmas tris dienas frontas atlaikė. Bunkerių, pasiūšusių pabūklų ir kulkosvaidžių vamzdžiais, artilerijos ugnis per daug nesugriovė. Paskui krito patys' priešakiniai blindazai. Tankai pralaužė frontą, bet už kelių kilometrų juos sulaukė prieš-tankiniai pabūklai. Tankai stovėjo degdami rytmečio prieblandoje, kai kurie jų buvo apversti, ir dar kurį laiką jų vikšrai judėjo kaip milžiniškų vabalų kojos.

Drausmės batalionai buvo nusiųsti kloti rąstų grindinio ir taisyti telefono laidų. Jiems reikėjo dirbti beveik be jokios priedangos. Per dvi valandas jie neteko daugiau kaip pusės žmonių. Šimtai bombonešių nerangiai smigo iš pilko dangaus ir, žemai skraidydami, puolė bunkerius. Šeštą dieną pusė bunkerių išėjo iš rikiuotės, jais tegalima buvo pasinaudoti kaip priedanga. Septinta naktį rusai puolė, bet pasisėkė juos atmušti. Paskui ėmė taip smarkiai pilti lietus, kad atrodė, jog prasideda antras pasaulinis tvanas. Kareivių nebebuvo galima pažinti. Jie šliaužiojo po gličias molio duobes kaip vabzdžiai, nudažyti ta pačia slepiama spalva. Kuopai beliko tik du sugriauti blindazai su kulkosvaidžiais, kuriuos rėmė dar keletas minosvaidžių. Kiti kareiviai tupėjo sviedinių išmuštose duobėse ir už mūrinių sienų liekanų. Rahė gynė vieną blindą, Masas — antrą.

Jie išsilaikė tris dienas. Antrą dieną beveik visai pasibaigė šaudmenys; rusai būtų galėję be kovos užimti pozicijas. Bet jie nepuolė. Vėlai pavakary, beveik visai sutemus, atskrido keletas vokiečių lėktuvų ir numetė šaudmenų ir maisto. Dalį maisto kareiviai pasiėmė ir puolė valgyti. Naktį atėjo pastiprinimas. Darbo batalionai baigė kloti rąstų grindinį. Buvo atgabenta ginklų ir kulkosvaidžių. Po valandos netikėtai, be artilerijos paruošimo, prasidėjo puolimas. Rusai staiga išniro penkiasdešimt metrų nuo priešakinės linijos. Dalis rankinių granatų nesprogo. Rusai prašliaužė.

Blykčiojančioj sprogimų šviesoj Greberis pamatė priešais šalną su šviesiomis akimis po juo, plačiai atvertą burną, o paskui lyg gumbuotą, gyvą šaką, — atmetą ranką. Jis iššovė, ištraukė iš naujoko šalimais rankinę granatą, su kuria šis nieko negalėjo padaryti, ir sviedė. Granata sprogo.

— Atsuk kapsulę, idiote! — užriko jis ant naujoko. — Duok šen! Nepatrauk!

Antroji granata nesprogo. „Sabotažas! — toptelėjo jam. — Belaisvių sabotažas, kurį dabar turime pajusti!“ Jis sviedė kitą granatą, prisiglaudė prie žemės,

pamatė atlekiant rusų granatą, įsikniso į purvą ir pajuto, kaip oro banga kirto jam it botagu ir aptėškė purvu. Greberis atkišo ranką atgal ir suriko:

— Duok šen! Greičiau! — ir, nieko nepajutęs rankoje, jis atsigręžė ir pamatė, kad naujoko nebebuvo ir kad jam ant rankos buvo užkritęs ne purvas, o mėsa. Greberis nučiuožė žemyn, pagraibė, rado diržą, nutraukė nuo jo dvi paskutines rankines granatas, pamatė šešėlius, lipančius per duobės kraštą, pašokančius, bėgančius tolyn. Jis susigūžė...

„Patekau į nelaisvę,— pagalvojo jis.—Į nelaisvę." Greberis atsargiai nušliaužė prie duobės krašto. Kol jis gulėjo nejudėdamas, purvas jį saugojo. Šviečiamos raketos šviesoje jis pamatė, kad naujokas buvo išdrabstytas visur — čia koja, ten nuoga ranka, sudraskytas kūnas. Rankinė granata jam pataikė tiesiai į pilvą; jo kūnas suėmė visą sprogimo galią ir apsaugojo Greberį.

Jis pasiliko gulėti, neiškišdamas galvos per duobės kraštą. Greberis matė, kad iš dešiniojo blindazo šauda kulkosvaidis. Paskui ėmė šaudyti ir iš kairiojo blindazo. Kol jie tebešaudė, jis dar nebuvo žuvęs. Jie apšaudė tą ruožą kryžmine ugnimi. Daugiau rusų nebesirodė. Matyt, tik dalis prasilaužė. „Man reikia patekti už blindazo",— pagalvojo jis. Jam gėlė galvą, jis buvo pusiau apkurtęs, bet kažkas jame galvojo labai aiškiai, konkrečiai ir griežtai. Prityręs kareivis tuo ir skyrėsi nuo naujoko; naujoką lengvai suimdavo panika, dėl to jis greičiau žūdavo. Greberis žinojo, kad gali apsimesti negyvas, jei rusai grįžtų. Purve sunku buvo jį pastebėti. Bet kuo toliau jis nusigaus į blindazo ugnies priedangą, tuo bus geriau.

Greberis nušliaužė ligi kitos duobės, nusirito į ją ir prisisėmė pilną burną vandens. Po valandėlės jis vėl iššliaužė. Kitoje duobėje gulėjo du nukauti. Jis palaukė. Paskui driokstelėjo rankinės granatos, ir netoli kairiojo bunkerio jis pamatė sprogimus. Rusai prasilaužė tenai ir puolė iš dviejų šonų. Ėmė spjaudyti ugnimi kulkosvaidžiai. Po kurio laiko nutilo rankinių granatų sprogimai, bet kulkosvaidis iš blindazo tebe-

šaudė. Greberis šliaužė toliau. Jis žinojo, kad rusai griš. Jie manys, kad didžiosiose duobėse dar yra kareivių; dėl to jam saugiau mažoje. Prišliaužęs nedidelę duobę, jis pasiliko gulėti. Užėjo smarkus lietus. Kulkosvaidžiai šaudė rečiau ir rečiau ir pagaliau visai nutilo. Paskui vėl ėmė šaudyti artilerija. Sviedinys tiesiog pataikė į dešinį blindą. Rodosi, kad jis išlėkė į orą. Rytas buvo šlapias ir vėlyvas.

Greberiui pavyko pasiekti saviškius dar prieš dieną. Už sudaužyto tanko jis rado Zauerį ir du naujokus. Zaueriui iš nosies bėgo kraujas. Visai arti jo sprogo granata. Vienam naujokui buvo perplėštas pilvas. Matėsi žarnos. Į žaizdą pylė lietus. Niekas neturėjo tvarsčių. Ir nebuvo jokios prasmės tvarstyti. Kuo greičiau jis numirs, tuo geriau. Antrasis naujokas buvo nusilaužęs koją. Ji lūžo, jam krintant į duobę. Negalėjai suprasti, kaip jis galėjo nusilaužti koją minkštame purve. Išdegusiame, per vidurį sprogusiame tanke matėsi juodi įgulos griaučiai. Vienas buvo išlindęs iki juostos. Jo veido tik viena pusė buvo sudegusi; antroji pusė buvo labai sutinusi, raudona ir violetinė ir persprogusi. Dantys buvo labai balti, kaip gesintos kalkės.

Iš kairiojo bunkerio atšliaužė ryšininkas.

— Rinktis prie bunkerio,— sušvokštė jis.— Ar anose duobėse dar yra kas?

— Nežinia. Ar nėra sanitarų?

— Užmušti arba sužeisti.

Kareivis nušliaužė toliau.

— Atvesime tau sanitarą,— pasakė Greberis naujokui, kuriam į pilvą lijo lietus.— Arba atnešime tvarsčių. Mes grišime.

Naujokas neatsakė. Jis gulėjo molyje, sučiaupęs blyškias lūpas, ir atrodė labai mažas.

— Mes negalime tavęs vilkti ant brezentų,— tarė Greberis naujokui su nulaužta koja.— Per šitokią purvą neįmanoma. Pasiremki į mus ir bandyk šokti sveiką koją.

Jie paėmė jį į vidurį ir ėmė griuvinėti iš duobės

į duobę. Ilgai jie taip ėjo. Naujokas dejavo, kai tek-
davo griūti. Koja pasisuko į šoną. Toliau jis nebega-
lėjo eiti. Jie paliko jį netoli bunkerio, už sugriautos
mūrinės sienos, padėję ant jos sužeistojo šalną, kad
sanitarams lengviau būtų jį rasti. Salia jo gulėjo du ru-
sai, vienam buvo nutraukta galva, antrasis gulėjo
kniūpsčias, ir molis po juo buvo raudonas.

Jie matė dar daugiau rusų. Paskui prasidėjo nu-
kauti vokiečiai. Rahė buvo sužeistas. Jo kairioji ranka
buvo greitosiomis sutvarstyta. Trys sunkiai sužeisti
kareiviai gulėjo Lietuvoje, užkloti brezentu. Nebuvo
tvarstomosios medžiagos. Po valandos atskrido „Jun-
kersas“ ir numetė keletą ryšulių. Jie nukrito per toli
į priekį, į rusų pusę.

Atsirado dar septyni kareiviai. Kiti rinkosi dešinia-
jame bunkery. Leitenantas Masas buvo nukautas. Bū-
riui vadovavo viršila R.einekė. Šaudmenų liko nedaug.
Minosvaidžiai buvo sudaužyti. Bet du sunkieji ir du
lengvieji kulkosvaidžiai tebeveikė.

Prasimušė dešimt kareivių iš drausmės kuopos. Jie
atnešė šaudmenų ir konservų ir pasiėmė sužeistuosius.
Jie turėjo neštuvus. Du išlėkė į orą už šimto metrų.
Užtveriamoji artilerijos ugnis ištisą priešpietį beveik
visai nutraukė bet kokius ryšius.

Vidurdienį lietūs nustojo. Išlindo saulė. Tuojau
pasidarė karšta. Purvas užsitraukė pluta.

— Rusai puls lengvaisiais tankais,— tarė Rahė.—
Pašėlo, kurgi prieštankiniai pabūklai? Mums jų būti-
nai reikia, be jų — galas.

Rusai šaudė be perstojo. Popiet vėl atskrido trans-
portinis „Junkersas“. Jį lydėjo „Meseršmitai“. Pasi-
rodė rusų smogiamieji lėktuvai ir puolė juos. Du buvo
numušti. Paskui nukrito du „Meseršmitai“. „Junker-
sui“ nepavyko prasimušti. Jis numetė savo krovinį to-
liau už jų. „Meseršmitai“ kovojo, jie buvo greitesni
už rusų naikintuvus, tačiau rusų buvo tris kartus dau-
giau negu vokiečių lėktuvų. Vokiečių lėktuvams teko
trauktis.

Kitą dieną nukautieji ėmė dvokti. Greberis sėdėjo
bunkeryje. Iš viso jų čia buvo dvidešimt du kareiviai.

Maždaug tiek pat Reinekė turėjo surinkęs kitoje pusėje. Visi kiti užmušti arba sužeisti. O pirmiau jų buvo šimtas dvidešimt. Greberis sėdėjo bunkeryje ir valė ginklus. Jie buvo labai purvini. Jis nieko negalvojo. - Jis tebuvo tiktai mašina. Jis nieko nebežinojo, kas buvo anksčiau. Jis tiktai sėdėjo ir laukė, užmigdavo ir vėl pabudavo ir buvo pasirengęs gintis.

Tankai pasirodė kitą rytą. Visą naktį artilerija, minosvaidžiai ir kulkosvaidžiai apšaudė vokiečių linijas. Telefono ryšius kelis kartus pavyko atstatyti, bet jie tuojau vėl nutrūkdavo. Žadėtas pastiprinimas neįstengė prasimušti. Vokiečių artilerija mažai tešaudė. Rusų ugnis buvo mirtina. Į bunkerį pataikė dar du sviediniai, bet jis atlaikė. Iš tikrųjų tai jau buvo nebe bunkeris, o gabalas betono, kuris sviro purve čia į vieną, čia į kitą pusę, kaip laivas per audrą. Koks pustuzinis arti nukritusių sviedinių išjudino jį iš žemės. Kai jis krestelėdavo, kareiviai atsitrenkdavo į sienas.

Greberiui nepavyko susitvarstyti peties, kurį nu-bruožė kulka. Jis užpylė ant žaizdos truputį rasto konjako. Bunkeris ir toliau suposi ir gaudė. Tai jau nebebuvo garlaivis, audros užkluptas, bet povandeninis laivas, kuris šliaužė jūros dugnu neveikiančiomis mašinomis. Išnyko ir laikas. Jis taip pat buvo sušaudytas. ^ Kareiviai sėdėjo tamsoje ir laukė. Nebebuvo to miesto Vokietijoje, kuriame Greberis gyveno prieš kelias savaites. Ir atostogų jis niekad neturėjo. Nebuvo jokios Elizabetos. Visa tai tik pasivaideno jam tarp dviejų mirčių, tai tebuvo pusvalandis košmariško miego, per kurį iškilo ir užgeso raketa. Tikras buvo tik bunkeris.

Lengvieji rusų tankai prasilaužė. Paskui juos traukė pėstininkai. Kuopa praleido tankus ir ėmė šaudyti į pėstininkus kryžmine ugnimi. Įkaitę kulkosvaidžių vamzdžiai degino rankas kareiviams. Jie vis tiek šaudė. Rusų artilerija nebegalėjo jų pasiekti. Du tankai pasisuko, privažiavo artyn ir ėmė šaudyti. Tankams buvo lengva, niekas jiems nesipriešino. Kulkosvaidžiai negalėjo pramušti jų šarvų. Sauliai taikė į angas, bet į jas pataikyti buvo galima tik netyčia. Tankai išmanev-

ravo iš apšaudomo ploto ir pliekė toliau. Bunkeris virpėjo. Lakstė betono skeveldros.

— Granatų! — sušuko Reinekė. Jis surišo ryšulį granatų, persisvėrė jį per petį ir nušliaužė prie įėjimo. Po artimiausios salvės jis iššliaužė į lauką ir pasislėpė už bunkerio.

— Dviem kulkosvaidžiams šaudyti į tankus,— sukomandavo Rahė. Jie mėgino pridengti Reinekę, kuris užuolanka norėjo prišliaužti prie tanko ir ryšuliu rankinių granatų išsprogdinti jo vikšrus. Tai kone beviltiškas žygis. Pradėjo šaudyti rusų sunkieji kulkosvaidžiai.

Po valandėlės vienas tankas nutilo. Sprogimo niekas nematė.

— Pakliuvo!—sukriokė Imermanas.

Tankas nebešaudė. Kulkosvaidžiai nukrypo į ant-
rąją tanką, bet tas apsisuko ir dingo.

— Šeši prasilaužė,— suriko Rahė.— Jie grįš. Kryžminė ugnis iš visų kulkosvaidžių! Turime sulaikyti pėstininkus!

— Kur Reinekė? — paklausė Imermanas, kai jie vėl galėjo galvoti. Niekas nežinojo. Reinekė negrįžo.

Jie išsilaikė visą popietę. Bunkeriai pamažu buvo baigiami daužyti, bet abu dar šaudė, nors ir silpniau. Baigėsi šaudmenys. Kareiviai valgė konservus, užsi-
gerdami vandeniu iš duobių. Hiršmanui peršovė ranką.

Saulė kepino. Danguje blizgėjo dideli debesys. Bunkeris atsidavė krauju ir paraku. Lauke gulėję lavonai ėmė brinkti. Kas galėjo, užmigo. Niekas nebežinojo, ar jie jau atkirsti, ar dar turi kokių ryši.

Į vakarą ugnis sustiprėjo. Paskui staiga bemaž visai nutilo. Jie iššoko iš bunkerio ir laukė puolimo. Rusai nepuolė. Ištisas dvi valandas jie nepuolė. Tos dvi ramios valandos atėmė jiems daugiau jėgų negu kautynės.

Trečią valandą ryto iš bunkerio beliko tik sumai-
gyta plieno ir betono masė. Teko jį palikti. Šeši iš jų buvo užmušti ir trys sužeisti. Reikėjo trauktis. Sužeis-

tąjį į pilvą jie pavilko atgal vos kelis šimtus metrų, paskui jis mirė.

Rusai vėl ėmė pulti. Kuopa teturėjo tiktai du kulkosvaidžius. Sugulę duobėje, žmonės gynėsi jais. Paskui vėl pasitraukė. Rusai manė, kad kuopa stipresnė, negu iš tikrųjų buvo, tai ją ir išgelbėjo. Kai kuopa pabandė antrą kartą pasipriešinti, žuvo Zaueris. Jis gavo kulka į galvą ir iš karto krito negyvas. Kiek toliau žuvo Hiršmanas. Jis bėgo pasilenkęs, staiga sustojo, lėtai pasisuko apie save ir pargriuvo. Greberis nutempė jį į duobę. Jis pačiuožė ir nusirito žemyn. Jo krūtinė buvo sudraskyta šūvių. Greberis apgrabė jį, rado kruviną piniginę ir išikišo ją į kišenę.

Jie pasiekė antrąją ribą. Vėliau buvo gautas įsakymas dar toliau pasitraukti. Kuopa buvo atitraukta iš kautynių. Atsarginės pozicijos pavirto frontu. Jie susirinko keletą kilometrų toliau už jo. Kuopoje beliko vos trisdešimt kareivių. Kitą dieną ji buvo papildyta iki šimto dvidešimt vyrų.

Greberis rado Frezenburgą lauko ligoninėje. Tai buvo greitosiomis įrengtas barakas. Frezenburgo kairioji koja buvo sutrupinta.

— Nori amputuoti,— tarė jis.— Kažkoks suskis gydytojas asistentas. Daugiau jis nieko neišmano. Išreikalavau, kad mane rytoj išvežtų. Geriau tegul pirma koją apžiūri prityręs gydytojas.

Frezenburgas gulėjo žygio lovoje, ant kelio buvo užvožta vielų pintinė. Lova stovėjo prie atviro lango. Matėsi lygus laukas. Pievoj žydėjo raudonos, geltonos ir mėlynos gėlės. Kambarys dvokė. Jame stovėjo dar trys lovos.

— Kaip sekasi Rahei? — paklausė Frezenburgas.

— Peršauta ranka. Į raumenis.

— Jis ligoninėj?

— Ne. Liko kuopoje.

— Taip ir maniau.

Frezenburgas susiraukė. Viena pusė veido šypsojosi, antra, kur buvo randas, liko sustingusi.

— Kai kas nenori grįžti. Rahė nenori.

— O kodėl?

— Jis numojo į viską. Jokios vilties. Ir jokio tikėjimo.

Greberis žiūrėjo į pageltusį kaip pergamentas jo veidą.

— O tu?

— Nežinau. Pirmiausia reikia šitą sutvarkyti.— Jis parodė į pintinę.

Iš pievos į kambarį padvelkė šiltas vėjelis.

— Keista, a? — tarė Frezenburgas.— Kai buvo sniego, manėme, kad šiame krašte niekad nebus vasaros. Staiga ir vasara. Ir net per daug karšta.

— Taip.

— Kaip sekėsi namie?

— Nežinau. Nebegaliu suderinti tų dalykų. Atostogų ir to, kas čia dedasi. Pirmiau galėdavau. **Dabar** nebegaliu. Pernelyg nesuderinami dalykai. Nebežinau, kas yra toji tikrovė.

— O kas žino?

— Pirma maniau, kad žinau. Kai buvau namie, viskas atrodė kaip reikiant. Dabar nebežinau. Per greit praėjo atostogos. Ir viskas buvo per daug toli nuo to, kas čia darosi. Kai tenai buvau, net atrodė, kad daugiau nebežudysiu.

— Daug kam taip atrodė.

— Taigi. Ar labai tau skauda?

Frezenburgas papurtė galvą.

— Šioje landynėje atsirado vaistų, kurių ir tikėtis buvo sunku: morfijaus. Gavau injekcijų. Jos dar veikia. Skauda, bet taip, lyg skaudėtų kam kitam. Dar valandą kitą galima pagalvoti.

— Ateis sanitarinis traukinys?

— Ne, čia yra automobilis. Jis nuveš mus į artimiausią stotį.

— Greit nė vieno iš mūsų nebebus čia,— tarė Greberis.— Dabar ir tu išvažiuoji.

— Gal dar kartą sulopys mane, kad galėčiau grįžti.

Jie pažvelgė į kits kitą. Abu žinojo, kad to nebus.

— Noriu tuo tikėti,— tarė Frezenburgas.— Bent vieną dvi valandas, kol veikia morfijus. Gabalas gyvenimo kartais būna velniškai trumpas, tiesa? Paskui

prasideda kitoks gyvenimas, apie kurį nieko nežinai. Tai jau antras karas mano gyvenime.

— Ką ketini toliau daryti? Ar jau galvojai?

Frezenburgas šyptelėjo.

— Dar netgi nežinau, ką kiti man padarys. Pirmiausia šito palauksiu. Niekad neatėjo į galvą, kad iš čia kada ištruksiu. Maniau, gausiu kulką, ir viskas. Dabar reikia apsiprasti, kad gavau tik pusę kulkos. Nežinau, ar tai geriau. Man vis atrodydavo, kad paprasčiau kristi vietoje. Suvedei visas sąskaitas, ta kiaulystė tau neberūpi, savo užmokėjai, baigta. O dabar vėl tave įvėlė į bėdą. Pasirodo, žmogus apgaudinėjai save, tikėdamasis, kad mirtis viską išperka ir taip toliau. Tai netiesa. Aš pavargau, Ernstai. Pabandysiu užmigti, kol dar nepajutau, kad esu luošys. Viso gero, Ernstai.

Jis ištiesė Greberiui ranką.

— Ir tau viso gero, Liudvikai,— tarė Greberis.

— Žinoma. Juk dabar plaukiu pasroviui. Tai primityvus troškimas gyventi. Pirma buvo kitaip. O gal ir tai buvo apgavystė. Vis dar lieka bent truputis slaptos vilties. Nieko nepadarysi. Visada žmogus užmiršti, kad pats gali viską užbaigti. Mes gavome tai kaip dovaną kartu su vadinamuoju protu.

Greberis papurtė galvą.

Frezenburgas nusišypsojo puse veido.

— Tavo tiesa,— tarė jis.— Taip nepadarysime. Verčiau pasirūpinsime, kad tokie dalykai daugiau nebepasikartotų.

Frezenburgas nuleido galvą ant pagalvės. Omai jis pasirodė labai išvargęs. Kai Greberis priėjo prie durų, jis jau buvo užmerkęs akis.

Greberis grįžo į savo kaimą. Blyškūs saulėlydžiai rausvai nudažė dangų. Lietus nustojo. Purvas džiūvo. Apleistose dirvose suvešėjo gėlės ir piktžolės. Frontas griaudė. Omai viskas aplinkui pasidarė svetima, tarsi būtų nutrūkę visi ryšiai. Greberis pažino tą jausmą, jis dažnai taip pasijusdavo, kai naktį pabudęs nežinodavo, kur besąs. Rodėsi, lyg jis būtų iškritęs iš vi-

satos ir pakibęs vienišas kažkur tamsybėje. Ta būseną niekad ilgai netrukdamo. Greberis paprastai greitai atsitokėdavo; tačiau kiekvieną kartą likdavo neaiškus, keistas jausmas, jog kada nors jis nebeatsitokės.

Greberis nebijojo tos būsenos, tik visas susigūždavo, nelyginant mažytis kūdikis, pamestas milžiniškoje stepėje, iš kurios negalima rasti kelio. Jis susikišo rankas į kišenes ir apsidairė. Aplinkui buvo įprastas peizažas: griuvėsiai, nedirbami laukai, rusiški saulėlydžiai, o priešingoje pusėje — blyškiai švysčiojo fronto amalas. Įprastas vaizdas, dvelkias ta beviltiška vėsuma, kuriėjo per pačią širdį.

Greberis pajuto kišenėje Elizabetos laiškus. Iš jų dvelkė šiluma, švelnumas, jie saldžiai jaudino. Bet tai nebuvo ramiai degantis žiburys, apšviečias jaukų namą; tai buvo žaltvykslės pelkėse, o juo jis labiau stengėsi jomis sekti, juo klampesnė rodėsi pelkė. Jis norėjo uždegti žiburį, kad galėtų rasti kelią namo; bet jis uždegė jį, dar nepastatęs namų. Jis pastatė žiburį griuvėsiuose; jis nepapuošė jų, tik dar labiau parodė, kokie jie gūdūs. Būdamas namie, jis to nežinojo. Jis nuėjo paskui žiburėlį, nieko neklausdamas, ir manė, kad užtenka vieno — sekti juo. To neužteko.

Kiek galėdamas jis stengėsi to nesuprasti. Ne taip lengva buvo pamatyti, kad visa tai, kuo jis norėjo pasiremti, kas turėjo teikti jam stiprybės, tik dar labiau izoliavo jį. To dar neužteko. Tai tik jaudino jo širdį, bet nepalaikė jo.

Mažytė asmeninė laimė nugrimzdė visuotinio negando bedugnėje ir nevilties pelkėje. Greberis išsitraukė Elizabetos laiškus ir perskaitė juos; raudonas saulėlydžių atšvaitas krito ant popieriaus. Jis mokėjo tuos laiškus mintinai, bet dar kartą perskaitė juos ir pasiūto dar labiau vienišas nei pirma. Laimė buvo per trumpa, o visa kita — per ilga. Tai buvo atostogos; bet kareivio gyvenimas skaičiuojamas pagal laiką fronte, o ne pagal atostogas.

Greberis vėl išikišo laiškus į kišenę. Jis padėjo juos prie savo tėvų laiškų, kuriuos parvažiavęs rado raštinėje. Nebuvo prasmės laužyti galvą. Frezenburgas

sakė tiesą: viską reikia daryti pamažu, žingsnis po žingsnio. Nereikia spręsti pasaulio problemų, kai tau gresia pavojus. „Elizabeta,— pagalvojo jis.— Kodėl aš apie ją galvoju taip, lyg būčiau jos netekęs? Juk čia jos laiškai! Ji gyva!”

Jis priėjo kaimą, niūrų ir apleistą. Čia visi kaimai taip atrodė, lyg niekad niekas jų nebeatstatytų. Beržų alėja ėjo prie kažkokio balto namo griuvėsių. Kadaisė čia turėjo būti sodas; kur ne kur dar žydėjo gėlės, o prie užteršto tvenkinio stovėjo statula. Tai Panas grojo dūdele, tačiau niekas nėjo į jo šventinius pietus. Tik keletas naujokų raškė nenunokusias vyšnias.

XXVII

— Partizanai.

Šteinbreneris apsilaižė lūpas ir pažiūrėjo į rusus. Jie stovėjo kaimo aikštėje — du vyrai ir dvi moterys. Viena moteris buvo jauna. Jos veidas buvo apskritas, žandikauliai išsišovę. Visi keturi buvo atvesti iš ryto.

— Jie nepanašūs į partizanus,— pasakė Greberis.

— Bet jie partizanai. O kodėl tu manai, kad jie ne partizanai?

— Jie ne taip atrodo. Jie panašūs į nusigyvenusius valstiečius!

Šteinbreneris nusijuokė.

— Jei būtų sprendžiama pagal išvaizdą, tai nusi-kaltėlių nebūtų apskritai.

„Tai tiesa,— pagalvojo Greberis.— Tu pats esi geriausias pavyzdys.”

Jis pamatė ateinantį Rabę.

— Ką gi mes darysim su jais? — paklausė kuopos vadas.

— Jie čia pagauti,— atsakė viršila.— Reikia juos uždaryti, kol gausime išakymą.

— Mes ir savų bėdų turim per akis. Kodėl nenu-siuntus jų į pulko štabą?

Rabė nelaukė atsakymo. Pulko štabas nebeturėjo pastovios būstinės. Geriausiu atveju štabas kada nors

atsiųs ką nors rusams ištardyti, o paskui praneš, ką su jais daryti.

— Netoli kaimo yra buvęs dvaras,— pranešė Šteinbreneris.— Jame yra rūšys su grotomis, geležinėmis durimis ir spyna.

Rahė tiriamai žiūrėjo į jį. Jis žinojo, ką galvoja Šteinbreneris. Jam rusai, kaip paprastai, bandytų pabėgti, o tai reikštų jiems galą. Už kaimo lengva tai inscenizuoti.

Rahė apsidairė.

— Greberi,— tarė jis.— Paimkite tuos žmones. Šteinbreneris parodys jums, kur tas rūšys. Patikrinkite, ar jis geras. Palikite ten sargybą ir praneškite man. Paimkite kareivių iš savo skyriaus. Jūs atsakote už suimtuosius. Jūs vienas,— pridūrė jis.

Vienas suimtas šlubavo. Vyresniosios moters buvo išsiplėtusios kojų venos. Jaunesnioji buvo basa. Išėjus iš kaimo, Šteinbreneris kumštelėjo jaunesniajam belaisviui.

— Ei! Tu! Bėk!

Belaisvis atsisuko. Šteinbreneris nusijuokė ir pamėjo ranka.

— Bėk! Bėk! Na! Tu laisvas!

Vyresnysis rusas kažką pasakė rusiškai. Tasai nebėgo. Šteinbreneris užmynė jam batu kulną.

— Bėk, bjaurybe!

— Nustok,— pasakė Greberis.— Girdėjai, ką įsakė Rahė.

— Galime juos čia paleisti,— šnibždėjo Šteinbreneris.— Tik vyrus, žinoma. Kai paeis dešimt žingsnių, šausime. Moteris uždarysime. Jaunąją naktį išsivesime.

— Duok jiems ramybę. Ir nešdinkis. Čia aš vadovauju.

Šteinbreneris stebėjo jaunosios moters blauzdas. Ji buvo su trumpu sijonu, jos blauzdos buvo rudos ir stiprios.

— Jie vis tiek bus sušaudyti,— pareiškė jis.— Jei ne mes sušaudysime, tai sušaudys saugumo daliniai. O su jaunąja dar galima pažaisti. Tau bepigū. Ką tik grįžai iš atostogų.

— Prikąšk liežuvį ir atsimink, kad turi sužadėtiną! — tarė Greberis. — Rahė tau įsakė, kad parodytum mums rūšį, ir viskas.

Jie ėjo alėja baltojo namo linkui.

— Čia, — paniūręs tarė Šteinbreneris ir parodė į mažą pastatą, dar gerai išsilaikiusį. Jis buvo išmūrytas iš akmenų ir tvirtas, duris, padarytas iš geležinių virbų, buvo galima iš lauko užrakinti pakabinama spyna.

Greberis apžiūrėjo pastatą. Čia turbūt pirmiau buvo koks tvartas ar sandėlis. Grindys buvo cementinės. Be kokių nors įrankių belaisviai negalėjo iš čia pabėgti. O jie jau buvo iškręsti ir patikrinti, ar nieko su savim neturi.

Greberis atidarė duris ir įleido juos. Du naujokai, atėję saugoti belaisvių, šautuvus laikė paruoštus. Belaisviai vienas paskui kitą suėjo į sandėlį. Greberis užrakino duris ir patraukė už spynos. Ji neatsidarė.

— Kaip beždžionės narve, — išsišiepė Šteinbreneris. — Bananų! Bananų! Ar norite bananų, ei, jūs beždžionės?

Greberis kreipėsi į naujokus:

— Judu liksite čia saugoti. Jūs atsakote, jei kas atsitiktų. Paskui jus pakeis kiti. Ar kas nors iš jūsų kalba vokiškai? — paklausė jis rusus.

Niekas neatsakė.

— Paskui pažiūrėsime, gal rasime jums kokių šiaudų. Eime, — tarė Greberis Šteinbreneriui.

— Parūpink jiems dar ir patalų.

— Eime! O judu saugokite!

Jis prisistatė Rahei ir pranešė, kad kalėjimas saugus.

— Pasiimkite keletą vyrų ir saugokite belaisvius, — pasakė Rahė. — Po kelių dienų, kai padėtis kiek aprims, tikiuos, atsikratysime tais žmonėmis.

— Klausau.

— Užteks jums dviejų žmonių?

— Taip. Tvartas saugus. Galėčiau juos beveik ir

vienas saugoti, jei naktį ten pat miegočiau. Niekas negali išeiti iš tvarto.

— Gerai. Taip ir padarysime. Naujokai reikalingi, kad greitosiomis dar galėtume juos pamokyti kovos technikos. Žinios...—Rahės kalba nutrūko. Jis blogai atrodė.— Juk jūs pats žinote, kas dedasi. Na, eikite.

Greberis pasiėmė savo daiktus. Tik keletą kareivių jis tepažino iš savo būrio.

— • Tu būsi kalinių prižiūrėtojas? — paklausė Imermanas.

— Taip. Galėsiu ten išsimiegoti. Tai geriau, negu tuos pienburnius miklinti.

— Nedaug gauni pamiegoti. Zinai, kas fronte dedasi?

— Kaip atrodo, tikras kebelis.

— • Vėl traukiamės kaudamiesi. Rusai visur prašliaužia. Jau visą valandą sklinda paniški plepalai. Didžiulis puolimas. Čia vienos lygumos. Nėra kur atsispirti. Šį kartą turėsime toli trauktis.

— Kaip manai, ar baigsime karą, kai atsidsursime prie Vokietijos sienos?

— O tu?

— Manau, kad ne.

— Aš irgi. Kas pas mus gali baigti karą? Tik jau Ine Generalinis štabas. Jis nesiims atsakomybės,— Imermanas kreivai šyptelėjo.— Praėjusiam kare jis galėjo ją užkrauti Laikinajai vyriausybei, kuri prieš tai buvo greitosiomis sudaryta. Tie mulkiai pakišo savo galvas, pasirašė paliaubas, o po savaitės buvo apkaltinti tėvynės išdavimu. Dabar to nebus. Totalinė vyriausybė — totalinis pralaimėjimas. Nėra kitos partijos deryboms vesti.

— Išskyrus komunistus,— tarė Greberis su kartėliu.— Einu gulti. Nieko daugiau gyvenime nenorėčiau, kaip tik galvoti, ką noriu, sakyti, ką noriu, ir daryti, ką noriu. Bet nuo to laiko, kai atsirado pas mus dešiniųjų ir kairiųjų mesijų, tai daug didesnis nusikaltimas negu užmušti žmogų.

Greberis pasiėmė kuprinę ir nuėjo prie lauko virtuvės. Jis gavo porciją pupelių sriubos, duonos ir deš-

ros davinį vakarienei. Dabar jam nebereikės dar kartą grįžti į kaimą.

Popietė buvo keistai tyli. Parūpinę šiaudų, naujokai išėjo. Frontas griaudė, tačiau atrodė, kad diena vis tiek praeis ramiai. Prieš sandėlį buvo apleista veja, sumindžiota ir granatų išrausta, bet ji vis tiek žaliavo, o buvusio kelio pakraščiais vienur kitur žydėjo gėlės.

Sode už beržų alėjos Greberis rado mažą, dar ne visai sugriautą pavėsinę, iš kurios galėjo matyti tvartą. Joje aptiko net keletą knygų odiniais viršeliais ir nusišėrusiais paaukuotais kraštais. Lietus ir sniegas taip sugadino jas, kad paskaityti tegalima buvo vos vieną. Tai buvo tomas romantiškų graviūrų, vaizduojančių idealius peizažus. Tekstas buvo prancūziškas. Jis pervertė ją iš lėto, lapas po lapo. Pamažu vaizdai ėmė jį žavėti. Jie sužadino jam skausmingą ir beviltišką ilgesį, kuris dar ilgai neišnyko, nors jis jau seniai buvo užvertęs knygą. Beržų alėja Greberis nuėjo prie tvenkinio. Ten tarp visokių nešvarumų ir dumblių sėdėjo Panas su dūdele. Vienas jo ragas buvo nulūžęs, bet šiaip jis laimingai pergyveno revoliuciją, komunizmą ir karą. Panas, kaip ir knygos, dar buvo iš tų legendinių laikų — laikų prieš Pirmąją pasaulinę karą. Tada nė Greberio dar nebuvo pasaulyje. Jis gimė po Pirmojo karo, užaugo pokarinių metų infliacijos ir neramumų skurde ir praregėjo paskutiniame kare. Jis apėjo baseiną, pro pavėsinę sugrižo prie belaisvių ir apžiūrėjo geležines duris. Tos durys ne visados čia buvo, jos, matyt, įstatytos vėliau. Gal ir tam žmogui, kuriam kadaise priklausė šis namas su parku, pačiam teko laukti mirties už jų.

Senoji moteris miegojo. Jaunoji sėdėjo kampe. Abudu vyrai stovėjo ir žiūrėjo, kaip gęsta diena. Jie pažvelgė į Greberį. Mergina žiūrėjo priešais save. Senesnysis rusas stebėjo Greberį. Greberis nusisuko ir atsigulė vejoje.

Dangumi plaukė debesys. Beržuose čiulbėjo paukščiai. Viršum granatų duobių nuo vieno žiedo prie kito plasnojo mėlyna peteliškė. Po valandėlės atskrido dar

viena. Jos žaidė ir gaudė viena kitą. Fronto griausmas stiprėjo. Peteliškės susijungė ir sukibusios nuskrido karštu, saulėtu oru. Greberis užmigo.

Vakare naujokas atnešė valgyti belaisviams. Tai buvo ta pati pupelių sriuba, likusi nuo pietų, tik praskiesta vandeniū. Naujokas palaukė, kol pavalgė sumintieji, paskui susirinko indus ir nusinešė. Greberiui jis atnešė jam priklausančias cigaretes. Jų buvo daugiau nei paprastai. Tai blogas ženklas. Geresnis valgis ir daugiau cigarečių rodo, kad ateina sunkios dienos.

— Šįvakar mums pridėjo dvi valandas apmokymo,— pasakė naujokas. Jis rimtai pažvelgė į Greberį.— Kautynių pratimai, rankinių granatų mėtymas, durtuvų kova.

— Kuopos vadas žino ką daro. Jis nekamuos jūsų be reikalo.

Naujokas linktelėjo. Jis apžiūrinėjo rusus kaip gyvulius zoologijos sode.

— Jie taip pat žmonės,— tarė Greberis.

•— Taip, bet rusai.

— Gerai, tegu bus rusai. Pasiimk šautuvą. Laikyk jį paruoštą. Išleisime moteris, pirmiau vieną, paskui kitą.

Greberis pasakė pro grotas:

— Visi į kairįjį kampa. Senė — šen! Paskui išleisime ir kitus savo reikalui.

Vyriausias rusas kažką pasakė kitiems. Jie klausė jo. Naujokas šautuvą laikė paruošęs. Senoji moteris priėjo. Greberis atidarė duris, išleido ją ir vėl užrakino duris. Senė ėmė verkti. Ji manė, kad ją sušaudys.

— Pasakykite, kad jai nieko neatsitiks. Tegul atlieka savo reikalą,— pasakė Greberis senajam rusui.

Senis pasakė jai. Ji tuojau nustojo verkusi. Greberis su naujoku nuvedė ją už kertės, kur stovėjo dvi sienos. Greberis palaukė, kol ji pasirodė, paskui išleido jaunąją moterį. Toji greitai ir vikriai nuėjo pirmąją. Su vyrais buvo paprasčiau. Nuvedęs juos aplink priestatą, jis nepaleido jų iš akių. Jaunasis naujokas

rimtai laikė paruoštą šautuvą, net apatinę lūpą atkišęs iš uolumo ir akylumo. Jis nulydėjo atgal paskutinį rusą ir užrakino duris.

— Na, ir jaudinausi,— tarė jis.

— Taip? — Greberis pastatė savo šautuvą.— Dabar gali eiti.

Jis palaukė, kol nuėjo naujokas. Paskui išsiėmė cigaretes ir padavė senajam rusui — visiems po vieną. Uždegė degtuką ir įkišo pro grotas. Visi užsirūkė. Cigaretės žėrėjo prietemoj ir apšvietė veidus. Greberis žiūrėjo į jaunąją rusę ir ūmai pajuto, kad neapsakomai pasiilgęs Elizabetos.

— Ji... gerai,— pasakė senis rusas, pastebėjęs jo žvilgsnį. Jis buvo prikišęs veidą prie pat geležinių grotų.— Karas pralošta... vokiečiams... jūs... geras žmogus,— tyliai pridūrė jis.

— Nesamonė.

— Kodėl ne... mus išleisti... ir eiti su mumis? — Raukšlėtas jo veidas akimirka pasisuko į jaunąją rusę, paskui vėl į Greberį.— Eiti su mumis... ir Marusia... paslėpti... gera vieta... gyventi. Gyventi...— pakartojo jis primygtinai.

Greberis papurtė galvą. „Tai — ne išeitis,— pagalvojo jis.— Ne. Bet kur išeitis?“

— Gyventi... ne mirti... tik belaisvis...— šnibždėjo rusas.— Jūs irgi... ne mirti... gerai pas mus... mes nekalti...

Tai buvo paprasti žodžiai. Greberis nusigrėžė. Jie skambėjo paprastai švelnioje, gėstančioje vakaro prieblandoje. „Turbūt jie iš tikrųjų nekalti. Ginklų pas juos nerasta, ir jie nepanašūs į partizanus. Bent abu seniai. Jei juos išleisčiau,— pagalvojo jis,— bent šį tą padaryčiau, bent šį tą. Išgelbėčiau keletą nekaltų žmonių. Bet aš su jais eiti negaliu. Tenai — ne. Negaliu eiti ten, nuo ko noriu ištrūkti.“ Jis ėmė vaikščioti. Vėl nuėjo prie fontano. Beržai dabar atrodė juodi dangaus fone. Greberis sugrįžo. Tvarto tamsoje dar žėrėjo kažkieno cigaretė. Senio ruso veidas baltavo už grotų.

— Gyventi...— tarė jis.— Gerai... pas mus...

Greberis išėmė savo likusias cigaretes ir įbruko

jas rusui į didelę ranką. Paskui padavė dar keletą degtukų.

— Štai... rūkykit... nakčiai...

— Gyventi... jūs jaunas... Karas jums bus baigtas... Jūs geras žmogus... mes nekalti... gyventi... jūs... mes... visi...

Balsas buvo tylus ir žemas. Jis tarė „gyventi“ taip, kaip juodosios rinkos pardavėjas taria „sviestas“, kaip prostitutė taria „meilė“. Meiliai, primygtinai, viliojamai ir apgaulingai. Lyg galėtų tai parduoti. Greberis jautė, kaip tas balsas kankina jį.

— Užsičiaupk! — suriko jis ant senio. — Nepliaukšk, nes raportuosiu. Tada jums galas!

Jis vėl ėmė vaikščioti. Frontas trinksėjo vis smarkiau. Sužibo pirmosios žvaigždės. Greberis staiga pasijuto labai vienišas ir panorė vėl gulėti blindaze, tarp dvokiančių ir knarkiančių draugų. Jam atrodė, kad visi paliko jį ir jis vienas dabar turi kažką nuspręsti.

Jis bandė užmigti ir atsigulė pavėsinėje ant šiaudų. „Gal jiems pavyks pabėgti, kad aš nepastebėčiau“, — pagalvojo jis. Tai nieko nepadėjo. Jis žinojo, kad jie negali pabėgti. Tuo pasirūpino žmonės, kurie perstatė sandėlį.

Frontas darėsi vis labiau neramus. Burzgė lėktuvai naktį. Tratėjo kulkosvaidžiai. Paskui pasigirdo duslūs bombų sprogimai. Greberis klausėsi. Griausmas vis didėjo. „Kad jie išsilaužtų“, — pagalvojo jis vėl. Greberis atsikėlė ir nuėjo prie sandėlio. Ten viskas buvo ramu. Belaisviai, rodos, miegojo. Paskui jis neaiškiai išžiūrėjo vyresniojo ruso veidą ir apsisukęs nuėjo.

Po vidurnakčio jam pasidarė aišku, kad fronte šėlsta smarkus mūšis. Sunkioji artilerija šaudė toli už linijų. Sviediniai krito nebetoli kaimo. Greberis žinojo, kad pozicijos labai silpnos. Jis galėjo įsivaizduoti atskirus mūšio etapus. Netrukus ims pulti tankai. Dabar žemė drebėjo nuo artilerijos uragano. Perkūnija griaudė nuo horizonto ligi horizonto. Greberis jautė ją visa savo būtybe, jautė, kad ji greitai atsiris ligi jo,

ir vis dėlto jam atrodė, kad ta perkūnija kažkaip keistai sukasi audrų verpetu aplink jį ir aplink tą siaurą baltą pastatą, kuriame lindi keletas rusų, tarytum jie staiga būtų virtę centru visame tame griovimo ir mirties siausme ir tarytum viskas priklausytų nuo to, kas jiems atsitiks.

Greberis vaikščiojo iš vieno galo į kitą, ėjo prie tvarto ir grįžo, juto raktą kišenėje, vartėsi ant savo šiaudų ir tik paryčiui užmigo sunkiu, neramiu miegu.

Vos dar brėško, kai Greberis pašoko iš miego. Fronte siautėjo pragaras. Sviediniai jau krito kaime ir už kaimo. Jis pažvelgė į sandėlį. Grotos buvo sveikos. Už jų krutėjo rusai. Paskui jis pamatė atbėgant Šteinbreneri.

— Traukiamės! — rėkė Šteinbrenneris.— Rusai prašliaužė. Rinktis kaime. Greitai! Viskas susimaišė! Imk savo daiktus.

Šteinbrenneris pribėgo.

— Situos kaip mat sudorosim.

Greberis pajuto, kad ėmė plakti jo širdis.

— Turi įsakymą? — paklausė jis.

— Įsakymą! Kai pamatysi, kas dedasi kaime, tau jokių įsakymų nebereikės. Ar čia negirdi, kad vyksta puolimas?

— Girdžiu.

— Tai juk viską žinai. Greičiau! Negi manai, kad mes tąsysisimės su ta gauja. Išplieksim pro durų grotas.

Žydros Šteinbrennerio akys blizgėjo, šnervės išsiplėtė. Jis graibėsi apie diržą.

— Čia aš atsakau,— pasakė Greberis.— Jei neturi įsakymo, tai nešdinkis.

Šteinbrenneris nusijuokė.

— Gerai, tada tu juos pleškink.

— Ne,— atsakė Greberis.

— Juk kuris nors turim juos sudoroti. Negalime valkioti jų su savim. Kraustykis su savo silpnais nervais. Eik, aš pasivysiu tave.

— Ne,— atsakė Greberis.— Tu jų nesusaudysi.

— Ne? — Šteinbreneris pažvelgė į jį. — Ne? — pakartojo jis iš lėto. — Ar tu žinai, ką kalbi?

— Taip. Žinau.

— Šitaip, tu žinai? Tada žinai ir tai, kad tu...

Šteinbrenerio veidas persikreipė. Jis griebė revolverį. Greberis pakėlė šautuvą ir iššovė. Šteinbreneris susverdėjo ir griuvo. Jis atsiduso kaip vaikas. Revolveris iškrito jam iš rankos. Greberis akis išplėtęs žiūrėjo į lavoną. „Buvau priverstas gintis“, — dingtelėjo galvoje. Viršum sodo sukaukė artilerijos sviedinys.

Greberis atsipeikėjo, nuėjo prie tvarto, išsitraukė iš kišenės raktą ir atrakino duris.

— Eikit, — tarė jis.

Rusai žiūrėjo į jį. Jie netikėjo juo. Jis numetė šautuvą.

— Eikit, eikit, — nekantriai pakartojo jis ir parodė savo tuščias rankas.

Jaunesnysis rusas atsargiai iškėlė vieną koją. Greberis nusigręžė. Jis nuėjo atgal, tenai, kurgulėjo Šteinbreneris.

— Žmogžudys, — pasakė jis, bet nežinojo, ką turi galvoje. Įsmeigęs akis, jis žiūrėjo į Šteinbrenerį. Ir nieko nejuto.

Ūmai užplūdo jį mintys, viena vijo kitą. Rodėsi, kad akmuo nuriedėjo nuo kalno. Kažkas buvo nuspręsta jo gyvenime visiems laikams. Greberis nebejuto savo sunkumo, nebejuto savo svorio. Jis žinojo, kad turėtų kažką padaryti, bet jam atrodė, jog reikia kažkur įsikibti, kad nenukristų. Svaigo galva. Jis atsargiai ėjo alėja. Reikėjo padaryti kažką be galo svarbaus, bet jis negalėjo suvokti ką, dar negalėjo. Tai buvo dar per toli, per daug nauja ir kartu taip aišku, kad skaudu darėsi.

Jis pamatė rusus. Jie pasilenkė bėgo būreliu, moterys — pirmos. Senis atsigręžė ir pastebėjo jį. Senio rankose staiga atsirado šautuvas. Jis pakėlė jį ir ėmė taikyti. „Vis dėlto tai partizanai“, — pagalvojo Greberis. Jis išvydo priešais juodą vamzdį, kuris ėmė augti. Greberis norėjo garsiai sušukti, reikėjo tiek daug pasakyti greitai ir garsiai...

Jis nepajuto šūvio. Tik ūmai priešais pamatė žolę, kažkokį augalą prie pat savo akių, pusiau numintą, su rausvais žiedų spurgeliais ir gležnais lapais, vis didėjantį ir didėjantį. Taip jau yra buvę kažkada, tik Greberis nebeatsiminė kada. Jo galva nusviro, augalas siūbavo vienišas susiaurėjusio horizonto fone, siūbavo be garso ir savaime, guosdamas jį truputėlį ir nešdamas jam visišką ramybę; tas augalas ėjo vis didyn ir didyn, kol uždengė visą dangų ir Greberio akys užsimerkė.